

ISSN № 2312-0665

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний педагогічний університет
імені Г.С. Сковороди

ЛІНГВІСТИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

**Збірник наукових праць
Харківського національного педагогічного
університету імені Г.С. Сковороди**

Випуск 45

Харків 2017

Редакційна колегія: **Голобородько К.Ю.** — гол. ред., д-р філол. наук, проф., декан укр. мовно-літературного фак-ту ім. Г.Квітки-Основ'яненка; **Дорошенко С.І.** — заст. гол. ред., д-р філол. наук, проф. каф. укр. мови ХНПУ ім. Г.С. Сковороди; **Горнятко-Шумилович А.** — д-р філол. наук, проф. каф. україністики ун-ту ім. Адама Міцкевича в Познані (Польща); **Гулак А.Т.** — д-р філол. наук, проф. каф. слов'янських мов ХНПУ ім. Г.С. Сковороди; **Космеда Т.А.** — д-р філол. наук, проф. каф. укр. мови ХНПУ ім. Г.С. Сковороди; **Маленко О.О.** — д-р філол. наук, проф., зав. каф. українознавства та лінгводидактики ХНПУ ім. Г.С. Сковороди; **Мозер М.** — габілітований д-р, екстраординарний проф. Інституту славістики Віденського ун-ту (Австрія); **Олексенко О.А.** — к.ф.н., проф., зав. каф. укр. мови ХНПУ ім. Г.С. Сковороди; **Степанченко І.І.** — д-р філол. наук, проф., зав. каф. слов'янських мов ХНПУ ім. Г.С. Сковороди; **Беляєва Т.В.** — к.ф.н., доц. каф. укр. мови ХНПУ ім. Г.С. Сковороди; **Піддубна Н.В.** — к.ф.н., доц. каф. укр. мови ХНПУ ім. Г.С. Сковороди; **Тимченко Ю.О.** — к.ф.н., в.о. доц. каф. укр. мови ХНПУ ім. Г.С. Сковороди; **Щербакова Н.В.** — к.ф.н., доц. каф. укр. мови ХНПУ ім. Г.С. Сковороди;

Рецензенти: **Степаненко Микола Іванович**, д-р філол. наук, проф., ректор ПНПУ ім. В.Г. Короленка;

Калашник Володимир Семенович, д-р філол. наук, проф. каф. укр. мови ХНУ ім. В.Н. Каразіна

Затверджено вченою радою Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди (пр. № 5 від 28.08.2015)

Постановою Президії ВАК України № 1-05/1 від 10.02.2010 р. (перереєстрація від 13.07.2015 р., наказ МОН № 747) збірник внесено до Переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук.

Спеціальність ДАК: *філологічні науки (мовознавство, українська мова).*

Електронну версію журналу вклучено до Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського.

Збірник зареєстровано в міжнародних каталогах періодичних видань та базах даних: Ulrichsweb Global Serials Directory, OCLC WorldCat, Index Copernicus, Open Academic Journals Index (OAJI), Research Bible, BASE (Bielefeld Academic search Engine), Google Scholar (Гугл Академія), Polska Bibliografia Naukowa, ERIH PLUS.

ISSN 2312-0665 (Print), ISSN 2312-7546 (Online)

Свідectво про державну реєстрацію: KB № 15671-4143 ПР від 21.09.2009 року.

Адреса редакції: 61168, м. Харків, вул. Валентинівська, 2.

Телефон: (0572) 68-02-36

Електронну версію збірника розміщено на сайті:

<http://journals.hnpu.edu.ua/ojs/linguo>

E-mail: lingvos@meta.ua

Лінгвістичні дослідження : Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди. — Харків, 2017. — Вип. 45. — 220 с.

Відповідальний за випуск: к.ф.н., проф. О.А. Олексенко

© Харківський національний педагогічний
університет імені Г.С. Сковороди

ЛЕКСИКОЛОГІЯ. ФРАЗЕОЛОГІЯ

УДК 811.161.2'373.22

А. В. Гріччина

УРБАНОНІМІКА ЯК ГАЛУЗЬ СУЧАСНИХ ТОПОНІМІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Стаття присвячена з'ясуванню сутності й дослідницьких завдань урбаноніміки як розділу сучасної топоніміки. Уточнені поняття «урбанонім» та «урбанонімія», які є базовими для цієї галузі ономастики, проаналізовані останні доробки українських ономастів у галузі урбанонімного корпусу українських міст. Доведено, що актуальність лінгвістичного вивчення закономірностей формування й функціонування урбанонімів зумовлена багатьма факторами, серед яких стрімка урбанізація українського суспільства, динамічність номінаційного процесу, культурологічний і педагогічний аспекти топоніміки, а також важливість безперервного накопичення нового фактичного матеріалу.

Ключові слова: топоніміка, топонімія, топонім, урбаноніміка, урбанонімія, урбанонім, ергонім.

Гриччина А. В. Урбанонимика как отрасль современных топонимических исследований. В статье описаны суть и исследовательские задачи урбанонимики как раздела современной топонимики. Уточнены понятие «урбаноним» и «урбанонимия», которые являются базовыми для этой отрасли ономастики, проанализированы последние работы украинских ономастов в исследовании урбанонимного корпуса украинских городов. Доказано, что актуальность лингвистического изучения закономерностей формирования и функционирования урбанонимов обусловлена рядом факторов, среди которых стремительная урбанизация украинского общества, динамичность номинационного процесса, культурологический и педагогический аспекты топонимики, а также важность постоянного накопления нового фактического материала.

Ключевые слова: топонимика, топонимия, топоним, урбанонимика, урбанонимия, урбаноним, эргоним.

Hrichchina A. V. Urbanonymy as a Branch of Modern Toponymic Research. The main points and research problems of urbanonymy as a branch of modern toponymics have been described in the article. The notions of “urbanonym” and “urbanonymy” which are the basic ones for this field of onomastics have been defined and clarified. The recent works presented by Ukrainian onomasts in the study of the urban place names of Ukrainian cities have been analyzed. Domestic linguistic research workers hold different views on the classification of urban place names, however the motivation principles of their nomination have much in common. It has been proved that the topicality and relevance of studying the patterns of formation and functioning of urbanonyms in the framework of linguistic research are derived from a number of factors, including the rapid urbanization of Ukrainian society, the dynamic nature of the nomination process, the cultural and pedagogical aspects of studying toponymy, and the importance of the constant accumulation of new factual material.

Key words: toponymics, toponymy, toponym, urbanonymics, urbanonymy, urbanonym, ergonym.

Топоніміка (від грец. *topos* – місце й *onoma* – ім'я, назва) – розділ мовознавства, що вивчає походження, значення, а також правопис географічних назв [10, с. 198]. Очевидно, що ця наука також досліджує розвиток, сучасний стан, природні й соціальні умови минулого, за яких виникли ті чи ті географічні назви. Отже, топоніміка є інтегральною науковою дисципліною, яка перебуває на стику трьох галузей знань: географії, історії, лінгвістики.

Базовим поняттям топоніміки є *топонімія* – сукупність географічних назв (топонімів) на певній території. Серед топонімів виділяються різні класи: ойконіми – назви населених місць, астіоніми – назви міст, гідроніми – назви річок, дрімоніми – назви лісів, ороніми – назви гір, урбаноніми – назви внутрішньоміських об'єктів, годоніми – назви вулиць, агороніми – назви площ, дромоніми – назви шляхів сполучення, макротопоніми – назви великих незаселених об'єктів тощо.

Оскільки географічні назви мають лінгвістичну природу, спостерігаємо тісний зв'язок топоніміки з мовознавчими науками: ономастикою, історичною лінгвістикою, етимологією, лексикологією, морфологією, фонетикою й діалектологією. Топоніми є частиною загальної мовної системи, тому вони функціонують і розвиваються за її законами, а їх виникнення і становлення обумовлене лінгвістичними закономірностями. Не можна говорити про повноту дослідження лексичної системи мови, не враховуючи клас власних географічних назв, досить численний і специфічний за своєю природою.

Наша увага зосереджена на проблемах урбаноніміки (науки, що вивчає урбанонімію – сукупність урбанонімів) як однієї з перспективних галузей сучасних топонімічних досліджень в українській мові. Виокремлення урбаноніміки в ономастичній царині стало результатом тривалих наукових пошуків цілої низки відомих мовознавців: К. Галас, І. Желєзняк, Ю. Карпенко, В. Лучик, Г. Мезенко, Е. Мурзаєв, І. Муромцев, Н. Подольська, О. Суперанська, М. Торчинський, К. Цілуйко, В. Шульгач, А. Ярещенко та ін..

Мета поданої розвідки – виявити сучасні тенденції в дослідженні українського урбанонімного простору, проаналізувавши останні доробки українських ономастів у цій сфері, й обґрунтувати актуальність подальшого студювання проблеми.

Урбанонімія тривалий час залишалась однією з невивчених галузей сучасної ономастики загалом, і топоніміки, зокрема. В українській ономастиці, як і в інших слов'янських, цей клас онімів почали досліджувати лише в останні десятиліття, попри те, що урбаноніми становлять цілком чисельну групу онімного простору.

Зупинімося докладніше на визначенні базових термінів «урбанонім» та «урбанонімія». За Н. Подольською «урбанонім (від лат. *urbanus* – міський + онім) – вид топоніма, власне ім'я будь-якого внутрішньоміського топографічного об'єкта: агороніма, годоніма, хороніма міського, еклєзіоніма, ойконіма» [7]. Отже, «урбанонімія» – це сукупність урбанонімів. Білоруська дослідниця Г. Мезенко розуміє урбанонімію як «сукупність усіх назв внутрішньоміських об'єктів, які нині існують або використовувалися в попередні епохи. Це назви лінійних (вулиць, провулків, проспектів,

проїздів), територіальних (площ, скверів, парків, ринків, районів, ставків) і масштабних об'єктів (церков, костьолів, монастирів, кінотеатрів, готелів, кафе, пам'ятників, магазинів). Незважаючи на те, що урбанонімія становить корпус назв дуже різномірних об'єктів, які входять до її складу, ці одиниці тісно пов'язані між собою, переплетені й виконують однакові функції, що є основою їх об'єднання в один клас топонімів: мовний контекст (внутрішньоміські назви) виступає наслідком контексту речей (усі об'єкти розташовані всередині міста)» [6]. Відомий фахівець з ономастики А. Суперанська під «урбанонімією» розуміє всю сукупність назв вулиць, площ, будівель та інших внутрішньоміських об'єктів [11].

Науковці наголошують на тому, що як особливий розділ топонімії урбанонімія має ряд спільних для більшості розрядів топонімів рис: обумовленість позамовними факторами, системність організації, спільність виконуваних функцій, наявність варіантів (офіційна/неофіційна назва); наявність словотворчих формантів структурно-граматичних типів, можливість бути зафіксованими в текстах художніх творів, унаслідок чого вступати в інші системні зв'язки й навіть брати участь у стилістичних прийомах та ін. [6].

Установлено, що крім загальних для всіх топонімічних одиниць властивостей, для урбанонімів характерні: 1) високий ступінь змінюваності; 2) здебільшого низький ступінь популярності; 3) слабкий зв'язок з діалектом; 4) переважна одномовність; 5) семантична вмотивованість більшості урбанонімів; 6) переважання штучної номінації над природною; 7) письмово закріпленість [7].

В. Лучик у своїх працях пояснює особливості становлення української урбанонімії, розрізняючи семантичні типи урбанонімів залежно від принципів номінації, мотиваційних ознак і значень твірних слів. Особливо цікавими тут видаються запропоновані науковцем спільні й специфічні риси топонімної номінації. До спільних або подібних рис номінації для всіх розрядів топонімії В. Лучик уналежнює: 1) традиційно високу продуктивність лексико-семантичного творення топонімів, особливо онімізації географічних термінів і трансонімізації суміжних назв; 2) необмежену продуктивність морфологічного словотворення; 3) продуктивність морфолого-синтаксичного (субстантивної з одночасною онімізацією) і синтаксичного (розширення граматичної структури) способів словотворення; 4) непродуктивність запозичень; 5) непродуктивність аббревіації; 6) залежність способів номінації та граматичної структури топонімів від величини й важливості позначуваних об'єктів. Специфічною рисою для урбанонімної номінації виступає закріплення за створеними людиною об'єктами як природних, так і менш стійких штучно створених назв. Саме тому, на думку мовознавця, меморіальні назви є масовими в тих розрядах топонімів, що називають створені людьми об'єкти, але нехарактерні для номінації природних об'єктів [4].

Виділення типів урбанонімів, на нашу думку, доцільно здійснювати за класифікацією А. Титаренко. Керуючись тематичним принципом, дослідниця виділяє: а) економічно-географічні та б) соціально-географічні урбаноніми. До групи економічно-географічних урбанонімів А. Титаренко

уналежнює фірмоніми (найменування комерційних або державних підприємств та установ, які виконують не лише адресно-інформаційну функцію, але й маркувально-диференційну) та ергоніми (оніми, що позначають державні, громадські та суспільно-політичні установи міста, промислові підприємства, заводи, фабрики тощо). Групу соціально-географічних урбанонімів формують годоніми (назви лінійних об'єктів населених пунктів: вулиць, проспектів, набережних, бульварів) та агороніми (назви площ) [12, с. 177].

Виявляємо, що саме годоніми та ергоніми є найбільш вивченими одиницями українського урбанонімікону. Так, мовознавці Дніпропетровського національного університету порушують проблему вивчення годонімів у сучасній ономастиці, а також подають словник-довідник назв вулиць міста Дніпропетровська [8]. Годоніми становлять топонімну мікросистему, бо в більшості випадків спостерігаємо поєднання загальної і власної назви. У згаданій праці подана така модель мінімальної формально-семантичної структури годонімів: гіперонім (родова назва) + гіпонім (видова назва) [8, с. 27]. Крім того, у науково-методичному посібнику подано структурно-ономазіологічну, семантико-етимологічну та морфолого-фонологічну характеристику проїздів міста Дніпропетровська, а також акцентовано увагу на питанні правопису власних назв вулиць.

Дослідниця О. Хрушкова аналізує структурні та граматичні особливості урбанонімів як відносно статичних носіїв інформації й зауважує, що в номінативних процесах формування урбанонімів (переважно, ергонімів) Дніпропетровщини активно застосовано багатий і різноманітний стилістичний інструментарій (мовна гра, алюзія, паронімія, метонімія (синекдоха), екзотизми, варваризми, історизми, перифрази, антитези, гіперболи, фразеологізми, тавтологія, алітерація, асонанс, дериваційні компоненти з позитивною семантикою, демінутиви). Цікавими є висновки про потужний вплив російської та англійської мов на процеси номінації об'єктів внутрішнього простору Дніпропетровщини, через який в урбанонімах виявлено численні правописні та лексико-семантичні девіації [13].

Р. Ляшенко з Кіровоградщини порушує питання про лексико-семантичні особливості урбанонімів (зокрема, годонімів) у своїй дисертації, де актуалізовано насамперед хронологічний аспект урбанонімії: проаналізовано онімічні одиниці різних часових зрізів і висвітлено стан урбанонімії міста Кіровограда (Кропивницького) в різні історичні епохи [5].

Мовознавці виокремлюють й екстралінгвальні чинники формування урбанонімікону. Так О. Галай зосереджує увагу на позамовній мотивації урбанонімів Закарпаття й поділяє позамовні фактори, які впливають на розвиток мови й власних назв, на універсальні та спорадичні. Універсальні – це чинники, що безпосередньо впливають на урбанонімікон упродовж усієї його історії. До таких дослідниця відносить: демографічний розвиток населених пунктів; прагнення мовців за посередництвом власної назви охарактеризувати найменований топооб'єкт; державну ідеологію. Спорадичними факторами впливу тут є законодавче врегулювання урбанонімії і мода [2].

Про вплив екстралінгвальних факторів, зокрема соціально-економічних, етнокультурних й етноментальних на процес виникнення нових назв внутрішньоміських об'єктів йдеться й у роботі, присвяченій урбанонімній системі міста Тернополя [1]. Автори подають класифікацію годонімів міста залежно від семантики їх мотивації: онімної або апелятивної. Серед перших виділяють відантропонімні утворення й урбаноніми, що утворено від різних розрядів топооснов (ойконімних, етнонімних, хоронімних). Урбаноніми, утворені від прикметникових апелятивів, поділяють на ті, що відображають розташування об'єкта щодо форм рельєфу, ділянок землі, засаджених рослинами, водних об'єктів, елементів планування структури міста й ті, що відображають особливості об'єкта, пов'язані з людською діяльністю – розташування підприємств, заводів, фабрик, об'єктів соціальної сфери, транспортних і торгових об'єктів.

Н. Лесовець наголошує на необхідності уточнення лінгвістичного статусу ергоніма в системі онімного простору [3]. Ергонімізацію топонімів на прикладі ергооб'єктів Донецької області досліджує О. Сидоренко [9].

У чому ж полягає актуальність подібних досліджень? По-перше, очевидно, що необхідність вивчення урбанонімів обумовлюється динамічним розвитком міст, збільшенням їх території, постійною появою нових імен на картах міст. Відповідно утворюються нові моделі формування урбанонімів, які сьогодні є найрухливішим пластом топонімічної лексики. Старі назви міських об'єктів зникають зі стрімкою швидкістю, доказом чого служать перейменування вулиць, у назвах яких відображені національно-історичні, політичні, культурні чинники розвитку міста й країни загалом. Нові назви відбивають цінності того періоду, коли вони виникли, і ставлення мешканців міст до цих найменувань.

Актуальність вивчення урбанонімів обумовлена також тим, що тут враховані просвітницький і педагогічний аспекти. Населення часто не знайоме з історією назви тих чи тих вулиць, площ, районів, а необхідність найменування, перейменування і повернення історичних назв внутрішньоміських об'єктів вимагає науково обґрунтованої урбанонімічної концепції.

Топоніми набагато більше, ніж інші класи власних назв, пов'язані з історією, економікою, культурою, етнографією народу. Таким чином, топоніми акумулюють, окрім суто лінгвістичних відомостей, ще й відомості культурно-історичного характеру. Тому актуальність дослідження урбанонімів визначається також і тим, що виникає гостра необхідність зафіксувати всі наявні в конкретний часовий момент назви внутрішньоміських об'єктів, розкрити їхній культурний фон й інформаційний потенціал, зберегти їх як цінне джерело лінгвокультурологічного знання.

Одним з факторів, які зумовлюють актуальність вивчення власних назв топографічних об'єктів, є також той факт, що в топонімах значно більшою мірою, ніж в апелятивах, відображені й збережені діалектні риси. А це значить, що топонімічні матеріали здатні допомогти в реконструкції діалектних лексичних систем, у виявленні національних і регіональних мовних рис. Загалом регіональний підхід до вивчення української топонімії дозволяє

створити її цілісну систему з урахуванням особливостей локального називання об'єктів, які пов'язані з певними історичними й культурними подіями на цій території.

Важливо й те, що подальший розвиток теорії ономастики (і топоніміки) неможливий без постійного накопичення відповідного мовного матеріалу. Адже осмислення, систематизація, інтерпретування конкретного масиву топонімів є достовірними тільки в тому разі, якщо вони ґрунтуються на переконливому фактичному матеріалі, який допомагає обґрунтувати теоретичні положення, підтвердити або спростувати результати попередніх досліджень, висунути нові завдання й сприяти їх вирішенню.

З огляду на це, у перспективі плануємо зосередити увагу на лексико-граматичних і соціолінгвістичних особливостях урбанонімії Харкова, які до тепер не були предметом спеціального наукового дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Бачинська Г.** Урбанонімна система міста Тернополя // Наукові записки ТНПУ. Серія: Мовознавство. – 2014. – № 2 – С. 15–18.
2. **Галай О. Б.** Українська урбанонімія Закарпаття ХХ–ХХІ ст. : автореф. дис. ... канд. філолог. наук : 10.02.01; Ужгородський нац. ун-т. – У., 2009. – 18 с.
3. **Лесовець Н. М.** Ергоніми в системі ономастичного простору // Лінгвістика : зб. наук. праць / голов. ред. В. Д. Ужченко. – Луганськ : Луганський нац. ун-т ім. Т. Шевченка, 2008. – № 2 (14). – С. 27–35.
4. **Лучик В. В.** Про особливості номінації в топонімії України // Вісник Прикарпатського нац. ун-ту ім. В. Стефаника. Філологія. – Івано-Франківськ, 2011. – Вип. XXIX–XXXI. – С. 21–24.
5. **Ляшенко Р. О.** Мікротопонімія Кіровограда : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01. – Х., 2008. – 20 с.
6. **Мезенко А. М.** Ономастика. – Витебск: ВГУ имени П. М. Машерова, 2012. – 152 с.
7. **Подольская Н. В.** Словарь русской ономастической терминологии. – М. : Наука, 1978. – 323 с.
8. **Попова І. С.** Назви проїздів міста Дніпропетровська: погляд мовознавця : наук.-метод. посіб., Н. С. Голікова, Т. В. Шевченко. – Дніпропетровськ: Пороги, 2009. – 118 с.
9. **Сидоренко Е. Н.** Эргонимизация топонимов на примере эргообъектов Донецкой области // Мова. – 2013. – № 20. – С. 168–172.
10. **Словник української мови:** в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. – К. : Наукова думка, 1970–1980. – Т. 10. – С. 198.
11. **Суперанская А. В.** Общая теория имени собственного. – М. : Наука, 1973. – 367 с.
12. **Титаренко А. А.** Урбанонімія Кривого Рогу: структура, семантика, функціонування : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01; Дніпропетровський нац. ун-т ім. О. Гончара – Д., 2015. – 21 с.
13. **Хрушкова О. А.** Структура та функційне навантаження писемних носіїв інформації сучасного міста : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01; Дніпропетровський нац. ун-т ім. О. Гончара – Д., 2016. – 249 с.

Гриччина Аліна Володимирівна – аспірант кафедри української мови, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди.

Вул. Валентинівська 2, м. Харків, 61168, Україна.

E-mail: grichchina@ukr.net

tel. +38050- 6416791

ORCID <http://orcid.org/0000-0002-9323-8389>

Hrichchina Alina Volodymyrivna – Post-Graduate Student, Department of the Ukrainian Language, H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Valentynivska Str. 2, Kharkiv, 61168, Ukraine.

ФРАЗЕОЛОГІЧНІ ПЕРИФРАЗИ В ТЕКСТІ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПУБЛІЦИСТИКИ

На матеріалі сучасної української публіцистики в статті проаналізовано фразеологічні перифрази на позначення заможності. Виявлено специфіку і роль функціонування фразеологічних перифраз у тексті газет. Охарактеризовано лексичне наповнення, а також вплив слів-компонентів на формування цілісного значення фразеологічних перифраз.

У текстах сучасних періодичних видань фразеологічні перифрази на позначення заможності своєю семантикою віддзеркалюють особливості культурних, економічних, соціальних подій.

Ключові слова: фразеологічні перифрази, сучасна українська публіцистика, багатство, заможність.

Князь Т. Н. Фразеологические перифразы в тексте современной украинской публицистики. *На материале украинской публицистики в статье проанализированы фразеологические перифразы, обозначающие состоятельность. Выявлена специфика и роль функционирования фразеологических перифраз в тексте газет. Характеризуется лексическое наполнение, а также влияние слов-компонентов на формирование целостного значения фразеологических перифраз.*

В текстах современных периодических изданий фразеологические перифразы, обозначающие состоятельность, своей семантикой отражают особенности культурных, экономических, социальных событий.

Ключевые слова: фразеологические перифразы, современная украинская публицистика, богатство, состоятельность.

Knyaz T. M. The Phraseological Periphrasis in the Text of Modern Ukrainian Press. *The article analyzes the phraseological periphrasis of the Ukrainian language which denote the state of prosperity on the material of modern Ukrainian press. One aspect of functional and stylistic approach to the study language means of expression of social and political press is to determine the role and place phraseological periphrasis as an important means of expressive reflection of the current changes taking place in all spheres of society.*

The functioning phraseological periphrasis in the modern Ukrainian press caused by extralingual factors that depend on the current events of political, economic, social and cultural life of society. The phraseological periphrasis allows to diversify the newspapers speech to draw attention to the text, sharp social and political problems, and enhance the expressiveness and efficiency of language means.

The phraseological periphrasis denoting the prosperity and rich people, whose profession, is in most cases, related to government activity. In the text of modern Ukrainian press the phraseological periphrasis denoting the state of prosperity the function with the aim of expanded descriptions of certain social and political facts, events, conditions, transmission emotionally and expressive attitude towards them.

Key words: periphrasis, phraseological periphrasis, modern Ukrainian press, richness, prosperity.

У кожного часу своя мова, що в ній, як у дзеркалі, відображаються епоха, соціальні зміни, справжня картина загальної самосвідомості. Усі зміни, що відбуваються в житті суспільства, призводять «до переоцінки цінностей, зміни стратегії людських відносин» [4, с. 104], а їх яскраво репрезентує мова

публіцистики, в якій активно функціонують фразеологічні перифрази (ФП) на позначення різного соціального стану.

Питання перифраз не нове, і тому неодноразово було предметом наукових студій таких дослідників, як: І. К. Білодід, Л. А. Булаховський, А. П. Коваль, М. П. Коломієць, А. І. Новиков, О.С. Юрченко та ін. За останні роки з'явилося чимало наукових розвідок, дисертаційних робіт, присвячених вивченню цієї теми на матеріалі української мови: Г. П. Євсєєва, Л. В. Загородня, В. Л. Івашенко, О. А. Копусь, О. І. Петришина, І. О. Соколова, Ю. О. Тимченко. Перифрастичний корпус російської мови представлений у дослідженнях Л. А. Авраменко, Т. І. Битевої, Г. В. Бобровської, О. В. Євдокимової, С. Я. Макарової. Перифрази, зафіксовані в німецьких публіцистичних виданнях, дослідила К. О. Отт. Англійська перифрастика проаналізована в студіях Н. І. Базарської, О. Ф. Катаєвої та ін. Проте й до сьогодні дослідження перифраз залишається предметом дискусій, що дає підстави говорити про актуальність пропонованої теми, постійний підвищений інтерес мовознавців до вивчення особливостей виникнення й функціонування перифрастичних зворотів у період соціально-культурних процесів сьогодення.

Мета пропонованої роботи полягає у встановленні специфіки функціонування фразеологічних перифраз у текстах сучасних публіцистичних видань щодо створення конкретного уявлення про стан заможності людини.

Одним із аспектів функційно-стилістичного підходу до вивчення мовно-виражальних засобів суспільно-політичної преси є визначення ролі й місця фразеологічних перифраз як одного з важливих засобів експресивного відзеркалення наявних змін, що відбуваються як у політичному, соціальному, так і в культурному, повсякденному житті суспільства.

Під перифразою ми розуміємо одиницю, що виникла внаслідок вторинної номінації і базується на метонімічному або метафоричному переносі. Також зазначимо: за умови актуальності вживання й частотності використання перифрази з часом набувають ознак, характерних для фразеологічних одиниць, — стають на шлях фразеологізації. На зближення перифрази з фразеологізмом указує І. М. Кукліна, яка, зокрема, наголошує, що перифраза має яскраву внутрішню форму, стійкість семантики й конкретного лексикограматичного складу, презентує важливу інформацію про об'єкт номінації. «Перифрази можуть переходити до складу фразеології. Розвиток у перифраз узагальнювального значення можна назвати фразеологізацією» [5, с. 56].

Підґрунтям для виникнення фразеологічних перифраз, що називають фінансово забезпечену категорію суспільства, є політична сфера, рід діяльності, певні професії, ситуації, у яких перебувають, працюють представники різних соціальних груп тощо. Як говорить О. І. Андрейченко, перифрази вживаються з метою синонімічної заміни слів на позначення політиків, політичних партій, блоків тощо. У їхній структурі відбиті характерні ознаки денотатів [1, с. 14].

Спільною семою «хто-небудь надзвичайно багатий» об'єднані фразеологічні перифрази, що характеризують рід діяльності, професії: **шоколадний магнат**; **«космічний» мер**; **вугільні генерали**; **сірий кардинал**; **картопляний**

король; трубний король. При цьому значення «багатій» напряду мотивується наявністю відповідних слів-компонентів **магнат, мер, генерал, кардинал, король**, оскільки всі вони імпліцитно вказують на джерело прибутків — посада, соціальний статус, віднесеність до привілейованих верств населення, що апіорі є багатими.

Атрибутивні конституенти перифраз у різний спосіб асоціюються із професійною діяльністю людини. Наприклад, **шоколадний магнат** — людина, яка володіла відомою, і не лише на території України, «Міжнародною кондитерською корпорацією Roshen»: *Новинкою топ-10 рейтингу став міністр економіки, **шоколадний магнат** Петро Порошенко* [7]. Колишній мер Києва, як відомо, завжди привертав увагу своєю неординарною й непередбачуваною поведінкою. Тож фразеологічна перифраза «**космічний мер**» не лише називає надзвичайно заможну людину (мер будь-якого міста, а надто столиці України, традиційно асоціюється із заможною людиною), а й через компонент «**космічний**» актуалізує додаткові асоціації про психологічні особливості людини, поведінка якої свідчить про специфічний, далекий від реального, стиль управління: *21-22 місяця розділило між собою экс-подрозжжя Черновецьких: «**космічний мер** Києва Леонід Черновецький та Аліна Айвазова. Видання оцінило їхнє багатство по 309 млн доларів у кожного* [7].

Вираз «**сірий кардинал**» відомий завдяки роману О. Дюма «Три мушкетери». Сьогодні ФП «**сірий кардинал**» називає людину, яка не обіймає значну посаду, проте має надзвичайну впливовість і владу. Як бачимо, на цілісне значення ФП впливає також компонент-кольороназва **сірий**, що актуалізує стереотипне сприйняття чогось невиразного, прихованого. А отже й цей приклад свідчить на користь того, що фразеологізми, фразеологічні перифрази, до лексичного наповнення яких уходять «кольорові» слова-компоненти, маркуючи своєрідність мови, несуть у собі відбиток образності, експресивності, віддзеркалюючи найбільш яскраві культурні, соціальні, економічні, історичні реалії: *Чи президентів було цікаво спостерігати, хто виявиться сильнішим: голова ВР Константинов на пару з Мельником, який працював **сірим кардиналом** ...* [11].

ФП «**вугільні генерали**» функціонує для називання заможних людей, які збільшують статки у вугільній промисловості, обіймаючи при цьому керівні посади (на це орієнтує слово-компонент **генерали**), що значно розширює діапазон привілеїв і можливостей: *Ще з радянських часів директорів великих шахтоуправлінь називали «**вугільними генералами**»* [10].

Ще одним засобом актуалізації значення ФП можна вважати широкий контекст із використанням спільнокореневих слів: *До напівопального олігархічного «клубу», судячи з усього, може незабаром потрапити і «**трубний король**» Віктор Пінчук. Це дозволяє стверджувати оприлюднена нещодавно інформація про те, що «Нафтогаз» нібито в судовому порядку вимагає від виробника **труб** «Інтерпайп» Нижньодніпровський **трубопрокатний завод** 261,8 млн гривень за спожитий газ* [15]. Оригінально створений контекст дає можливість сприймати ФП «**трубний король**» зі значенням «заможна людина», оскільки «виробляє труби» в промислових масштабах.

Даючи характеристику розвитку аграрного сектора в Україні, автор статті «Від любові до спеціалізації» М. Шот використовує ФП **картопляний король** для називання одного з відомих і заможних, судячи з обсягів виробництва, представників картоплярства в Україні: *Героя України, голову наглядкової ради компанії «Мрія Агрохолдинг» Івана Гуту на Тернополі вже давно називають картопляним королем* [16: 7]. Із ширшого контексту відомо: І. Гута завдяки пораді іноземця з Нідерландів розпочав власну фермерську справу, що приносить значні прибутки й забезпечує робочі місця, тому ФП **картопляний король** уживається з позитивною конотацією.

Фіксуємо функціонування ФП у складі заголовка: ««Залізна леді»: сім фактів про Маргарет Тетчер» [8]. У цьому прикладі фразеологічна перифраза «Залізна леді» виконує номінативну й заголовну функції, оскільки загострює увагу на змісті, стисло повідомляє про сам зміст і концентровано відображає головну думку автора. Власне Залізною леді цю жінку стали називати за різку критику керівництва СРСР та втілення низки консервативних заходів, що стали частиною політики «тетчеризму». Вона перша жінка, яка обіймала посаду прем'єр-міністра Туманного Альбіону – європейської держави. ФП «Залізна леді» реалізує не лише зв'язок із денотатом (Маргарет Тетчер), а й низку стійких позитивних конотацій – принципова, поважна, порядна, зразкова.

У текстах газет і журналів функціонують ФП **люди з гаманцями; великі гаманці; дядя з грішми**, що називають багатих людей. Зокрема слова-компоненти **гаманці / гроші** асоціюються з матеріальними статками, у поєднанні зі словами-компонентами **люди з / дядя з** мотивують значення «багата особа»: *Навіть тоді, коли хтось із «великих гаманців» дорікає йому непомірними апетитами, завищеними амбіціями або ж банальною жадібністю; Парадоксально: але коса стала жертвою власної публічності: треба заробляти гроші на життя... Але прихід людей із гаманцями перетворить їх на відстійник* [13, с. 21].

Функціонування в тексті публіцистики фразеологічної перифрази «**господар життя**» зумовлене потребою автора виразити емоційну реакцію сучасного суспільства на нові реалії, нове соціальне розшарування; характеризувати роль представників найвищого соціального класу в житті українців: *Щоб останнє слово належало не «господарю життя» [олігарху], а звичайному нормальному українцеві* [15]. Хоча, думаємо, ФП «**господар (господарі) життя**» може також реалізувати значення «представники влади певного періоду».

Характеризуючи людей різного соціального стану, автор статті «Лексика як дзеркало інтелекту суспільства» Я. Трінчук вважає, що важливими показниками стану заможності завжди вважалися вихованість, освіченість, інтелігентність, однак на сьогодні ці показники не є настільки важливими [12, с. 3], тому для іронічного називання заможного невігласа автор використовує ФП «**дурний Іван**»: *Зрештою, культурне розмежування наявне й сьогодні. Біди в цьому нема, біда в іншому – нині «дурний Іван» намагається утвердити себе як єдиний носій культури і прагне сісти на голову суспільству* [12, с. 3].

Із метою підкреслити ситуацію, коли збагачуються завдяки зв'язкам (родинним, дружнім), у контекст вводять ФП **потрібні люди**, називаючи

тим один зі способів потрапляння в необхідні для матеріального збагачення структури: *Це вже не перший продаж такого штибу. Схему доступу «потрібних людей» на «потрібні» об'єкти відпрацьовано на Укртелекомі тощо. Умови можна виписати так, що компанію збудуть «потрібним» людям, не обтяжуючи їх особливими інвестиційними зобов'язаннями* [14, с. 28].

Отже, функціонування фразеологічних перифраз у сучасній українській публіцистиці спричинено екстралінгвальними чинниками — актуальними подіями політичного, економічного, суспільного, культурного життя. Перифрази на сторінках газет дозволяють урізноманітнити мовлення, повернути увагу до тексту, гострих питань сьогодення, а також підсилюють виразність висловлювання.

Фразеологічні перифрази називають заможних людей, чия професія пов'язана з державною діяльністю. Перифрази на позначення заможності в сучасній публіцистиці функціонують з метою розгорнутого опису певних суспільно-політичних фактів, явищ, станів, передачі емоційно-експресивного ставлення до них. Оцінка, що її реалізує перифраза, може мати позитивне або негативне значення. Унаслідок цього підвищується емоційність, динамічність, лаконічність повідомлення.

Перспективним видається комплексний аналіз фразеологічних перифраз на позначення різного соціального стану в текстах суспільно-політичних видань.

ЛІТЕРАТУРА

- Андрейченко О. І.** Лексико-фразеологічна основа текстів політичних дискусій (на матеріалі української преси кінця ХХ — початку ХХІ століття) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова». — К., 2006. — 25 с. 2. **Григораш А. М.** Фразеологические инновации в современной публицистике Украины (на материале русскоязычной и украиноязычной прессы 1990-х — 2000-х годов) : моногр. — К.: Знання України, 2008. — 493 с. 3. **Євсєєва Г. П.** Перифрази в мові сучасних газет (на матеріалі українських газет 80-90 років ХХ століття) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» — Дніпропетровськ, 2002. — 24 с. 4. **Захарова Л. И.** Феномен языковой игры в современной публицистике (на материале заголовков газет) // Проблемы фразеологической и лексической семантики : мат-лы Междунар. науч. конф. (Кострома 18-20 марта 2004 г.). — М. : ООО «ИТИ ТЕХНОЛОГИИ», 2004. — С. 104-106. 5. **Куклина И. Н.** Явления фразеологизации и дефразеологизации в языке современной прессы : дисс. на соискание ученой степени канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык». — М., 2006. — 251 с. 6. **Юрченко О. С.** Фразеологічні перифрази української літературної мови. — Х.: ХДУ, 1983. — Ч. 1. — 119 с.

ПУБЛІЦИСТИЧНІ ДЖЕРЕЛА

7. **Віннічук Ю.** Мільйонери Forbes: олігархи, міністри, депутати [Електронний ресурс] // Економічна правда. — 2012. — Режим доступу: <http://www.epravda.com.ua/publications/2012/04/5/320733/>. 8. **«Залізна леді»:** сім фактів про Маргарет Тетчер [Електронний ресурс] // Lira.net, 2013. — Режим доступу: <http://pda.liga.net/news/ua/world/106483-zal-zna-led-s-m-fakt-v-pro-margaret-tetcher.htm>. 9. **Коваленко А.** «Сім'я» створює законодавчу базу для посилення тиску на олігархів [Електронний ресурс] // Український тиждень. — 2013. — Режим доступу: <http://tyzhden.ua/publication/71984>.

10. **Ніколов Ю.** Вугільні генерали здали погони фельдмаршалу [Електронний ресурс] // Дзеркало тижня. – 2012. – Режим доступу: http://gazeta.dt.ua/POLITICS/vugilni_generali_zdali_pogoni_feldmarshalu.html. 11. **Самар В.** «...Мыши в пляс» [Електронний ресурс] / В. Самар // Дзеркало тижня. – 2011. – Режим доступу: http://gazeta.dt.ua/POLITICS/myshi_v_plyas.html. 12. **Трінчук Я.** Лексика як дзеркало інтелекту суспільства // Українська літературна газета. – 2011. – №25. – С. 3. 13. **Український тиждень:** [сусп.-політ. журн.]. – № 46 (107). – 13-19 листопада. – 2009. – 68 с. 14. **Український тиждень:** [сусп.-політ. журн.]. – № 15 (180). – 7-14 квітня. – 2011. – 67 с. 15. **Український тиждень:** [сусп.-політ. журн.]. – № 7 (275). – 7-14 лютого. – 2013. – 68 с. 16. **Шот М.** Від любові до спеціалізації // Урядовий кур'єр. – 2012. – №160 (4804). – С. 7.

Князь Тетяна Миколаївна – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри мовних дисциплін, Харківський національний аграрний університет імені В. В. Докучаєва, п/в «Докучаєвське – 1», Харківський р-н, Харківська обл., Україна.

E-mail: knyaz_tm@ukr.net

tel.: +38 067-789-04-33

<http://orcid.org/0000-0002-7272-4644>

Knyaz Tetyana Mykolaivna – Ph.D in Philology, Associate Professor, Department of Language courses, Kharkiv National Agrarian University named after V.V. Dokuchaev, village Dokuchaevsk-1, Kharkiv region, Ukraine.

SEMANTIC RELATIONS IN THE SYSTEM OF ADJECTIVES TO PORTRAY A PERSON

У статті розглядається система прикметників на позначення портретної характеристики людини в сучасній українській мові. Аналізується специфіка синонімічних та антонімічних відношень прикметників, що належать до макрополя «Портретна характеристика людини». У рамках макрополя виокремлено мікрополе «Вертикальний розмір». Виділено лексико-семантичні групи на основі інтегральних та диференційних денотативно-сигніфікативних сем. Визначено структурну організацію лексико-семантичних груп, виявлену в результаті семного аналізу значень. Предметом дослідження є семантичні та функціональні особливості системних відношень українських прикметників, що позначають портретну характеристику людини, як конститuentів лексико-семантичного поля.

Ключові слова: лексико-семантичне поле, синонім, ядро та периферія поля, сема, емоційно-оцінне забарвлення, інтенсивність ознаки.

Козка И. К. Семантические отношения в системе прилагательных, обозначающих портретную характеристику человека. В статье рассматривается система прилагательных, обозначающих портретную характеристику человека в современном украинском языке. Анализируется семантическая специфика синонимических и антонимических отношений прилагательных, которые входят в макрополе «Портретная характеристика человека». В рамках макрополя выделено микрополе «Вертикальный размер». Выделены лексико-семантические группы на основе интегральных и дифференциальных денотативно-сигнификативных сем. Определена структурная организация лексико-семантических групп, выявленная в результате семного анализа значений. Предметом исследования являются семантические и функциональные особенности системных отношений украинских прилагательных, обозначающих портретную характеристику человека.

Ключевые слова: лексико-семантическое поле, синоним, ядро и периферия поля, сема, эмоционально-оценочная окраска, интенсивность признака.

Kozka I. K. Semantic Relations in the System of Adjectives To Portray a Person. The article deals with the system of adjectives which denote the portrait characteristics of a person in the Modern Ukrainian Language. The semantic specific features of synonymic and antonymic relations of the adjectives which form a macrofield «Portrait Characteristics of a Person» have been analyzed. The microfield «Vertical Size» has been singled out in this macrofield. Lexical and semantic groups have been defined on the basis of integral and differential denotative and significant semes. Structural organization of lexical and semantic groups has been clarified as a result of semes analysis. The subject of the research concerns semantic and functional peculiarities of systematic relations of the Ukrainian adjectives which denote the portrait characteristics as constituents of a lexical and semantic field.

Key words: lexical and semantic field, synonym, nucleus and periphery of a field, seme, emotional colouring, quality intensity.

The adjectives which characterize the height, stoutness and peculiarities of a person's stature form a significant group in the system of the adjectives of the portrait characteristics of a person in the Modern Ukrainian Language. We call them «parametric» as they convey certain parameters of a person.

The parametric adjectives have often been the subject of the analyses of scientific research since they represent the oldest layers of the language lexical system.

In the monograph “Parametric Adjectives and Their Development” T. Lynnyk investigates the semantics of the adjectives with the meaning of measurement and sizes concerning synchronic and diachronic names on the material of the Ukrainian and English languages. The researcher presents in details the hierarchical structure of synonymic groups that constitute the microfields to denote measurement and sizes (large and small), stoutness (strong and weak) and height (tall and short) [7, c. 80-116]. T. Lynnyk gives the general characteristics of these adjectives without referring to a person.

V. Korobeinykova has developed the classification of spatial adjectives on the basis of the field structure theory of language objects [6, c. 68-69]. O. Shevchuk has added one more group to Korobeinykova's classification, that is, a microparadigm of words which are the synonyms to the adjectives ‘large’ and ‘small’ [12, c. 6]. O. Shevchuk calls the members of this subparadigm ‘gradual adjectives’ as they state not only the measuring characteristics of objects but also define the certain level of their manifestation. Both these classifications are crucial for our research as the adjectives with direct spatial meaning are used also to portray parametric characteristics of a person. In this group synonymic and antonymic relations are clearly singled out. In contrast to other adjective groups the adjectives of this group have the distinct grading of indicators and a synonymic group consists of members which are distinguished by the degree of manifestation of a certain indicator.

O. Volf considers intensification and affectation to be the indicators of these adjectives which the analyzed groups belong to [2, c. 29]. The words with evaluating meaning are analyzed on the basis of their correlation to the main, neutral synonyms. The role of these adjectives is very important in defining the lexical meaning of a word.

The subject of the research is functional and semantic features of the systematic relations in the lexical and semantic groups of Ukrainian adjectives within the macrofield ‘The portrait characteristics of a person’.

The topicality of the research is specified, firstly, by the fact that the Ukrainian adjectives describing physical appearance of a person are frequently used in the language. Secondly, there is a need to outline functional and semantic characteristics of the adjectives of this system in order to clarify their speech peculiarities and the role of extra-lingual factors in the formation of their meaning and pragmatic potential.

The aim of the research is to reveal semantic peculiarities of the systematic relations within the lexical and semantic groups with the dominants ‘високий’ (tall) and ‘низький’ (short) which are considered to be the microfields that form the macrofield ‘The portrait characteristics of a person’.

The tasks of the research are: 1) to analyze systematic relations in these lexical and semantic groups; 2) to single out the same content of the constituents of the microfield.

The first group consists of such adjectives: *високий-довгий-гінкий-рослий-рославий / рослявий-довготелесий-довгов'язий-жердянистий-стебелястий-сажениий-/сажневий*. The word *високий* realizes a nuance of the direct meaning, it has a seme ‘height which is more than a norm’: *Йде Данило хутко, бо високий на зріст і цибатий, як лелека* (Григор Тютюнник).

The seme ‘an indicator of a person’ is common for all constituents, but it performs its differentiated functions only in those cases when a lexical and semantic group has the words with wider semantics (*високий, низький* and the other words).

The adjectives *височенний* and *височезний* are connected with the dominant. These words contain a seme ‘height which is more than a norm’ and a seme ‘a great intensity’. Similar lexical items manifest a very high level of the intensity of a quality, they are formed with the help of suffixes *-ущ - (- ющ -)*, *-уч- (- юч -)*, *-енн-, -езн-, -елезн-*. The degree of a quality intensity is very high in such words: “These words have a clearer emotional and evaluating colouring and characterize mostly the colloquial communication. Their differentiation is based on a person’s subjective evaluation and his neutral, positive or negative attitude towards what is being spoken” [1, c. 130].

The word *довгий* realizes a nuance of the direct meaning, it has a seme ‘height which is more than a norm’ and ‘a stylistic characteristics’ which is followed by a sign ‘colloquial’ in the dictionary [10]: *Тоді довгий Вовчик розкинув свої довгі руки...* (М. Хвильовий). This word has a developed system of word formations with suffices of the excessive degree of a quality intensity. These words are characterized by vivid emotional and expressive component and used in colloquial style: *довжежелезний, довжезний, довжений*.

All the analyzed words differ from the dominant by functional limiting as they belong to the vocabulary of the colloquial style. Except the word *довгий* their emotionality has formal grammar indices. Only the adjective *височенний* due to its frequent usage in the styles of a written speech has lost its colloquial nuances.

The adjective *гінкий* enters this group on the basis of its derivative meaning: *Він, здавалося, зовсім забув про нього, наче Кость загубився серед інших і присадкуватих, і гінких на зріст сталеварів* (М. Рудь).

The dictionary [10] doesn’t state the meaning of a person’s height, but this example proves that this word means the height because it accompanies the word *присадкуватий*. This lexical and semantic variant has such semes: ‘height which is more than a norm’ and ‘small in the width’.

The word *рослий* realizes its direct meaning which denotes a tall person who has got a proportionally developed figure. This lexical and semantic variant is characterized by the semes ‘height which is more than a norm’, ‘proportional figure’ and ‘positive evaluation’. The words *рославий / рослявий* are mostly identical to it. We distinguish the semes ‘height which is more than a norm’ and ‘proportional figure’ in the meaning of these words.

Рославий and *рослявий* are word forming synonyms which are characterized in the literature as ‘the rows of common rooted derivatives that belong to the same part of speech and have different sound affixes with the same common word forming meaning [4, c. 5]. V. Rusanivskyi also accents that a word as a separate language item should be regarded in the aspect of inter-level relations [8, c. 73].

The words *довготелесий* and *довгов’язий* are identical synonyms. The last one enters this lexical and semantic group by its derivative meaning: *Він справді підкотився: сам Тарасуло довготелесий, плечастий, а ніжки коротенькі, так і здається, що котиться на коліщатах по груддя...* (Ю. Мушкетик).

Довготелесий, довгов'язий are characterized by the semes 'height which is more than a norm' and 'unproportional figure' as *довготелесий* denotes a person who is tall due to the unproportional development of one part of the body. These words both have the seme 'small in the width' and the seme of figurativeness. A lot of examples have shown that *довгов'язий* is not used in the meaning which the dictionary [10] gives as the main one ('with a long neck') but in the meaning by which it is synonymized with the word *довготелесий*. By their structure these adjectives are compound words, they show distinctive features of semantic condensation. It is a process when the meanings of two words are not only joined together but a new meaning is added due to the idiomatic colouring in the meaning of a word. N.F. Klimenko stresses this peculiarity of compound words: "The distinctive feature of compound words is the presence of evaluation, the meaning of modality and emotive moment in their semantics" [5, с. 40].

Високий-довгий-гінкий-рослий-рославий / рослявий and довготелесий-довгов'язий form two microbloks which have different stylistic characteristics: - *високий-довгий-гінкий-рослий-рославий-рослявий* are neutral, commonly used words; *довготелесий, довгов'язий* are used in the colloquial style. While performing a linguistic analysis of these two words we can't but see the seme of evaluation which is very vivid. This seme is negative in *довготелесий, довгов'язий* but in the words of the second bloc it is positive. Due to a transparent and clear inner form *довготелесий* and *довгов'язий* are characterized by an expressive figurativeness. V. Rusanivskyi writes: "The figurativeness which occurs on the basis of comparison is one of the parts of an inner form of a word" [8, с. 26]. The adjective *саженний* is characterised by a seme 'height which is more than a norm', a seme of great quality intensity and vivid figurativeness since comparison is the basis of motivation of the meaning: *Це був саженний і важкий (пудів на вісім) чолов'яга* (М. Хвильовий). The word *саженевий* is a rarely used word forming variant of *саженний*.

The nucleus of this lexical and semantic group is formed by the words *високий, довгий, рослий*. Their less used variants are located near them. The words *рославий/рослявий, жердинястий, стебелястий, саженний/саженевий, довготелесий, довгов'язий* and their word forming models are located in the periphery and are formed with the help of suffixes of abundant quality intensity which add the feature of expressiveness and colloquial stylistic colouring to these adjectives.

The word forming variants and compound words occupy a leading position in this lexical and semantic group. The existence of word forming variants is determined by close interrelation of literary Ukrainian with dialects. This language enrichment concerns not only the increase of synonymic items (which might not mean the merits of a language) but predominantly the enrichment of stylistic and expressive (in our case – synonymic) means of a language. These adjectives with expressively synonymic meaning perform stylistic function in speech.

V. Rusanivskyi considers synonymy to be one of the features of language variability. For the researcher this variability is a possibility to express one and the same thought with the help of different means and, above all, with a different degree of emotional evaluation [8, с. 77].

The group of adjectives which consists of the words *низький* – *невисокий* – *короткий* – *низькорослий* – *малорослий* – *приземкуватий* – *дрібний* – *куций* is antonymous to the group which has just been analyzed. These words contain the integral seme: 'height which is less than a norm' and such differential semes as: 'emotional colouring', 'negative evaluation', 'strong stature', 'stylistic characteristics', 'of a young age' and 'not fat'. In the words of this group we observe a narrowing of total volume of meaning owing to the restriction of the number of indicator's bearers by persons. The word *низький* realizes a nuance of the direct meaning in this group: *Перед ним, як вродився з асфальту – професор Глинський, низький, засмоктаний і тонкий...* (Б. Харчук). The words *низенький*, *низесенький*, *низькуватий* with diminutive semes are grouped around the word *низький*. Scientists admit that such words with suffixes of subjective evaluation mostly contain a meaning of diminution in their semantics and belong to colloquial styles: "The words with diminutive and affectionate suffixes are the most typical for colloquial speech" [9, с. 58]. The scientist A. Hryshchenko states that gradual, expressive and evaluating aspects are inseparably linked in such words [3, с. 138]: *Сама Явдоха Гарасимівна, до речі, була ... трохи сивенькою, ... низенькою п'ятидесятилітньою жінкою* (М. Хвильовий).

The adjective *невисокий* enters this group by its direct meaning, it corresponds with the dominant of the lexical and semantic group which has just been analyzed as it is formed from the adjective *високий* by the prefix *не-* and is antonymic to it: *З першої /брички/ зійшов невисокий, але ставний...начальник з великими блакитними очима на витонченому обличчі* (А. Дімаров). The frequency of usage of the adjective *невисокий* in the meaning of a person's height equals to the same frequency of the adjective *низький*. The word *короткий* realizes a shadow of the direct meaning. It is characterized by the semes 'height which is less than a norm', 'emotional colouring' and 'negative evaluation'. A widely used adjective *коротенький* is the derivative with the meaning 'diminutive and affectionate to *короткий*' [10]: *Але в сей мент одчинились бокові двері, й з них поспішно вийшов товстенький, коротенький добродій* (В. Винниченко). This lexical and semantic variant is characterized by the integral seme 'height which is less than a norm', the differential semes 'great quality intensity' and 'colloquial style'.

The word *низькорослий* is actualized in the meaning 'the one who doesn't have a great stature, who didn't grow to a normal height; not tall' [10]: *Постривай, – здивовано зупинився Дунай, відкидаючи стан, щоб краще розглядіти низькорослого пана* (М. Стельмах). This lexical and semantic variant is characterized by the semes 'height which is less than a norm', 'negative evaluation' and 'emotional colouring', in this last the inner form of this compound word is revealed. The adjective *малорослий* takes a very close position to the previous constituent: 'not of a great height; not tall' [10]: *І коли слідчий ...став навпроти нього, малорослого, немічного, з тонкою нервовою шкірою, Костюк одразу ж зрозумів, що його зараз ударять* (А. Дімаров). The semes 'height which is less than a norm', 'emotional colouring' and 'negative evaluation' are present in the meaning of this word. Similar formations likely emerge by analogy that was rightly observed by O. Taranenko [11, с. 52].

The next constituent *приземкуватий* is characterized by a vivid inner form and semes 'height which is less than a norm', 'strong stature' and 'stylistic characteristics' which is stated in the dictionary by a note 'colloquial': *Документи взяв широкий у плечах, приземкуватий чоловік у шкіряному пальті і шапці-кубанці* (Григорій Тютюнник).

The word *дрібний* realizes in the following context a nuance of the direct meaning, an integral seme 'height which is less than a norm' and differential semes 'of a young age' and 'not of fat stature': *Від дітей, від дрібних, тільки пил один* (І. Багрянний). The last seme is set in the direct meaning of this word. The adjective *дрібний* often comes together with the names of body parts. Its usage with the words *руки, ніжки* is rather widely spread in a poetic speech: *Спить маленький; матусину руку щільненько обняли рученята дрібнії* (Лі. Українка). The words *дрібненький, дрібнесенький* with diminutive suffixes differ by the degree of this diminution. They are characterized by a seme of an excessive quality intensity and stylistic colouring which is proved by a note 'colloquial' in the dictionary [10]: *Дрібненька постать – бюст у чорній фарбі, як чорні злидні дальніх хуторів...* (І. Багрянний).

The adjective *куций* realizes the derivative meaning in the limits of this group: *...він /генерал/ ...такий товстелезний, круглий та куций, чисто тобі цибулина по стежці котиться* (В. Винниченко). The negative attitude of the subject to the described person is expressed in this example.

These two groups of adjectives form two microblocs which are linked by the integral seme 'vertical size'. In the limits of these microblocs this seme is realized in two opposite integral semes: 'height which is more than a norm' and 'height which is less than a norm'. The groups differ both in the number of constituents and differential signs. The microbloc with a dominant *високий* has more constituents. These groups of adjectives are characterized by a partially symmetrical structure, the words *високий, довгий* have correlating antonyms *низький, короткий*, the other words are not completely correlated in pairs as they differ in some semantic peculiarities.

Summing up the results of the research paper, it should be noted that the adjectives which denote a person's portrait characteristics embrace one of the most developed systems of synonymic and antonymic relations in the vocabulary of the modern Ukrainian language. Physical parameters as a rule are connected with a definite system of grading and evaluating and in speech they are expressed by antonymic words and antonymic blocs. We have studied the adjectives that characterize a person and such an analysis is always accompanied by evaluation. That's why in these lexical groups the expressive and evaluative synonyms prevail. The microbloc which predominantly expresses a positive evaluation is less complex by both the number of constituents and semantic structure in comparison with the bloc of negative evaluation. The research findings are: 1) two lexical and semantic groups have been defined within the microfield; 2) the seme content of the constituents of lexical groups has been outlined; 3) 19 adjectives have been chosen on the basis of integral and differential denotative and significant semes, many of them have been characterized as emotionally coloured and stylistically marked.

Adjectives to portray a person form a macrofield “Portrait Characteristics of a Person” and can’t be measured with those ones to describe a vertical size of a person. Therefore to present the most comprehensive list of the Ukrainian words to describe the characteristics of a person’s portrait which are represented in works of fiction, it is necessary to pay attention to other semantic adjectives groups.

REFERENCES

1. **Безпояско О.К.**, Городенська К.Г. Морфеміка української мови. – К. : Наук. думка, 1987. – 210 с.
2. **Грищенко А.П.** Суфіксальний словотвір прикметників в українській мові //Словотвір сучасної української літературної мови. – К.: Наук. думка, 1989. – С.119-170.
3. **Дідківська Л.П.**, Родніна Л.О. Словотвір, синонімія, стилістика. – К.: Наук. Думка, 1992. – 170 с.
4. **Клименко Н.Ф.** Словотворча структура і семантика складних слів у сучасній українській мові. – К.: Наук.думка, 1994. – 252 с.
5. **Козка І.К.** Синонімічно-антонімічні відношення в системі прикметників портретної характеристики людини в сучасній українській мові: автореф. дис.. на здобуття наук. ступеня канд..філол. наук:10/02/01/ І.К.Козка; Харківський держ. Педагогічний університет ім.Г.С.Сковороди. – Х.: [б.в.], 1994. – 23с.
6. **Линник Т.Г.** Параметричні прикметники і їх становлення. – К. : Наук. думка, 1992. – 198 с.
7. **Лисиченко Л.А.** Бесіди про рідне слово (слово і його значення). – Харків : ХДПУ, 1993. – 140 с.
8. **Русанівський В.М.** Структура лексичної і граматичної семантики. – К.: Наук. думка, 1988. – 236 с.
9. **Семеренко Г.В.** Формування української демінутивної суфіксації //Мовознавство. – 1992. - №4. – С.51-59.
10. **Словник української мови** : В 11 т. – К.: Наук. думка, –1970-1980.
11. **Тараненко О.О.** Языковая семантика в ее динамических аспектах: (Основные семантические процессы). – К. : Наук. думка, 1989. – 254 с.
- 12.

Інтенсивність ознаки	Quality intensity
Просторовий	Spatial
Градualність ознаки	Grding of an indicator
Міра виявлення ознаки	Degree of manifestation of an indicator
Словотвірний синонім	Wordforming synonym
Спільнокореневі деривати	Commonrooted derivatives
Міжрівневий зв'язок	Interlevel relation
Носій ознаки	Indicator's bearer
Відтінок значення	Shadow of meaning

Козка Ірина Кирилівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов, Харківський національний медичний університет. Україна, м. Харків, проспект Науки, 4.

E-mail: iryna.kozka@gmail.com

<http://orcid.org/0000-0002-2414-0249>

Kozka Iryna Kyrylivna – Candidate of Philological Sciences, Associate Professor at the Foreign Languages Department, Kharkiv National Medical University. Ukraine, Kharkiv, Nauki Av., 4.

МЕТАФОРА ЯК ОБ'ЄКТ НАУКОВИХ СТУДІЙ

У статті проаналізовано наявні у вітчизняному й зарубіжному мовознавстві підходи й теорії щодо функціонування метафори. Виокремлено аспекти, що впливають на формування метафоричних концепцій. Розглянуто основні напрямки дослідження метафори, визначено, що подані концепції не заперечують одна одну, а доповнюють та розширюють межі дослідження метафори.

Ключові слова: метафора, теорія метафори, денотат, конотація, образність.

Лисенко Е. Н. Метафора как объект научных студий. В статье проанализированы имеющиеся в отечественной и зарубежной лингвистике подходы и теории относительно функционирования метафоры. Выделены аспекты, влияющие на формирования метафорических концепций. Рассмотрены основные направления исследования метафоры. Определено, что приведенные концепции не противоречат друг другу, а дополняют и расширяют границы исследования метафоры.

Ключевые слова: метафора, теория метафори, денотат, коннотация, образность.

Lysenko O. M. Metaphor as a Topic of Scientific Discussion. *The analysis of the metaphor formation has been increasingly attracting the attention of the scientists for not only its place in the literature and linguistics, but for its place as a source of secondary names formation, which arises based on association and new nomination formation for the words that need them, and as a linguistics phenomenon, which reflects the national language picture. The study of the metaphor theory is a current issue and in some aspects it is a topic of discussion related to not only linguistics, but also to psychology, philosophy, and sociology. The goal of the article is to analyze the main theories of the metaphor function and classification, reveal the views on the specifics of its formation in the work of local and international scientists. The aspects which influence the formation of metaphor concepts are distinguished. The main trends of metaphor research are described. It is determined that provided concepts do not negate each other, they complement each other and expand the boundaries of metaphor research.*

The metaphor is a phenomena with many aspects which are both individual and communal. It arises as a result of the cognitive process and is formed via rethinking of the already existing denotation into the new derivative based on anthropocentrism, emotion or connotation.

Key words: metaphor, theory of metaphor, denotation, connotation, imagery.

Метафора завжди була об'єктом активного дослідження в мовознавстві. Здебільшого її розглядали як художній засіб, стилістичний прийом, як джерело творення нових назв для понять, що їх потребують, та рідше як національне явище. Вивченням метафори займалися філологи, філософи, психологи, соціологи. Серед дослідників першість щодо вивчення метафори належить Аристотелю. Його роботу в цій царині продовжили як зарубіжні, так і вітчизняні дослідники, зокрема: Н. Аругюнова, Ш. Баллі, М. Блек, Т. Віану, Дж. Віко, Е. Вольф, В. Гак, Х. Деламара, М. Джонсон, М. Ептер, Е. Касіер, Л. Кравець, Дж. Лакофф, Ф. Мур, М. Нікітін, Х. Ортега-і-Гассет, А. Ричардс, О. Розеншток-Хюссі, Д. Сизонов, Г. Складєвська, Дж. Сьорль, В. Телія, Р. Туранго та ін. Залежно від поглядів, яких дотримувалися філософи й лінгвісти, та від того, що було першочерговим в аналізі, формувалися різні концепції і напрямки вивчення метафори. Різноаспектне її вивчення

стало поштовхом для виникнення окремого напрямку наукових досліджень – метафорології [8, с. 50].

Метою статті є вивчення досвіду в питанні теорії класифікації метафори, аналіз наявних концепцій щодо її функціонування. Результати розвідки в подальшому будуть використані у дисертаційній праці щодо метафоричної бази вторинних номінацій у медичному дискурсі.

Г. Н. Складєвська вказує на те, що донедавна метафору розглядали в чотирьох напрямках: номінативно-предметному, формально-логічному, психологічному й лінгвістичному. Водночас дослідниця зазначає, що в сучасному мовознавстві аспекти вивчення мовної метафори значно розширилися, а саме: у *семасіологічному* аспекті – аналіз мовної метафори на рівні сем, їхня взаємодія в процесі деривації шляхом метафоризації, з'ясування особливостей денотата й конотації, властивих мовній метафорі; *ономасіологічному* аспекті – вивчення процесу метафоризації як предметної проекції з урахуванням взаємодії мовних та позамовних елементів; *гносеологічному* аспекті – мовна метафора є результатом пізнавального процесу та засобом побудови мови, що ґрунтується на використанні лексичного складу в наукових межах; *логічному* аспекті – розглядає мовну метафору з погляду референції, поєднання двох елементів – ознаки, що проектується на нове поняття, та денотату, який набуває нових ознак у процесі метафоризації; *власне лінгвістичному* аспекті – аналіз метафори в морфологічному, словотвірному та синтаксичному аспектах; *лінгвостилістичному* – використання метафори як засобу формування стилістичних прийомів образності, експресивності; *психолінгвістичному* аспекті – як засіб творення мови та її сприйняття, зіставний значеннєвий аналіз мовної метафори на психологічному й лексикологічному рівнях; *експресіологічному* аспекті – аналіз мовної метафори з урахуванням її емотивності; *лінгвістико-літературознавчому* – розглядає лінгвістичні аспекти художньої метафори; *лексикологічному* аспекті – вивчення процесів метафоризації в межах певних лексичних груп; *лексикографічний* аспект – дослідження словникового матеріалу, пов'язаного з питанням метафоризації [11, с. 6-10].

У словнику «Лінгвістична енциклопедія» мовознавець О. О. Селіванова виділяє п'ять напрямків вивчення метафори [9, с. 388-389]. Згідно з *логіко-філософським* напрямком метафора є результатом формування спільної думки про предмет, явище на підставі виділення спільної ознаки. Вивчення метафори в логіко-філософському аспекті займалися: Н. Арутюнова, Дж. Локк, Х. Ортега-і-Гассет. *Логіко-психологічний* напрямок трактує метафору як засіб формування понять шляхом вторинної номінації, коли нові виникають на підставі безпосередньої або опосередкованої схожості. Вивчення метафори в цьому напрямку займалися Ш. Баллі, М. Блек, Т. Віану, Х. Деламара, А. Ричардс, Дж. Сьорль, В. Телія. *Психологічний* використання метафори для пояснення нового поняття через наявне, що базується на тотожності сприйнятих ознак. Спираючись на синестезію, механізм творення метафори аналізували Й. ван Гіннекен (прикметники на позначення відчуттів слуху використовують для трактування зорових або тактильних

відчуттів) [9, с. 390]. Аристотель (зв'язок між наголосом, що сприймається слухом, соматикою або дотиком) [9, с. 390], В. Вундт (метафоричні паралелі між мимікою та смаковими асоціаціями) [9, с. 390]. *Лінгвістичний* напрямок вивчає метафору в аспекті лексико-семантичного аналізу, виділяючи видове поняття, для якого метафора є похідною частиною. В. Телія визначала, що метафора є додатковим елементом який формується на підставі певної бази знань залежно від мотивації мовця [Там саме, с. 390]. Представниками лінгвістичного механізму творення метафори були М. Елтер, М. Нікітін, Ф. Мур, Р. Туранго. *Когнітивний* напрямок розглядає метафору не лише крізь призму національного світосприйняття та відтворення, а й узагальнення. Уважають, що саме М. Блек першим визначив когнітивну метафору, яка була позбавлена експресивності. Вивченням метафори в когнітивному аспекті займалися Дж. Віко, М. Джонсон, Е. Касірер, Дж. Лакофф, О. Розеншток-Хюссі. Вони вважали, що концептуальна метафора притаманна не лише художній літературі, а також є продуктом щоденної людської діяльності, у результаті якої для номінації понять однієї галузі запозичують назви з іншої.

ІІІ. Балі першим розмежував *поетичну* та *мовну* метафори. На позначення поетичної метафори як художнього елементу в мовознавстві використовують терміни: «художня метафора, поетична, тропеїчна, індивідуальна, індивідуально-авторська, творча, мовна, оказіональна, метафора стилю» [11, с. 31]. Мовна метафора, на відміну від художньої, не є результатом цілеспрямованої творчої діяльності, її обирає мовець з-поміж наявного лексичного складу, проте обидві метафори перебувають у певній взаємодії і можуть трансформуватись одна в одну. Поетичній метафорі властива персоніфікація, використання метафоричних одиниць як експресивного, творчого компоненту. На відміну від художньої, мовна метафора є відносно самостійною і не залежить від контексту. Хоч мовну метафору можна визначити як результат суб'єктивного відображення навколишньої дійсності у свідомості певного індивідуума, усе ж їй притаманний об'єктивний характер, оскільки вона не є авторською або її авторство може мати колективний характер. Засобом творення такої метафори слугують не нові лексеми, а наявні елементи, які використовують, зазвичай, на підсвідомому рівні для реалізації комунікативної, конотативної, когнітивної та номінативної функції. Естетична та експресивна функції здебільшого притаманні художній метафорі, вона є результатом суб'єктивної діяльності, тому є, зазвичай, авторською та має синтагматичний характер.

Дослідниця Н.Д. Арутюнова вказує на те, що *мовна* та *художня* метафори мають подібні семантичні властивості, та з огляду на те, що їх уживання перебуває у певній взаємодії, ці види метафор не підлягають чіткому розмежуванню, хоч водночас вони і не є тотожними [11, с. 32]. На думку Б. О. Ларіна, художня метафора повинна розглядатися тільки в контексті твору [6, с. 32]. Використовуючи мовну метафору як джерело творення художньої, письменник зосереджується на чуттєвих елементах десигната, відповідно розуміння такої метафори стає можливим у контексті, який розкриває мотивацію значення метафоричного найменування.

В. М. Телія розглядає художню метафору як *мовленнєву* й окреслює відмінність між нею та *мовною* метафорою: асоціаціям властивий об'єктивний характер, який є відображенням досвіду мовця, а конотація, що створює метафору, є загальноприйнятою для денотата, на відміну від конотації мовленнєвої метафори, що має суб'єктивний характер та є результатом одноосібної референції навколишньої дійсності [12, с. 192-194]. В. М. Телія зазначає, що мовна метафора, на відміну від художньої, є самостійною, оскільки може вживатися в різних семантичних зв'язках, поєднуватися з різними лексемами. Щодо художньої метафори, то її формування та функціонування є контекстно залежним, оскільки конотація художньої метафори доцільна лише в певних межах, а її лексичне обрамлення не є тлумаченням контексту, а репрезентує метафоричну сутність [12, с. 194]. О. М. Вольф звертає увагу на відмінність між цими видами метафор у семантичному аспекті: мовну можна класифікувати, визначаючи спільні риси, а кожна художня семантично унікальна, тому не підлягає структуруванню; у кількісному співвідношенні перша буде зумовлена, друга – необмеженою [2, с. 133].

Оскільки способом формування мовної та художньої метафор є перенесення за подібністю, то спільними для них є психолінгвістичний аспект та мова як засіб творення обох метафор, оскільки вона є спільним джерелом як для письменника, так і для окремого мовця й суспільства загалом.

Серед підвидів художньої та мовної метафор виділяють *риторичну* та *потенційну* метафори. А. В. Бельський виділяє риторичну метафору як підвид художньої, проте зазначає, що її не можна вважати індивідуальною, оскільки в художньому мовленні вона є певним шаблоном та використовується багатьма авторами, поступово втрачаючи свою емотивність [11, с. 37]. Г. Н. Складєвська трактує потенційну метафору як різновид мовної, проте вказує, що хоч потенційна метафора і відповідає критеріям мовної, (контекстуальна обумовленість, тотожність за типом перенесення, за характером денотативного зв'язку), проте вона не є загальноновживаною, їй притаманна емотивність, тому вона не входить до загального лексичного складу та не вноситься у стандартні словники [там само, с. 37].

В. Г. Гак розглядає метафору у *формальному* (на рівні морфології та синтаксису) та *змістовому* аспектах. У фактичному відображенні поділяє метафоризацію на повну (у процесі деривації слово дублюється, не зазнаючи змін у структурі) та часткову (дериват потребує морфологічних змін). У семантичному аспекті він розрізняє *однобічну* та *двобічну* метафоризацію. Водночас на підставі взаємодії вихідного слова, проміжного значення та поняття-результату однобічна метафора поділяється на *семасіологічну* (є результатом мертвої метафори), *ономасіологічну* (зникає пряме значення вихідного слова, проте зберігається емотивний характер) та *етимологічну* (результат не має емотивного компонента та відповідників у первинних назвах) [4, с. 13-17].

У процесі мовного розвитку метафора може втратити образність і стати абстрактною лексемою чи позбутися емотивності й стати номінативним елементом. Мовознавці використовують низку відповідників на позначення лексичних одиниць, що втратили свою метафоричність та в подальшому

набули номінативної функції: «номінативна метафора (Н. Арутюнова), лексична, лексикалізована, скам'яніла, звична, мертва, стерта (Ахматова), генетична, термінологічна (В. Корольков), однобічно семасіологічна (В. Гак), метафора за походженням, стерта, зблякла, ексметафора (Є. Черкасова)» [11, с. 41].

Г. Н. Складєвська використовує термін *генетична* метафора для позначення метафори, що втратила експресивну забарвленість і зв'язок з денотатом. Вона не поділяє погляди дослідників щодо визначення генетичної метафори як підвиду мовної та розглядає генетичну і мовну метафори як суміжні явища [11, с. 42]. Спільність щодо походження мовної та генетичної метафори не забезпечує синхронізації цих лексичних одиниць. Зокрема, генетичній, на відміну від мовної, не властива семантична двоплановість та вона не є семантично залежною стосовно денотата. Здебільшого в неї відсутні всі конотативні характеристики мовної метафори (емотивність, експресивність, образність, оцінка). Генетична метафора, що втратила семантичний зв'язок із первинним значенням, не втрачає конотації у тому разі, коли емотивний компонент є складовою семантики позначуваного. Також генетична метафора не втрачає емоційного компонента, коли є «інтенсивом» (термін Н. О. Лук'янової)» [11, с. 42]. У процесі метафоризації лексема втрачає зв'язок з денотатом, проте зберігає «експресивну мотивованість» [там само, с. 42], а дериват використовується на позначення різних явищ, не пов'язаних між собою. В. Г. Гак вважає, що за рахунок протиставлення непрямого та безпосереднього значення метафоричність не втрачається [3, с. 150]. Н. Д. Арутюнова вказує на те, що особливістю генетичної метафори є втрата семантичної мотивації, на відміну від живої метафори, яка увиразнює та подвоює позначуваний предмет; генетична втрачає зв'язок з первинним поняттям та встановлює його безпосередньо з новим значенням, тому на рівні семантичної синхронізації вона сприймається як первинна номінація [11, с. 41-42]. Мовознавці визначають генетичну метафору як однобічну семасіологічну з номінативними властивостями. На думку Г. Н. Складєвської, до генетичної метафори належать професіоналізми, професійні жаргонізми, терміни на позначення загальних понять, терміни, що утворилися за рахунок вторинних номінацій

Генетична метафора є видом мовної метафори та формою реалізації первинної номінації, позбавленої конотацій. Номінація відбувається шляхом втрати зв'язку між первинним та похідним денотатом, проте зменшена образність залишається в безпосередньому ототожненні предметів.

У семантичному аспекті Н. Д. Арутюнова розрізняє *номінативну*, *образну*, *когнітивну* та *генералізаційну* метафори. Номінативна метафора є результатом калькування лексичної одиниці, а десигнат залежний від контексту. Образна метафора наділяє новим дескриптивним значенням і семантичними відтінками та є засобом розширення синонімічних рядів. Когнітивна метафора є симбіозом денотатів із зміщенням їх предикатів та джерелом полісемії. Генералізаційна є узагальненням когнітивної метафоризації, яка будується на логічній деструкції десигната та сприяє появі полісемії, що

ґрунтується на логічних зв'язках. На думку дослідниці, найменш резистентною за збереженням метафоричного компонента є номінативна та генералізаційна метафори, а найбільш стійкою – образна [1, с. 358-367].

За семантичними ознаками Г. Н. Скляревська поділяє мовну метафору на мотивовану, синкретичну та асоціативну [11, с. 48]. У *мотивованій* мовній метафорі дериват, що утворюється в процесі метафоризації, тісно пов'язаний з первинним значенням. Одним із джерел формування таких метафор є тлумачні словники. Мотивованій метафорі властивий суб'єктивний характер, вона є засобом емоційного впливу, проте їй не властива резистентність, тому поза контекстом вона може втрачати свою влучність. *Синкретична* метафора – це різновид мовної метафори, що утворюється в результаті симбіозу та перенесення різних відчуттів, які притаманні людині, – «зорових, акустичних, смакових, нюху та тактильних» [11, с. 53]. Г. Н. Скляревська зазначає, що цей вид метафори базується на перенесенні ознак із різних сфер та явищ: природи, фізіологічних станів, почуттів, дій, процесів. Синкретична метафора виникає на підставі розширення семантики в процесі деривації, що виникають на підставі відчуттів довкола ядра десигната. *Асоціативна* метафора є найчастотнішим видом мовної метафори, що утворюється за рахунок здатності проводити аналогії між різноманітними об'єктами та реаліями дійсності. Ці паралелі можуть виникати на підставі яскраво виражених ознак денотата або шляхом виокремлення властивостей, що не сприймаються безпосередньо, але є загальнозрозумілими для широкого загалу чи для певного кола осіб. Дослідниця розрізняє *ознакову* та *психологічну* асоціативні мовні метафори. Ознакова асоціативна мовна метафора формується на базі однієї або декількох ознак, які не є складовою лексичного ядра денотата, проте поєднується з ним на підставі асоціацій. Процес метафоризації у психологічній асоціативній мовній метафорі відбувається на підсвідомому рівні. Виникнення цього виду метафори можна пов'язати з тим, що пряма семантика денотата не завжди збігається з його значенням, яке виникає на психологічному рівні [там само, с. 56-61].

Спираючись на різні критерії дослідження лексичного складу, мовознавці виділяють різні системи класифікацій метафори та її видів. Ю. І. Левін класифікує метафору, використовуючи її порівняльні компоненти: метафора-порівняння, метафора-загадка, метафора, яка наділяє денотат властивостями іншого об'єкта [7, с. 293]. За призначенням метафору поділяють на *ідентифікаційну* або *індикативну* – безпосереднє виокремлення позначуваного, *предикативну* – вказівка на ознаку, *оцінно-експресивну* – емотивна співвіднесеність, *образно-естетичну* або *образну* – є художнім засобом. У монографії «Медична термінологія в мас-медіа» Д. Ю. Сизонов, досліджуючи питання метафоризації, зазначив, що в комунікативному аспекті Ю. Караулов, Л. Мацько, В. Петров поділяють метафору на номінативну, когнітивну та образну; Н. Арутюнова, В. Гак у функціональному аспекті виділяють: номінативну, образну, когнітивну та генералізаційну метафори. До цього переліку різновидів метафори у функціональному аспекті Г. Чорновол додає концептуальні та безаналогійні [10, с. 86]. Аналізуючи використання

медичної термінології в засобах масової інформації, Д. Ю. Сизонов виділив функціонування трьох видів метафори: номінативну (формується на підставі образної зміни сем термінології певної галузі), концептуальну (окрім «переосмислення» набуває оцінних характеристик, ураховуючи інтенцію мовця) та образну (містить декілька лексичних одиниць та використовується для здійснення певної маніпуляції стосовно думки, волі та почуттів слухачів) [там само, с. 87].

Проте застосування метафори не завжди пов'язане з потребою творення нових номінативних одиниць чи наданням яскравості художньому мовленні. Ю.Д. Апресян у своїй монографії визначає метафору та метонімію як один із засобів прояву багатозначності, що досягається заміною одного елемента іншим зі збереженням первинного та похідного змісту або шляхом вилучення з первинного значення одного з елементів. Він визначає форму метафоричного перенесення, що утворилася за рахунок уподібнення на підставі конотації або семантичних асоціацій, але із утратою зв'язку з первинним поняттям. Частіше така метафора розглядалась як художня, індивідуальна та авторська, проте в нашому дослідженні дериват, що має метафоричне мотивоване значення виступає засобом творення вторинних назв. Метафора використовується не тільки для розвитку семантики деривата, а й з метою збагачення лексеми «семами-спеціалізаторами» [8, с. 56] для звуження значення й уточнення денотата, тому цей метод широко використовують для поповнення термінології.

У руслі концепції метафоричного динамізму проаналізувала метафору дослідниці Л. В. Кравець, здійснивши комплексний аналіз української поетичної метафори. Монографія вміщує також детальну характеристику метафори як об'єкта лінгвофілософських досліджень [5, с. 5-58], яка «потужно живить емоційну енергетику слова, увиразнює його образну структуру, розширює смислові горизонти мови» [там само, с. 2].

Проте дослідження теорії метафори не втрачає актуальності, а в деяких аспектах – дискусійності, до того ж не лише в галузі мовознавства. Метафоризація є результатом когнітивного процесу, який потребує нових номінативних одиниць, або референцією, що реалізується в рефлексії з емотивними та конотативними компонентами, або стає узусним дериватом. Із цих позицій можливими є подальші лінгвістичні студії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арутюнова Н. Д. Язык и мир человека. – 2-е изд., испр. – М.: «Языки русской культуры», 1999. – 896 с.
2. Вольф Е. М. прилагательное в тексте // Лингвистика и поэтика. – М.: Наука, 1979. – С. 119-135.
3. Гак В. Г. К проблеме общих семантических знаков // Общее и романское языкознание. – М.: Наука, 1972а. – С. 144-157.
4. Гак В. Г. Метафора в языке и тексте [отв. ред. В. Н. Телия]. – М.: Наука, 1988. – 176 с.
5. Кравець Л. Динаміка метафори в українській поезії ХХ ст.: [монографія]. – К.: ВЦ «Академія», 2012 – 416 с.
6. Ларин Б. А. О разновидностях художественной речи. (Семантические этюды) (1922). // Эстетика слова и языка писателя. – Л.: «Худ. лит-ра», 1969. – С. 27 –53.
7. Левин Ю. И. Структура русской метафоры. //Труд по знаковым системам. – М.: Наука, 1965. – С. 293-299.
8. Мойсієнко А. К. Сучасна українська мова:

Лексикологія. Фонетика: підручник. — К.: Знання, 2013. — 340 с. 9. **Селіванова О. О.** Лінгвістична енциклопедія. — Полтава: Довкілля-К, 2011. — 844 с. 10. **Сизонов Д. Ю.** Медична термінологія в мас-медіа: стилістичний потенціал [монографія]. — К.: «Київський університет», 2012. — 198 с. 11. **Скляревская Г. Н.** Метафора в системе языка. — Санкт-Петербург: Наука, 1993. — 152 с. 12. **Телия В. Н.** Вторичная номинация и ее виды // Языковая номинация. Виды наименований. — М.: Наука, 1977. — С. 129-221.

Лисенко Олена Миколаївна — викладач кафедри українознавства, Вінницький національний медичний університет ім. М. І. Пирогова. Вул. Пирогова, 56, м. Вінниця, 21000.

E-mail aunikgamile@yahoo.com

tel.: + (38) 067 796 22 96

orcid.org/0000-0002-0219-967X

Lysenko Olena Mykolaivna — Lecturer, Department of Ukrainian Studies, M.I. Pirogov Vinnytsia National Medical University. Pyrohova Str. 56, Vinnytsia, 21000.

ФІТОНІМНИЙ КОД ІДІОСТИЛЮ МИКОЛИ ВІНГРАНОВСЬКОГО (на матеріалі макролокусів *ліс, степ, сад, поле*)

Публікація присвячена розглядові структурно-семантичних особливостей фітонімної лексики як стилетвірного чинника письма представника української літератури — шістдесятника Миколи Вінграновського. Фітонімний код репрезентовано на рівні локативів *ліс, степ, сад, поле*, що інтерпретовано як автохтонні знаки українського довкілля, а також символи (як традиційні, так і авторські). Широкий асоціативний простір сприяв появі значної кількості символічних значень, серед яких функціональними є ідіоетнічні (Україна, батьківщина як свій дім, доля / воля). Перспективою подальших досліджень є аналіз символіки **квітів** в українській лінгвокультурі з позиції діахронії.

Ключові слова: фітонім, фітонімний код, локус, лінгвокультура, символічне значення, ідіостиль.

Мишеніна Т. М. Фитонимный код идиостиля Николая Винграновского (на материале макролокусов *лес, степь, сад, поле*). Публикация посвящена рассмотрению структурно-семантических особенностей фитонимной лексики как стилеобразующего фактора письма представителя украинской литературы — шестидесятника Николая Винграновского. Фитонимный код представлен на уровне локусов *лес, степь, сад, поле*, которые интерпретированы как автохтонные знаки украинской окружающей среды, а также символы (как традиционные, так и авторские). Широкое ассоциативное пространство способствовало появлению значительного количества символических значений, среди которых функциональными являются идиоэтнические (Украина, родина как свой дом, судьба / воля). Перспективой дальнейших исследований является анализ символики цветов в украинской лингвокультуре с позиции диахронии.

Ключевые слова: фитон, фитонимный код, локус, лингвокультурем, символическое значение, идиостиль.

Mishenina T. M. The Phytonymical Code of Mykola Vinhranovskiy Individual Style (based on such macrolocuses as *forest, heath, garden, field*). The article is devoted to the studying of the structural and semantic peculiarities of phytonymical vocabulary as a writing stylistic feature of the representative of Ukrainian Literature — the man of the sixties Mykola Vinhranovskiy.

An artistic depiction of plants as indigenous environmental signs is considered to be a traditional description of landscape where trees act as artistic details, reproducing the times of the seasons, and to some extent indirectly - a natural phenomenon. Parallelism is conventional as it meets folk tradition, the meaning of which is that trees reflect the internal state of nature comparable to the human condition, age, etc.

The phytonymical code is represented by such locus names as **forest, heath, garden, field**, which are interpreted as indigenous signs of Ukrainian environment, and symbols (both traditional and authors). The great associative field contributed to the introduction of a significant number of symbolic meanings, among which the idioethnic ones are the most functional (Ukraine, the birth-place as the home, fate / will).

The function of such phytonym as **wood** is limited, while the species names are widely used. The poet's individual style is distinguished by the differentiation of such locus names as **forest / garden / forest-steppe (steppe)**. The trees are distinguished within the locatives: forest trees (**oak, maple, ash, pine, birch**); trees common in the forest-steppe (**poplar, willow**); garden trees (**apple, pear, plum**).

The forest is most frequently presented by such phytonyms as **oak and birch** in the poetic works of Mykola Vinhranovskiy. The locus name **forest** also represents the nomen **grove** (small, mostly deciduous forest) having differential semes of species mentioned.

*The Ukrainian art world view interprets the symbol of **garden** through the personal world view and spiritual progress that enables the correlation of **garden** between the soul grace and the high internal culture, etc. The observations on the linguistic material allowed to conclude that the poetic speech of Mykola Vinhranovskiy paints the image of **cherry** for: a) poetizing of the elements of life; b) reproducing the correlation between the internality of a human being / age / fate and nature. Despite the national clearness of such phytonym as **cherry**, the reflection in reproducing the internality of the Ukrainian linguistic and culture must be pre asissted. The phytonym of **apple** represents the image of a woman, her emotional experiences, embodying feminine destiny, the fate of the Ukrainians.*

*The Ukrainian **field** with the adjective **feather-grass** realizes the additional value of not only the indigenous space, but also the background one — the will that we associate with phytonymical symbols (**feather-grass** / **wind** / **will**).*

*The further research is based on the dynamics of the lexical set **flowers** in the Ukrainian cultural discourse from the perspective of diachrony.*

Key words: phytonym, phytonymical code, locus, linguoculture, symbolism, individual style.

Лінгвокультурологічний аналіз фітонімної лексики дозволяє розв'язати питання взаємодії мови й культури, виникнення й розвиток культурно зумовлених конотацій як показників національної самобутності, шляхів виявлення спільних рис і відмінностей у способі життя, культурі, мовній ментальності лінгвоспільнот (В. Карпова, Л. Москаленко, В. Німчук, І. Сабадощ, Л. Усик, М. Фашенко, Л. Фроляк, А. Шамота). Вивчення фітонімів зумовлює також розкриття їх етнокультурного змісту (О. Куцик, Н. Петрова, І. Рогальська).

Фітонімну лексику з погляду лінгвокультурології розглядають відповідно до принципу 'мовна одиниця / культурна одиниця (лінгвокультурема)', коли вибіркова реєстрація певної культурної інформації, закладена в структурно-семантичному просторі мовної одиниці, корелює з мовними (мовленєвими) одиницями аналізованого тексту.

Спостереження над фітонімною лексикою дозволяє розширити уявлення про етнокультурознавчий шар лексики (виявити еквівалентну, безеквівалентну лексику), основне лексичне значення слова, фонове значення слова, символічне значення слова; забезпечує контекстне розуміння значення лексем і функціонально-стильових характеристик.

Вивчення мови ідіостилю важливе також для розв'язання низки проблем традиційної культури народу, осмислення сучасних тенденцій її розвитку. У сучасній україністиці не знайшли детального опису лексико-тематичні групи фітонімів та їх функціонально-стилістичні особливості в художніх текстах шістдесятників, зокрема — Миколи Вінграновського. Викладене вище засвідчує актуальність розвідки.

Феномен художньої картини зумовлюється взаємодією об'єктивних і суб'єктивних чинників, оскільки формується під впливом традицій поетичного мовлення з його естетичною настановою; є результатом індивідуальної мовотворчості. Фітонімний код Миколи Вінграновського становить особливий інтерес з позиції лінгвокультурології загалом, стилістики й лінгвістики тексту — зокрема.

Спостереження над мовним матеріалом дозволило виокремити групу рослин, які становлять дерева залежно від ареалу – лісового, степового, штучного (садові), і в поетичному доробку Миколи Вінграновського є функціональними, реалізуючи як прямі, так і переносні значення; репрезентуючи як фольклорні символи, так і авторські.

Словникове значення фітоніма *дерево* таке: «багаторічна рослина з твердим стовбуром і гіллям, що утворює крону» [ВТСУМ, 2004 : 286]. Оскільки традиційним в описові пейзажу є художнє змалювання рослин як автохтонних знаків довкілля, образи дерев виконують функцію художньої деталі, відтворюючи перебіг пір року, а також певною мірою опосередковано відтворюючи явища природи. Усталеним є паралелізм, який сягає фольклорної традиції, яка полягає в тому, що образи дерев співвіднесені зі станом природи й внутрішнім станом людини, її віком тощо.

За нашим спостереженням, функціонування фіто німа *дерево* є обмеженим, натомість автор активно використовує видові назви. Ідіостиль поета вирізняється розмежуванням локусів *ліс / сад / лісостеп (степ)*. У межах локативів виокремлюємо лісові дерева (*дуб, клен, явір, сосна, береза*); дерева, поширені в лісостепу (*тополя, верба*); садові дерева (*яблуня, груша, слива*).

Художній дискурс Миколи Вінграновського характеризується широким використанням фітонімів-дерев у межах локатива *ліс*. Поетичне мовлення Миколи Вінграновського характеризується функціонуванням локуса *ліс*, фітонімів *дуб, клен, явір, сосна, береза*. Митець акцентує увагу на паралелізмі *людина – пора року – світовідчуття людини й рослини*.

Ліс – природна зона, що займає разом із лісостепом близько половини території України: *Ліс – ‘1. Велика площа землі, заросла деревами й кущами// Дерева, які ростуть на такій площі’// ‘Певна ділянка такої площі’ перен. Велика кількість, багато (високих предметів)’. 2. ‘Зрубані дерева як будівельний та ін. матеріал’ [Вінграновський : Т. II 501]: **У лісі темно. В лісі ніч. / Сидить навпочіпки світання** [Вінграновський : 352]; **Ти, сивий лісе в сутнін прозорій...** [Вінграновський : 170].*

Локатив *ліс* відповідно до ботанічної градації репрезентують диференційні семи видового значення: *бір* (сосновий ліс), *діврова* (листяний ліс, переважно дубовий), *байрак* (ліс у яру), *гай* (невеликий, переважно листяний ліс), *нетрі, хащі* (труднопрохідні місця, зарослі лісом), *пуща* (великий, густий, дрімучий ліс). Ідіостиль поета характеризується активним функціонуванням локусу *гай*, реалізуючи додаткове фонове значення *рідного краю, іманентної риси України, родини, молодості й кохання*: **І раптом запалахкотіли / Раптовим золотом гаї, / Зоглядались, помімили, / Мов не тутешні, не свої** [Вінграновський : 350]; **... І ви, гаї в зелених льолах літ, / Нічого так не треба, як в підзорї / Мені ваш голос чуть і стежить ваш політ** [Вінграновський : 170].

У поетичному доробку *ліс*, представлений фітонімами *дуб і береза*, засвідчує фольклорну традицію: **У синьому небі я висіяв ліс, /... Я висіяв ліс із дубів та беріз, / У синьому небі з берези і дуба** [Вінграновський : 206]; **... В золотій жовтневій рані, / Де під березою бугор, / В ясновельможному тумані / Коронувався мухомор!** [Вінграновський : 350].

Фітонім *сосна* в ідіостилі поета використовується як у традиційному значенні, так і засвідчує авторські переосмислення. Словникове значення фітоніма *сосна* таке: 'Вічнозелене хвойне дерево, перев. з прямим високим стовбуром, довгою хвоєю і невеликими шишками, або такі дерева в сукупності' [Вінграновський : 1163]. Фітонім *сосна* має таке символічне навантаження: знак життєвої сили, плідючості, самотності; символ сили характеру, безсмертя [ССК, 2002 : 17].

Убирання людини в листя колись в обрядовості праукраїнців мало магичну мету допомагати росту рослин, передусім збіжжя, а також сприяло щасливій долі. Первісні уявлення українців про навколишню дійсність і пов'язані з ними обряди створюють своєрідну творчу атмосферу, у якій на перший план висувається поетичність весни, молодості й вічної дівочої краси. У зв'язку з цим *сосна* символізує очікування *долі*, молодої життєдайної сили людини. Поетична творчість шістдесятника засвідчує разом із традиційним значенням, пов'язаним із фольклорною традицією (в усній народній творчості у структурі образу фітоніма *сосна* виокремлюємо особливості цього дерева — висота, могутність — і водночас струнку поставу), тяжіння до відтворення символу родовідного дерева, *долі роду*, пор.: *Сиво як... сивоснигу сосну / ... Димко дихають в сивих снігах / Сосеняточка і сосенята* [Вінграновський : 141]. У наведених рядках варто звернути увагу на кольоративний поширювач, який вказує не лише на іманентний колір змалюваного фітоніма, але й паралелізм із внутрішнім станом людини.

Творчість поета розкриває індивідуальне іманентне світовідчуття розквіту / занепаду / переходу в інший стан: *У лісі вже нічого не цвіте. / Цвіте лиш дятел на сосні сумливій / Та синій дзвоник уві млі у мливій, / Це те цвітіння, але вже не те...* [Вінграновський : 292].

Микола Вінграновський своєрідно інтерпретує фітонім *клен* (дерево, що має лапате листя з гострими кінцями й глибокими вирізами [ВТСУМ, 2004 : 545]), надаючи значеннєвих відтінків сакральності землі, на якій зростає покоління, а також змалює пейзаж у його перебігові світобуття, актуалізуючи проблему екологічного почуття — любові до довкілля й розуміння тісного взаємозв'язку на рівні від чуттєвості природи й людини: *Вона (річка) тече в горді в нас під кленом... / Цвіте над нею небо здорово / Солодкими хмаринами з дощем* [Вінграновський : 95]; *Ця річка тече для клена і для мене, / Її й тоді я бачу, коли сплю. / Я річку оцю в горді в нас під кленом / Як тата й маму і як мед люблю* [Вінграновський : 95]; *Лиш я незчувсь, як стихлилась хода, / Як простелився вітер за плечима, / І на слова мої дивилася вода / Кленовими осінніми очима* [Вінграновський : 309].

Зафіксовано використання фітоніма *явір*: 'Дерево родини кленових з великим п'ятилопатовим листям; білий клен (іноді цим словом називають осокір та деякі інші тополі)' [ВТСУМ, 2004 : 1421]. Фітонім *явір* у контексті української лінгвокультури виявляє такі значення: символ козака, парубка, здоров'я та сили; символ молодості, віку людини взагалі, вічної пам'яті; дитинства [ССК, 2002 : 17]. У піснях *явір* традиційно символізує парубка: *Як на горі Явір та явір: Вийшов Степанко / Славний та бравий* [Пісні кохання,

1975 : 90]. *Явір* також символізує молоду, гарну дівчину: *Ой чи явір, чи не явір, та зелена то яворина.* / *Між шістьма дівоньками тільки мені ти одна мила*» [Пісні кохання, 1975 : 208]. Поетична творчість поета засвідчує переважно фольклорну традицію, водночас почасти спостерігаємо паралелізм на рівні *пора року* – *відчуття*: *Спи, моя дитинко, на порі.* / *Тіні сплять і сонна яворина...* / *Та як небо в нашому Дніпрі,* / *Так в тобі не спить хай Україна* [Вінграновський: 166]; *Не говори, не говори* / *Про світанковий яр,* / *Там сплять прощання явори* / *Під вибухами хмар* [Вінграновський : 66].

Локус *ліс* є одним із репрезентантів концепту *земля*. Земля у творчості поета виразно визначається корелятом *рідна*, співвідносна органічним взаємозв'язком із макролокусом *планета*: *Я знав цю землю голодом у чунях,* / *Арійським запахом бензину і хреста...* / *Прогрілися сніги, і на снігах очунав* / *Той крок зерна, що йти не перестав* [Вінграновський: 282]; *На маленькій планеті у великому лузі* / *Сходить вечір на синє,* / *на сизе й сумне.* / *На шовковому вальсі, на блакитному лузі* / *Як давно і недавно ти любила мене* [Вінграновський : 284]; *Подовшали тривоги і листи,* / *Ліси на глину, на пісок опали* [Вінграновський : 302]; *Ліс в осені стояв...* / *Смолою синьою перекипало літо,* / *І дихала земля з прив'ялених люцерн* [Вінграновський : 368]; *Познайомився з лісом, травою, грозою,* / *І на лапах моїх доцвітає весна* [Вінграновський : 326].

Художню деталь – *лист дерева* – автор використовує задля реалізації таких символічних навантажень: а) автохтонні знаки українського пейзажу, де персоніфікація має витокami не лише фольклорну традицію, але і репрезентує авторські дискурси інтерпретації рідної землі: *Скорцюзивсь хвіст дубового листа,* / *Сорока з голоду водить в небо оком,* / *І вітер пише вітрові листа,* / *Сорочим оком пише білобоко* [Вінграновський : 297]; б) *Темніє лист на світло-темнім небі,* / *І біля неба гріється зоря...* [Вінграновський : 238]; *Але – прощалося. Вітром-листом* / *Чи по тобі, чи по мені* [Вінграновський : 307]; *Склалися два крила, вже поночі, під лист,* / *Туман тулився при долоні вогко* [Вінграновський : 309]; б) *Ти зірки йдеш? Ти мова, чи ти хто?* / *На жовтий лист* / *Ще трішечки безлистя...* [Вінграновський : 315]; *То дощ, то сніг, то знову дощ,* / *І листя лопотіло,* / *Побуровіла нехворощ,* / *Вода на зиму сіла* [Вінграновський : 325]; б) художній паралелізм: *Я вас люблю, як сіль свою Сиваш,* / *Як ліс у грудні свій листок останній* [Вінграновський : 338].

Локус *лісостеп (степ)* у поетичному мовленні Миколи Вінграновського представлений фітонімами *тополя, верба*.

Словникове значення слова *тополя* таке: 'Дерево родини вербових із високим прямим стовбуром, глянеуватими листками різної форми та одностатевими квітками у вигляді повислих сережок' [ВТСУМ, 2004 : 1256]. Тополями зазвичай обсаджували поля, шляхи, садибу, тому переважають в українських народних піснях рядки *стояла тополя край поля* (верба, як було викладено, стоїть над водою). *Тополя* набуває символічності, вияскравлюючи образи дерева життя, добра і зла, сумної дівчини, матері, краси, струнності, весни [ССК, 1997 : 128]. *Тополя* здавна стала ключовим елементом української культури, уособлює українське, те, що належить Україні, рідне. Послідовно цю ідею втілено в образі *весняної тополі* як утілення весняного

буйноквіття, відродження природи, оновлення природи і людини: *Ой верба, верба, тополя Схилила гіллячко додолу, / На зеленую діброву, На холодную водицю, / На шовковую травичю. Там соловейко гніздо в'є, / А зозуленька сокоче* [ССК, 2002 : 150]. На ранньому етапі формування фітоніма *тополя* розвинулося символічне значення «дівчина»: *Ой там в полі дві тополі, — третя зелененька; / Не йди замуж, моя доню, бо ще молоденька!* [Ігри та пісні, 1975 : 155].

Поетичне мовлення Миколи Вінграновського аналізовані фітоніми репрезентує в контексті паралелізму *дівчина — тополя*: *Подалися тополі в тіні, / Прив'язалися до села... / Прителюють дощі осінні / І — вже Насточка не мала!* [Вінграновський : 56]; автохтонного знаку українського довкілля: *На тополі ворон помирає, / Глянув вниз — чи плакав він колись? / Увостанне землю споглядає, / Налітає, набачивсь — не наживсь!* [Вінграновський : 69]; антропоморфної інтерпретації: *Над гаєм грає птичий гай, / В дощі вдягаються тополі, / І квітів жовто-синя повінь / Біжить навипиньках до Дніпра* [Вінграновський : 150]; *Тополя вітром ледь хитала, / І воловодився Дніпро* [Вінграновський : 359].

Функціональним у поетичному доробку поета є фітонім *верба*. Фітонім *верба* у свідомості українців почав формуватися давно, але цей процес не зупинився й донині. Словникове значення слова «верба» таке: «Дерево або кущ з гнучким гіллям, цілісними листками і зібраними в сережки одноставними квітками» [ВТСУМ, 2004 : 82]. Верба — характерна риса української пейзажу, один із прикметних знаків української аландшафтної культури. Зазвичай вербами обсаджували дороги й городи, ставки й береги, левади та грєблі: *В кінці грєблі шумлять верби, Що я посадила... / Нема того козаченька, Що я полюбила* [Ігри та пісні, 1975 : 57]. Поезія Миколи Вінграновського відтворює романтичний пейзаж, пов'язаний із внутрішнім світовідчуттям ліричного героя: *Червоною задумливою лінією / У сизих вербах, в голубій імлі / В тонкій руці з прив'яленою лілією / Окреслилась ти на вечірнім тлі* [Вінграновський : 94].

У структурі фітонімних художніх образів *тополя, верба* виокремлюємо поняття, образні й символічні значення, як наприклад, *дівчина, мати, стрункість*; *тополя* також виступає уособленням українського, рідного; *верба* набуває ідіостетичної символіки.

Локус *сад* має таке словникове значення: «Спеціально відведена значна площа землі, на якій вирощують плодові дерева, кущі тощо. // Присадибна ділянка, засаджена плодовими деревами, кущами, квітами тощо. // Дерева, кущі та ін., що ростуть на цих ділянках, площах» [СУМ, 1970-1980 : Т. IX 9].

Якщо наукова картина світу репрезентує *сад* як символ обробленої ділянки корелятивно до поняття про пустелю несвідомого [ЭСЗЭ, 2000 : 436], то українська художня картина світу інтерпретує символ крізь особистісне світосприйняття й духовний поступ, що уможливорює співвіднесення *саду* із витонченістю душі; високим рівнем сформованості внутрішньої культури тощо.

Критерій темпоральності дозволяє акцентувати на співвіднесеності *людина — пора року — життя — покоління*. Темпоральність дозволяє розглядати

символ *сад* як свідка давнини: сад зберігає пам'ять про колишні події; набуває характеристик локусу, де можливе своєрідне причастя, медитація, сповідь свого внутрішнього світу: 1) паралелізм *внутрішній світ людини – стан природи (саду): Вона була задумлива, як сад. / Вона була темнава, ніби сад. / Вона була схвилювана, мов сад. / Вона була, мов сад і мов не сад* [Вінграновський : 142]; 2) персоніфікація фітонімного локусу: *У полі спить зоря під колоском / І сонно слуха думу колоскову, / І сонна тиша сонним язиком / Шепоче саду сиву колискову* [Вінграновський : 183]; *Сині очі бджоли, / Сад тихенько зацвів, / Сад тихенько зацвів і закліпав, – / Сині очі бджоли / Там, де груші жили, / Там, де груші жили в білих квітах* [Вінграновський : 273]; 3) паралелізм *сад – життя: Зимовий сад під вороном білів.. / Життя лежало тихо, як посів* [Вінграновський : 304]; *Одійде, і вишневі садиодійдуть, / Одійде, і моя біля тебе пора одійде, / Не одійде, не знаю, але не одійде, / Оте люблене раз на плечі, на щоці, на устах* [Вінграновський : 333]; *Одійде, і вишневі сніги одійдуть, / Одійде, і твоя біля мене пора одійде, / Не одійде любов – серце в серце влетіло! – вона не одійде* [Вінграновський : 333]; *Одійде, і вишневі літа одійдуть, / Одійде і пора – і моя, і твоя одійде, / Не одійде ріка, що веде нашу пам'ять, вона не одійде – / Білий цвіт покоління на плечі, на щоці, на устах...* [Вінграновський : 333].

У поетичному мовленні поета *сад* презентовано фітонімами *яблуня, груша, слива*. Словникове значення слова «яблуня» таке: «Садове й лісове фруктове дерево родини розових з плодами перев. кулястої форми» [ВТСУМ, 2004 : 1421]. Подібно до образів *вишні, черешні, груші* яблуня є окрасою кожної оселі, символом гостинності; специфічними значеннями *яблуні* в українській культурі є «безсмертя», «вічна молодість», «самопожертва в ім'я народу», а також символ «батьківщина» [Воропай, 1963; Жайворонок, 2006; СС, 1997 : 144].

У поезії Миколи Вінграновського фітонім *яблуня* репрезентує образ жінки, її переживання, уособлене жіночу долю, долю українців: *Сестри білять яблуні в саду. / Мати білять хату та у хаті. / Біля хати білий батько на канані / вигріває війни та журбу* [Вінграновський : 155]; *І стежка в яблуках вже стежкоюяблуката* [Вінграновський : 356]; *Я думав – сам іду. Дорога, / І витребеньочка-ріка, / Та дика яблуня-обнога...* [Вінграновський : 382]; ... *З перелого / Куривсь під дощиком стіжок, / Похнюпився, мовчав і мок, / Лиш сіра яблуня-обнога / Гукала гілкою листок* [Вінграновський : 382].

Поетичне мовлення засвідчує опoетизацію фітоніма *сад*, що виявляється у відтворенні іманентного складника українського довкілля: *На вітах яблунь – стомлені зірничі, / І хтось питає тихо: земле, спиш? / Уже спочила? Дай води з криниці!* [Вінграновський : 70]; *Зіходить ніч на витишений сад...* [Вінграновський : 120]; *Ходімте в сад. Я покажу вам сад, / Де на колінах яблуні спить вітер. / А згорблений чумацький небопад / Освітлює пахучі очі квітів* [Вінграновський : 183]; *Молоденька хмаринко, / Йди до нас у хатинку – / Під вікном вишня цвіте* [Вінграновський : 244]; *Спить у казці лиха бабаюка, / На газеті заснула біля мене хороша розлука, / Чебрецями і вишнями пахне вона...* [Вінграновський : 57].

Поет удається до використання фітонімів *слива, груша*, де спостерігаємо ототожнення на рівні: 1) *фітонім* — *людина* — *ніч* (астронімний час): *Я покажу вам сливи на сучках, / Що настромились, падаючи мовчки, / Затисла груша в жовтих кулачках / Смачного сонця лагідні жовточки* [Вінграновський : 183]; 2) *фітонім* — *природа*: *Грім... Хмару опустил / На сад наш на щасливий / І натрусив зі сливи слив, / Щоб легше було жити* [Вінграновський : 250]. У наведених рядках відзначаємо фоновий колір — *жовтий*, який вибудований на основі використання як прямих, так і непрямих кольоропозначень: *груша* — *жовті кулачки* — *лагідні жовточки* — *сонце*.

Традиційним є зображення українського довкілля: *... І замолю / Твоє обличчя... Глей і глицю, / І цю дорогу дорого, / Де в сні старім про Остріяницю / Чорніє груша на снігу* [Вінграновський : 169]; *Чи то було мені, чи снилося мені — / Синіли груші, груші чи смереки, — / Як чорнобривий шлях у срібному вікні / Проліг мені із коником сивеньким* [Вінграновський : 290]; *... Згорблена стежка в глухій кропиві / Показує небо по зорях, / Самі доглядаються груші криві, / Промерзлі калюжі прозорять* [Вінграновський : 358]; *Дрімає вітру срібна дуда, / І дика груша в сні дичить, / Лиш не ляга моя прибудда, / Лиманом з поля ідучи* [Вінграновський : 280].

Заслугує на увагу діалогізація на рівні *людина* — *фітонім* (*груша*) — *явище природи*, що засвідчує співмірність відчуттів: *Та тут до грому навздогін / Заговорила груша: / «Трусніть і грушу, дядьку грім, / Бо важко дуже...»* [Вінграновський : 250].

В ідіостилі активно функціонує фітонім *вишня*. Словникове значення лексеми *вишня* таке: «Плодове дерево (іноді кущ) звичайно з довгими тонкими гіллячками, на яких визрівають ягоди, і цілісним темно-зеленим листям» [ВТСУМ, 2004 : 121].

Вишневий сад у контексті української лінгвокультури є символом гостинності: *Аж там у саду, у садочку, Скопаю я грядочку. Посаджу я вишеньку, Сама піду до шинку. Родить вишня ягідка...* [Грига та пісні, 1975 : 200].

У контексті української культури *вишня* символізує світове дерево, життя, Україну, рідну землю, матір, дівчину-наречену [ССК, 2002 : 23].

Поетичне мовлення Миколи Вінграновського змальовує образ *вишні* задля: а) опостизації стихії життя: *Молоденька хмаринко, / Йди до нас у хатинку — / Під вікном вишня цвіте* [Вінграновський : 244]; *На сірому крилі, на скіфській сірій ночі, / Де все жага, і доля, і мана, — / Лілова тінь весни, грози вишневі очі, / І ти, моя любове, не сама!* [Вінграновський : 282]; б) відтворення корелятивності внутрішнього стану людини / віку / долі і природи; зважаючи на національну означеність фітоніма *вишня*, констатуємо рефлексію у відтворенні внутрішнього стану носія української лінгвокультури: *Не так прощання, як благання / Та ще непевне сподівання, / Та ще притишене ридання, / Як тому вишнячку, до сліз...* [Вінграновський : 382]; *Заспіваю твоє ім'я, / Твоє тихе ім'я вишневе ... / Де горить під зорею мак* [Вінграновський : 357]; *Заспіваю ті імена, / Що любили й любити будуть — / Бо вишнева твоя струна / Біля серця мого і люду* [Вінграновський : 357].

Поетичне мовлення М. Вінграновського позначене функціонуванням локусу *степ* («великий безлісий, вкритий трав'янистою рослинністю,

рівний простір у зоні сухого клімату»[СУМ, 1970-1980 : Т. IX 686]) як автохтонного знака українського довкілля, водночас спостерігаємо фоновий малюнок (пора року / вік людини, переосмислення життєвого шляху; пора року / осмислення життя; узагальнення про єдність українських мікролокусів, їх генетичний взаємозв'язок):... *Вітер зі степу несе у лиман / Осінні насиння акацій* [Вінграновський : 358]; *В пережовклих степах каламуть / Вітер з Вінниці хвиле* [Вінграновський : 192]. Наведені рядки переконують у тому, що множина репрезентує фонові позначення значного за обсягом простору, позначеного семою волевиявлення.

Символ *степу* як утілення волелюбності репрезентує традицію (*воля, козаччина, нам'ять про волелюбних козаків – могили*) й новаторство – степ як воля самовираження людини; самозаглиблення; степ як іманентний складник української географії пор.: *В ці попелясті сутінки прив'ялі / Де степу й волі лоскятний вогонь, / Зостанеться на березі печалі / Лиш срібна тінь від голосу твого...* [Вінграновський : 274]; *Стемніла птиця на лету, / Лише козачкї дві могили / Темніють довго у степу* [Вінграновський : 308]; *І мою літнюю судьбою / На Поділля, Галич і на Степ / Карим оком, чорною бровою / Ти мене у серці понесеш* [Вінграновський : 369].

Автор створює неповторний образ корелятивного образу фітоніма *акації* й відчуття прожитого життя (досвіду життєвої путі), актуалізуючи семи 'самотність / одинокість', 'осамітненість / медитативність', 'осмислення / переосмислення», широта переживань / тривалість, спів мірна із життєвим шляхом': *Сеньйорито акаціє, добрий вечір. / Я забув, що забув був вас, / Але осінь зайшла по плечі, / Осінь, ви і осінній час* [Вінграновський : 376]; ... *Здрастуйте, добрий вечір... / Ви з якої дороги, пожежо моя?... / Сеньйорито, вогонь по плечі – / Осінь, ви і осінній я...* [Вінграновський : 376].

Авторська інтерпретація локусу *поле* ('безліса рівнина, рівний великий простір // перен. Великі простори снігу, льоду та ін.') [СУМ, 1970-1980 : Т. VII 61]. В українській лінгвокультурі розглядуваний локус реалізує такі значеннєві відтінки, пов'язані з календарно-обрядовою хліборобською культурою українців: *Спи, моя дитино золота, ... / В теплих снах ідуть в поля жита, / І зоря над ними йде висока* [Вінграновський : 166]; *На тепле поле / Дивився дощик, / І хата в білїм сні, / Дорога при мені – / Все при мені* [Вінграновський : 366].

Українське поле в поєднанні з прикметником *ковилове* реалізує додаткове значення не лише автохтонного простору, але й фонове – волі, що пов'язуємо з фітонімною символікою (*кови́ла / ві́тер / во́ля*): *За літом літо, літолїто ловите, / Чорніє ніч, де вчора день ходив. / І сивіє життя, як поле ковилове, / Як дивне диво з-поміж дивних див* [Вінграновський : 140]. Україна подається через локуси, співвідносні з поняттями *рідна земля*, бо переживання *щастя / болю* насамперед пов'язується з прожитим життям на землі батьків: ... *І степ за полем, щастя попід боєм, / Попід тихеньким боєм, що мовчить* [Вінграновський : 363].

Локуси *ліс, степ, сад* є усталеними символами у свідомості українського народу. Широкий асоціативний простір сприяв появі значної кількості

символічних значень, серед яких функціональними єїдіотнічні (Україна, батьківщина як свій дім, доля / воля). Фітонімі локуси часто виступають атрибутами зображення зміни пір року і при цьому можуть уособлювати осінь / весну; зиму / літо, набуваючи символічного забарвлення. Поетичне мовлення репрезентує *фітоніми* не лише як об'єкт споглядання, але і як рівноправного комуніканта.

Перспективними є подальші розвідки щодо динаміки тематичної групи *квіти* в українській лінгвокультурі з позиції діяхронії.

ЛІТЕРАТУРА:

1. **Великий** тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В.Т.Бусел]. — К. : Ірпін, 2004. — 1440 с.
2. **Вінграновський М.С.** Вибрані твори: у 3 т. — Т. 1: Поезії / вступна стаття Т. Салиги. — Тернопіль : Богдан, 2004. — 400 с.
3. **Воропай О.** Цілоше зілля (із звичаїв нашого народу) // Визвольний шлях. — 1963. — № 10. — С. 1193–1195.
4. **Жайворонок В.В.** Знаки української етнокультури : [словник-довідник]. — К. : Довіра, 2006. — 703 с.
5. **Ігри та пісні:** весняно-літня поезія трудового року / упорядкування О.І. Дея. — К. : Вид-во АН УРСР, 1975. — 670 с.
6. **Новий** тлумачний словник української мови в 4 т. — К. : Аконіт, 1999. — Т.1–4.
7. **Пісні** кохання. Народна творчість / [гол. ред. Д.В. Павличко]. — К. : Дніпро, 1986. — 368 с.
8. **Словник** символів культури України / [за ред. В.П. Кочура та ін.]. — К. : Міленіум, 2002. — 260 с.
9. **Словник** символів / [за ред. Потапенко О., Дмитренко М.]. — К. : Народознавство, 1997. — 155 с.
10. **Словник** української мови: В 11 т. / [за ред. І.К. Білодіда]. — К. : Наукова думка, 1970–1980. — Т. 1–11.
11. **Енциклопедія** символів, знаків, емблем / В. Андреева, В. Куклев, А. Ровнер і др. — М. : Локид, Миф, 2000. — 576с.

Мішеніна Тетяна Михайлівна — доктор педагогічних наук, доцент, професор кафедри української мови, Криворізький державний педагогічний університет. Проспект Гагаріна, 54, Кривий Ріг, Дніпропетровська область, 50000, Україна.

E-mail: t.mishenina@gmail.com

tel.: +38 096-371-721-8

http://orcid.org/0000-0002-5992-4035

Mishenina Tetiana M. — Doctor of Pedagogic Sciences, Associate Professor, Department of Ukrainian language, Kryvyi Rih State Pedagogical University. Naharin Av. 54, Kryvyi Rih, Dnipropetrovsk region, 50000, Ukraine.

ДО ПИТАННЯ ПРО СТАТУС БІБЛЕЇЗМІВ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

У статті розглядаються окремі аспекти взаємодії мовної й релігійної картин світу, впливу Біблії на розвиток сучасної української мови, з'ясовуються особливості дефініювання мовних одиниць, що сягають своїм корінням Святого Письма, зокрема біблійних лексем і фразеологізмів. Здійснюється спроба визначення статусу біблеїзмів у сучасній українській мові, окреслюються особливості їхнього стилістичного маркування в сучасних лексикографічних джерелах, доводиться необхідність широкого розуміння терміна «біблеїзм».

Ключові слова: мовна картина світу, релігійна картина світу, Біблія, біблеїзми, стилістичне маркування.

Поддубная Н. В. К вопросу о статусе библеизмов в современном украинском языке.

В статье рассматриваются отдельные аспекты взаимодействия языковой и религиозной картин мира, влияния Библии на развитие современного украинского языка, выясняются особенности дефинирования языковых единиц, берущих начало в Священном Писании, в частности библейских лексем и фразеологизмов. Осуществляется попытка определения статуса библеизма в современном украинском языке, очерчиваются особенности их стилистической маркировки в современных лексикографических изданиях, доказывается необходимость широкого понимания термина «библеизм».

Ключевые слова: языковая картина мира, религиозная картина мира, Библия, библеизмы, стилистическая маркировка.

Piddubna N. V. To the Problem of the Status of Biblical Lexis in Modern Ukrainian. *The article presents a review of certain aspects of interaction of the lingual and religious mappings of the world, the influence of the Bible on Modern Ukrainian, the peculiarities of defining language units that are rooted in Scripture, Biblical lexemes and phraseological units in particular.*

The topicality of the article is presupposed by the fact that today the majority of terms that refer to the field of language and religion interaction are disputable, thus, there is a need of their analysis and unification.

The aim of the article is to define the volume of the term Biblical lexeme in various scientific works and to word own attitude to its understanding for the sake of further unification of the linguistic terminological system of the Ukrainian language.

In the article, wide understanding of Biblical lexis is supported, including words, set phrases that have the structure of a phrase or a sentence, quotations and texts that are fragments of the Bible and are used in speech; also the appropriateness of the obligatory stylistic marking of Biblical lexis in dictionaries of explanatory type is grounded.

Key words: language mapping of the world, religious mapping of the world, the Bible, Biblical lexis, stylistic marking.

Лінгвістичні дослідження останніх десятиліть активно заповнюють ті прогалини, що вимушено утворилися внаслідок низки ідеологічних заборон у суспільстві в радянський період. Саме тому в полі зору мовознавців усе частіше виявляється Біблія й інші релігійні тексти (проповіді, псалми, молитви та ін.), з'ясовуються питання впливу Святого Письма та його перекладів українською мовою на розвиток культури загалом і мови зокрема, взаємодії мовної й релігійної картин світу.

Дослідники все активніше обговорюють термінологічну базу досліджень, оскільки на сьогодні значна частина термінів, що стосуються взаємодії мови й релігії, є дискусійною. До таких, зокрема, належать *біблеїзм*, *біблійність*, *бібліонім*, *релігійний стиль*, *релігійний дискурс*, *релігійна комунікація*, *релігіолект* та ін., що зумовлює актуальність цієї статті, мета якої полягає в з'ясуванні обсягу терміна *біблеїзм* у різних наукових дослідженнях і формулювання власної позиції щодо його розуміння для подальшого унормування лінгвістичної термінологічної системи української мови.

Зазначений термін є одним з найбільш активно вживаних. Однак у роботах українських науковців існують розбіжності як у його написанні (*бібліїзм* (М. Скаб, О. Решетняк та ін.), *біблеїзм* (Н. Андрейчук, І. Карамішева, Р. Зорівчак та ін.), так і в дефініюванні. Зокрема, значна частина дослідників керується тлумаченням О. Ахманової, уміщеним у «Словаре лингвистических терминов», де зазначено, що «*библейзм* (англ. Biblical expression) библейское слово или выражение, вошедшее в общий язык» [1, с. 66]. Як приклади, О. Ахманова наводить ФО *блудный сын*, *вавилонское столпотворение*, *подставить другую щеку* та лексему *фарисеи*. Значна частина російських дослідників (Е. Солодухо, С. Гужанов, Є. Верещагин, Г. Ліліч та ін.) термін *біблеїзм* потрактовує як синонім до поняття «біблійний зворот», «фразеологічна одиниця біблійного походження», «фразера біблійного походження» тощо [20, с. 31; 6, с. 90; 3, с. 90; 13, с. 106; 14, с. 143]. С. Гужанов такі мовні одиниці називає «фразами» біблійного походження [6, с. 90]. На думку В. Гака, це мовні одиниці, що мають спільне джерело походження — Біблію і є «спільним компонентом культури різномовних суспільств» [4, с. 54]. Фразеологічні словники, зокрема російських авторів М. Ашукіна й М. Ашукіної [2, с. 15], Л. Грановської [5, с. 7], української дослідниці А. Коваль [10, с. 9], такі мовні одиниці номінують крилатими словами чи висловами.

У виданні «Українська мова: короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів» за ред. С. Єрмоленко біблеїзми фактично обмежуються стійкими висловами, що набули статусу фразеологічних одиниць, порівн.: «біблеїзми — вислови зі Святого Письма, що вживаються в літературній мові, зокрема в художньому та публіцистичному стилях, з метою створення словесно-художніх образів. Наприклад: *нести свій хрест*, *адамові діти*, *святая святых*, *вавилонське столпотворіння*» [8, с. 23].

Згідно зі «Словником сучасної лінгвістики: поняття і терміни» А. Загнітка, *біблеїзм* (*бібліїзм*) — покликання в мовленні на книгу Біблії або цитата з неї, порівн. у Євангелії: *Погляньте на птахів небесних: вони не сіють, не жнуть, не збирають у житниці і Отець ваш Небесний годує їх* [9, с. 90], тобто, як видно, учений не наполягає на орфографічній уніфікації цих термінів, очевидно, сприймаючи їх як рівноправні, а при дефініюванні робить акцент на мовленнєвому характері цитат, узятих із Біблії, не конкретизуючи їхній характер. Однак у сучасному мовознавстві доволі поширеною є думка про бібліїзм як про «універсальну конотативну одиницю мови з певним символічним значенням, сформованим за контекстом Біблії чи біблійним сюжетом» [16, с. 41]. У такому разі в це поняття включають такі структурні різновиди, як лексичні бібліїзми (*Авель*, *Вавилон*, *Ірод*, *Каїн* та ін.); фразеологізовані

бібліїзми (*вавилонський потоп, Давид і Голіаф, єгипетські кари* та ін.); пареміологічні бібліїзми (*віддати кесареві кесарево, а Боже Богові; не створи собі кумира* та ін.) [16, с. 42].

Спробу окреслити структурний аспект бібліїзмів здійснила М. Скаб [17, с. 13]. Дослідниця визначає бібліїзми як мовні одиниці, запозичені з Біблії, і відносить до них не лише традиційно фіксовані словниками біблійних крилатих слів та виразів власні назви (антропоніми, теоніми, агіоніми, топоніми *Ісус Христос, Адам, Єва, Каїн, Мойсей, Соломон, Ірод, Пилат, вавилон, Содом, гоморра, Назарет, Голгофа* та ін.) і загальні назви з чіткою біблійною конотацією (*апостол, фарисей, псалом, лепта, притча, заповідь, мироносиця, розп'яття, мученик* тощо), а також слова з не дуже виразною біблійною семантикою (*світло, світило* та ін.).

Загальноновизнаним ядром бібліїзмів вважають фразеологізми, значна частина яких уміщена не лише до словників біблійних слів та виразів, а й до загальнономовних фразеологічних і тлумачних словників, напр., до «Словника української мови» в 11-ти томах (СУМ-11): *лепта вдовиці* – «порівняно невеликий, убогий вклад у що-небудь спільне» [18, IV, с. 478]; *содом і гоморра*: «а) крайне безладдя; метушня, шум; б) крайня аморальність, розпуста, що панують де-небудь» [18, IX, с. 437]; *вавилонське стовпотворіння* – «безладдя, гармидер, при якому люди не розуміють один одного» [18, IX, с. 722]. «Проте дуже багато біблійних усталених виразів мають будову речення – простого чи складного, вони зазвичай у тлумачні словники потрапляють дуже рідко», – зазначає М. Скаб [17, с. 13–14]. Це стосується, зокрема, таких крилатих виразів, як *Без волі Божої і волос не впаде; Не хлібом единым живе людина; Хто сіє вітер, той пожне бурю* та ін.

Учена цілком слушно зауважує, що обсяг бібліїзмів структурно не обмежується словами й реченнями: «Бібліїзми – це структурно ще ширше явище, до якого варто відносити й цитати та навіть цілі тексти. Найбільшими біблійними текстами-цитатами можна вважати господню молитву «Отче наш», яку знають практично всі носії мови, а також 50 (покаянний) та 90 (охоронний) псалми, які дуже багато людей щодня промовляють і часто цитують» [17, с. 13–14]. У тому, що статус бібліїзмів мають цитати з Книги книг, дослідниця, як видно, суголосна з А. Загнітком.

Таким чином, бібліїзми (саме такий орфографічний варіант пропонуємо з огляду на його більшу відповідність фонетичним і словотвірним особливостям української мови, адже в запозиченнях і похідних від них, якими є слова *Біблія, біблійний, біблеїзм*, чергування [і] з [о], [е] не відбувається), на нашу думку, можна витлумачувати як «слова, усталені вирази, що мають структуру словосполучення або речення, а також цитати й тексти, що є фрагментами Біблії й уживаються в мовленні».

Зазначимо, що нове видання «Словника української мови» у 20-ти томах (СУМ-20) чи не вперше в українській лексикографії уводить ремарку *бібл.* для стилістичної характеристики бібліїзмів, під яким, як зазначено в передмові до СУМ-20, розуміються «лексеми, які своїм походженням сягають тексту Біблії» [7, с. 26]. Хоча, як можна судити й із самого словника, й коментарів його укладачів, висловлених у науковій періодиці, як бібліїзми

в СУМ-20 маркуються не лише слова, а й вирази [15, с. 10]. Їхня кількість у цьому виданні значно більша порівняно з попередніми, наприклад, лише в першому томі СУМ-20 ужито 29 біблійних слів, а в СУМ-11 їх не було жодного. [15, с. 10]. Це стало можливим тому, що укладачі словника вважали одним із засадничих принципів якомога ширше використання Біблії й релігійних текстів, зауваживши: «Однією із засад укладання СУМ-20 є максимально повне представлення лексики й фразеології Святого Письма. Отже, при створенні нового словника української мови одним з найважливіших джерел поповнення його реєстру був текст Біблії, значення й авторитет якої переоцінити неможливо. Особливе місце цієї книги позначене тим, що вона є винятковою, підноситься над усіма іншими літературними творіннями людей, маючи особливий статус Божого одкровення як книга Божих слів, звернених до людей» [7, с. 26]. Крім одиниць на зразок *апостольство*, *богозневага*, *богозневажати*, *богопізнання* та ін., що вжиті в українському перекладі Біблії І. Огієнка, ремарку *бібл. і*, відповідно, указівку на розуміння як біблеїзмів набувають й окремі ЛСВ тих лексем, що сьогодні не сприймаються як біблійні через свою адаптованість у мові, однак своїм корінням сягають Біблії й зберігають у її тексті дещо відмінне від загальномовного значення. Наприклад, лексема *віра*, окрім поданих у СУМ-11 значень «1. Упевненість у чомусь, у здійсненні чого-небудь. *Йшла* [Соломія] *уперто і завзято, з вірою, що її широкі й високі груди зламують усі перешкоди* (М. Коцюбинський); <...> // у кого. Впевненість у позитивних якостях кого-небудь, у правильності, розумності чиєїсь поведінки. *Я завжди був великим оптимістом і дотепер не втратив віри у людей, у перемогу всього світлого над темрявою і злом* (М. Коцюбинський); 2. Те саме, що *довір'я*. *Без міри нема віри* (М. Номис)», подає суттєво відмінний від уключеного до СУМ-11 ЛСВ «3. *рел.* Визнання існування бога, переконання в реальному існуванні чогось надприродного. *Тут довелося зачепити питання і про бога і про чорта, про віру в першого і про всякі мудрощі другого* (Панас Мирний); // Те або інше релігійне вчення, віровизнання. — *Котилися І наші козаці Дурні голови, за правду, За віру христову* (Т. Шевченко) <...>» [18, I, с. 679] ЛСВ-бібліїзм з відповідною ремаркою, порівн.: «3. *бібл.* Дар Бога людині, завдяки якому встановлюється її зв'язок з Богом. *Одному бо Духом* [Святим] *дається слово мудрості, а другому — слово знання тим же Духом, а іншому — віра тим же Духом* (Біблія, пер. І. Огієнка); *Віра — від слухання, а слухання — через слово Христове* (Біблія, пер. І. Огієнка); // Визнання існування бога, переконання в реальному існуванні чогось надприродного. *Тут довелося зачепити питання і про бога і про чорта, про віру в першого і про всякі мудрощі другого* (Панас Мирний); // Те або інше релігійне вчення, віровизнання. — *Котилися І наші козаці Дурні голови, за правду, За віру христову* (Т. Шевченко) <...>» [19]. Так само ЛСВ-бібліїзми додано до лексем *беззаконний* — «2. *бібл.* Який суперечить Закону Божому. *Бо досить минулого часу, коли ви чинили волю поган, коли ви ходили в розпусті, у пожадли-вості, у пияцтві, у гулянках, у пиятиках, у беззаконних і делослужбах* (Біблія, пер. І. Огієнка) // у знач. ім. **беззаконний**, -ного, ч. Той, хто порушує Закон Божий. *Закон не покладений для праведного, але для беззаконних, та для неслухняних, нечестивих і грішників, безбожних та нечестивих, для зневажників*

батька та зневажників матері, для душогубців) (Біблія, пер. І. Огієнка)» [19], беззаконник — «2. бібл. Той, хто порушує Закон Божий; грішник, нечестивець. *Бо ось вороги твої, Господи, бо ось вороги Твої згинуть, розпорошаться всі беззаконники!* (Біблія, пер. І. Огієнка); *І тоді-то з'явиться той беззаконник, що його Ісус Христос заб'є Духом уст своїх і знищить з'явленням приходу Свого* (Біблія, пер. І. Огієнка)» [19], беззаконня — «2. бібл. Сукупність дій, пов'язаних з порушенням заповідей та повелінь Божих; гріх, несправедливість, нечестя. *Ми прогрішилися та чинили беззаконня, і були несправедливі, і були несправедливі, і бунтувалися, і відвертали від Твоїх заповідей та від постанов Твоїх* (Біблія, пер. І. Огієнка); *Кожен, хто чинить гріх, чинить і беззаконня. Бо гріх — то беззаконня* (Біблія, пер. І. Огієнка); * Образно. *Я бачив таких, що оралі були беззаконня та сіяли кривду, та жали її: вони гинуть від подиху Божого і від Духу знівного Його погигають!* (Біблія, пер. І. Огієнка)» [19] та ін. Прикметно, що укладачі СУМ-20 подають біблійні ЛСВ й до тих загальноновживаних лексичних одиниць, що поза релігійним дискурсом сприймаються як абсолютним побутові, однак у Біблії виявляють розширення семантики, часто набуваючи символічного значення. Наприклад, у лексеми *вівця*, окрім фіксованих у попередніх лексикографічних джерелах, зокрема в СУМ-11, ЛСВ «1. Невелика тварина родини порожнисторогих, яка дає вовну, м'ясо, молоко; самця барана. *Добра штука оті вівці: і кожух, і свита, і губа сита!* (Українське прислів'я); * У порівн. *І як вийшов Ісус, Він побачив багато народу, і змилувався над ними, бо були, немовби вівці, що не мають пастуха. І зачав їх багато навчати* (Біблія, пер. І. Огієнка)»; 2. *перен., зневажл.* Про покірну, лякливу людину. *Молодець проти овець, а проти молодця і сам вівця* (М. Номис)», подається ще й не фіксоване раніше значення-біблізм — «3. *перен., бібл.* Про людину, яка перебуває під наглядом, опікою, захистом Бога. *Я [Ісус Христос] Пастир Добрий! Пастир добрий кладе життя власне за вівці!*» (Біблія, Пер. І. Огієнка)» [19]. Укладачі словника цілком слушно підкреслюють: «Завдяки наявності біблійних значень Словник, а разом з тим і мова отримують інший, вищий комунікативний рівень, на якому Бог спілкується з людьми через Своє Слово — Біблію» [7, с. 26]. Очевидно, тут можемо розмірковувати про вияв впливу сакрального на профанне, про взаємодію категорій сакрум — профанум, що й виявляється в мові, зокрема й у розвитку полісемії. Як зазначає А. Ковтун, саме розвиток у мові полісемії є найвиразнішим свідченням тісного взаємозв'язку профанної та сакральної сфери в мові. Дослідниці наголошує, що «в історії української мови — це поява нових релігійних значень у загальноновживаних лексемах (як внутрішньомовна потреба, коли є поняття — немає слова, так і залежність від зовнішнього впливу — заміщення запозичень абсолютними й семантичними синонімами), утворення нерелігійних значень у релігійно-термінологічних одиницях» [11, с. 100].

Однак маркування фразеологізмів-біблізмів за допомогою ремарки бібл. є не скрізь. Зокрема, ФО заблукана (заблудла) вівця — «про людину, що порвала стосунки з тим середовищем, до якого раніше належала, або яка зійшла з правильного життєвого шляху. В'яжуться люди в товариства... та й Івана беруть між себе. А він ходить, наче та блудна вівця (Лесь Мартович); — Так, нас запрошують. Бачиш, он вогнище, заблукана вівця! (П. Панч); Піп

вовчими очима проводжав свою заблукану вівцю (П. Колесник)» [19], - попри те, що має біблійне походження, оскільки взятє з євангельської притчі Ісуса Христа (Мт 18, 12; також порівн.: Лк 15, 4-6) й уключене до словників біблійної фразеології [12: 117-118]), у СУМ-20 як біблїзм не позначається.

Лексема *гог* (*гога*), що вживається у стійкому виразі *гога і магога*, *гог і магог*, *гог-магог*, *гога-магога*, *гоги та магоги* зі значенням — «за Біблією й Кораном — дикі, жорстокі народи, війна з якими нібито передуватиме кінцеві світу. Розкаже [пан Симейон], ... як набіжать *гоги та магоги*, мов кримська татарва (Г. Квітка-Оснoв'яненко); Страшно інших — тих народів невідомих племен диких — *гогів і магогів*, які прийдуть із земель східних, незаних, щоб покарати нас за гріхи наші!» (В. Малик)» — зазначеної стилістичної ремарки немає, як і не було її в СУМ-11, однак у дефініції наявна вказівка на біблійне походження цієї мовної одиниці. Подібне спостерігаємо й стосовно багатьох інших ФО-біблїзмів, поданих без ремарки *бібл.* (*дерево життя* — за Біблією, *дерево* в Едемському саду, *плоди якого є джерелом вічного життя*. *І сказав Господь Бог: ось став чоловік, немов один із Нас, щоб знати добро й зло. А тепер коли б не простяг він своєї руки й не взяв з дерева життя, і щоб він не з'їв, і не жив повік-віку* (Біблія, пер. І. Огієнка); *деревопізнання (знання) добра і (й) зла* — за Біблією, *дерево* в Едемському саду, *плодів якого Бог заповідав не їсти першим людям Адамові і Єві. І зростив Господь Бог із землі кожне дерево, принадне на вигляд і на їжу смачне, і дерево життя посеред раю, і дерево пізнання добра і зла* (Біблія, пер. І. Огієнка). Попри очевидність, фразеологізм *гесна вогненна* (*огненна*) — «пекло», хоч й ілюструється рядками з Біблії, однак зовсім не позначений як біблійний [19].

Із ремаркою *книжн.*, а не *бібл.* подається, наприклад і ФО *голос (глас) волаючого (вопіючого) в пустелі* (рідко *в пустині*), хоч цей вираз і походить зі Святого Письма (Ів 1, 23; Мт 3, 3; Мк 1, 3) та ін. Як видається, використання ремарки *бібл.* варто було б дотримуватися більш послідовно, адже позначення тієї чи тієї мовної одиниці як книжної, тобто такої, що характеризує одиниці, «не властиві живій усній мові, що використовуються звичайно в не побутових сферах спілкування (переважно в писемній мові), маючи стилістичні відтінки «вченості», піднесеності або архаїчності тощо» [7, с. 32], на нашу думку, не виключає її характеристики як біблійної. Тим більше, що цю одиницю фіксують словники біблійної фразеології (див., наприклад, [12, с. 41]).

Отже, у сучасному мовознавстві термін *біблїзм* є активно вживаним, але орфографічно невнормованим і семантично не чітко окресленим. У своєму дослідженні дотримуюємося широкого розуміння біблїзмів, підтримуючи тих науковців (М. Скаб, А. Загнітко та ін.), які визначають їх як слова, усталені вирази, що мають структуру словосполучення або речення, а також цитати й тексти, що є фрагментами Біблії й уживаються в мовленні. Уважаємо за доцільне в лексикографічних джерелах тлумачного типу обов'язкову вказівку на біблійне походження тієї чи тієї мовної одиниці, зокрема фразеологізму, відповідною ремаркою *бібл.* Перспективу подальших досліджень убачаємо в з'ясуванні впливу біблїзмів на розвиток сучасної української мови, їхньої лексикографічної фіксації й інтерпретації, що уможливить, зокрема, більш повне відображення релігійної картини світу в мовній картині світу.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Ахманова О. С.** Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. – [2-е изд.] – М.: Совет.энциклопедия, 1969. – 607 с.
2. **Ашукин Н. С.** Крылатые слова. Литературные цитаты. Образные выражения / Н. С. Ашукин, М. Г. Ашукина. – 4-е изд., доп. – М.: Худ. лит., 1988. – 528 с.
3. **Верещагин Е. М.** Библийская стихия русского языка / Е. М. Верещагин // Русская речь. – 1993. – № 1. – С. 90–98.
4. **Гак В. Г.** Особенности библийских фразеологизмов в русском языке (в сопоставлении с французскими библеизмами) / В. Г. Гак // Вопросы языкознания. – 1997. – № 5. – С. 53–56.
5. **Грановская Л. М.** Словарь имен и крылатых выражений из Библии : около 400 имен ; более 300 крылатых выражений / Л. М. Грановская. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: ООО „Издательство АСТ”, ООО „Изд-во Астрель” 2010. – 383 с.
6. **Гужанов С. И.** О порядке слов в некоторых адъективно-субстантивных фраземах, восходящих к библийским сюжетам / С. И. Гужанов // Проблемы русской фразеологии. – Тула, 1978. – С. 90–96.
7. **Головні засади укладання Словника української мови в 20 томах** // Словник української мови : у 20-ти томах. Передмова. Вступ. – К.: Наук. думка, 2010. – Т.1. – С. 6–58.
8. **Єрмоленко С. Я.** Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / С. Я. Єрмоленко, С. П. Бибиц, О. Г. Тодор. – К.: Либідь, 2001. – 224 с.
9. **Загнітко А. П.** Словник сучасної лінгвістики : поняття і терміни : у 4 томах. – Т.1 (А-Й). – Донецьк : ДонНУ, 2012. – 402 с.
10. **Коваль А. П.** Спочатку було слово : Крилаті вислови біблійного походження в українській мові / А. П. Коваль. – К.: Либідь, 2001. – 312 с.
11. **Ковтун А. А.** Розвиток полісемії лексем з релігійними значеннями: необразні семантичні деривати / А. А. Ковтун // Українська мова. – 2015. – № 1. – С. 86–102.
12. **Лепта библийської мудрості** : библийские крылатые выражения и афоризмы на шести языках : краткий русско-англо-белорусско-немецко-словацко-украинский словарь / Д. Балакова, Х. Вальтер, Н. Ф. Венжинович и др. – Могилев : МГУ имени А. А. Кулешова, 2014. – 240 с.
13. **Лилич Г. А.** Библеизмы как отражение воззрений эпохи / Г. А. Лилич // Библия и возрождение духовной культуры русского и других славянских народов – СПб.: ТООТК „Петрополис”, 1995. – С. 106–113.
14. **Мокиєнко В. М.** Загадки русской фразеологии / В. М. Мокиєнко. – М.: Высшая школа, 1990. – 160 с.
15. **Озерова Н. Г.** Перший том Словника української мови в 20-ти томах / Н. Г. Озерова, В. А. Широков. // Мовознавство. – 2011. – № 2. – С. 3–13.
16. **Решетняк О. А.** Парадигма біблійних символів з онімним компонентом в українській лінгвокультурі : дис. канд. філол. наук. – Дніпропетровськ, 2015. – 203 с.
17. **Скаб М.** Вплив Біблії на українську мову: обшир, аспекти та основні проблеми їх вивчення / Марія Скаб // Науковий вісник Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича : збірник наукових праць / наук. ред. Б. І. Бунчук. – Чернівці : Чернівецький національний університет, 2016. – Вип. 772 : Романо-слов'янський дискурс, 2016. – С. 13–20.
18. **Словник української мови**: в 11 т. / АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні / [редкол.: акад. І. К. Білодід та ін.]. – К.: Наук.думка, 1978–1988.
19. **Словник української мови**: у 20-ти т. / Український мовно-інформаційний фонд НАН України; за ред. В. М. Русанівського. – К.: Наук. думка, 2010–2016. – Т. 1–6. <http://isop.uif.org.ua/ExplS/>. – Дата доступу : 21.01.2017.
20. **Солодухо Э. М.** Вопросы сопоставительного изучения заимствованной фразеологии / Э. М. Солодухо. – Казань : Изд-во Казанского ун-та, 1977. – 159 с.

Піддубна Наталя Віталіївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови, Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди. Вул. Валентинівська 2, м. Харків, 61168, Україна.

E-mail : piddubna-n@mail.ru

tel.: +38 0974396510

<http://orcid.org/0000-0003-0331-0496>

Piddubna Nataliya Vitaliyivna – Ph.D in Philology, Associate Professor, Department Ukrainian Language, H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University. Valentynivska Str. 2, Kharkiv, 61168, Ukraine.

**ПЕРИФРАСТИЧНІ ЕВФЕМІСТИЧНІ НОМІНАЦІЇ
СОЦІОКУЛЬТУРНИХ ТАБУ: ЛІНГВОКОГНІТИВНИЙ АСПЕКТ
(на матеріалі вікторіанського художнього дискурсу)**

У статті представлені когнітивні механізми утворення перифрастичних евфемістичних номінацій, що мають на меті нівелювання вихідного табуйованного поняття соціокультурної норми доби Вікторіанства, висвітлено важливу роль володіння людиною евфемістичними засобами. За джерела евфемістичних номінацій взяті контексти вікторіанського художнього дискурсу. Серед лінгвокогнітивних механізмів формування евфемізмів виокремлено перифраз. Виявлено, що перифрастичні евфемістичні номінації засновані на когнітивних механізмах поляризації, генералізації та деперспективізації

Ключові слова: евфемізм, перифраз, денотат, поляризація, генералізація, деперспективізація.

Шишкіна К. И. Перифрастические эвфемистические номинации социокультурных табу: лингвокогнитивный аспект. В статье представлены когнитивные механизмы образования перифрастических эвфемистических номинаций, целью которых является нивелирование исходного табуированного понятия социокультурной нормы эпохи Викторианства, освещена важная роль владения человеком эвфемистическими средствами. В качестве источников эвфемистической номинации взяты контексты викторианского художественного дискурса. Среди лингвокогнитивных механизмов формирования эвфемизмов выделяем перифраз. В ходе исследования было выявлено, что перифрастические эвфемистические номинации основаны на когнитивных механизмах поляризации, генерализации и деперспективизации.

Ключевые слова: эвфемизм, перифраз, денотат, поляризация, генерализация, деперспективизация.

Shyshkina K. I. Periphrastic Euphemistic Category of Socio-Cultural Taboos: Linguo-Cognitive Aspect. Mastering of euphemistic means which are able to level the negative impact of the phrase is presently under the research. The aim of the paper is presented in the disclosure of euphemistic periphrastic formation referring to the nomination of socio-cultural taboos. Contexts of Victorian discourse are rich sources of euphemistic nominations to function and to refer to the socio-cultural taboos of the epoch. Being a linguo-cognitive mechanism to function the periphrasis is selected. Periphrastic euphemistic category is based on the cognitive mechanisms of polarization, generalization and deperspectivisation. The paper discovers that cognitive operation of polarization is based on the opposition due to the existence of opposing concepts. The basis of generalization is cognitive operation of hyponym - hypernym substitution where hyponym and hypernym are presented like categories of different levels. The selectivity of human perception mechanism is the rich grounding of deperspectivisation. As a background for the mechanism serves the fact that a person chooses only the information that is currently the most significant and meaningful. The paper presents analyses of major cognitive mechanisms in the context of the Victorian discourse.

Key words: euphemism, periphrasis, denotation, polarization, generalization, deperspectivisation.

Із зосередженням лінгвістів на проблемі вивчення процесів отримання, переробки, передачі й зберігання знання, підвищується інтерес до проблеми номінативного варіювання в дискурсі, у тому числі до питань формування і функціонування евфемізмів. Вивчення евфемізації в лінгвокогнітивному

аспекті виявляється актуальним і визначається важливою роллю володіння людиною евфемістичними засобами, які здатні прикрашати предмет, що нівелює його негативний вплив.

Об'єктом цього дослідження є перифрастичні евфемістичні номінації соціокультурних табу вікторіанської епохи в Англії, предметом – визначення лінгвокогнітивних механізмів формування означених евфемізмів. Матеріалом дослідження слугували контексти вікторіанського художнього дискурсу, в яких функціонують евфемістичні номінації на позначення соціокультурних табу епохи. Вікторіанський художній дискурс обрано за матеріал дослідження не випадково. Вікторіанська культура сформувала власні моральні цінності, в результаті чого певні предмети і явища опинилися під заборонаю прямого іменування, тобто стали табуйованими. Це породило «вікторіанський синдром делікатної та уникливої манери висловлювання» [10, с. 142], а вікторіанську культуру стали називати «культурою, схильною до евфемізмів» [12]. У свою чергу, прагнення письменників вікторіанської епохи відтворити реальне життя на сторінках своїх романів спонукало їх дотримуватися штучного коду, загалом схваленого й прийнятого читачем епохи, що відбивав канони суспільної моралі і залежав від суспільно узгодженої комунікативної поведінки [17]. Мета дослідження полягає у розкритті специфіки лінгвокогнітивних механізмів формування перифрастичних евфемістичних номінацій соціокультурних табу, що функціонують в обраному типі дискурсу.

Спроби дати визначення поняттю «евфемізм» сягають корінням у часи античності. На сьогодні вдалим може вважатися визначення евфемізму, що відповідає таким основним критеріям: 1) містить інформацію про мовного носія евфемії і відбиває 2) дистинктивні ознаки евфемізму, 3) мотиви та 4) мету евфемізації.

Таким критеріям відповідає субституційний підхід, згідно з яким евфемізм – це слово/вираз, що замінює табуйоване слово, унаслідок чого змінюється думка мовної особистості про денотат і передбачається номінативно-оцінне варіювання (див. [9]). Цей підхід видається найбільш прийнятним, оскільки не обмежує мовного носія евфемії та відображає його онтологічний статус. Більшість учених одностайні в питанні опису універсальних/дистинктивних (притаманих усім евфемізмам) ознак, так само, як і у виокремленні спектру її мотивів та мети (О.П. Сенічкіна, К.Є. Тюріна, О.С. Сахно, Б.О. Ларін, Ю.М. Караулов, О.М. Кацев, Л.П. Крисін), тому ми не будемо окремо зупинятися на цьому питанні.

Звернення до когнітивних основ евфемізації зміщує фокус уваги з розгляду евфемізмів у ролі мовних одиниць на їх інтерпретацію як механізм формування смислу, в основі якого лежать певні концептуальні механізми й моделі вторинної інтерпретації знання [2, с. 5]. Із когнітивної точки зору евфемізація постає як окремий випадок концептуальної деривації – процесу формування нового смислу в результаті певного способу інтерпретації вихідного знання, а евфемізм – як один зі способів вторинної репрезентації знання у мові [2, с. 5]. Підґрунтям евфемізації слугує взаємозв'язок між

первинним/вихідним концептом та похідним концептом, репрезентованим одиницею вторинної номінації [2]. Натякаючи на референт, який небажано називати прямо, процес евфемізації, із когнітивної позиції, полягає у нейтралізації ініціальних негативних характеристик, асоційованих з первинним концептом, тим самим призводячи до меліоратизації небажаного референта [4, с. 198].

Говорячи про когнітивні механізми, що становлять основу евфемістичної номінації, слід відмітити, що більшість евфемістичних стратегій базуються на зміщенні фокусу денотата [8, с. 43]. Так, у процесі евфемізації важлива роль належить когнітивним операціям аналогії та поляризації (синонімії та антонімії), асоціативної аналогії та суміжності (метафорі та метонімії), генералізації, деперспективізації.

Евфемістична номінація належить до непрямого типу: розвиток евфемістичного способу номінації пов'язаний із залученням у процес означення не лише словникових, а й описових, перифрастичних, засобів, оскільки розширення простору знака дозволяє розширити вибір таких атрибутів означуваного денотату, що «натякають» [3].

Тож, у фокусі уваги цього дослідження — перифраз як засіб евфемістичної субституції у вікторіанському художньому дискурсі.

Перифраз трактується в сучасній лінгвістиці як одиниця повторної номінації, що іменує те, що вже поійменоване, і водночас як одиниця вторинної номінації, оскільки включає теми характеристизації, і має категоріальні властивості: 1) це нарізно оформлена, функційно-текстова одиниця мовлення, семантично неподільна за структурою; 2) найважливішим членом структури перифразу є слово-номінант — слово, що підлягає перифразуванню, другий член — опорне слово (перифразоване слово), третій — компонент, що виступає у ролі прецедента опорного слова (наприклад, *ocean* (1) — *briny* (3) *deep* (2)); 3) у перифразі на перший план висувається певна якість, сторона описуваного поняття, що є суттєвою в певному контексті; 4) перифразу притаманна алегорія: у ньому як в описовій номінативній одиниці, як правило, наявні конотативні семи, що віддзеркалюють міру прихованого, таємного смислу.

Як демонструють проаналізовані нами приклади, в основі перифрастичних евфемістичних номінацій у вікторіанському художньому дискурсі перебувають три базові когнітивні механізми — поляризації, генералізації, деперспективізації.

Ментальний характер сприймання дійсності людиною характеризується суперечливою складністю, єдністю і боротьбою протилежностей, що покладено в основу *когнітивної операції поляризації*, яка обумовлює існування в мові антонімів. Сутність когнітивного механізму поляризації (опозиції) полягає в тому, що в межах єдиного поняттєвого поля виокремлюються протилежні поняття, які отримують назву у вигляді антонімів. Опозиція лежить в основі максимального зміщення фокусу денотата: у ході заміни табуйованої одиниці на її антонім денотат і сигніфікат евфемістичного найменування співвідносяться з поняттями, що належать протилежним категоріям [8, с. 44].

Задля опису сутності антонімії в лінгвокогнітивному аспекті необхідно звернутися до низки теоретичних понять когнітивної лінгвістики [14], зокрема поняття *домени* – структури фонових знань [11:2], широкого концепту, на тлі якого ідентифікується інший концепт, більш вузький в інформаційному плані [5]. Домени розрізняються залежно від концептуальної складності і можуть бути базовими й небазовими [14]. Сутність базових і небазових доменів пояснюється в термінах рівнів концептуальної організації, розроблених у теорії прототипів Е. Рош [18] – базового (рівня максимального узагальнення), суперординатного (рівня вищого порядку) та субординатного (рівня найнижчого порядку). Так, базовий домен становить примітивне репрезентативне поле (час, простір, емоції, сенсорні відчуття тощо). Базові домени слугують первинним, найбільш узагальненим тлом для пояснення інших концептів і є доменами нижчого рівня; небазові домени подані на більш високому рівні [5].

Домени також розрізняються за способом концептуалізації інформації та бувають двох типів: змістові домени (*content domains*) та схематичні домени (*schematic domains*). *Змістові домени* репрезентують певні аспекти навколишньої дійсності, у той час коли *схематичні домени* забезпечують шляхи організації інформації у змістовних доменах. Прикладом схематичних доменів слугують домени ШКАЛА / SCALE, АНТОНІМІЯ / ANTONIMY, що відносять до нескаларних (*non-scalar*) [15]. Так, за посередництва схематичного домену ШКАЛА / SCALE концептуалізуються змістові домени ДОВЖИНА / LENGTH та ЗАСЛУГА / MERIT у термінах більшої або меншої вираженості ознаки (у домені ЗАСЛУГА / MERIT усе може бути більш або менш добре (GOOD)). Крізь призму схематичного домену АНТОНІМІЯ / ANTONIMY змістовий домен структурується в термінах пари протилежних градуальних якостей/властивостей, отже в протилежному напрямі на шкалі домену ЗАСЛУГА / MERIT існує погане (BAD).

Окрім нескаларних схематичних доменів, виокремлюються й інші – ГРАДАЦІЯ / GRADABILITY, ПРОТИЛЕЖНІСТЬ / OPPOSITENESS [15].

Розглянемо приклад перифрастичних евфемістичних номінацій, що функціонують у вікторіанському художньому дискурсі.

He ought now to have been at school, but his mama had taken him home for a month or two "on account" of his delicate health (Charlotte Brontë *Jane Eyre*).

Дискурсивний фрагмент (1) ілюструє функціонування перифрастичної евфемістичної номінації *delicate health* з опорним словом *health*, що виступає субститутом антецедента *illness*. Слово-номінант і опорне слово перифрастичної сполуки є комплементарними антонімами, вираженими іменниками.

У мові набагато менша кількість антонімічних пар іменників, порівняно з прикметниками, оскільки більша частина іменників характеризується комплексною семантичною структурою, що складається з великої кількості ознак. Водночас більша частина антонімічних іменників мають нескладну змістову структуру, що асоціюється з бінарністю (*binary*) [16].

Так, антонімічна пара *health – illness* – скалярні іменники, що позначають якість і вербалізують змістовий домен СТАН ЗДОРОВ'Я / STATE of

HEALTH. Останній концептуалізується за посередництва схематичного домену ШКАЛА / SCALE у термінах більшої або меншої вираженості ознаки (у наведеному прикладі — завдяки прикметнику *delicate*). Значення скалярних іменників *health* — *illness* структурується відповідно до лінійної шкали. Крізь призму схематичного домену АНТОНІМІЯ / ANTONIMY змістовий домен СТАН ЗДОРОВ'Я / STATE of HEALTH структурується в термінах пари протилежних властивостей (наявність та відсутність хвороб).

Евфемістична перифрастична номінація *delicate health* уможливорює уявлення негативної ознаки («наявність хвороби») завдяки використанню антонімічного іменника *health* як опорного слова перифрастичного іменування та прикметника *delicate* у ролі компонента, що виступає у функції прецедента опорного слова і сигналізує про ступінь вираженості ознаки.

Ще одним механізмом, покладеним в основу перифрастичних евфемістичних номінацій у вікторіанському художньому дискурсі, є *механізм генералізації*.

В основі генералізації лежить лінгвокогнітивна операція підміни по лінії гіпонім (денотат/пряма номінація антецедента) — гіперонім (сигніфікат/евфемістична номінація). Гіпонім і гіперонім подані категоріями різного рівня.

Розглянемо такий приклад.

(2) *You mistake, sir, my acquaintance has not lain so much among that class of sinners as to give me much experience of the way in which they are treated* (Elizabeth Gaskell *Ruth*).

У наведеному прикладі героїня вікторіанського роману спростовує свою причетність до «класу» проституток, евфемістично називаючи останніх *that class of sinners*. Перифрастична евфемістична номінація містить і в ролі опорного слова, і в ролі компонента, що виступає як прецедент опорного слова, — родові терміни, але в першому випадку це повнозначна номінація (*class*), а в другому — номінативна одиниця дифузної семантики. Останні можуть позначати різноманітні об'єкти і явища довкілля внаслідок розмитості свого семантичного змісту. Володіючи лексичною абстракцією, вони називають уявлення не про один, конкретний предмет, а про цілу низку різноманітних предметів, володіючи одночасно властивостями, що репрезентують кожен з них.

Як бачимо з наведених прикладів, опорним словом та/або компонентом, що виступає в ролі його прецедента, обирається гіперонім, який співвідноситься з вищим рівнем категоризації — суперординатним. Якщо компоненти перифрастичної евфемістичної номінації представлено повнозначною номінацією, зміщення фокусу трапляється між гіперонімом, що співвідноситься з суперординатним рівнем, та гіпонімом, що належить субординатному рівню. Якщо компоненти перифрастичної евфемістичної номінації подано номінативною одиницею дифузної семантики, відбувається процес звуження суперординатної категорії до відповідної субкатегорії.

Ще одним механізмом, що покладено в основу перифрастичних евфемістичних номінацій у вікторіанському художньому дискурсі, є *механізм деперспективізації*.

Однією з властивостей сприйняття є його вибірковість. На цій властивості базується поняття перспективи – матриці, крізь призму якої людина сприймає зовнішній світ. У процесі взаємодії з навколишнім світом з усього різноманіття інформації людина обирає ту, що в певний час найбільш вагома й значуща. Інша інформація тимчасово відсувається на задній план.

Проблема репрезентації процесів профілювання вивчається в термінах тла й фігури, кадрування уваги (*windowing of attention*), вибірковості людського сприйняття, що відбивається в мові у вигляді різноманітних можливостей зсуву фокусу уваги під час опису однієї й тієї самої позамовної ситуації [19]. Поняттю тла і фігури, які в когнітивну лінгвістику ввів Л. Талмі [19], відповідає поняття *фокусування*, що передбачає вибір змісту, яке має бути позначене знаком, і організацію цього змісту через розміщення його складових на передньому та задньому планах – шляхом визначення його складових як тла й фігури. Під час концептуалізації фрагмента дійсності «певні аспекти реальності акцентуються, інші затушовуються, відходять на задній план (у фон)» [7, с. 157].

Розглянемо такий приклад.

(3)...*While Archibald Floyd rejoiced as he held a baby-daughter in his arms... without one forewarning symptom to break the force of the blow, the light slowly faded out of these glorious eyes, never to shine again, on this side of eternity, and Archibald Floyd was a widower* (Mary Elizabeth Braddon *Aurora Floyd*).

У дискурсивному фрагменті (5) функціонує перифрастична евфемістична номінація *Archibald Floyd was a widower*, що замінює вихідну номінацію *Archibald Floyd's wife died* і, відповідно, вуальне антецедент – концепт DEATH. Основу наведеного евфемістичного перейменування становить когнітивний механізм деперспективізації, що дозволяє зосередити увагу на результаті події і нейтралізує негативні характеристики вихідного концепту DEATH. Інакше кажучи, під час концептуалізації фрагмента дійсності – концепту DEATH – його негативні характеристики затушовуються, відходять на задній план (у фон), а результат події акцентується (переміщується на передній план).

Таким чином, результати аналізу свідчать про те, що перифрастичні евфемістичні номінації, які функціонують у вікторіанському художньому дискурсі на позначення соціокультурних табу, засновані на когнітивних механізмах поляризації, генералізації та деперспективізації. Ці когнітивні механізми дозволяють висунути на перший план у семантиці перифрастичного евфемістичного найменування певні якості описуваного явища або поняття, що дозволяють затушовувати негативні уявлення про антецедент. Це, у свою чергу, призводить до меліоративізації небажаного референта. Перспективу дослідження вбачаємо в аналізі інших когнітивних механізмів, покладених в основу евфемізації в наведеному типі дискурсу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Артюшкина Л.В. Семантический аспект эвфемизации лексики в современном английском языке: дис. канд. филол. наук – М., 2001. – 135 с. 2. Болдырев Н.Н., Алексикова Ю.В. Когнитивный аспект эвфемизации (на материале английского языка)

// Вопросы когнитивной лингвистики. — № 2. — 2010. — С. 5-12. 3. **Буров А.А.** Некоторые особенности эвфемистического обозначения в русском языке // Вопросы русского языка и методика его преподавания. — Пятигорск, 1994. — С. 3-10. 4. **Васильева М.О.** Метонимія як підґрунтя евфемістичної субституції: лінгвокогнітивний аспект (на матеріалі сучасного англomовного художнього дискурсу) // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Іноземна філологія. Методика викладання іноземних мов». — Вип. 81. — 2015. — С. 197-204. 5. **Жаботинская С.А.** Онтології для словарей-тезаурусов: лінгвокогнітивний підхід // Філологічні трактати. — 2009. — №2. — С. 71-87. 6. **Кубрякова Е.С.** Концепт // Краткий словарь когнитивных терминов. — М., 1996. — С. 14. 7. **Падучева Е. В.** Динамические модели в семантике лексики. — М.: Языки славянской культуры, 2004. — 608 с. 8. **Порохнішкая Л.В.** Базовые когнитивные механизмы эвфемистической номинации // Вестник Московского государственного университета. — Вып. 21 (627): Когнитивное моделирование семантики разноструктурных единиц языка. — М.: ИПК МГЛУ «Рема», 2011. — С. 43-48. 9. **Шейгал Е.И.** Эвфемизация в политическом дискурсе // Языковая личность: проблемы креативной семантики. — Волгоград, 2000. — С. 158-171. 10. **Bloom H.** Victorian Fiction. — N.Y.: Chelsea House Publishers, 1989. — 511 p. 11. **Clausner T.C., Croft W.** Domains and image schemas // Cognitive Linguistics. № 10. — 1999. — P. 1-31. 12. **Keys R.** Euphemia: Our Love Affair with Euphemisms. — N.Y.: Little, Brown and Company, 2010. — 288 p. 13. **Lakoff G., Johnson M.** Metaphors we live by — Chicago: Chicago University Press, 1980. — 256 p. 14. **Langacker R.** The Foundations of Cognitive Grammar: Volume I: Theoretical Prerequisites. — S.: Stanford University Press, 1987. — 540 p. 15. **Paradis, C.** Degree modifiers of adjectives in spoken British English. — Lund: Lund University Press, 1997. — 254 p. 16. **Paradis, C.** Ontologies and construals in lexical semantics. Axiomathes. — 2005. — № 15 — P.541-573. 17. **Pearsall R.** The Warm in the Bud: The World of Victorian Sexuality. — London: Sutton Publishing, 2009. — 592 p. 18. **Rosch E.** Principles of Categorization // Cognition and Categorization / Ed. by E. Rosch and B. Lloyd. — Hillsdale, NJ: Laurence Erlbaum, 1987. — P. 27-48. 19. **Talmy, L.** Towards a cognitive semantics. — Cambridge (MA) & London: The MIT Press, 2000. — 276 p. 20. **Taylor J.R.** *Cognitive grammar*. — Oxford: Oxford University Press, 2002. — 621 p.

Шишкіна Карина Ігорівна — аспірант кафедри англійської мови, Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди. Україна, 61168, м. Харків, вул. Валентинівська, 2.

E-mail: karana.ru@mail.ru

tel.: +38 0988277338.

orcid.org/0000-0002-7646-6005.

Shishkina Karina Igorevna — Postgraduate Student, Department of the English language, H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University. Valentynivska Str. 2, Kharkiv, 61168, Ukraine.

ГРАМАТИКА

УДК 811.161.2'373.611

М. С. Глуховська

АСОЦІАТИВНІСТЬ ЯК ЧИННИК ВИНИКНЕННЯ НОВОТВОРІВ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОГО ДИСКУРСУ

Розглянуто новотвори суспільно-політичного дискурсу, що трапляються в засобах масової інформації останнього періоду, з огляду на їхню інноваційну роль у поповненні словника української мови. Досліджено неологізми, утворені шляхом метафоричного та метонімічного переосмислення, виділено основні моделі виникнення нового значення. Проаналізовано словотвірні категорії новотворів у суспільно-політичному дискурсі. Визначено вплив позамовних чинників на виникнення нових слів та роль асоціацій як підґрунтя творення нових слів. Виокремлено асоціативно-порівняльні групи політичних неологізмів.

Ключові слова: новотвір, асоціативна мотивація, засоби масової інформації, когнітивний підхід, словотвірні категорії, метафора, метонімія.

Глуховская М. С. Ассоциативность как фактор возникновения новообразований общественно-политического дискурса. Рассмотрены новообразования общественно-политического дискурса, которые встречаются в средствах массовой информации последнего периода, с учетом их инновационной роли в пополнении словаря украинского языка. Исследованы неологизмы, образованные путем метафорического и метонимического переосмысления, выделены основные модели возникновения нового значения. Проанализированы словообразовательные категории новообразований в общественно-политическом дискурсе. Определено влияние внеязыковых факторов на возникновение новых слов и роль ассоциаций как основы создания новых слов. Выделены ассоциативно-сравнительные группы политических неологизмов.

Ключевые слова: новообразование, ассоциативная мотивация, средства массовой информации, когнитивный подход, словообразовательные категории, метафора, метонимия.

Hlukhovska M. S. Association is as a Factor of Word Formation in Socio-Political Discourse. The article is about innovation in the language. The main idea is to consider word formation in socio-political discourse that are occurred in the media during last period; to determine their innovative role for increasing of dictionary of the Ukrainian language. The author researched neologisms formed by metaphorical and metonymical rethinking, separated the basic emergence models of new meanings. The article gives detailed analysis of some word formation categories. There are analyzed word formation categories in socio-political discourse in the article. The author of the article identified the influence factors over occurring of word formation categories of new words and role of associations as the basis for the creation of new words. There are pointed out the groups of innovative words, which have association during their formation. The article is dedicated to associative-group comparative political neologisms that headline cognitive approach and importance of metaphor, metonymy in the process of word forming.

Key words: word formation, associative motivation, mass media, cognitive approach, word formation categories, metaphor, metonymy.

Поповнення лексичного складу мови, зокрема української, відбувається передусім за рахунок виникнення новотворів. Сьогодні актуальним і характерним є переосмислення суспільно-політичної сфери українців. Одним із елементів громадського життя, який активно реагує на суспільні процеси й віддзеркалює їх, є засоби масової інформації. Їхній вплив на громадську свідомість дуже великий, тому мова засобів масової інформації, зокрема лексико-словотвірні інновації політичного спрямування – важливий об'єкт сучасних лінгвістичних досліджень.

Суспільно-політична лексика останніх десятиліть, передусім новотворів, вивчалися здебільшого в плані загальних словотвірних, лексико-семантичних та стилістичних тенденцій розвитку такими авторами, як А. Москаленко, Ж. Колоїз, А. Коваль, Є. Карпіловська, Я. Конопацька, І. Самойлова, О. Стишов, О. Тараненко, О. Сербенська, А. Грищенко, І. Юшук, В. Горпинич. Однак когнітивні засади виникнення нових слів у суспільно-політичній сфері, зокрема роль асоціативних процесів у формуванні семантики новотворів не були досліджені. З огляду на важливість когнітивного осмислення природи нових слів у чутливій до змін суспільно-політичній сфері знань вважаємо тему пропонованої статті актуальною.

Об'єктом дослідження є новотвори в суспільно-політичному дискурсі.

Предмет – асоціативні процеси, які стимулюють виникнення неологізмів української мови, що відображають реалії суспільно-політичної сфери життя.

Матеріалом дослідження слугували тексти засобів мас-медіа та словник словотвірних інновацій, укладений А. Нелюбою (2014 р.).

Мета – класифікувати нові значення слів у суспільно-політичній лексичі з огляду на асоціативні процеси, що призводять до їх виникнення.

Сучасний етап розвитку людства характеризується безпрецедентним розширенням суспільно-політичних, економічних, наукових і культурних зв'язків, а це сприяє значному збільшенню обсягу інформації і зростанню темпів появи нових слів у мові, у тім числі за рахунок асоціативних процесів у свідомості українців [7]. Нові поняття потребують омовлення, що стимулює виникнення великої кількості новотворів, які позначають нові та актуальні явища, маючи відповідне стилістичне забарвлення.

Важливою для вивчення асоціативності як чинника виникнення новотворів суспільно-політичної сфери є когнітивна теорія, тобто теорія систематизації значень слів у мовній свідомості людини, яка здійснюється в межах сформованої в її свідомості наївної картини світу. В її основу покладена ідея Б. Уорфа про членування світу на категорії за допомогою мови. Виділення такої категорії можливе лише тоді, коли для її назви в мові є відповідне слово. Новий когнітивний погляд на категоризацію ґрунтується на припущенні, що здатність людини до категоризації пов'язана з її досвідом та уявою, особливостями сприйняття, культурою, а також із здатністю створювати образи, метафори, метонімії тощо. На думку Е. Рощ, категоризація є одним із найважливіших складників механізму пізнання і полягає в тому, що для кожного слова окреслюється семантичне коло споріднених слів за

«принципом родинної подібності» та встановлюється узагальнювальний репрезентант (прототип) [3]. Метою категоризації є пояснення нового через уже відоме та структурування картин світу за допомогою узагальнень. Першим в українстиці, хто докладно дослідив словотвірну категорію як комплексну одиницю системи словотвору, був І.І. Ковалик, якому належить розробка метамови словотвору, приведення в єдину ієрархічну, логічно послідовну систему словотвірних термінів, опис словотвору як єдиної, підпорядкованої за певними ознаками системи. Учений запропонував власне визначення поняття «словотвірна категорія». Це «сукупність словотвірних розрядів, які об'єднують «семантично однорідні словотвірні типи» [1], суть яких полягає у зміні семантичної структури однозначного або багатозначного слова, унаслідок чого слова розширюють свій семантичний обсяг і таким чином формуються нові значення відомих лексем, де провідне місце належить метафорі та метонімії.

Під метафорою розуміємо «семантичний процес, при якому форма мовної одиниці або оформлення мовної категорії переноситься з одного об'єкта позначення на інший на основі певної подібності між цими об'єктами при відображенні в свідомості мовця» [9, с. 307].

Метонімію розглядаємо як процес перенесення значення на основі «суміжності, дотичності (просторового, часового, атрибутивного, каузального та ін. характеру)» [10, с. 312] між об'єктами позамовної дійсності.

У визначенні підвалин когнітивного підґрунтя виникнення метафоричного значення ми спираємося на концепцію О. Селіванової, яка розробила підходи до пояснення когнітивних механізмів утворення нових значень. Використання розробленої вченою методики дасть можливість на глибинному рівні дослідити динаміку поповнення певних словотвірних розрядів. Як відомо, природа метафори полягає в розумінні одного предмета в назвах іншого.

Метафора пропонує наявність двох похідних структур, які належать до донорської та реципієнтної зони (або домени) [12]. Дослідження семантичних модифікацій в українській суспільно-політичній лексиці засвідчує особливу активність процесу метафоризації та метонімізації значення. Як відомо, утворення нових значень на основі метафори відзначається більшою продуктивністю, ніж на основі метонімічного перенесення. Активними метафоричними моделями творення новотворів є перенесення ознак, властивостей з живої реальності на неживу, з конкретного денотата на об'єкт з більш абстрактним значенням [8;4]. Наприклад, новотвір *Донбавбе* виник унаслідок поєднання двох топонімів Донбас + Зімбавбе, в основі його семантики лежить асоціативність за станом розвитку цих територій.

Класифікуючи словотвірні розряди суспільно-політичної лексики на позначення субстанційного в мові українських ЗМІ, ми спираємося на класифікацію словотвірних категорій іменника В.П. Олексенка, який виділив такі категорії: суб'єкта дії, суб'єкта (носія) стану, інструменталія, локатива. Кожна категорія характеризується певними ознаками: супровідно-предикативного стану, суб'єкта позитивної оцінки, опредметнення значення дієслівних предикативів, опредметнення якісного стану [6].

Було досліджено близько 100 новотворів, що номінують поняття суспільно-політичної сфери. Під час аналізу інноваційних слів, відібраних методом суцільної вибірки з мас-медіа та словника словотвірних інновацій А. Нелюбі (2014 р.), було виявлено, що майже всі категорії можуть поповнюватися за рахунок асоціативної мотивації. Було встановлено, що найбільша частина суспільно-політичних неологізмів-іменників належить до категорії **суб'єкта стану**, що репрезентує приблизно 55 % опрацьованого матеріалу: *вікторіанець, юліанець, петріанець* та ін. Наприклад: *І почепити собі мандалю з цими написами на обидві половинки грудей... на спину теж... І бандерівці, і гітлерівці, і сталінці і янековичі, і юліанівці - злочинці. А якщо ви вірите у добрі звірства бандерівців- ви також злочинці!* (narod.i.ua, 13.05.2014 р.); **суб'єкта дії** — 30%: *пропускант, потраплянець, шпацирник* та ін. Наприклад: *Першими найяскравішими враженнями стали розмови зі «шпацирниками» на севастопольській набережній* (ТелеКритика, 23.07.2014 р.); 10 % — **категорія інструменталія**: *телезомбування, розміреження, циркорендум* тощо. Наприклад: *Донецчанка написала листа Руслані та розповіла, як насправді відбувся «циркорендум» на сході України* (032.ua, 12.05.2014 р.); категорія **локатива** складає 5 % від усього опрацьованого матеріалу: *відсидник, підмайдання* тощо. Наприклад: *Важливою є наявність в «Ударі» відвертих українофобів в особі самого Віталія Кличка (Етінзона), Марії Матіос і ще деккого, котрі невпинно боротимуться за деукраїнізацію нашої держави, перетворення її на розплідник національних меншостей і відсидник для мігрантів* (Константин 1979.livejournal.com).

Майже 26% опрацьованого матеріалу складають категорії з ознакою **опредметнення якісного стану**: *ющенкофія, путінокрація*: *Публіцистичний твір німецького журналіста Бориса Райтшустера, який більше 10 років жив та працював в Росії та оженився на росіянці, має оригінальну назву «Демократура Путіна», і звучить в перекладі як «Путінокрація»* (Друг читача, 03.09.2014 р.); 33% — **супровідно-предикативного стану**: *шустеряк, гення, генник*. Наприклад: *По-друге, Геннадію Адольфовичу, гопники (до речі, знаєте, як тепер називають харківських гопників? Генники й допники)* (С. Жадан. Лист до Г. Кернеса); 17% — **опредметнення значення дієслівних предикатів**: *чубійка, айфонізація*. Наприклад, *Айфонізація тотальна. Світ просто шаленіє в очікуванні прем'єри нового смартфона. І цього разу на відміну від усіх попередніх передієсть розробники тримали у секреті геть усе окрім назви: 5S.* (Телеканал 2+2: Новини: 10.09.2013 р.); 16% — категорія **збірності**: *беркутня, беркутняк, майданство*. Наприклад: *Хлопці мочать беркутняк водою. В приміщенні 5 дівчат в залі. Хлопців багато, свободівці молодь чудова* (bc-city.com: Євро Майдан).

У ході дослідження було виокремлено групи інноваційних слів у суспільно-політичному дискурсі, що виникають унаслідок асоціативних процесів від таких назв:

1) прізвиська, імена та прізвиська політичних діячів: *Янучар, генівка, гепадопінськ, вікторіанець, ліліпутін, кличківка* (становлять приблизно 60% опрацьованого матеріалу, з яких 40% — прізвиська, 15% — імена та 5% — прізвиська): *Це право Гулівера — ростити ліліпута, Проте ніхто не знає, хто*

визначає зріст, Зав'язуючи нерви, послаблюючи нута, Володя Ліліпутін у Петербурзі ріс (О. Смик. До мого пісенника).

2) назви політичних партій: *регіонада*, *БЮТик* – 10%: *І все б нічого, можна було вчерегове потішитися з того, що мешкаємо «не там», а у власній карикатурній «регіонаді»* (Шлях перемоги, 5/13, с.1).

3) місце проведення дій: *лугандонієць*, *донбаввієць*, *донбаввійка* – 8%. Наприклад: *Зимові запаси створюють донбаввійці та лугандійці* (dnisterua.com.ua, 09.10.2014р.).

4) назви певних територій: *Дондурас*, *Путіногвінея*, *гепаленд*, *Луганда* – 17%: *При цьому цей бік дуже різний у різних бандформувань – від самостійності «Луганди та Домбавбе» до входження у склад РФ* (tsn.ua, 12.05.14).

5) назви силових підрозділів: *альф'ята*, *соколята*, *беркутушка*, *беркутіння* – 5%. Наприклад: *Беркутіння – бездумне виконання вказівок керівництва працівником правоохоронного органу. («У підрозділі відчувався дух беркутіння»)* (А. Чернівець. Майданізми).

Вищезазначені виокремленні групи інноваційних слів у суспільно-політичній сфері виникають на базі таких асоціацій: 1) за внутрішніми ознаками: *І що з того яничара тепер взяти...* (усне мовлення) – аналогія до політики яничар, які служать на благо іншої країни; 2) за звуковою формою і характером діяльності: *Чесні люди покидають БЮТик* (ФБ: І. Січовик, 02.04.2014 р); 3) – зневажливо-іронічно про БЮТ (Блок Юлії Тимошенко); 4) за способом діяльності: *Україна - вільна від беркутушок* (Файні новини з Майклом Щуром (АСОА), 19/14) – новотвір утворився за допомогою слів «Беркут» + тітушка; 5) за розумовими властивостями людини: *Азірівка – то є минуле, починається епоха клічківки* (Файні новини з Майклом Щуром (АСОА), 22, 5/14) – аналогія за вмінням говорити.

Як свідчить проаналізований фактичний матеріал, асоціативність є ефективним способом збагачення суспільно-політичної лексики сучасної української мови. Найпоширенішими механізмами застосування метафоричних позначень є зовнішні та внутрішні характеристики, аналогія за поведінкою, характером, вміннями, навичками людини та обраною життєвою позицією. Слід зазначити, що новотвори суспільно-політичної сфери найчастіше трапляються в заголовках статей, назвах репортажів, відео, блогів та форумів, оскільки заголовки, займаючи сильну позицію в тексті, слугують ключем до змісту повідомлення.

Новотвори суспільно-політичної сфери несуть у собі нову інформацію і мають бути семантично і прагматично насиченими та привертати увагу читачів і слухачів своєю образністю, метафоричністю, що досягається асоціативними моментами.

У сучасних мас-медіа поширеним є такі шляхи виникнення новотвору за рахунок перенесення значення в суспільно-політичній сфері: політичний діяч – послідовники чи прибічники; політик чи посадовець – негативні риси людини; назви місця подій – соціально-політична їхня характеристика. Варто зазначити, що найбільш поширеними засобами творення асоціативних інновативів у суспільно-політичній сфері є префікси: *нео-*, *анти-*, *євро-*,

псевдо-, суфікси: *-ець*, *-ик*, *-нн-*, *-ацій-*, *-к-*, *-івк-*, а також складення двох основ контамінованого типу.

Перспективу подальшого дослідження визначає необхідність вивчення асоціативно-порівняльної мотивації новотворів інших сфер у сучасній українській мові.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ковалик И.И. Вопросы словообразования имен существительных восточнославянских языков в сравнении с другими славянскими языками. — АДД: Львов, 1961. — С. 11. 2. Колоїз Ж. В. Семантичні неологізми як результат семантичної деривації // Вісник Харків. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. Серія : Філологія. — Х., 2005. — № 659. — Вип. 44. — С. 6-11. 3. Кубрякова Е. С. Начальные этапы становления когнитивизма: лингвистика-психология — когнитивная наука // Вопросы языкознания. — М.: 1994. — № 4. — С. 26-34. 4. Лісничий Д.В. Метафора з дендронімічним компонентом у поетичних творах першої половини ХХ століття (семантико-функціональний та лексикографічний аспекти) : Монографія. — К. : ТОВ «ВБ «Аванпост-Прим», 2008. — 440 с. 5. Нелюба А., Редько Є. Лексико-словотвірні інновації (2014): Словник. — Х.: Харківське історико-філологічне товариство, 2015. — 220 с. 6. Олексенко В.П. Словотвірні категорії іменника: Монографія. — Херсон: Айлант, 2005. — 336 с. 7. Савицький І.П. Неологізми другого порядку в современном немецком языке. — Калинин, 1984. — 325 с. 8. Селиванова Е.А. Когнитивная ономастология: монография. — К.: Изд-во украинского филологического центра, 2000. — 248 с. 9. Тараненко О. О. Метафора // Українська мова: Енциклопедія / Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України. — 3-тє вид. — К. : Українська енциклопедія, 2007. 10. Тараненко О. О. Метонімія // Українська мова: Енциклопедія. — 3-тє вид. — К. : Укр. енциклопедія, 2007. — С. 312—314. 11. Noreck J. Analogick nominacia // Kultúra slova 21, . 5. — 1987. — S. 129—137. 12. Lakoff, George. 1987. Women, fire, and dangerous things: What categories reveal about the mind. — Chicago : University of Chicago. — P. 276—278. 13. <http://www.pisni.org.ua/songs/2127797.html>. 14. <http://www.politnavigator.net/>. 15. <http://kostyantyn1979.livejournal.com/80531.html> 16. <http://m.032.ua/news/532891>. 17. <http://narod.i.ua/user/2800596/gbook/2738025/?p=0> . 18. https://durdum.in.ua/uk/main/article/article_id/22179.phtml. 19. <http://www.poetryclub.com.ua/getpoem.php?id=467779>. 20. <http://zdolbuniv.in.ua/item/10608-1452707079>. 21. <http://bc-city.com/topic/100686-vro-maidan/page-516>

Глуховська Марина Сергіївна — старший інспектор, відділ міжнародних зв'язків Харківської державної академії дизайну і мистецтв.

Вул. Мистецтв 8, м. Харків, 61000, Україна.

E-mail: marissinkal1@yandex.ua

tel.: +38 063 844 03 96

ORCID iD 0000-0001-6533-3015

Hlukhovska Maryna Serhiivna — Senior Inspector, Department of International Relations. Kharkiv State Academy of Design and Arts. Mystetstv Str. 8, Kharkiv, 61000, Ukraine.

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ ПАРАМЕТРИ СКЛАДНОПІДРЯДНИХ ПОРІВНЯЛЬНИХ РЕЧЕНЬ В ІДІОЛЕКТІ МАРКА ВОВЧКА

Простежено системні власне синтаксичні, семантико-синтаксичні та власне семантичні ознаки складнопідрядних порівняльних речень в екстраполяції на ідіолект Марка Вовчка. Виявлено індивідуально-авторські доміанти у використанні складних порівняльних конструкцій. З'ясовано своєрідність письменницької техніки Марка Вовчка в конструюванні складних порівнянь. Осмислено складнопідрядні порівняльні речення як лінгвальні маркери мовної особистості письменниці.

Ключові слова: складнопідрядне порівняльне речення, порівняльний сполучник, семантико-синтаксичне відношення порівняння, семантика реального порівняння, семантика ірреального порівняння, речення асиметричної будови, ідіолект, мовна особистість.

Заборная М. С. Структурно-семантические параметры сложноподчиненных сравнительных предложений в идиолекте Марко Вовчок. Очерчены системные собственно синтаксические, семантико-синтаксические и собственно семантические характеристики сложноподчиненных сравнительных предложений в экстраполяции на идиолект Марко Вовчок. Выделены индивидуально-авторские доминанты в использовании моделей сложных сравнительных конструкций. Определено своеобразие писательской техники Марко Вовчок в конструировании сложных сравнений. Осмыслены сложноподчиненные сравнительные предложения как лингвистические маркеры языковой личности писательницы.

Ключевые слова: сложноподчиненное сравнительное предложение, сравнительный союз, семантико-синтаксическое отношение сравнения, семантика реального сравнения, семантика ирреального сравнения, предложение асимметрической структуры, идиолект, языковая личность.

Zaoborna M. S. Structural and Semantic Parametres of Subordinate Comparative Clauses in Idiolect of Marko Vovchok. Pure syntactic, semantic and syntactic and pure syntactic features of subordinate comparative clauses as extrapolated on Marko Vovchok's idiolect have been observed in the article. The topicality of such an approach is connected with the realization of the fact that, on the one hand, syntactic system of a language is the result of stabilizing of certain types of speech models which function in the text, and on the other hand, that typical features of a certain syntactic structure are highlighted and varied according to the individual and creative manner of the writer. The goal of the article is to realize the relevance of subordinate comparative clauses of the literary text of Marko Vovchok for the characteristics of the linguistic personality of the mentioned writer. According to the goal the following tasks have been set: to observe general linguistic systemic features of subordinate comparative structures in the texts written by Marko Vovchok; to actualize on the background individual author's dominating features mentioned above; to define the peculiarity of the writer's style in constructing complex comparisons. As a result of the investigation the following features of comparative technique typical of Marko Vovchok's idiolect: the use of usual as well as folk-conversational semantic comparative tools of subordination; the use of deictic particle in the contact pre-position concerning the comparative conjunctions; preference of asymmetric sentences of unreal comparison complicated by the relation of hypothetic cause; anthropic character of situations (connected by the comparative relation) which are reproduced in the main and subordinate clauses. Carried out conclusions predetermine the understanding of complex subordinate comparative sentences as lingual markers of linguistic personality of Marko Vovchok on the background of defining the principles of functioning of such structures in the texts written by other authors.

Key words: *complex subordinate comparative sentence, comparative conjunction, semantic and syntactic relation of comparison, semantics of the real comparison, semantics of unreal comparison, a sentence of asymmetric structure, idiolect, linguistic personality.*

Сучасні антропоцентричні дослідження підводять до висновку про неповноту й неможливість пізнання людини без вивчення її мовних компетенцій. Відповідно одним із підходів до сприйняття особистості є її бачення під лінгвістичним радикалом, а саме — як мовної особистості, що своєрідно оперує одиницями лінгвального коду, виявляючи індивідуальне світорозуміння. З огляду на інтелектуальну природу мови об'єктом зацікавлень у цьому ракурсі стають особистості інтелектуального складу, чие мовомислення, відтворюючи аспекти індивідуально-авторської концептуальної картини світу, позначається на формуванні мовної традиції соціуму. Тож і постать Марка Вовчка, натуру якої й досі намагаються збагнути дослідники й шанувальники, в художній творчості якої й досі привертає увагу той глибокий людський погляд на речі, на який вказували її сучасники [4, с. 233], викликає дослідницький інтерес на предмет функціонування в її ідіолекті одиниць мовного коду. При цьому видається, що в плані осмислення закономірностей мисленнево-мовленнєвої діяльності письменниці як мовної особистості насамперед актуалізуються складнопідрядні порівняльні речення з огляду на ізоморфність цих синтаксичних конструкцій з однією із найпоширеніших типових моделей пізнання людиною світу.

Усвідомлення порівняння як феномену людського інтелекту виокремлює в площині наукових розвідок три вектори його дослідження: «1) гносеологічний (порівняння як прийом/процес пізнання); 2) логічний (порівняння як певна логічна модель побудови мовних структур); 3) лінгвістичний (порівняння як специфічна мовна структура)» [7, с. 56]. Гносеологічний аспект увиразнює порівняння як акт думки, спрямований на встановлення тождності, схожості та відмінності. У логічній площині виокремлюються: а) суб'єкт порівняння — те, що порівнюють, «предмет чи явище, ознаки якого ми пізнаємо, розкриваємо за допомогою іншого»; б) об'єкт (еталон) порівняння — те, з чим порівнюють, «предмет чи явище, що має яскраво виражені й відомі нам ознаки, які для нього є характерними в певних умовах або взагалі, і внаслідок цього використовується для характеристики пізнаваного»; в) основа порівняння — «спільні ознаки порівнюваних предметів чи явищ» [5, с. 8]. Лінгвістичне осмислення порівняння окреслює в системі мовних одиниць парадигму порівняльних конструкцій, структура яких призначена репрезентувати порівняльне відношення, що постає як загальне мовне значення, суть якого полягає в розкритті ознак тих чи тих предметів, явищ, дій, ознак, ситуацій через їх порівняння з подібними предметами, явищами, діями, ознаками, ситуаціями. Складнопідрядне порівняльне речення в цій парадигмі посідає статус прототипної конструкції на підставі виразної кореляції його формальної будови зі структурою когнітивної моделі порівняння. Так, у реченнєвій конструкції *У моїй душі все перемліло, як перемліває в занадто натопленій печі борщ* (Ю. Мушкетик) головна предикативна частина

експлікує суб'єкт порівняння; підрядна — об'єкт (еталон) порівняння; кореляція предикатних лексем *переміло* / *перетліває* узгоджується з основою порівняння, що осмислюється як результативно-процесуальний стан.

Закономірності реалізації порівняльної семантики в структурі складнопідрядного речення розглядалися у класичній для українського мовознавства монографії І. І. Кучеренка «Порівняльні конструкції мови в світлі граматики» [5]. Характер складнопідрядного порівняльного речення як структурно-семантичної єдності обґрунтовано в дисертаційному дослідженні М. С. Заборної [3]. Представлені в ньому узагальнення увиразнюють самостійний синтаксичний статус складнопідрядних порівняльних речень з огляду на притаманні їм характеристики: 1. Власне синтаксичні ознаки: а) детермінантний підрядний зв'язок між предикативними частинами, за якого підрядна частина підпорядковується головній у цілому; б) семантичні порівняльні сполучники як засоби вираження підрядного зв'язку; в) гнучкість структури. 2. Семантико-синтаксичні ознаки, що конкретизуються як вплив змістової структури порівняльних засобів зв'язку на загальне синтаксичне значення порівняння, унаслідок чого виокремлюються два семантико-синтаксичні класи складних порівняльних конструкцій: а) складнопідрядні реального порівняння зі сполучником *як* та сполучниковими єдностями *так як*, *так само як*, *подібно до того як*; б) складнопідрядні ірреального порівняння, де засобами зв'язку виступають модально-порівняльні сполучники *ніби*, *мов*, *мовби*, *наче*, *неначе*, *немов*, *немовби*, *неначебто*, *мовби-то*, *нібито*. 3. Власне семантичні ознаки: а) подібність лексико-семантичного наповнення предикатних позицій головної та підрядної частин; б) контрастування лексики в симетричних непередикатних позиціях. Порівняймо: *Ця маса, цей людський потік підхопив і Максима, як каламутна вода підхоплює лист (І. Багряний)*. Виділені ознаки осмислюються на фоні протиставлення в синтаксичній порівняльній семантиці значення реального та ірреального порівняння, що узгоджується зі структурно-семантичними особливостями реально-порівняльних та ірреально-порівняльних складнопідрядних речень. Так, складнопідрядні речення реального порівняння постають як структури, у яких зміст головної частини розкривається через його порівняння зі змістом підрядної, що представляє типову, еталонну, добре відому ситуацію дійсності. Наприклад: *Такі були вони, ті дитячі химери, і спливали поступово, як спливають з неба хмари* (В. Шевчук); *Віддихала рівно й глибоко, як віддихають здорові люди у сні* (Б. Лепкий). У складнопідрядних реченнях ірреального порівняння зміст головної частини розкривається через порівняння зі змістом підрядної, що репрезентує ірреальну ситуацію, яка усвідомлюється як створений мовцем суб'єктивний образ головної ситуації. Порівняймо: *Гуде хуртовина, наче баци на весіллі, сміється, жартує, мов дикун править перемогу* (Б. Антоненко-Давидович); *За вікном шуміло море, наче дихав під скелями якийсь велетенський звір* (З. Тулуб). Водночас у системі реально-порівняльних та ірреально-порівняльних конструкцій актуалізується протиставлення симетричних та асиметричних реченневих структур. На противагу симетричним складнопідрядним порівняльним реченням,

асиметричні порівняльні конструкції виявляють тенденцію до ускладнення порівняльної семантики іншими типами змістових відношень або ж реалізують елементарний пропозитивний зміст при складній формальній будові.

Окреслений підхід до усвідомлення складних порівняльних конструкцій як структурно-семантичної єдності доповнюють праці Н. П. Шаповалової [10] та О. А. Щепки [11]. У першій з них речення реального та ірреального порівняння аналізуються як одні із засобів реалізації функціонально-семантичної категорії порівняння — конструкції з експліцитним показником порівняння. У другій — репрезентуються як структурні елементи мікрополя подібності функціонально-семантичного поля компаративності, утвореного мікрополями реальної та ірреальної подібності.

Тенденцію до знеособленого, зосередженого виключно на системних національно-мовних властивостях, аналізу складнопідрядних порівняльних речень порушує дисертаційна робота О. І. Марчук [6], де складні порівняння розглядаються в художніх текстах М. М. Коцюбинського разом з іншими порівняльними конструкціями як ознака ідіостилу письменника. Водночас відсутні дослідження письменницьких ідіолектів, у яких складні порівняльні конструкції були би самостійним об'єктом аналізу. З одного боку, це слугувало би добротним вираженням їх загальномовних системних властивостей. З іншого боку, дозволило би, з огляду на низьку частотність вживання цих одиниць на тлі так званих речень з порівняльним зворотом та конструкцій з неповною підрядною порівняльною частиною, відстежити динаміку їх функціонування в мові.

Фактично, таке міркування стає ще одною підставою для аналізу складнопідрядних порівняльних речень на предмет їх осмислення як лінгвальних маркерів мовної особистості письменника. Обраний аспект дослідження виразноє гіпотеза, згідно з якою синтаксична система мови є результатом стабілізації певних типів мовленнєвих моделей, що функціонують у тексті. Водночас типові риси тої чи іншої синтаксичної конструкції виразнюються та видозмінюються з огляду на індивідуально-творчу манеру письменника. У результаті індивідуальне використання узуальних одиниць мовного коду стає одним із аспектів вияву в мові суб'єктивного чинника. Значною мірою це стосується мови художньої літератури, де функціонування реченнєвих одиниць у текстовій матерії визначає характерні риси ідіолекту того чи іншого письменника.

Мета статті — осмислити релевантність складнопідрядних порівняльних речень художнього тексту Марка Вовчка для характеристики мовної особистості письменниці. Відповідно до мети ставляться завдання: 1) простежити загальномовні системні властивості складних порівняльних конструкцій в тексті творів Марка Вовчка; 2) актуалізувати на цьому тлі індивідуально-авторські домінанти; 3) з'ясувати своєрідність письменницької техніки Марка Вовчка в конструюванні складних порівнянь.

Детермінантний зв'язок, що в складних порівняльних конструкціях підпорядковує підрядну частину головній загалом, у творах письменниці маркують семантичні порівняльні сполучники *як, мов, мовби, немов, наче, начеб,*

начебто, неначе ніби. Наприклад: *[Спершу дожидали побачитися так, як дня сонячного, що його дожидає чоловік і радіє; одживіє дождавшись; а] далі вже стали дожджати з тугою печуючо, з смутком нетерплячим, як кохання того дожидають* («Павло Чорнокрил»); *Сонечко грало, мов розсипалося по землі золотим промінням* («Одарка»); *[- Та вже таки кинув він шапку об землю, за небав усе золото й срібло й додому прийшов. – Лучче б він не кидав, а додому б приніс, – каже середній брат, а] менший на Галю подививсь, мовби подумав: «Оце б було втіхи тоді Галі!»* («Дев'ять братів і десята сестриця Галя»); *Сам ні до кого не обзивався, немов не смів, [а як коли до його хто обізветься, то такий він вдячний, радий такий!]* («Павло Чорнокрил»); *[Живу... Дивлюсь, як хата валиться; чую, що й сама я пилом припадаю –] якось дурнішаю, якось туманію, наче жива в землю входжу* («Два сини»); *– Та я ще його добре й не розгледіла, – одмовляється Катря перед дівчатами, сама озируючись округи, начеб вона в дикий хащі опинилася* («Три долі»); *[Він споглянув на неї – вийшов,] по дворі ходити став, думуючи, сумуючи, озируючись, начебто якого собі здобичу стеріг* («Павло Чорнокрил»); *Лежить вона [Ганна], неначе спить, хороша й свіжа, як квітка* («Свекруха»); *[Вже зорі поскакували і] тонесенький серпок місяцевий блищав над дубом, ніби зачепивсь за кучеряву гіллячку* («Ведмідь»). Найчастотнішими виступають конструкції зі сполучником *наче* (34%). Менш уживаними є речення, де сполучними засобами виступають *як* (18%), *мов* (12%), *неначе* (9%), *ніби* (9%), *начеб* (5%), *немов* (4%), *начебто* (3%), *мовби* (1%). Водночас на тлі складнопідрядних порівняльних речень з узуальними для української літературної мови засобами підрядного зв'язку між предикативними частинами в ідіолекті Марка Вовчка вирізняються реченнєві конструкції з народно-розмовними сполучниками *помісь* – у значенні *неначе* [9, с. 126], *місто* – у значенні *ніби, наче, неначе, мов* [8, с. 751] та *місто б* – вірогідно, цей засіб зв'язку можна витлумачити як еквівалент сполучникової єдності *наче щоб*. Наприклад: *[Прийшов він [лікар], подививсь, розпитав.] А вона [панночка] ж то вже – і голову хилить, і говорить, помісь співає. Кури різнопері по всьому дворищу розбрелися, а півні невгомні кукурікають, місто вихваляються. Сама вона [бабусечка] говорила небагато, а людям одмовляла любенько, ввічливо, якось учасливо, місто б вона пожалувати хотіла* (з повісті «Інститутка»).

Окреслення в тексті Марка Вовчка системи порівняльних сполучників актуалізує помітну рису компаративної техніки письменниці, яку визначає тенденція до структурно-семантичного ускладнення формальних засобів вираження підрядного зв'язку та семантико-синтаксичного відношення порівняння. Це виявляється у вживанні в контактній препозиції стосовно порівняльного сполучника вказівної частки *от*, що виконує функцію «загального оstenсивного дейксису, відстороненого вказування адресантом на об'єкти» [1, с. 88], ускладнюючи зміст реченнєвої конструкції семантико-прагматичним смислом фіксації результативної позиції роздумів оповідача про певні події та факти. Наприклад: *І незчуєшся, було, як до неї [бабусі] пригорнешся і заплачеш, – от як дитина до матері своєї рідної горнеться* («Інститутка»); *Спокійна собі, люба – от наче вона [Маруся] без жодної думки важкої по квітчастому полю проходить ввечері тихим та теплим* («Три долі»).

Гнучкість структури складнопідрядних порівняльних речень у тексті Марка Вовчка увиразнює функціонування порівняльних конструкцій з постпозицією підрядної частини, наприклад: *Смутно мені та сумно мені, **мов я в чорну хмару ввійшла*** («Сон»); *[Сей був мені зовсім не до сподоби: ревнивий, незвичайний —] він і любив, **наче бився*** («Три долі»). Будучи типовими для синтаксичної системи української мови, подібні структури загалом маркують парадигму складних порівнянь в ідіостилі письменниці. На цьому тлі вирізняються дві конструкції з інтерпозицією підрядної частини, зокрема: *[Він і линув до його [віконця], і бився голубом, і стукав тихесенько, ніби правичею, віконце не одчинилось. Чи спала молода козачка, чи батько не спав, хто його знає!] А ми пішли, **як прийшли**, ні з чим* («Викуп»); *[Якось розсаду з нею садимо в городі. Я говорю до неї:] вона, **мов не чує**, одійшла собі геть* («Сестра»). Структури з препозицією підрядної частини в тексті Марка Вовчка представлені трьома складнопідрядними реченнями зі сполучником *як*, головна частина яких вводиться факультативним формалізованим елементом *так* (*так само*): *[Козак Пампушка ... тепер стояв на ногах, як гора, і] **як часом на горі пташка сидить**, так у його за плечима вбачалася маленька торбочка з сухарцями, як і в інших пісних душ* («Невільничка»); *[Як круки, налетіли на його [на Остапа] турки з мушкетами, з шаблями:] **як горох з мішка сиплеться**, так насипалися на козака добитки смертні* («Невільничка»); ***Як народженець нічого не відає й тільки повертає очі до світу і ручиці простягає до світу, так само Кармель не турав ні про що, тільки усе питав про своє*** («Кармелюк»).

У контексті протиставлення семантики реального та ірреального порівняння текст Марка Вовчка позначений домінуванням складнопідрядних речень ірреального порівняння (82% на противагу 18% реально-порівняльних конструкцій). Із них письменниця віддає перевагу асиметричним конструкціям, у яких семантика модального порівняння ускладнюється відношеннями гіпотетичної умови та допустовості.

Додаткове відношення гіпотетичної умови реалізується в складнопідрядних реченнях, що виражають порівняння реальної ситуації з тою, якою вона могла би бути за наявності певної умови, що названа в підрядній частині. У результаті актуалізується імпліцитний зміст, який співвідноситься зі змістом підрядної частини, як можливий наслідок з умовним станом речей. Для порівняння: *[— Як же не плакати мені? — одказала дівчина, — самі сльози льються!] І довго лилися сльози перед Кармелем, **наче солодко було їй перед ним своє горе виплакати*** («Кармелюк») // *Довго лилися її сльози перед Кармелем, **як плакала би вона, коли б солодко було їй своє горе виплакати***. Імпліцитний зміст у подібних конструкціях відновлюється на основі фонових знань про світ (пресупозицій). Так, інтерпретація змісту наведеного речення базується на знанні зумовленості психофізіологічних станів людини, а зокрема: після того як дозволиш собі тривалий час поплакати, настає полегшення. У цьому контексті Марко Вовчок, як правило, експлуатує два типи семантичних фактуальних пресупозицій, що відтворюють: 1) зумовленість поведінки людини психоемоційними, парасихічними, інтелектуальними, фізіологічними, фізичними станами, наприклад: *А сама слізьми обсипається, **наче й***

горює, й радіє чогось разом («Ледашиця»); – *О, чоботи!* – вигукнула Галя, *наче* знеслась вже у саме небо голубе, та й зчепила ручечки («Дев'ять братів і десята сестриця Галя»); [*Хто до його заглядав у двері, хто промовляв до його,*] він до того руки простягав, *наче* поради прохав («Павло Чорнокрил»); *А коли, було, ляже в садку та цілісний день і пролежить нерухомо, мов* прислухається до чого («Два сини»); *Ходив по хаті, наче чого шукав.* [*Далі сів у столу*] («Павло Чорнокрил»); 2) зумовленість поведінки та стану людини екстраординарними зовнішніми впливами, пов'язаними з дією невідомих суб'єктів, а то й втручанням у реальну дійсність чудодійних сил, наприклад: [*Вже били мати нічого не примозга казати,*] голосу в неї не хватило, *неначе* важка рука душила її («Дев'ять братів і десята сестриця Галя»); *Молодий аж іздрігнувся і дивиться на неї, – ніби його щось разом здивувало, злякало, у серце вжалило* («Інститутка»); [*– Я своєї душі, сам себе боюся!* – одказав їй на те тихо, повагом, що] *аж їй самій страх у серце вкинувся, наче до неї який дух, мара неслітня озивається* («Павло Чорнокрил»).

Складнопідрядні речення ірреального порівняння, в яких актуалізується додаткове до порівняльної семантики допустове значення, містять у підрядній частині заперечення. Наприклад: [*Він подививсь мені в вічі й подививсь на дочку... А в дочки сльози хвилюють... – Батенько!* – промовила.] [*І пішов собі, наче він не завважив і не чув слова її благащого*] («Три долі»); [*То розкаже яку пригоду людську, то на своє беззастя плачеться,*] тільки й добрить, що той світ, *ніби* вже в сьому пишиному, красному світові *нема* ні добра, ні краси, ні правди («Козачка»). Враховуючи те, що модально-порівняльні сполучники ірреалізують зміст підрядної частини, відтворена в ній ситуація, що заперечується, постає як істинна. Головна ж частина відображає ситуацію дійсності, яка протилежна тій, що слід було б очікувати з огляду на стан справ, представлений у підрядній частині. Для зіставлення: *Він пішов, незважаючи на те що чув її благальні слова. Хоч у цьому пишиному, красному світі є і добро, і краса, і правда, вона тільки й хвалила, що той світ.*

Підрядна частина симетричних ірреально-порівняльних конструкцій моделює ситуацію-образ, що увиразнюється як уявна, вигадана ситуація, суб'єктивне бачення головної. Ситуаціями-образами при цьому постають, з одного боку, уявні ситуації, де функціонують ті ж учасники, що й у реальних, з іншого, абсолютно вигадані ситуації, що в змістовому аспекті не перетинаються з реальною ситуацією, не містять спільних з нею компонентів змісту, а постають як її абсолютно суб'єктивно-асоціативне бачення. На тлі такого протиставлення Марко Вовчок удається в основному до моделювання складних порівняльних конструкцій, головна й підрядна частина яких відтворюють ситуації, пов'язані спільним суб'єктивним компонентом, що осмислюється спочатку як учасник актуальної реальної ситуації, а потім, будучи включеним у нову, суттєво відмінну й, крім того, уже ірреальну ситуацію, усвідомлюється в іншому ракурсі – таким, яким уявляється оповідачеві. Наприклад: *Смутно мені та сумно мені, мов я в чорну хмару ввійшла* («Сон»); [*Як розмова заходила про хазяйські санки та про білого коня, так*] *Галя починала розкочуватись з боку на бік, наче вона вже сиділа у санках, а*

білий кінь швиденько віз санки по грудовому шляшку («Дев'ять братів і десята сестриця Галя»). Що стосується так званих суб'єктивно-асоціативних ірреально-порівняльних речень, то в цьому плані письменниця конструює лише дві реченнєві структури, у яких компаративний ефект створюється завдяки викликаним відтвореною в головній частині реальною ситуацією асоціаціям, що лежать в основі моделювання в підрядній частині її суб'єктивного образу. Зокрема: *І заспівала, затягла, – **наче** тее срібло переливається* («Інститутка»); *[Оце одного разу дуже він далеко зайшов у своїй журбоньці,] коли ж ось шурхнуло – **наче** птиця пурхнула, брязнуло – **наче** стріла за стрілою пролетіла* («Невільничка»).

Проведення аналогій між актуальним станом справ та типовими подіями, що становлять фонові знання носіїв мови, пов'язано з уживанням в тексті Марка Вовчка симетричних реально-порівняльних конструкцій, де підрядні частини репрезентують еталонні ситуації, суть яких визначають: а) типові психологічні стани людини за певних життєвих обставин: *[Спершу дожидали побачитися так, як дня сонячного, що його дожидає чоловік і радіє; одживає дождавшись; а] далі вже стали дожидати з тугою пекучою, з смутком нетерплячим, як кохання того дожидають* («Павло Чорнокрил»); *Гірко йому все тее пригадалося, як гірко згадується добро, що було колись тобі **навіки миле*** («Павло Чорнокрил»); *[Галя немов зрозуміла, що подумав менший брат, –] вона всміхнулася такеньки, як всміхаються, коли уявляють перед собою якусь уявоньку дуже хорошу* («Дев'ять братів і десята сестриця Галя»); б) типова поведінка людини за певних життєвих обставин: *І багато тих вечорів довгих перевелося в нас без розмови, без гомону, – **от як, бува, при недужому, що к смерті недугує, сидять люди, не зглянутися*** («Три долі»); в) типова поведінка людини, пов'язана з її віковими особливостями: *І незчуєшся, було, як до неї пригорнешся і заплачеш, – **от як дитина до матері своєї рідної горнеться*** («Інститутка»); г) типові картини довкілля: *[Козак Пампушка ... тепер стояв на ногах, як гора, і] **як часом на горі пташка сидить**, так у його за плечима вбачалася маленька торбочка з сухарцями, як і в інших пісних душ* («Невільничка»); *[Як круки, налетіли на його [на Остапа] турки з мушкетами, з шаблями;] **як горох з мішка сиплеться**, так насипалися на козака добитки смертні* («Невільничка»).

Асиметричні реально-порівняльні речення в тексті Марка Вовчка реалізують себе як конструкції елементарного змісту, де підрядна частина представлена фразеологізмами. Семантична еквівалентність фразеологічних та лексичних одиниць забезпечує кореляцію таких складних речень із монопредикативними структурами. Порівняй: *Назар заспівав, як у дзвін ударив* («Інститутка») // *Назар **дзвінко** заспівав; [Усі люди пов'яли, змарніли;] тільки бабуся велична, як і була* («Інститутка») // *Бабуся залишалась **незмінно** величною*. З іншого боку, підрядні частини-фразеологізми здатні відтворювати ту саму ситуацію дійсності, що й головна частина. Тим самим вони експлікують надлишковий зміст і слугують засобами емоційно-експресивного увиразнення актуальної ситуації. Наприклад: *[Дивляється, –] нема старої Орлихи, як у землю ввійшла!* («Свекруха») // *Дивляється, – нема старої Орлихи*.

Модель реально-порівняльних конструкцій ускладненого змісту узгоджується з єдиною конструкцією *Маруся годить свекрусі, як мені годила* («Три долі»), де на тлі порівняння актуалізується інклюзивна семантика: *Маруся годила мені й годить свекрусі*. З огляду на це можна зауважити, що тенденція до асиметрії в парадигмі складнопідрядних речень реального порівняння в ідіолекті Марка Вовчка непродуктивна.

Загалом представлену систему складних порівняльних конструкцій можна осмислити за польовим принципом. Її центр формують асиметричні ірреально-порівняльні речення, ускладнені відношенням гіпотетичної умови (45%). Периферію утворюють симетричні речення ірреального порівняння, марковані спільним для головної та підрядної частин суб'єктивним компонентом змісту (25%), асиметричні ірреально-порівняльні речення, ускладнені допустовим відношенням (10%), та симетричні реально-порівняльні конструкції (10%). Віддалена периферія охоплює фразеологізовані реально-порівняльні складнопідрядні речення елементарного змісту (7%), симетричні суб'єктивно-асоціативні ірреально-порівняльні конструкції (2%) та асиметричні реально-порівняльні реченнєві структури ускладненої семантики (1%).

У результаті актуалізуються ознаки компаративної техніки, диференційні для ідіолекту Марка Вовчка: 1) використання як узуальних, так народно-розмовних семантичних порівняльних засобів підрядного зв'язку, серед яких пріоритет надається сполучнику **наче**; 2) уживання дейктичної частки **от** у контактній препозиції стосовно порівняльних сполучників та, як наслідок, увиразнення порівняння семантико-прагматичними смислами загального остенсивного дейксису; 3) преференції для асиметричних речень ірреального порівняння, ускладнених відношенням гіпотетичної зумовленості; 4) антропний характер пов'язаних порівняльним відношенням ситуацій, що відтворюються в головній та підрядній частинах. Здійснені узагальнення передбачають осмислення складних порівняльних конструкцій як лінгвальних маркерів мовної особистості Марка Вовчка на тлі виявлення закономірностей їх функціонування в текстах інших письменників, що слугуватиме окресленню динаміки цього типу речень в українському художньому прозі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бацевич Ф. Частки української мови як дискурсивні слова – Львів: ПАІС, 2014. – 288 с. 2. Вовчок М. Твори: В 6 т. Т. 1. – К.: Держлітвидав, 1955. – 399 с. 3. Заборона М. С. Складнопідрядні порівняльні речення в сучасній українській мові: дис. ...кандидата філолог. наук: 10.02. – Тернопіль, 1996. – 167 с. 4. Зеров М. К. Українське письменство XIX ст. // Твори: В 2 т. Т. 2. – К.: Дніпро, 1990. – С. 4-245. 5. Кучеренко І. І. Порівняльні конструкції мови в світлі граматики. – К.: Вид-во Київ. ун-ту, 1959. – 107 с. 6. Марчук О. І. Структурно-типологічні параметри порівняльних конструкцій в ідіостилі М. М. Коцюбинського: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філолог. наук зі спец. 10.02.01 «Українська мова». – Одеса, 2003. – 20 с. 7. Мізін К. І. Contra ergo sum, або актуальний лінгвофілософський погляд на природу порівняння // Мовознавство. – 2010. – №1. – С. 54-67. 8. Словник української мови: в 11 т. / [ред. колег.: І. К. Білодід (голова) та ін.] – К.: Наукова думка,

1970-1980. — Т. 4. — 1973. — 840 с. 9. **Словник** української мови: в 11 т. — К.: Наукова думка, 1970-1980. — Т. 7. — 1976. — 724 с. 10. **Шаповалова Н. П.** Функціонально-семантичний статус порівняльних конструкцій у сучасній українській мові: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філолог. наук: спец. 10.02.01 — українська мова. — Дніпропетровськ, 1998 — 16 с. 11. **Щепка О. А.** Функціонально-семантичне поле компаративності: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філолог. наук зі спец. 10.02.01 «Українська мова». — Сімферополь, 2008. — 20 с.

Заборна Марія Степанівна — кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри загального мовознавства і слов'янських мов, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка. Вул. Максима Кривоноса, 2, м. Тернопіль, 46027, Україна.

E-mail: maria_ternopil@ukr.net

tel.: +38-066-105-805-7

ORCID: 0000-0001-6299-0060

Zaoborna Mariia Stepanivna — Ph.D in Philology, Associate-Professor, Department of General Linguistics and Slavic Languages, Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University. M. Kryvonosa Str., 2, Ternopil, 46027, Ukraine.

ПОЕТИЧНА ГРАМАТИКА: ІНТИМІЗУВАЛЬНІ СМИСЛИ ЗАЙМЕННИКОВИХ ФОРМ У ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ В. СИМОНЕНКА

У статті актуалізується проблематика поетичної граматики, розглядаються особливості моделювання категорії інтимізації за допомогою прагматичних ефектів, виражених займенниковими формами, що визначаються як характерна ознака ідіостилю В. Симоненка. Поет демонструє скупчення зазначених форм, що виражають широку палітру прагматичних смислів, покладених в основу механізму своєрідної мовної гри, і за свідчують приналежність письменника до психотипу амбіверта.

Ключові слова: поетична граматика, категорія інтимізації, прагматичні смисли, мовна гра, ідіостиль, амбіверт.

Космеда Т. А. Поэтическая грамматика: интимизированные смыслы местоименных форм в художественном тексте В. Симоненко. В статье актуализируется проблематика поэтической грамматики, рассматриваются особенности моделирования категории интимизации при помощи прагматических эффектов, выраженных местоименными формами, которые характерны для идиостиля В. Симоненко. Поэт демонстрирует широкое скопление названных форм в художественном тексте. Эти формы выражают целую палитру прагматических смыслов, лежащих в основе механизма своеобразной языковой игры, что может свидетельствовать о принадлежности писателя к психотипу амбиверта.

Ключевые слова: поэтическая грамматика, категория интимизации, прагматические смыслы, языковая игра, идиостиль, амбиверт.

Kosmeda T. A. Poetic Grammar: Intimization Meanings of Pronoun Forms in V. Symonenko's Poetic Text. In the sphere of a modern paradigm of pragmalinguistics the theory of poetic grammar has been elaborated, in particular the attention is focused on these intimate meanings which are modelled on the basis of the actualization of the pronoun forms or the language formulas. These forms and formulas have the ability to verbalize the intimization category.

The purpose of the scientific research is to illustrate the specificity of the actualization of the pronoun forms (formulas) in a poetic discourse written by V. Symonenko who is called «an intimate poet» (R. Semkiv), the language of his poetic texts is nominated as «the language of heart» (I. Dziuba); to prove the fact that the system of the pronoun forms gives the opportunity to V. Symonenko to specify the intimization category; the analysis of the specificity of functioning of the pronoun forms, which model the certain pragmatic meanings in the poet's discourse, proves the hypothesis that V. Symonenko belonged to a certain psycho-type — an ambivert. V. Symonenko used the typical Ukrainian national forms (formulas) which are used not in a direct demonstrative meaning to verbalize the category of intimization, to model an emotional colouring of the text. These are the following models: 1) the form of the demonstrative pronoun **that** (masculine), **that** (feminine), **that** (neuter), **this**, **these** (masculine, feminine, neuter), used with different nouns (different lexico-semantic groups), in particular the use of a demonstrative pronoun **that** (masculine) before a proper name; 2) the formula of a direct address used with the pronoun forms: V. Symonenko elaborated his own system of a direct address with the pronouns; 3) the pronoun form **it**, used in the structure of the syntactic phraseological units: so it is so (tak vono tak), it is not a wonder (vono ne dyvo), it was so (vono buło tak), it is so (vono tak ye). The functioning of the pronoun forms in one context, the features of his idiolect also belong to V. Symonenko's formula of the actualization of the intimization category. These facts can't help attracting a reader's attention.

The pronoun forms add to a poetic text the system of pragmatic meanings, model the pragmatic effects, a language play reflecting an individual sensual, masculine perception of the world

through the axiological dichotomy of positiveness – negativeness of native as well as foreign, confirming the fact that V. Symonenko belonged to a psycho-type – ambivert.

The perspectives of the research consists in the necessity to investigate other means of intimidation modelling in V. Symonenko's poetic text.

Key words: poetic grammar, intimidation category, pragmatic meanings, language play, individual style, ambivert.

У руслі сучасної парадигми прагмалінгвістичних знань активно розробляється теорія аксіологічної прагмалінгвістики чи поетичної граматики (Див., напр., праці О. Олексенко, І. Павлової, Л. Синельникової, О. Скоробогатової, О. Халіман, Н. Шведової та ін.), зокрема увага фокусується й на тих сокровенних смислах, які моделюються на основі своєрідної актуалізації займенникових форм, оскільки ці форми мають здатність вербалізувати й категорію інтимізації [Див.: 4].

На сокровенні смисли займенникових форм у дискурсі шістдесятників указував Т. Пастух, наголошуючи, що «власне духовно-естетичні здобутки шістдесятництва слід обов'язково розглядати в суспільно-політичному контексті того часу. І тут їхні досягнення постають насамперед як сміливий та по-своєму талановитий бунт проти Режиму; як прагнення людини протидіяти уніфікаційним тенденціям радянської системи й відстоювати свою індивідуальність, своє людське *Я*; зрештою, як бажання оборонити національне *Ми*...» [8, с. 150]. Про своєрідність омовлення в дискурсі шістдесятників займенникових форм пише О. Олексенко [Див. також: 5; 7], наголошуючи, що поети-інтроверти й екстраверти по-різному вербалізують займенники, наповнюючи їх певною прагматикою. Дослідниця робить цікаві висновки стосовно належності поетів до відповідного психотипу на основі специфіки використання займенникових форм, порівн.: «Показово, що поети-екстраверти певною мірою ідентифікують своє *Я* автобіографічною атрибутикою, тоді як інтроверти осмислюють своє *Я*, абстрагуючись від реальних життєвих подій, зазвичай як частину природи, часточку всесвіту, тобто відтворюють світ у собі, а не себе у світі. (...) У поетів-екстравертів І. Драча та Б. Олійника змістове наповнення займенника *Я* значно ширше, воно звернене назовні: крім „*Я* особистісного“, це і „*Я* функційне“, і „*Я* зіставне“, і „*Я* опредметнене“, і „*Я* ліричного персонажа“» [6, с. 188].

Мета цієї наукової розвідки — показати специфіку актуалізації займенникових форм у поетичному дискурсі В. Симоненка, якого називають «інтимним поетом» (Р. Семків), а мову його поетичних текстів номінують «мовою серця» (І. Дзюба), та підтвердити, що система займенникових форм дає змогу В. Симоненку увиразнювати категорію інтимізації, а аналіз специфіки функціонування в дискурсі поета займенникових форм, що тяжіють до моделювання відповідних прагматичних смислів, доводить слушність гіпотези про належність поета до відповідного психотипу — амбіверта [Див. докл.: 2].

Аналізуючи поезію Тараса Шевченка, Л. Булаховський указав на низку типових для української лінгвокультури лексико-граматичних засобів моделювання інтимізації, зокрема вчений писав, що «в українській мові є можливість за допомогою займенника **той, та, те (отой, ота)**, вжитого не в

прямому його значенні — вказівному, створити значення своєрідної мовної аперцепції — перекинути місток від слухача або читача до предмета як такого, що, може, був колись-то знайомий, може, стосується кола вражень трохи забутих, але порівняно легко відновлюваних, як такого, що про нього якось-то знають саме вони обое — той, хто говорить (пише), і той, хто слухає (читає)» [1, с. 573]. Цю ознаку Л. Булаховський характеризує як авторський «факт вибору з можливих засобів мови деякі для створення відтінку думки і певного емоційного її забарвлення» [1, с. 574]. У В. Симоненка знаходимо зразки подібного вживання зазначених займенникових форм, напр.: ... **Така** чарівна й таємнича («Наречений»); **Отой** катехизис заслуг? («Галасливому менторові»); **Ото** не ракети... («Дума про щастя»); **Така** дорога дальня («В житті є світоч кожної людини...»); *Хай понад полями / Тихими струмками / Звуки **ті** летять...* («Аж з-за гаю...»); *Ні, я не буду поетом **таким**, / Що перед святом віршує...* («Ні, я не буду поетом таким...»); *Я люблю тебе **таку** уперту, / **Отaku** лукаву і просту* («Дівчино!»); ***Така** сумна, **така** близька до сліз* («Компаньйонка») та ін.

У цій же функції своєрідно використовуються й займенникові форми **оцей (цей), ця (оця), це (оце), ці (оці)** напр.: *О **ці** міста, мов електричні ска-ти; Гнедосаяжна, як **оцей сонет*** («Наречений»), *І зустрів **ця**, приємна і неждана* («Компаньйонка»); *Нехай слова **ці** скучні...* («Малпосі») та ін.

Л. Булаховський також наголошував, «що вжиток у Шевченка інтимізувальних займенників глибоко вмотивований природою самих понять, досить яскраво виявляється і в іншому колі засобів інтимізації — у виборі типових для нього *звертань*. (...) улюблені Шевченком як звертання абстрактні (і збірні) поняття є саме ті, що частіше за інші виступають у його поезії в супроводі інтимізуючих займенників...» [1, с. 577]. Подібне простежуємо і у В. Симоненка, зокрема поет використовує присвійні займенники, поєднуючи їх, крім абстрактних (*моє щастя, моя радість, моє натхнення, моя юність*) і збірних понять (*юність моя хороша; моя малеча; моя рідня*), з конкретними поняттями, зокрема й з назвами неістот (*моя весняно; моя весна; мій зошит; товаришу мій; думко моя; місто моє* та ін.), рідше — з власними назвами (*Де ти, П'ятище мій?*), частіше географічними, напр., *моя Україно, Мій Києве, Дніпре наш і т. ін.*

Зауважимо, що у В. Симоненка вбачаємо, щоправда непослідовне, використання кличного відмінка, що на той час вже був вилучений з граматики української мови, а це був один з параметрів, за яким, як відомо, українська граMATика відрізнялася від російської. У той час усі граматичні форми української мови, відмінні від російської, заборонялися й вилучалися з українських граMATик. Однак ця заборона не вплинула на мовну компетенцію поета.

Для В. Симоненка характерне й особливе звертання до свого читача, якого, як бачимо, він дуже цінує: *Єдиний мій читач і шанувальник мій* (*Прощай, мій зошит!*). Його читач — це *невтомний трудяга* («Моя любов») та ін.

У вірші «Прощай, мій зошит!» поет згадує про блокнот, куди він записував свої перші вірші, потаємні поетичні думки. Коли ці вірші частково були опубліковані, то В. Симоненко, репрезентуючи інтимні порухи своєї

душі, застосува́в до свого зошита прийом уособлення, зверну́вся до нього як до живо́ї істоти, виразно інтимізу́ючи поетичний текст, залучаю́чи низку характерних засобів інтиміза́ції, порівн.: *Прощай, мій зошите! / Спасибі тобі, друже, / Що ти думок моїх / Не відцуравсь, / Що ти свої клітини / Тепло мружив, / Коли над римами / Я потом обливався. / Ти їх сприйняв / Бо жодної огуди, / Єдиний мій читач / І шапувальник мій. / Чи сприймуть їх колись / І прочитають люди — / Побачимо, / Прощай, товаришу мій!*

Поет довіряє читачеві, але сумнівається, чи він стане відомим у майбутньому. Інтиміза́ції сприяє проєкція на зошит імпліцитного образу кота як супутника людини, який сприяє створенню душевного затишку, комфорту в оселі, зігріваю́чи її, заспокою́ючи господаря, надаю́чи йому тепло, кіт мружиться, муркоче. Це цікава авторська знахідка (*Спасибі тобі, друже, / Що ти думок моїх / Не відцуравсь, / Що ти свої клітини / Тепло мружив*).

Зауважимо, що в поетичному дискурсі В. Симоненка вироблена власна система інтимізува́льних звертань, напр.: *земле кохана, земле рідна; добра доле; народе мій; рідна мамо; хороша моя; матусю; матінко; рідненька; мила моя; кохана; дівчино; рідна; рідненька; сину; синочку; гарна й кароока; моя любов; любов моя кохана; моя надія; друзі мої* та ін. Звертання створюються за допомогою актуаліза́ції зменшено-пестливих форм навіть стосовно неживих предметів, значущих для поета географічних назв, порівн.: *Вкраїнонько!* («О земле з переореним чолом...»).

Л. Булаховський пише, що в Т. Шевченка є випадки «інтимізу́ючого той» при власних іменах людей. Психологічна функція цього займенника при них в основному — зробити ім'я, що само по собі не здатне без попереднього оповідання збуджувати уявлення й емоції, відразу ж носієм якогось ніби пригадуваного, колись у минулому з ним пов'язаного психологічного змісту: «У тієї Катерини / Хата на помості...» [1, с. 577]. Подібне простежуємо й у В. Симоненка. Однак у поета ХХ сторіччя й інтиміза́ція своєрідна. Він актуалізує античні образи, однак наповнює їх смислами, що близькі його читачам, пов'язуючи з реаліями космічного сьогодення. Він вербалізує *тих Ікарів, за котрими самотня мати тужить...* («Слабке створіння!...»), тобто тих, хто освоює Космос.

У дискурсі Василя Симоненка зустрічаємо й займенникову форму середнього роду *воно*, що має відповідну традицію використання в комунікативному дискурсі українців для його інтиміза́ції за умови нейтраліза́ції вказівного значення, а почасти й її партикуля́ції. Це явище докладно схарактеризоване в монографії Т. Космеди й О. Халіман [Див.: 3]. Наведемо кілька прикладів з поетичного тексту В. Симоненка: *Скажу я вам, що звіку-роду / Гміж людьми воно так є: / Хто спокою шукає у негоду / Хоч здохне, хоч живим згниє* («Ріка й заплава»); *Дядько клінав товстими віями, / Важко дивитися в очі ганьбі, / Важко йому із домашніми мріями / Враз осягнуть парадокси доби. / — Та воно так, — у кулак нахикав, — / Красти погано... куди вже гірше* («Злодій»); *Старця відшукала, то воно й не диво, / Що підніс трудящим він потворне чтиво, / Де усе — неправда, де усе фальшиво, / Де не видно зовсім ролі колективу. / Все наперекручував той старий дивак. / А воно насправді все було так...* («Хулганська Іліада, або посоромлення Гомера»).

У наведених прикладах вжито синтаксичні фразеологізми на зразок *так воно так; воно й не диво; воно було так; воно так є...*, де лексичне значення займенника *воно* нейтралізується: породжувана прагматика дискурсивного вживання наведеної форми стала характерним засобом інтимізації в українському комунікативному просторі, її сьогодні вважають національно специфічною рисою мовної свідомості українців.

Важливість потреби вербалізації категорії інтимізації простежуємо в тому, що поет робив це в проекції на сильну текстову позицію — назву віршів, що прокоментуємо, актуалізуючи назви поезій, які містять займенникові форми. Наголосимо, що в назвах віршів В. Симоненко часто використовують займенники різних лексико-граматичних розрядів, передусім це займенники 1-ої особи однини і множини в різних відмінкових формах: їх найбільше — понад 30 поезій (є навіть два вірша з назвою «Я»), порівн.: «Я» (*Не знаю ким, дияволом чи Богом...*); «Я» (*Він дивився на мене тупо...*); «Я б також»; «А я ходжу, не знаю — чому...»; «Я не бував за синіми морями...»; «Розтягну я ввечері гармонію...»; «Я в світ прийшов не лише пити й їсти...»; «Я вже списався, не створив нічого...»; «Я був бездомний, м'явий, мов амеба...»; «Я йшов один, алеї гомінливі...»; «Не бажаю я нічого, хочу тільки одного...»; «Я досхоchu напився милої отрути...»; «Я тут один, мов у чужому краї...»; «Я юності не знаю. Нудотно і похмуро...»; «Я хочу бути несамовитим...»; «Я не хочу спокійним бути...»; «Уночі я підслухав, як стогне земля...»; «Я чую у ночі осінні думи...»; «Я не помру від розпачу і муки...»; «Страшно. Мені минуло...»; «Мені б давно вже кинуть слід...»; «Розвивалися хмари наді мною...»; «Мені здавалась пошлюю і бридкою...»; «Спади мені дощем на груди...»; «Снитись мені невідома Італія...»; «Учать мене вибухати...»; «Не вір мені...»; «Заспані сні оточили мене...»; «— Вибирай! — припрошує мене...»; «Ми брехні завжди легше вірим...»; «Встає над нами сонце, як вставало...»; «Розвели нас дороги похмурі...»; 2-ої особи однини і множини (понад десять): «Ти розвалила б мармурові стіни...»; «Ти питаєшся матусю...»; «Ти стояла зіпершись під стеном, зіпершись на руку...»; «За іншим ти у віршах сумувала...»; «Ти йшла з села дорогою гнилою...»; «Ти до мене прийшла не із казки чи сну...»; «Ти байдужа, як мертве місто...»; «Ти не можеш мене покарати...»; «В букварях ти наряджена і заспідничена...»; «Ти знаєш, що ти — людина...»; «Буду тебе ждати там, де вишня біла...»; «Ви плачете, у вас напевно горе...»; «Ви, що складали псалми і оди...»; 3-ї особи однини: «Вона прийшла»; «У нього на плечах сиділи зорі...»; означальні (близько десяти): «Сама; Так пройде все. Душа закам'яніє...»; «Всі "образи" й "кривди" до одної...»; «Все було. Дорога закричала...»; «Темно у вікнах. Давно вже сплять всі, напевно...»; «І буде все, що має бути; В житті є світоч кожної людини...»; присвійні (десять): «Моя любов»; «Моя вина; Моя мова»; «Моя наречена розумна й вродлива...»; «Мій родовід»; «Дотліває холод мій у ватрі...»; «У душі моїй...»; «Чорні від страждання мої ночі...»; «Земле рідная, мозок мій світліє...»; «Прощай, мій зошите!...»; дещо менше вказівних («Як це чудово, і як це знаменно...»; «Ну скажи — хіба це фантастично...») і питально-відносних («Ні перед ким не станеш спину гнути...; Скільки б не судилося страждати...»). Часто в назві використано кілька займенникових форм (близько тридцяти випадків): «Ні,

я не буду поетом **таким...**; «**Я** тобі галантно не вклонюся...»; «**Я** так люблю твої суворі чари...»; «**Все**, що **моє** — попереду...»; «**Я** не знаю, **хто ти**, що **ти**, чи люблю **тебе**, чи ні...»; Коли б **тобі** бажав **я** сліз і муки...»; «**Ми** думаєм **про вас**. В погожі літні ночі...»; «**В мене усе** в родоводі ясно...»; «**Хто у тому** винен, **я** не знаю...»; «**Може, ти зі мною** надто строга...»; «**Я** і в думці обняти **тебе** не посмію...»; «**І знову сам** воюю проти **себе**...»; «**Я** не люблю зими — **вона така** убога...»; «**Стільки в тебе** очей...»; «**Про тебе**» (**Я** дивлюсь в **твої** розтривожені очі...); «Прости **мені**, земле, дурість **мою**...»; «**Ти** пішла **од мене**, **ти** квапилась дуже...»; «**Я** мрію **про тебе**, а **ти** — **про нього**...»; «Говорю **я з тобою** мовчки»; «**Я** чекав **тебе** з хмари рожево-ніжної...»; «**Вся вона** од щастя мерехтіла...»; «По-неси **мене** на крилах, радосте **моя**...»; «Де зараз **ви**, кати **мого** народу? **Нашої** заслуги в **тім** не бачу...»; «**Сам собі** підспівувать не стану...». Отже, письменник активно вживає займенникові форми саме в назвах віршів — це більш як 100 найменувань.

Використання широкої системи займенників засвідчує, що В. Симоненко, вочевидь, належить до поетів-амбівертів, оскільки через займенники він відтворює і **світ у собі**, і **себе у світі**, різко не виявляє ані ознак ітровертивних, ані екстравертивних: не простежуємо тяжіння до використання суто автобіографічного, виключно індивідуалізованого **Я**, натомість в його поезії і **Я** особистісне, і **Я** функційне, і **Я** зіставне, і **Я** опредметнене, і **Я** ліричного персонажа. У нього репрезентоване і виокремлювальне, індивідуалізоване **Себе**, самотнє і самотійне **Сам**, близьке **Мій**, протиставне **Твій**, тепле суто інтимізувальне, рідне **Ти**, горде **Ти**, холодне **Ви**, неависне **Ви**, викривальне, чуже **Ви**, національне **Ми**, об'єднувальне **Ми** та ін.

Актуалізуючи займенники, поет моделює мовну гру, напр.: *І я не знав, що ти уже не ти* («Русь»), тобто близьке (рідне) **Ти** усвідомлюється як *відчуже*.

За допомогою займенників створюються й інші зразки мовної гри, при цьому займенники записуються через велику літеру — прийом капіталізації: *І тільки тих поважають мільйони, / Хто поважає мільйони «Я»...* («Я...»). З'являється образ **Я** одиничного як усвідомлена частка сукупності, єдиної множинності. *Ти і я — це вічне, як і небо. / Доки мерехтять світи, / Будуть Я приходити до Тебе, / І до інших йтимуть горді Ти. / Як це все буденно! / Як це звично! / Скільки раз це бачила земля! / Але ж ми з тобою... / Ми не вічні, / Ми з тобою просто — ти і я... / І тому для мене так трагічно / Те, що ти чиясь, а не моя* («Ну скажи — хіба це фантастично...»). У цьому разі простежуємо маніпуляцію займенниковими формами **Я — Ти — Ми — Моя — Чиясь**, тобто репрезентується видозміна стосунків: від інтимних близьких, дружніх, теплих, від порозуміння, співучасті до охолодження, відчуженості, неприйнятності, незрозумілості, вираженої через неозначений займенник *Чиясь*.

Отже, В. Симоненко використовує типові традиційні українські національні займенникові форми (формули), що вжиті не в прямому вказівному значенні для вербалізації категорії інтимізації, моделювання емоційного забарвлення тексту. Це зокрема такі моделі: 1) форми *той, та, те (отой, ота) і оцей (цей), ця (оця), це (оце), ці (оці)*, ужиті при іменниках різних лексико-семантичних розрядів, зокрема інтимізувальне *той* при власних назвах людей; 2) формула звертання в супроводі зазначених інтимізувальних

займенникових форм: В. Симоненко виробив власну систему таких звертань зі складниками-займенниками; 3) займенникова форма *воно*, зокрема вжита в складі синтаксичних фразеологізмів, що моделюють такі мовні формули: *так воно так; воно й не диво; воно було так; воно так є*.

До змодельованих В. Симоненком прийомів актуалізації інтимізації, рис його ідіолекту відносимо прийом скупчення займенникових форм у межах одного контексту, що не може не привернути уваги читача.

Займенникові форми вносять у поетичний текст систему прагматичних смислів, моделюють прагматичні ефекти, мовну гру, відображаючи індивідуальне чуттєве суто чоловіче (маскулінне) сприйняття світу через аксіологічну дихотомію позитиву – негативу як свого і чужого і стверджуючи належність письменника до психотипу амбіверта.

Перспективу дослідження вбачаємо в необхідності дослідити інші засоби моделювання інтимізації в поетичному тексті Василя Симоненка.

Література

1. **Булаховський Л. А.** Мовні засоби інтимізації в поезії Тараса Шевченка // Булаховський Л. А. Вибрані праці, у 5 томах. – Т. 2. – Київ : Наук. думка, 1977. – С. 573–593.
2. **Космеда Т.** Василь Симоненко – «інтимний поет»: ідіостильові засоби моделювання категорії інтимізації / Т. Космеда // Анна Горнятко-Шумилович, Тетяна Космеда, Феномен креативності Василя Симоненка: літературознавчий та лінгвістичний аспекти; за заг. ред. проф. Тетяни Космеди : монографія: УАМ, 2016. – С. 137–224.
3. **Космеда Т. А.** Мовна гра в парадигмі інтерпретативної лінгвістики. Граматика оцінки. Граматична іграма (теоретичне осмислення дискурсивної практики) : моногр. / Т. А. Космеда, О. В. Халіман. – Дрогобич : Коло, 2013. – 228 с.
4. **Космеда Т. А.** Прагматика займенника : традиція і сучасний дискурс українців / Т. А. Космеда, О. В. Халіман // Наукові записки Луганського національного університету. Серія «Філологічні науки». / Збірник наукових праць [Пред'явлення Світу в гуманітарних дискурсах ХХІ ст.]. / Луган. нац. ун-т ім. Т. Г. Шевченка. – Вип. ІХ. – Луганськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ ім. Т. Г. Шевченка», 2010. – С. 40–55.
5. **Олексенко О.** Займенники в поетичному мовленні Івана Драча: семантика і функції // Мова. Культура. Взаєморозуміння / за ред. проф. Т. А. Космеди. – Вип. 2. – Дрогобич, 2012. – С. 220–228.
6. **Олексенко О.** Пронімінальність поетичного мовлення як ознака авторського стилю (на матеріалі творчості поетів-шістдесятників) // Studia Ukrainica Poznanienski / red. nauk. Tetiana Kosmeda. – Zesz. III – Poznań. – 2015. – С. 181–188.
7. **Олексенко О.** Функційно-семантична своєрідність прономінативів зі значенням особи в ліриці М. Вінграновського // Лінгвістичні студії / за ред. А. П. Загнітка. – Вип. 27. – Донецьк, 2013. – С. 51–55.
8. **Пастух Т.** Київська школа поетів та її оточення: (модерні стильові течії української поезії 1960–90-х років) : моногр. – Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2010. – 700 с.
9. **Симоненко В.** Вибр. твори / упоряд. А. Ткаченко, Д. Ткаченко. – 3-є вид., випр. – Київ : Смолоскип, 2015, 852 с. (Сер. «Шістдесятники»).

Космеда Тетяна Анатоліївна – доктор філологічних наук, професор, Університет імені Адама Міцкевича в Познані (Польща), 61-874 Poznań, Al. Niepodległości 4.

E-mail:

orcid.org/0000-0003-0127-6570

Tetyana Kosmeda – Doctor of Philology, Professor, Adam Mitskevych University. Al. Niepodległości 4, Poznań, 61-874, Poland.

КОМПРЕСОВАНІ АДВЕРБІАЛЬНІ МОНОПРЕДИКАТИВНІ ВИСЛОВЛЕННЯ З СИНТАКСИЧНОЮ СИНОНІМІЄЮ (на матеріалі сучасної французької художньої прози)

У статті розробляється типологія компресованих адвербіальних монопредикативних висловлень з синтаксичною синонімією. Шляхом лінгвістичного експерименту (мовної гри адресата) з використанням методу ідентифікації визначається ступінь ко(н)текстуальної пертинентності трансформів системних (мовних) синонімічних рядів мовної стрижневої (первинної) структури та актуалізованих адвербіальних синтаксичних опцій та аналізуються стратегії авторської мовної гри.

Ключові слова: мовна гра, монопредикативне висловлення, пертинентність, синтаксична синонімія, стрижнева структура.

Лепетюха А.В. Компрессируемые адвербиальные монопредикативные высказывания с синтаксической синонимией (на материале современной французской художественной прозы). В статье разрабатывается типология компрессируемых адвербиальных монопредикативных высказываний с синтаксической синонимией. Посредством лингвистического эксперимента (языковой игры адресата) с использованием метода идентификации определяется степень ко(н)текстуальной пертинентности трансформов системных (языковых) синонимических рядов языковой стержневой (первичной) структуры и актуализированных адвербиальных синтаксических опций и анализируются стратегии авторской языковой игры.

Ключевые слова: монопредикативное высказывание, пертинентность, синтаксическая синонимия, стержневая структура, языковая игра.

Lepetiukha A.V. Compressed Adverbial Monopredicative Utterances with Syntactical Synonymy (based on the material of Modern French fiction). The actuality of this paper is determined by the insufficient studies in modern linguistics of systemic (language) transformations of syntactical synonyms and co(n)textual significances of actualized synonymic structures-discourse innovations and by the absence of typologies of monopredicative constructions with different key lexemes. The aim of the paper is to elaborate the typology and to define the degree of co(n)textual pertinence of the transforms of virtual (language) synonymic series and of monopredicative utterances with adverbial key lexeme with application of linguistic experiment. The achievement of our aim supposes the solution of some problems, such as: elaboration of the typology of compressed adverbial monopredicative utterances with syntactical synonymy; definition of the degree of co(n)textual pertinence of adverbial discourse innovations-transforms of language pivotal (primary) structure by linguistic experiment (language game of addressee) with application of method of identification; analysis of the strategies of author's language game.

Keywords: language game, monopredicative utterance, pertinence, pivotal structure, syntactical synonymy.

У процесі каузації (породження) мовно-мовленнєвого акту здійснюється феноменологічна реконструкція і редукція, тобто процес трансформації системних (мовних) стрижневих синтагм і пропозицій, що актуалізуються у мові у вигляді адекватних звужених (компресованих), розширених або кількісно рівнокомпонентних трансформів-преференціальних опцій.

Актуальність цієї наукової розвідки визначається недостатнім вивченням у сучасному мовознавстві системних (мовних) трансформацій

синтаксичних синонімів та ко(н)текстуальних значень актуалізованих синонімічних структур-мовленнєвих інновацій та відсутністю типологій монопредикативних конструкцій з різними головними лексемами.

Метою роботи є розробка типології та визначення ступеня ко(н)текстуальної пертинентності трансформів віртуальних (мовних) синонімічних рядів та актуалізованих монопредикативних структур з адвербіальною головною лексемою із залученням лінгвістичного експерименту.

Предметом аналізу є ко(н)текстуальна пертинентність віртуальних синтагм та пропозицій й актуалізованих адвербіальних монопредикативних структур із синтаксичною синонімією сучасної французької художньої прози.

Об'єкт дослідження становлять компресовані адвербіальні монопредикативні висловлення сучасного французького художнього дискурсу.

Матеріалом статті слугували 6 прикладів адвербіальних монопредикативних структур із творів французьких письменників XX-го – поч. XXI-го століть.

Компресовані монопредикативні висловлення (далі – МПВ) із синтаксичною синонімією (далі – СС) становлять результат однобазової (з одним термінальним ланцюжком) або двобазової (з двома і більше термінальними ланцюжками) трансформацій первинної (мовної) структури у межах функціонально-семантичного макрополя СС. При феноменологічній редукції (звуженні) у мовленні імплікується один (або кілька) компонентів віртуального «комплексу референтів» і есплікується головна (ключова) лексема синонімічного мікрополя кожної преференціальної опції (актуалізованої адекватної структури).

МПВ з адвербіальною ключовою лексемою є одним з типів компресованих мовленнєвих інновацій з СС у сучасній французькій художній прозі. Аналіз корпусу прикладів дозволяє виділити п'ять типів досліджуваних конструкцій:

а) еліптичні просторово- та темпорально-локативні та екзистенціальні (з конкретною та абстрактною локалізацією) одно- та двокомпонентні конструкції;

б) МПВ з дієсловом-ініціатором (контролювальним предикатом) перцепції;

в) монопредикативні побудови, які вводяться адвербіалізованим субстантивом-стимулятором (лексемою, що виконує транспредикативні функції) *une fois*;

г) МПВ зі стимуляторами-адвербіалізаторами типу *de retour*, *de passage* тощо;

д) специфічні синонімічні мовленнєві інновації з ініціальним адвербіальним компонентом, який заміщує предикативну синтагму.

Ко(н)текстуальна пертинентність синонімічних МПВ з адвербіальною головною лексемою визначається за допомогою лінгвістичного експерименту, або мовної гри: читач/слухач – автор, тобто підставленням синонімічних структур одного функціонально-семантичного макрополя у контактний

(інтрафрастичний) або дистантний (інтерфрастичний) ко(н)текст. На думку Л.В. Щерби, «експеримент ґрунтується на оцінному почутті правильності або неправильності того чи того висловлення, його можливості або абсолютної неможливості. Це почуття є обґрунтованим, оскільки воно становить функцію мовної системи (...), а тому може слугувати для дослідження останньої» [5, с.61].

У процесі експериментального аналізу мовленнєвих інновацій використовується метод ідентифікації, суть якого полягає в тому, що всі мовні явища повинні вивчатися з позиції мовця. «Вирушаючи від фактів думки, ми повинні встановити їхнє відношення до фактів вираження, які їм відповідають, а потім ми повинні виявити, за допомогою якої мовної процедури факт мислення стає фактом вираження» [1, с.342].

У першому типі аналізованих МПВ (локативних і екзистенціальних адвербіальних конструкціях) імплікується екзистенціальна структура *c'est* з деіактивним детермінованим у пре- або посттексті суб'єктом дії:

(1) *Tout en haut de l'escalier.* (G. Perec)

(2) *En tout cas, très peu pour moi, le clergyman élégant.* (M. Tournier)

Просторово-локативна синонімічна структура (1) є ініціальним висловленням розділу «Сходи» роману Ж. Перека «Життя — пам'ятка», імплікований референт якої актуалізується у посттекстуальному фрагменті, де автор також використовує еліптичні висловлення з імплікацією екзистенціальних предикатів. Використання лінгвістичного експерименту для визначення ступеня ко(н)текстуальної пертинентності звужених МПВ з адвербіальною ядерною лексемою дозволяє розпізнати комунікативну інтенцію письменника, який спирається на авторську інтуїцію, та визначити особливості його ідіостилу, що виявляється в актуалізації підрядних додаткових висловлень та компресованих мовленнєвих інновацій. Таким чином, стрижнева структура: *c'est tout en haut de l'escalier* становить ко(н)текстуально непертинентну синтаксичну опцію.

(*C'était*) *Tout en haut de l'escalier. A droite (il y avait) la porte de l'appartement que Gaspard Winckler occupait; à gauche (il y avait) la cage de l'ascenseur; au fond, (il y avait) la porte vitrée ouvrant sur le petit escalier qui conduit aux chambres de bonne.*

Екзистенціальне двокомпонентне висловлення (2) з абстрактною локалізацією та з синонімічною синтагмою-двобазовим трансформом у вигляді адвербіального катафоричного референта становить компонент такого синонімічного ряду: *en tout cas, le clergyman élégant, c'est très peu pour moi* (стрижнева структура) → *en tout cas, c'est très peu pour moi, le clergyman élégant* (подібна структура) → *en tout cas, très peu pour moi, le clergyman élégant* (адекватна структура).

Непертинентність подібної структури пояснюється особливостями ідіостилу автора, який віддає перевагу еліптичним конструкціям у розповіді; з другого боку, неможливість актуалізації стрижневої (експлікативно-констатуючої) структури обумовлена інтенцією письменника експресивно виділити фокалізований референт, згідно з певним прагматичним плануванням комунікації:

En tout cas, très peu pour moi, le clergyman élégant. Une impasse, la vocation religieuse. Donc va pour le mariage. Avec Antoinette...

У сучасній французькій художній прозі зустрічаються синонімічні адвербіальні монопредикативні структури з перцептивними дієсловами-ініціаторами:

(3) *Ils se savaient désormais hors d'atteinte.* (M. Genevoix)

У наведеному прикладі зі стрижневою структурою *ils savaient qu'ils étaient désormais hors d'atteinte* СС реалізується дієсловом-ініціатором почуттєвої перцепції на рівні висловлення. Вибір однобазової мовленнєвої інновації обумовлюється синтаксичною складністю первинної поліпредикативної стрижневої пропозиції та намаганням автора уникнути реактуалізації еквівалентного референта (*ils*).

(4) *Une fois dehors, Rachel rédigea un texto pour Peter.* (E. Sender)

При породженні МПВ з адвербіалізованим субстантивом *une fois* відбувається однобазова трансформація стрижневої структури *dès que / aussitôt que elle eût été dehors*. Темпоральний план первинної пропозиції та пертинентність адекватного трансформу визначаються контактним та дистантним ко(н)текстом:

Une fois dehors, Rachel rédigea un texto pour Peter. «Tu as lu la dépêche AFP? Call me quand tu peux.» Elle savait que ce soir son patron fêtait ses cinq ans de vie commune avec Kyle, son compagnon, et n'osait le déranger.

Стрижнева структура синтаксично та семантично «перевантажує»: а) контактний контекст (подвійне введення до ініціальної синтагми референта у вигляді нееквівалентного прономінального анафору *elle* (реактуалізація референта *Rachel*)); б) дистантний контекст, у якому реалізуються поліпредикативні складнопідрядні висловлення.

При аналізі четвертого типу адвербіальних МПВ доцільно зауважити, що у цьому дослідженні розрізняємо відвербіальні субстантиви, які становлять складові частини номінальних висловлень (наприклад, *au retour, à la tombée, à l'arrivée* тощо), і адвербіалізатори, або адвербіальні вирази, типу *de retour, de passage* тощо, які актуалізуються у МПВ з головною адвербіальною лексемою.

В.Г. Так визначає функцію адвербіалізаторів у французькій мові таким чином: «У французькій мові через недостатність дериваційних засобів велика кількість ознак виражається не прислівниками, а словосполученнями, які становлять транспозицію слів інших частин мовлення» [2, с. 423]. Т.І. Ніколашина вважає, що «субстантивні словоформи адвербіалізуються, коли переживають процес лексичного переосмислення і набуття категоріального значення непроецесуальної якісної ознаки дії» [4, с. 119].

(5) *De retour à Paris, Camille organisa sa vie.* (M. Cardinal)

Подане МПВ з ініціальним адвербіалізатором становить ко(н)текстуальну преференціальну опцію такого віртуального синонімічного ряду: *quand (lorsque) elle fut retournée à Paris* (стрижнева структура) → *étant retournée à Paris* (приблизна структура) → *retournée à Paris* (структура, що наближується) → *de retour à Paris* (адекватна структура). Пертинентність адекватної

структури пояснюється, з одного боку, намаганням автора скоротити деякі висловлення, оточені поліпредикативними структурами, з другого боку, — урізноманітнити синонімічні звужені синтагми з метою стилістично «прикрасити» та евфонічно побудувати розповідь:

De retour à Paris, Camille organisa sa vie. Elle changea d'appartement: elle vint vivre à Boulogne dans un immeuble neuf. Les enfants dépaysés pendant quelques jours, retrouvaient vite des amis dans leurs écoles, ils partaient en groupes braillards, le jeudi, leurs patins pendant sur leur poitrine.

Цікавими з погляду аналізу емерджентних (ко(н)текстуальних) значень лінгвістичних одиниць є специфічні адвербіальні МПВ з головного лексе-мою, що заміщує в мовленні віртуальну екзистенціальну структуру:

(6) ***Non pas de vipères asseyons-nous là.*** (C. Simon)

Такі деграматизовані МПВ є поодинокими у сучасній французькій художній прозі, оскільки вони характеризують ідіостиль окремих письменників, які навмисно ускладнюють інтерпретацію висловленої інформації, використовуючи специфічні елементи авторської мовної гри (автор → читач/слухач). Таким чином, розпізнавання комунікативної стратегії мовця відбувається шляхом подвійної мовної гри (адресант ↔ адресат), що визначається лінгвістами як «вираження зусиль мислення, художньої уяви чи пам'яті, що зумовлює вимогу таких самих зусиль щодо декодування висловленого також і від реципієнта» [3, с. 5].

Актуалізація МПВ зі складним негативним прислівником, що функціонує як предикативне ядро, доводить семантичну значущість прислівника *pas* при породженні синонімічних структур. Стрижнева пропозиція синонімічного однобазового трансформу має такий вигляд: *Il n'y a pas de vipères*. Ідіостиль К. Симона полягає в імплікації різних компонентів висловлення, що іноді деграматизує реалізовані конструкції. Отже, аналізована синтагма з СС видається цілком пертинентною у такому ко(н)текстуальному оточенні:

(...) ***elle avait seulement peur qu'il y ait des vipères peur***

Se laissant faire avec une sorte de ravissement geignard.

Son ventre bête et nu trop blanc blanc-verdâtre mou et nu dans le soleil avec le nombril comme un œil fermé gras et l'empreinte la marque rose cannellée du caoutchouc de la culotte de jersey indémaillable.

Sur la peau vert-blanc l'ombre mouvante des fougères.

Non pas de vipères asseyons-nous là.

Аналіз компресованих адвербіальних монопредикативних висловлень із синтаксичною синонімією дозволяє зробити висновок, що ступінь ко(н)текстуальної пертинентності кожного віртуального трансформу або актуалізованої мовленнєвої інновації залежить від комунікативної інтенції автора розповіді, яка розпізнається шляхом залучення адресатом ігрових стратегій декодування висловленої інформації.

Перспективним видається дослідження ко(н)текстуальної пертинентності синонімічних інтерфрастичних побудов з різними головними лексемами з використанням стратегій подвійної мовної гри.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Балли Ш.** Общая лингвистика и вопросы французского языка. – М.: Изд-во иностранной литературы, 1955. – 416 с. 2. **Гак В.Г.** Теоретическая грамматика французского языка. – М.: «Высшая школа», 2000. – 1220 с. 3. **Молодощеня О.Ю.** Генетичні і стратегічні типи мовної гри (на матеріалі іспаномовного художнього і мас-медійного дискурсу): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.05 «Романські мови». – К., 2015. – 20 с. 4. **Ніколашина Т.І.** Порівняльно-уподібювальні прислівники синтаксичного ступеня адвербіалізації у сучасній українській літературній мові // Наукові записки, Серія: Філологічні науки (мовознавство). – 2001. – №31– С. 118–120. 5. **Щербат Л.В.** Языковая система и речевая деятельность – Л. : Наука, 1974. – 432 с.

ДЖЕРЕЛА

1. **Cardinal M.** La souricière. – P.: René Julliard, 1965. – 224 p. 2. **Genevoix M.** La motte rouge. – P.: Éditions du Seuil, 1979. – 288 p. 3. **Perec G.** La vie mode d'emploi. – P.: Hachette, 1978. – 706 p. 4. **Sender A.** Le sang des dauphins noirs. – P.: Éditions XO, 2012. – 412 p. 5. **Simon C.** Le sacre du printemps. – P.: Calmann-Lévy, 1984. – 196 p. 6. **Tournier M.** Le coq de bruyère. – P.: Éditions Gallimard, 1978. – 348 p.

Лепетюха Анастасія Вікторівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри романської філології, Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди. Вул. Валентинівська 2, м. Харків, 61168, Україна.

E-mail: lepetyukha.anastasiya@mail.ru

tel. (057)7172113, +38 0502140336.

ORCID: 0000-0002-2812-4510

Anastasiia Victorivna Lepetiukha – Ph.D in Philology, Associate Professor, Department of Romance Philology, H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University. Valentynivska Str. 2, Kharkiv, 61168, Ukraine.

СКЛАДНОНУЛЬСУФІКСАЛЬНІ ДЕРИВАТИ ЯК ОБ'ЄКТ ДОКУМЕНТНОЇ ЛІНГВІСТИКИ (на прикладі технічної метамови)

У статті розглянуто місце матеріально не вираженого суфікса у словотвірній системі прикметника української мови, роль та функціонально-стильові особливості складнонультсуфіксальних ад'єктивних дериватів з першим прикметниковим та числівниковим компонентами, що входять до складу бінарних термінів технічної метамови. Установлено, що відповідні композити активно вживаються в текстах спеціальних документів, зокрема наукового, технічного і правового характеру, утворюючи бінарні терміносполуки як економну форму подачі інформації про специфічні ознаки частини механізмів, інструментів та зброї; особливості елементів будівель і споруд; частини засобів пересування, необхідні для їх класифікації.

Ключові слова: документна лінгвістика, термінологічне словосполучення, нульовий суфікс, складнонультсуфіксальний ад'єктивний дериват, соматичний компонент.

Мизина О. И., Чередник Л. А. Сложнонультсуффиксальные дериваты как объект документной лингвистики (на примере технического метаязыка). В статье рассмотрены место материально не выраженного суффикса в словообразовательной системе имени прилагательного украинского языка, роль и функционально-стилевые особенности сложнонультсуффиксальных адъективных дериватов с первым компонентом, выраженным прилагательным или числительным, входящими в состав бинарных соединений технического метаязыка. Установлено, что соответствующие композиты активно используются в текстах специальных документов, в том числе научного, технического и правового характера, образуя бинарные терминосоединения как экономную форму подачи информации о специфических признаках частей механизмов, инструментов и оружия; особенностях элементов зданий и сооружений; частях средств передвижения, необходимых для их классификации.

Ключевые слова: документная лингвистика, терминологическое словосочетание, нулевой суффикс, сложнонультсуффиксальный адъективный дериват, соматический компонент.

Mizina O. I., Cherednyk L. A. Adjectival Derivatives with Zero Suffixes as Object of Document Linguistics (based on technical meta-language). In the process of the specialists' preparation according to the speciality "Information, library and archive affairs" there is an important role of document linguistics that investigates not only the internal structure of the official document text and its content categories, but also linguistic and stylistic representation. Innovative processes in the terms vocabulary of the Ukrainian language is a constant object of analysis in scientific works of Ukrainian scientists but there are not fully explored word formation peculiarities of adjectives with the nought-suffix (non-expressed, but fixed) as a part of the formant.

The probation of dibasic derivatives, having been created with the nought-suffix and included in the system of connected terms collocations, calls for highly scientific interest; according to it there is the research actuality. The aim of the article is to find out the place, role and functional and stylistic peculiarities of complex nought-suffix adjective derivatives in the system of terms collocations of the technical meta-language in the official documents texts. Achieving of it requires solution to such issues: to set the development tendencies of the nought-suffix formation of adjectives in the system of terms collocations in scientific and technical vocabulary; to reflect functional and stylistic peculiarities of complex nought-suffix adjectives, based on the attributive

collocations, which are the part of two-component terms of the technical meta-language in the documents information.

It has been established that complex nought-suffix adjectives with the first adjective and numeral components being the part of two-component terms and derived from the attributive collocations are being used actively in specialized documents texts of the technical meta-language, especially of scientific, technical and law means elaborating binary terms formations that are the economic form of information representation about specific features of the mechanism parts, instruments and weapons; peculiarities of the buildings and constructions elements; the parts of moving machines needed for their rank.

The complex nought-suffix adjectives are widespread in scientific style of the speech that is explained according to their high informing in connection with linguistic economy and semantic content of such formations. The analysis results of structure-semantic and functional-stylistic peculiarities of complex adjectives created with non-expressed affix confirms the thought about an active role of the formant with the nought suffix in words formation and so in the development of the terms vocabulary in the Ukrainian language.

Key words: documents linguistics, terminological word combination, the nought suffix, complex nought-suffix adjectives formation, somatic component.

Поява нових пізнавальних і професійних галузей людської діяльності, що особливо актуалізувалися в умовах глобальних світових змін, призводить до збільшення сфер функціонування мови і появи нових дисциплін, які потребують спеціального лінгвістичного вивчення. До таких новітніх явищ відноситься документна лінгвістика, що виникла на межі функціональної стилістики та лінгвістики тексту і є одним із напрямів сучасного прикладного мовознавства. Ця теоретико-прикладна дисципліна досліджує внутрішню структуру тексту службового документа, його змістові категорії, мовностилістичну репрезентацію. У сучасному лінгвістичному аспекті вона має на меті, по-перше, забезпечити наукову інтерпретацію мовних явищ та особливостей їхнього виявлення у сфері сучасних документно-інформаційних комунікацій, по-друге, висвітлити для фахівців-документознавців усі професійно необхідні лінгвістичні знання. Ця дисципліна вивчає особливості, закономірності й нормативність вербальної репрезентації документної інформації [7, с. 124].

Документна лінгвістика, що формує систему знань про специфіку структурної та змістової організації текстів документів, уміння моделювати ділові папери різних жанрів відповідно до певної комунікативної ситуації, розвиває майстерне володіння термінологічною лексикою, є важливою ланкою в підготовці спеціаліста, запорукою його успіху на ринку праці. Нині можна говорити про появу в сучасному прикладному мовознавстві документної лінгвістики науково-технічного спрямування, оскільки термінологічна компетенція вже давно стала складником професійної компетентності та відображає готовність і здатність фахівця демонструвати належні особистісні якості в ситуаціях професійного спілкування, мобілізуючи для цього знання фахової термінології, вміння та навички використовувати з точністю і лінгвістичною правильністю терміни в усному і писемному професійному мовленні відповідно до нормативних вимог [5, с. 311]. На нашу думку, молодий фахівець має знати різноманітні терміносистеми, що можуть бути пов'язані з його майбутньою трудовою діяльністю.

Інноваційні процеси у словниковому складі термінологічної системи української мови є постійним об'єктом аналізу в наукових працях українських дослідників. Проте, незважаючи на роботу, здійснену в цьому напрямі, питання формування та джерела поповнення нормативної науково-технічної номенклатури та структурно-словотвірні особливості назв наукових номенів у сучасній українській мові залишаються до кінця не з'ясованими, зокрема словотвірні особливості прикметників-термінів із нульовими суфіксами як складником форманта не були предметом дослідження в українській мові, хоча їхні словотвірні типи є досить продуктивними в науковому дискурсі, що підтверджується матеріалами термінологічних словників та довідників. Тому розгляд двоосновних дериватів, утворених нульовими суфіксами, які увійшли до складу зв'язаних термінів-словосполучень, викликає значний науковий інтерес, що зумовлює актуальність дослідження.

Мета нашої статті – виявити місце, роль та функціонально-стильові особливості складнонульсуфіксальних ад'єктивних дериватів у складі термінологічних словосполучень технічної метамови в тексті службового документа. Досягнення висунутої мети передбачає розв'язання таких завдань: установити тенденції розвитку нульсуфіксального творення прикметників у складі термінологічних словосполучень у науково-технічній термінології; висвітлити функціонально-стильові особливості складнонульсуфіксальних ад'єктивів, утворених на базі атрибутивних словосполучень, у складі двокомпонентних термінів технічної метамови в документній інформації; окреслити перспективи розвитку документної лінгвістики науково-технічного спрямування.

Спостереження за словотвірною номінацією у сфері технічної метамови останнього часу дають підставу вважати, що вона, як і вся термінологічна система, активно поповнюється за рахунок складених найменувань. Дослідники вважають, що багатослівні терміни набагато зручніші однослівних, оскільки дозволяють із більшою наочністю показати взаємовідношення окремих понять. Складений термін – це семантично складне найменування, яке з'єднує в одне ціле два або більше повнозначних слова. Він має свою схему будови або структуру, репрезентований дво-, три-, чотирикомпонентними термінами. Саме тому переважна більшість термінів технічної метамови утворилася за моделлю атрибутивного словосполучення.

Останнім часом велика увага приділяється словотвірним особливостям певних терміносистем, зокрема вивчаються й терміни, які утворилися за допомогою нульового суфікса. Нульова суфіксація у творенні військових термінів-субстантивів увійшла до кола досліджуваних проблем Н. Азарової [1], функціональні можливості нульового суфікса в межах поля інструментальності в дериваційній системі сучасної української мови розглянула Н. Долецька [4], дериватологічний аналіз нульсуфіксальних віддієслівних дериватів зі значенням опредметненої дії (на матеріалі технічної лексики) крізь призму лексико-словотвірних типів був здійснений Г. Логвиненко (Волинськ) [6], субстантивні деривати з нульовим суфіксом у спеціальній фізичній термінології досліджувала І. Процик [8].

Науковий стиль охоплює всі види і сторони наукової діяльності і всі галузі знань (техніка, точні науки, природознавство, гуманітарні науки). На думку Л. Сидоренко [9] та ін., значну частину термінологічної лексики становлять прикметники, семантика яких пов'язана з якісною характеристикою предметів, якісною чи відносною визначеністю процесів, явищ. У складі термінологічних одиниць прикметники вживаються для відображення різноманітних зв'язків предметів, їхньої взаємодії. Прикметникова термінологічна одиниця виступає окремим знаком-найменуванням, що фіксує відношення між об'єктами дійсності. Розглядаючи прикметники в семантико-граматичному аспекті, І. Вихованець зазначає: «У прикметнику відбулося посилення дієслівного значення стану у бік постійної ознаки предмета» [2, с. 17]. Саме така специфіка прикметника визначає його функціонування у складі термінологічних одиниць.

У прикметникових суфіксальних дериватах, на думку А. Грищенка, засвідчено кінцеві результати словотвірних процесів, у яких визначальними з лінгвістичного погляду завжди були «приспосовання іменникової, дієслівної <...> семантики для вираження найрізноманітніших ознак у зв'язку з загальним процесом ад'єктивації» [3, с. 116]. Тому вивчення процесів і засобів на позначення властивостей предметів, їхніх якісних характеристик та набуття ними процесуальних ознак є актуальними для сучасного термінотворення.

Найбільшу функціональну активність ад'єктивні деривати з матеріально не вираженим формантом виявляють у науковому стилі, оскільки мають семантико-словотвірний потенціал для творення складних термінів. Серед складнонульсуфіксальних ад'єктивних дериватів, що вживаються в технічній термінології в текстах службових документів, передусім привертають увагу ад'єктиви, утворені шляхом основоскладання зі сполучною головною (інтерфіксом) та нульовим суфіксом на базі словосполучення, що має в основі: 1) П + І, де П має різноманітну семантику, словотвірне значення «ознака за властивостями того, що названо мотивувальним іменником»: *гостро-, косо-, прямо-, рівно-, тупо-, тонко-, широко-*: *гостролезий, косозубий, прямозубий, рівноплечий, тупорилий, тонконосий, широкогорлий* тощо; 2) Ч + І, де Ч – власне кількісний числівник *одно-, дво-, три-, чотири-, п'яти-, шест-* та ін., словотвірне значення цього словотвірного типу «ознака за точною кількістю того, що названо мотивувальним іменником»: *одноголовий, тризубий, чотирикрилий, п'ятиверхий, шестикрилий* та ін.

За значенням постпозиційного компонента досліджувані складнонульсуфіксальні композити поділяємо на дві групи: 1) з другим соматичним компонентом (*голова (глава), зуб, крило, нога (ніжка), ріг, рука* та ін.); 2) з другим несоматичним компонентом (*схил, верх, колесо, верста* та ін.). Існують основи іменників, що виражають тільки соматичне (*палець, рука*) чи несоматичне поняття та основи полісемантичних лексем (можуть виражати як соматичне, так і несоматичне поняття), наприклад, іменникові основи: *-горбий* (*горб* «1. Невелике округле підвищення на площині: бугор, пагорок. 2. Жирові відкладення у вигляді наростів на спині у верблюда і деяких інших тварин») [10, Т. 2, с. 125]; *-крилий* (*крило* «1. Літальний орган птахів, комах та деяких

савців. 3. Нерухома відносно корпусу плоска поверхня літака (планера тощо), що підтримує його в повітрі під час польоту. 4. тех. Обертальна лопать вітряка. // Обертальна лопать турбіни, колеса пароплава» [10, Т. 4, с. 346]; **-палий** (← *палець* «1. Одна з п'яти рухомих кінцевих частин кисті руки або ступні ноги у людини. 2. Кінцева частина лап тварин і птахів. 3. тех. Деталь у вигляді стержня в машинах, механізмах та ін.») [10, Т. 6, с. 25], а також омонімічні лексеми **-главий (-головий)** (← *голова*¹ «частина тіла людини або тварини, в черепі якої міститься головний мозок; *глава*³ — (*архит.*) назва бані») [10, Т. 2, с. 109]. Деякі з іменникових основ можуть бути полімотивованими, напр., **-зубий** (← *зуб* «кістковий утвір у роті людини та багатьох хребетних тварин, призначений для схоплювання, кусання й подрібнення їжі, а також для захисту»; ← *зубець* — («спец.») гострий виступ на чому-небудь; частина знаряддя, інструмента, деталі механізму та ін. у формі гострого виступу») [10, Т. 3, с. 724].

Композитні прикметникові деривати, що утворені на базі синтагми «П + І» за структурою «П + І + **-φ- + -ий**», означають назви механізмів, машин, зброї тощо. Відповідні складні прикметники мають широкую сполучуваність і однаково активно реалізують свої прямі та переносні значення: **гостроверха** сучка (*буй*); **-лезий**: **тонколезий** меч, **гостролезий** ніж; **широкогорла** гармата; **гострорубий** лютник; **гострозуба** борона, **прямоzubий** редуктор, **прямоzubі** та **косозубі** шестерні, **прямоzubий** та **косозубий** вінець, **дрібнозуба** фреза, **неповноzubі** колеса. Композити з іменниковою основою із соматичним значенням репрезентовані такими одиницями: **-головий**: **трасуючий гостроголовий** снаряд, **гостроголові**, **круглоглові** кулі; **-носий**: **тупоносі** кулі, **тупоносі** та **гостроносі** рашилі, напилки, кулемети, тягачі, **тупоносі** ковальські кувалди, **тонконосі** плоскоzubі, **гостроносий** молоток, лютник, паяльник, **тупоносий** терпуг; **-плечий** (← *плече*): **рівноплечий** важіль; **-тілий**: **товстотілі** міни, **пустотілий** ніж.

Нультсуфіксальні композити з першим прикметниковим компонентом активно функціонують у метамові будівництва й архітектури й означають особливості елементів будівель і споруд. Вони репрезентовані дериватами з іменниковими основами: **-верхий**: **гостроверха** солом'яна покрівля, **плоско-верхий** сарай; **островерхі**, **пласковерхі** будівлі, **туповерха** покрівля; **-дахий**: **крутодахі** замки; **-стелий**: **низькостелий** будинок; **-схилий**: **крутосхилий** дах; **-шипий**: **гострошипілі** кірхи (лютеранські церкви); **-тілий** (соматичне значення): **широкотіла** гроба. Складнонультсуфіксальні деривати з іменниковими основами **-носий** (← *ніс*) у значенні «передня частина човна, судна, літака та ін.» [10, Т. 5, с. 426] і **-крилий** можуть означувати частини засобів пересування: **гостроносий** корпус корабля; **швидкокрилий** літак, **легкокриле** приладдя. Недостатність, достатність або рівність певної ознаки порівняно з нормою підкреслюють деривати з другим іменниковим компонентом: **-вагий**: **легко-вагий** («невеликої або меншої, ніж треба, ваги»): **легковагий** сталевий брут; **шамотна легковага** цегла.

Серед аф'єктивів утворених на базі синтагми «Ч + І» за структурою «Ч + І + **-φ- + -ий**» (**-φ-** — нульовий суфікс) зафіксовані композити, що означають частини механізмів, інструментів, зброї з такими іменниковими основами: **-бокий**: **однобокий** ніж, **двобокий** меч; **-колесий**: **двоколесий** велосипед; **-зубий**

(← зубець): *хірургічний двоzubий, триzubий гачок, одноzubий розрихлювач бульдозерно-розрихлювального агрегату; -лезий: дволезий плуг; -крилий: однокрилий літальний апарат, двокрилий літак; -рубий: трирубий терпуг.*

У метамові будівництва та архітектури частини споруд і будівель означають ад'єктивні композити із основами: *-верхий: триверхий храм, чотириверха церква; -схилий: односхила покрівля, односхилий, двосхилий, чотирисхилий дах; -главий: Триглавий Покровський собор, чотириглава церква; -крилий: однокрилий поворотний міст; частини корабля й судна – деривати з постпозиційним компонентом -щоголий: однощоголий човен, двощоголе судно, трищогола іхуна.*

До ад'єктивів, що означають частини механізмів, інструментів, зброї віднесено складнонультсуфіксальні деривати з іменниковими основами: *-головий: одноголовий зварювальний апарат; -лапий: однолапий якір, дюбель; -ногий: однонога опора; -плечий: дротяний одноплечий кламер, одноплечий румпель, двоплечий важіль, триплечий знімач, триплечий циркулятор мостового типу; -рогий: однороге ковадло, дворогий якір, дворогий наконечник стріли, трирогий ізолятор, однорогі, дворогі гаки для кранів.* Ці деривати з'явилися на основі метафоричного перенесення та вказують на подібність голови, лапи, ноги, плеча, рога істоти до виступів на знарядді, інструментах, деталях механізмів.

Останнім часом помітно активізувався процес широкого входження термінів у загальне мовлення, тому дослідження словотвірної-структурної особливостей технічної термінології на сьогоднішній день залишається досить актуальним. Спостереження за словотвірною номінацією у сфері технічної метамови останнього часу дають підставу вважати, що вона, як і вся термінологічна система, активно поповнюється за рахунок складених найменувань. Складнонультсуфіксальні ад'єктиви з першим прикметниковим і числівниковим компонентами, що входять до складу двокомпонентних термінів, утворених на базі атрибутивного словосполучення, активно вживаються в технічній метамові у текстах спеціалізованих документів, зокрема наукового, технічного і правового характеру, утворюючи бінарні терміносполуки як економну форму подачі інформації про специфічні ознаки частин механізмів, інструментів та зброї; особливості елементів будівель і споруд; частин засобів пересування, необхідні для їхньої класифікації.

Технічна метамова репрезентована складнонультсуфіксальними композитами з постпозиційним компонентом, що має значення соматичного і несоматичного поняття. Подібні основи полісемантичних лексем з'явилися на основі метафоричного перенесення та вказують на подібність голови, лапи, ноги, плеча, рога, руки істоти до виступів на знарядді, інструментах, деталях механізмів й утворені на основі вторинної номінації. Складнонультсуфіксальні ад'єктивні деривати поширені в науковому стилі мовлення, що пояснюється їхньою високою інформативністю в поєднанні з мовною економією і семантичною місткістю таких утворень. Результати аналізу структурно-семантичних і функціонально-стильових особливостей складних прикметників, утворених за участі матеріально не вираженого афікса, підтверджують думку про активну роль форманта з нульовим суфіксом у словотворенні, а відтак і в розвитку словника української мови.

На сучасному етапі ад'єктивні деривати з матеріально не вираженим суфіксом, що входять до складу бінарних термінів, є відкритою групою для поповнення новими лексемами.

У перспективі передбачено проаналізувати сферу функціонування й характер уживання нультсуфіксальних прикметникових дериватів у науковому стилі сучасної української мови на матеріалі медичної термінології з метою виявлення їхньої словотвірної продуктивності.

Документна лінгвістика науково-технічного спрямування є специфічною галуззю лінгвістичного знання, що потребує подальшого концептуального уточнення та адаптації вихідних понять, розроблюваних у традиційних напрямках лінгвістичних теоретичних і прикладних знань. Дослідження науково-технічного спрямування в сучасному прикладному мовознавстві належать до найбільш актуальних, оскільки науково-технічний обмін інформацією в умовах глобалізації є важливою умовою економічної стабільності як України, так і будь-якої іншої країни світу.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Азарова Н. В.** Способи морфологічного словотвору в українській військовій термінології [Електронний ресурс] // Вісник Запорізького державного університету. Філологічні науки. — 2002. — № 2. — Режим доступу : <http://web.znu.edu.ua/herald/issues/archive/articles/2147.pdf>.
2. **Вихованець І. Р.** Частина мови в семантико-граматичному аспекті — К. : Наук. думка, 1988. — 256 с. — С. 17.
3. **Грищенко А. П.** Морфемна структура прикметника української мови (суфіксальний словотвір) // Морфологічна будова української мови. — К. : Наук. думка, 1975. — С. 96—140, 116.
4. **Долецька Н. Ф.** Нультсуфіксальні *nomina instrumenti* в дериваційній системі сучасної української мови // Вісник Запорізького державного університету. Філологічні науки. — 1998 — №1. — С. 44—47.
5. **Дорошенко С. М.** Формування термінологічної компетенції студентів технічного профілю // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 8. Філологічні науки (мовознавство і літературознавство). — Вип. 5 : зб. наукових праць / за ред. академіка Л.І. Мацько. — К. : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2014. — С. 311—317.
6. **Логвиненко Г. М.** Нультсуфіксальні найменування опредмеченої дії (на матеріалі технічної лексики) [Електронний ресурс] // Ucrainistica : Збірник наукових праць. — Кривий Ріг, 2002. — С. 110—117. — Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/vftk/2007_4.pdf
7. **Медведь О.В.** Документна лінгвістика як напрямок сучасного прикладного мовознавства // Гуманітарний часопис. — 2005. — № 2. — С. 124—126.
8. **Процик І.** Деривати з нультвим суфіксом у загальноуживаній та терміній лексикі української мови // Вісник Львів. ун-ту. Серія філол. — 2004. — Вип. 34. — Ч. І. — С. 464—467.
9. **Сидоренко Л. М.** Суфіксальні деривати в професійній термінології (нормативний аспект) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. техн. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова». — К., 2004. — 19 с.
10. **Словник української мови** : в 11 т. / АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; [гол. ред. І. К. Білодід]. — К. : Наук. думка, 1970—1980.

Мізіна Ольга Іванівна — кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри українознавства, культури та документознавства, Полтавський національний технічний університет імені Юрія Кондратюка, Першотравневий проспект, 24, Полтава, 36011, Україна.

E-mail: ola_mizina@mail.ru

tel.: +380950954664, (0532)685856

orcid.org/0000-0002-1988-6353

Mizina Olga Ivanivna – Ph.D in Philology, Associate Professor , Department of Ukrainian Studies, Culture and Documentation, Poltava National Technical Yuri Kondratyuk University. Pershotravnevyi Av. 24, Poltava, 36011, Ukraine.

Чередник Людмила Анатоліївна – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри українознавства, культури та документознавства, Полтавський національний технічний університет імені Юрія Кондратюка, Першотравневий проспект, 24, Полтава, 36011, Україна.

E-mail: ludmila.cherednik@gmail.com

tel.: +380506635929, (0532)631492

orcid.org/0000-0001-9589-8041

Cherednyk Liudmyla Anatolijivna – Ph.D in Philology, Associate Professor , Department of Ukrainian Studies, Culture and Documentation, Poltava National Technical Yuri Kondratyuk University. Pershotravnevyi Av. 24, Poltava, 36011, Ukraine.

МОРФОЛОГІЧНІ ЗАСОБИ ПОСИЛЕННЯ ВПЛИВОВОГО ЕФЕКТУ АФЕКТОНІМІВ

*Мета статті полягає в аналізі основних морфологічних засобів, які служать уви-
разненню емоційності ласкавих звертань, посилюють впливовий ефект цих одиниць.
З'ясовано, що інтенсифікації прагматичного потенціалу афектонімів сприяє несуміс-
ність реальної життєвої ситуації з вибором родової й числової форми апелятивів. Ви-
значено, що силу впливу на співрозмовника активує також використання нестягнених
форм афектонімів-ад'єктивів, позитивний перлокутивний ефект забезпечують ласкаві
звертання, виражені прикметниками у формі суперлатива.*

Ключові слова: афектоніми, морфологічні засоби, впливовий ефект, емоційність,
інтенсифікатори, адресат.

**Мокляк О. И. Морфологические средства усиления эффекта влияния аффектони-
мов.** Целью статьи является анализ основных морфологических средств, которые слу-
жат интенсификации эмоциональности ласковых обращений, усиливают эффект вли-
яния этих единиц. Выяснено, что прагматический потенциал аффектономов обусловлен
несовместимостью реальной жизненной ситуации с выбором родовой и числовой формы
апеллятивов. Силу воздействия на собеседника активирует также использование пол-
ных форм аффектономов-адъективов, положительный перлокутивный эффект реализу-
ется посредством употребления ласковых обращений, выраженных прилагательными в
форме суперлатива.

Ключевые слова: аффектономы, морфологические средства, эффект влияния, эмо-
циональность, интенсификаторы, адресат.

**Mokliak O. I. Morphological Means of Strengthening the Powerful Impact of Affecto-
nims.** The purpose of the article is to analyze the main morphological tools that serve as the emo-
tional intensifiers or affectonyms and reinforce the powerful effect of these items. The target object
of the influence is the primarily sensual area of an agent which is directed to the positive side with
the help of these items. Morphological paradigm of affectonyms is represented mainly by substan-
tivated and adjectivised items, grammatical category of gender and the number of parts of speech
are used in a different unconventional context, and they intensify emotionally gentle nominations
as well as they reinforce the impact on the recipient. This is the so-called gender-sexual asymmetry
and the use of appeals addressed to one interlocutor in plural. Appealing units sensually intensify
the following morphological tools such as the comparison (comparative and superlative) positive
forms of adjectives. Among the pronouns which display the language games there are some which
are used in neutral case instead of male or female, which leads to the emergence of new pragmatic
meaning. This form of affectonyms helps to get even an adult to a child, exactly this is the way of a
sender to implicitly express a desire to protect a companion, to take care of him. In general, any vi-
olation in terms of pragmalinguistic is not accidental because it encourages communicative effect:
the recipient always has responds to such common appealing units.

Keywords: affectonym, morphological tools, influential effect, emotion, intensifier,
addressee.

Намагаючись посилити ефективність впливу, комуніканти вдаються до використання низки мовних засобів морфологічної природи, подекуди й до гри з ними. Дослідженню зазначеної проблеми присвячені розвідки А. М. Архангельської, Т. А. Космеди, О. О. Тараненка, О. В. Халіман,

М. О. Шелякіна, Є. Й. Шендельс та ін. Щоправда, поза увагою лінгвістів залишилося питання застосування комунікантами морфологічного інструментарію у процесі вживання афектонімів — одиниць на зразок *голубонько, рідненький, зайчику*. Зважаючи на той факт, що ласкаві звертання іманентно спрямовані на адресата, на досягнення бажаного перлокутивного ефекту, релевантним є вивчення засобів посилення їхньої впливової функції. Об'єктом впливу афектонімів є передовсім чуттєва сфера співрозмовника, яку за допомогою цих знаків скеровують у бік позитиву та задоволення.

Мета статті полягає в аналізі морфологічних засобів, що слугують виразненню емоційності ласкавих звертань, посилюють їхній впливовий ефект. Основними завданнями, які передбачають її реалізацію, є виокремлення морфологічних інтенсифікаторів іллокутивної сили афектонімів, з'ясування їх ролі вираженні ставлення мовця до адресата, регулюванні поведінки, емоційного стану співрозмовника. У розвідці поєднано власне лінгвістичний аналіз з інтерпретуванням афектонімів як прагмем.

З-поміж ласкавих звертань домінують афектоніми-субстантиви, тому передовсім необхідно взяти до уваги граматичні категорії цієї частини мови (рід, число), якими маніпулюють мовці в нестандартних ситуаціях і які слугують специфічними комунікативно-прагматичними маркерами ефективної взаємодії. Як зазначає М. О. Шелякін, функціонування граматичних форм у «чужих» для них контекстах і ситуаціях породжує граматичну двоплановість (образність) мовленнєвих висловлень [10, с.257]. Будь-які порушення з позицій прагмалінгвістики є не випадковими, оскільки слугують засобом забезпечення комунікативного ефекту: адресат реагує на такі апелятиви завжди.

Хоча протиставлення за статтю тісно пов'язане з морфологічною категорією роду, «воно не повинно з нею змішуватися» [2, с.31]. Ця специфіка простежена й у вживанні афектонімів. Так, одні з них позбавлені яскраво вираженої статевої закріпленості, вони можуть бути адресовані як жінці, так і чоловікові (*радосте, душе, раночку, світе, раю*), що підтверджують також значення, зафіксовані у словнику: *радість — лагідне, ніжне звертання до ко-го-небудь; рай — лагідне, ніжне звертання до близької, дорогої людини* [7]. Інші ж знаки марковані конкретною статево-родовою належністю (*котик, кицю, хлопчику*). Їх зумисне вилучають із природного простору і вміщують у «чужу» сферу: *У нас трохи дивно, але я чоловіка називаю «киця», а він мене «котик»* (З Інтернет-ресурсів). Такий вияв родо-статевої асиметрії посилює впливовий ефект і вмотивовує експресивно забарвлене значення. Посиленню емоційності звертань «слугує несумісність реальної життєвої ситуації з вибором родової форми» [11, с.55].

Особливою емоційною виразністю позначені апелятиви, які, «маючи формальні ознаки чоловічого роду, застосовуються для називання осіб жіночої статі» [6, с.251]: *хлопчику, Івасику; Ну, ніжний хлопчику, Цілю Вас у лобик і очки; Напишишь, Івасику!* (П. Тичина до Л. Папарук). Подібні звертання насамперед відображають грайливий тон спілкування, іноді це може бути «жартівлива характеристика особи — в основному метафоричні позначення дівчаток, дівчат, молодих жінок, які нагадують мовцєві зовнішність,

поведінку хлопчика» [8, с.121]. Такі номінації-маскулінізми, адресовані жінці, можуть відображати надпозитивне ставлення до неї з боку чоловіка.

Трапляються також афектоніми з формальними ознаками жіночого роду, які набувають значення 'особа чоловічої статі': *рибонько, зозулько, пташечко; Чоловіче мій, зозуленько моя!* (Пісня); — *Милий мій, моя **рибонько!*** (І. Нечуй-Левицький). Може здатися, що у використанні таких апелятивів немає нічого несподіваного, однак підтвердити нетиповість функціонування дають змogu словникові статті, у яких зазначено конкретного адресата: *зозулька* — 'пестливе звертання до дівчини, жінки'; *пташечка* — 'у пестливому звертанні до дитини, дівчини, жінки'; *рибонька* — 'пестливе звертання до дівчини, жінки' [7]. Метою їх уживання є вияв особливої теплоти й ласки. Як слушно зазначає А. М. Архангельська, «імена особи чоловічої статі... з типово «жіночим» закінченням -а отримують вищий ступінь експресивності зі знаком +, ніж ці ж імена як номінанти жінки» [1, с.268]. Докази, на думку вченої, варто шукати в позамовних чинниках. Так, «система сталонних уявлень та детермінант маскуліності формує у свідомості носіїв мови образ мужнього, статечного, суворого чоловіка. Тим виразнішою видається на такому тлі емоційна реакція на об'єкт, що справляє враження милого, чарівного, симпатичного, тимчасом як саме такі якості безпосередньо асоціюються з характеристиками жінки» [10, с. 269].

Афектоніми природно живають в однині, якщо вони адресовані одному співрозмовникові (— *Чарівнице, не будьте такі печальні...* (І. Роздобудько)), і в множині, якщо — кільком (— *Ох, мої голуб'ята, що ви тут і робили без матері?* (А. Дімаров)). Подеколи спостерігається «використання числової форми в контекстах, типових для опозиційної форми цієї ж граматичної категорії» [5, с. 147]. Наприклад, застосування форми множини у звертаннях до одного адресата: *кішки, мишки, ручки, ніжки, п'ять пальчиків; Ручки да ніжки!* (П. Тичина до Л. Папарук); *Не знаю, звідки взялось оце, але називає так цілою фразою «Коти (чогось у множині) мої малі, але дуже кохані»* (З Інтернет-ресурсів). Для таких афектонімів характерне м'яке гумористичне забарвлення.

Прикметниковими морфологічними засобами увиразнення афектонімів є рід, число, ступені порівняння, нестягнена форма.

«Чоловічий рід у мовній свідомості асоціюється з чоловічою статтю й маскуліним, жіночий рід — із жіночою статтю і фемінним, середній рід — із недорослістю» [1, с. 68], тому номінації, виражені прикметниками чоловічого роду, у звертанні до жінки вражають незвичністю, а отже, мають значний впливовий потенціал: *дорогий, любий, милий; Мій золотий!* (П. Тичина до Л. Папарук); *А мене мій називає малесенький (і саме в чоловічому роді)* (З Інтернет-ресурсів). Такий прийом «переключення статі» [3, с. 69], виокремлений раніше В. В. Виноградовим, спостережено й у вживанні афектонімів, адресованих чоловікам: *Та найчастіше я використовую «мала», хоча він і хлопець, але нам подобається* (З Інтернет-ресурсів).

Навмисна заміна чоловічого чи жіночого родів середнім може репрезентувати оцінку особи, ставлення до неї — прихильність, симпатію, вказувати

на імпліцитну присутність в афектонімах семи 'дитина'. Функціонування таких звертань позначене «модальністю, характерною для стосунків дорослого й дитини» [8, с. 122]. Справді, дорослі, звертаючись до дітей, часто послугуються номінаціями середнього роду: — *Ти не покидаєш мене, мамо? — Що ти, любе моє! — Марта розцілювала пухке зі сну личко* (Р. Андрияшик). Адресуючи подібні апелятиви дорослим, комуніканти надають інтеракції грайливості, жартівливого, іноді поблажливого тону, тобто помітний такий собі усвідомлений семантико-стилістичний ефект. Вираження формами середнього роду позитивного емоційно-оцінного ставлення до співрозмовника трапляється в лексиці як адресантів-чоловіків (*Цілую, моє мале, моє кохане...* (І. Дніпровський до М. Пилинської)), так і адресантів-жінок (*Моє хороше... ти став такою близькою мені людиною* (З Інтернет-ресурсів)).

Множинні форми афектонімів-ад'єктивів у звертанні до однієї особи експлікують ввічливість, прихильність адресанта, ідеться про форми так званої пошанної множини: *Добрі мої!* (В. Стефаник до О. Кобилянської).

3-поміж афектонімів домінують прикметники вищійшої (початкової) форми з нульовим ступенем порівняння, однак за шкалою вияву емоцій адресанта прикметники вищого й найвищого ступенів є значно виразнішими та експресивно сильнішими, вони використовуються рідше, тому що вживання їх передбачає наявність особливо напруженої чуттєвої ситуації спілкування: — *Усі смерті здолаю, а вернусь, найдорожча ти моя...* (І. Цюпа).

Якщо ж аналізувати частотність використання прикметників вищого й найвищого ступенів порівняння, то, звісно, переважають останні. Так, зафіксовано лише дві номінації, що мають форму компаратива: *Римар. Павочко, дорога, рідна, золота і ще краща. Спасибі, що приїхали; Ох! Паво, Павочко... Дорога, рідна, золота і навіть ще дорожча!* (М. Стельмах). Це детерміновано насамперед тим, що семантика таких одиниць ґрунтується на протиставленні, «вищий ступінь називає якісну ознаку, яка виявляється більшою мірою, ніж позначувана формою звичайного ступеня» [9, с.659]. У нашому випадку протиставлення ознаки як такої дещо нівелюється, на першому плані — семантика порівняння адресата ще з кимось, у цьому ж не зацікавлений жоден із комунікантів. Не можна назвати співрозмовника, скажімо, *дорожчий* чи *милий*, парадоксальність уживання є очевидною. Згадані афектоніми (*краща, дорожча*) функціонують за певних умов: вони стоять як завершальна ланка після низки апелятивів, виражених прикметниками нульового ступеня, саме так знімається семантика порівняння з кимось третім, а спостерігається протиставлення між самими номінаціями, хоча й з різними коренями. Важливими елементами в цій структурі є також підсилювальна частка *ще*, поєднання часток *навіть ще*, які разом із прикметниками вищого ступеня експлікують інтенцію адресанта: «усіх ніжних слів замало, аби розказати про тебе».

Звертання, виражені прикметниками у формі суперлатива, не мають такого яскравого протиставлення, хіба що це значення детерміноване ситуацією: — *І ніяка панянка мені не потрібна. Тільки ти, найдорожча, найрідніша, тільки тебе люблю* (В. Кулаковський). А загалом указані

афектоніми нівелюють порівняння як таке, швидше вони передають семантику чогось єдиного, точніше когось — «такого (такої), як ти, немає. Ти — неповторний(а)»: — *Наталю, найдорожча, найрідніша моя!* (В. Канівець). Експресивність звертання посилює і повтор суперлатива прикметника: *Ой, добра моя, ой, найліпша!* (В. Стефаник до О. Кобилянської). Найвиразніше підкреслює унікальність адресата структура прикметник у формі суперлатива + сполука *у світі* чи *у всьому світі*: — *Що, люба, що, мила, що, найкраща в світі?* (М. Стельмах).

Нестягнені форми прикметників жіночого й середнього роду мають більше емоційне навантаження порівняно зі стягненими. Такі афектоніми, використовувані зазвичай у звертаннях до жінки (зрідка номінаціями середнього роду називають чоловіка), наділені милозвучністю, високим ступенем теплоти, ніжності: *хорошая, рідная, вірная; золотее, дороже; Вийди, коханая, працює зморена, хоч на хвилиночку в гай* (М. Старицький). Вони були характерними для української традиції XIX століття, тому вживання їх у пізніший час є оригінальним виявом ласки: *Не сумуйте ж, золотее!* (П. Тичина до Л. Папарук). Зазначені одиниці можуть функціювати як окремі апелятиви (*Будь здорова, моя рожевая, лілейная* (Леся Українка до О. Косач)) і в складі поширеного звертання (— *Любий мій Іване! Серце моє кохане!* (Т. Шевченко)).

Субстантивовані займенники *мій, моя*, набуваючи предметного значення *чоловік, дружина*, використовують для називання третьої особи, яка не є учасником інтеракції: — *А мій дуже борщ поважає — хоч зранку, хоч увечері. — А ось я моєму яловичий хвіст відварила* (Н. Хаткіна). Деяко інше семантичне тло мають займенники *мій (моя)*, коли їх уживають як звертання. Зауважимо, що значення для *мій* — *чоловік* і для *моя* — *дружина* є основними, первинними, однак не єдиними. Так, О. В. Караман, крім указаних тлумачень, наводить ще й такі: «*мій* — коханий, наречений, *моя* — кохана, наречена» [4, с. 247]. Імовірно, що саме вони є базовими для номінацій, використовуваних безпосередньо як звертання до близької людини: — *Я вже піду, моя, але скоро прийду* (Ірина Вільде). Цікаво, що зазначені апелятиви вживають представники слов'янських народів, тоді як, наприклад, німці чи англійці не називають так свою половину. Можливо, причиною є емоційність, ліризм слов'ян, схильність до посилення інтимності спілкування або ж просто їм більшою мірою притаманні риси власника. Іноді у звертанні до чоловіка чи жінки застосовують номінацію середнього роду *моє*, тобто проявляє себе механізм мовної гри. Ця форма афектоніма прирівнює дорослого до дитини, саме так адресант імпліцитно висловлює бажання захищати співрозмовника, дбати про нього. Афектоніми *наш, наша, наше* виражають любов і прихильність до адресата кількох осіб, зазвичай членів сім'ї: *Обіймаю і цілую тебе дуже-дуже, наша* (О. Гончар до В. Гончар).

Отже, морфологічна експлікація афектонімів представлена головню субстантивами й ад'єктивами, граматичні категорії роду й числа цих частин мови, застосовуючись у нестандартному контексті, увиразнюють звертання, посилюють вплив на адресата. Чуттєво виокремлюють апелятиви також такі морфологічні засоби, як ступені порівняння (компаратив, суперлатив),

нестягнена форма прикметників. З-поміж займенників проявом мовної гри є використання середнього роду замість жіночого чи чоловічого, що зумовлює виникнення нових прагматичних смислів. Перспективу подальших наукових досліджень убачаємо в аналізі синтаксичних інтенсифікаторів емоційності афектонімів, впливового ефекту ласкавих звертань.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Архангельська А. М.** Ономазіологічна парадигма ‘чоловік’ у чеській та українській мовах: дис. ... доктора філол. наук : 10.02.03, 10.02.01 – Рівне, 2008. – 361 с.
2. **Архангельська А. М.** Формальне вираження категорії маскулінності: взаємодія родової редистрибуції і родової транспозиції // Мовознавство. – 2011. – № 1. – С. 29–42.
3. **Виноградов В. В.** Русский язык. Грамматическое учение о слове. – М.: Высшая школа, 1972. – 616 с.
4. **Караман С. О.** Сучасна українська літературна мова : навч. посібник для студ. вищ. навч. закладів, за ред. С. О. Карамана. – К.: Літера ЛТД, 2011. – 560 с.
5. **Космеда Т. А.** Мовна гра в парадигмі інтерпретативної лінгвістики. Граматика оцінки. Граматична іграма (теоретичне осмислення дискурсивної практики. – Дрогобич: Коло, 2013. – 228 с.
6. **Космеда Т.** Аксіологічні аспекти прагмалінгвістики: формування і розвиток категорії оцінки: монографія. – Львів: ЛНУ імені І. Франка, 2000. – 349 с.
7. **Словник української мови:** в 11 т. /за ред. І.К. Білодіда. – К.: Наукова думка, 1970–1980.
8. **Тараненко А. А.** Языковая семантика в ее динамических аспектах. – К.: Наук. думка, 1989. – 256 с.
9. **Українська мова:** енциклопедія / редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко, М. П. Зяблюк та ін. – 2-ге вид., випр. і доп. – К.: Вид-во «Укр. енцикл.» імені М. П. Бажана, 2004. – 824 с.
10. **Шелякин М. А.** Язык и человек: К проблеме мотивированности языковой системы: учебн. пособие. – М.: Флинта: Наука, 2005. – 296 с.
11. **Шендельс Е. И.** Грамматическая метафора // Научные доклады высшей школы. Филологические науки. – 1972. – № 3. – С. 48–57.

Мокляк Оксана Іванівна – кандидат філологічних наук, викладач кафедри загального і слов'янського мовознавства та іноземних мов Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка. Вул. Остроградського, 2, Полтава, 36000

E-mail: moklyako@rambler.ru

tel.: 0999680926

ORCID 0000-0002-9889-7674

Mokliak Oksana Ivanivna – PhD in Philology, Lecturer, Department of General and Slavic Linguistics and Foreign Languages, V. G. Korolenko Poltava National Pedagogical University. Ostrohradskoho Str. 2, Poltava, 36000.

НЕОЛОГІЗМ, ОКАЗІОНАЛІЗМ, ПОТЕНЦІЙНЕ СЛОВО: ПРОБЛЕМИ РОЗМЕЖУВАННЯ

У статті проаналізовано теоретичні надбання в галузі вивчення інноваційних одиниць. Описано різноманітні погляди мовознавців на диференціацію неологізмів, okazionalizm, потенційних слів. З'ясовано причини й мотиви появи таких інноваційних одиниць. Визначено ознаки нових номенів. Установлено спільні риси та відмінності узуальних та неузуальних дериватів. Виявлено специфіку дихотомії «потенційне / реальне». Простежено закономірності творення нормативних та ненормативних одиниць; побудовано категорійний апарат дослідження.

Ключові слова: неологізм, okazionalizm, потенційне слово, дериват, номен, новотвір, деривація.

Новикова Е. Б. Неологизм, okazionalizm, потенциальное слово: проблема разграничения. В статье проанализированы теоретические разработки в области изучения инновационных единиц. Описаны различные взгляды языковедов на дифференциацию неологизмов, okazionalizmov, потенциальных слов. Выяснены причины и мотивы появления таких инновационных единиц. Определены признаки новых номенов. Установлены общие черты и различия узуальных и неузуальных дериватов. Выявлена специфика дихотомии «потенциальное / реальное». Изучены закономерности образования нормативных и ненормативных единиц, выстроен категориальный аппарат исследования.

Ключевые слова: неологизм, okazionalizm, потенциальное слово, дериват, номен, новообразование, деривация.

Novikova Ye. B. Neologism, Occasionalism, Potential Word: Problem of Their Differentiating. In the article the main theoretical issues concerning innovative units such as neologisms, occasionalisms, potential words, as well as extra-lingual and intra-lingual factors, that cause emergence of innovations, have been studied. Various linguists' approaches to differentiation of neologisms, occasionalisms and potential words have been analyzed. The causes and motives of emergence of these new units have been revealed. The main features of the new nomens have been structured. By belonging to language / speech, neologisms are divided into usual (common) and non-usual (author-individual or occasional), the latter can be constructed either with breaking word-building norms or without doing it. Similarities and differences of usual and non-usual derivatives have been established. The specific features of "potential / real" dichotomy have been determined. The patterns of forming standard and non-standard units have been traced. The categorical apparatus and methods to study derivation of adjectives in modern Ukrainian have been built.

Key words: neologism, occasionalism, potential word, derivative, nomen, new formation, derivation.

До дискусійних проблем неології належить визначення критеріїв розмежування узуальних та інших видів інновацій. І хоч згадані явища й досліджено в найрізноманітніших аспектах і вимірах, проте загальноприйнятого, універсального визначення їхньої суті, місця та статусу не існує. Метою нашої роботи є встановлення меж між різними інноваційними одиницями, зокрема неологізмами, okazionalizмами, потенційними словами, і формування термінологічного апарату для вивчення нових ад'єктивних слів.

Серед новітніх наукових досліджень неологічних процесів у мові можемо назвати роботи українських (Н. Адах, А. Березовенко, К. Бріткової, Г. Віняр, Г. Вокальчук, О. Жижомі, А. Калетнік, Є. Карпіловської, Н. Клименко, Ж. Колоїз, Т. Коць, С. Лук'яненко, Д. Мазурик, А. Нелюби, О. Стишова, Н. Стратулат, О. Турчак, С. Шестакової та ін.) і зарубіжних (Н. Валгіної, Н. Гарбовської, Л. Гапалової, Х. Магомадової, І. Первухіної, О. Сенько, А. Сивової, А. Шумілової та ін.) учених. Активне звернення до нових слів спричинене постійною їхньою появою і, відповідно, потребою наукового опису й аналізу.

Суперечки щодо неологізмів, okazіоналізмів, потенційних слів існують навколо таких питань: 1) визначення основних та обов'язкових термінологічних ознак okazіонального й потенційного, їхньої загальної дефініції; 2) визначення okazіонального через визначення полярних явищ чи, навпаки, через ототожнення з іншими мовними явищами; 3) з'ясування причин і мотивів появи, функціонального призначення; 4) шляхи до набуття загальноновизнаного (узуального) статусу тощо [14, с. 87].

Традиційним в україністиці, як і в русистиці, є протиставлення потенційного слова, okazіональної (мовленневої) одиниці й узуальної (мовної). Відповідно до значення прикметника «потенційний» такі слова визначають як «можливі, ті, що існують у потенції». З огляду на це, закономірним є таке визначення терміна: «Потенційне слово – це слово, що може бути утворене за певним словотвірним типом, або те, що існує в мовленні, але ще не ввійшло в мову» [15, с. 511].

Ще Г. Винокур відзначав: «У будь-якій мові поряд зі словами, що вживаються в щоденній практиці, існують, окрім цього, так звані «потенційні слова», тобто слова, яких фактично немає, але які могли б бути, якби того захотіла історична випадковість» [1, с. 421]. Послідовники Г. Винокура підкреслюють лише можливість реальної появи потенційних слів, якщо виникає соціальна необхідність у них. Цю традицію продовжила Н. Котелова. Потенційними словами вона вважає потенційно наявні в мові слова, тобто слова, що мають лише місце, позицію в системі мови, але не реалізовані в мовленні. Тільки узус реалізує систему, робить потенційне реальним, він може закріпити й несистемне. Усе вирішує суспільна практика, а не можливості системи. Потенційне слово – це лише місце в системі мови, позиція. Реалізоване ж слово, що реально функціонує в мовленні, не може вважатися потенційним, оскільки зрозуміло, що реалізоване не може бути одночасно потенційним [9]. Іншого погляду дотримується Е. Ханпіра. Потенційним він називає слово, яке може бути утворене за мовною моделлю високої продуктивності, а також слово, що вже виникло за такою моделлю, але ще не ввійшло в мову [17]. На суголосну до попередньої думку О. Земської, потенційні слова й okazіональні слова – це «два полюси словотворення: перші є реалізацією законів словотворення, другі – порушенням цих законів» [5].

Розглядаючи потенційні слова як ті, що насправді існують, дослідники намагаються відмежовувати їх від okazіональних слів. Так, наприклад,

В. Лопатін вважає потенційні слова різновидом okazіональних: «...деякі мовознавці розуміють під okazіональними тільки індивідуально-авторські слова, протиставляючи слова okazіональні й потенційні» [10]. Okazіоналізмами мовознавець вважає і потенційні, й індивідуально-авторські слова. Дослідник також зараховує до потенційних лише певну частину okazіональних слів, тих, що «створюються на основі високопродуктивних словотвірних типів мови» [10], яким протиставляє індивідуально-авторські okazіоналізми, що базуються на тих чи тих порушеннях мовної норми, зокрема словотвірної, які виконують у мовленні художньо-виражальну функцію.

Ж. Колоїз вияснює той аспект, «що потенційність не є «елементом мовлення», не є і результатом мовленнєвої діяльності. Це схеми, моделі, які, щоб стати об'єктивною реальністю, повинні бути реалізованими в матеріальних сутностях. Допоки такий процес не відбувся, вони є абстракцією, нематеріалізованими мовними зразками, матеріалізовані елементи яких уже наявні в мові» [6, с. 30].

Термін «okazіональне слово» запропонувала Н. Фельдман, яка пояснювала його як слово, уживане лише один раз у конкретному мовленнєвому відрізку, утворене «на випадок». Однак дослідниця не виключає можливості входження таких слів до загального вжитку, до системи мовних узусів. Okazіональні слова — це факти мовлення, зареєстровані як одноразові вживання. Жодних обмежень до їхньої узусалізації немає. До розряду okazіональних слів Н. Фельдман вводить і факти індивідуального слововживання (індивідуально-авторські слова) [16]. Н. Котелова дотримується такого ж погляду на розуміння okazіональних слів, лише наголошуючи на тому, що до них також зараховують індивідуально-авторські, які створює автор із виражальною метою й часто зі значним відхиленням від очікуваних «системних» новотворів [8].

Вузкий погляд на сутність okazіональної лексики демонструють прибічники стилістичного критерію. Okazіональними вони вважають лише слова, що надають контексту особливої виразності, тобто основною ознакою okazіонального слова є особлива емоційно-експресивна забарвленість, стилістична маркованість, тісний зв'язок із контекстом [11]. У статті «Неологізм» О. Горшков зазначає: «Поряд із загальномовними неологізмами існують неологізми, які називають індивідуально-стилістичними, або okazіональними. Ці неологізми створюються авторами як засіб увиразнення в певному контексті, не розраховані на поширення і закріплення в загальномовному вживанні» [4, с. 159].

Подаючи власну дефініцію неологізму «як матеріального репрезентанта, що характеризується нульовим або мінімальним рівнем адаптації в «мовному просторі» і, відповідно, нульовим або мінімальним ступенем відтворюваності в комунікативному просторі», Ж. Колоїз виключає урахування дихотомії «неологізм / okazіоналізм», оскільки нові слова із нульовим ступенем відтворюваності є окремими випадками вживання, обмеженими комунікативним простором, причому деякі з них можуть увійти до загального вжитку. Власне, дослідниця вважає, що кожен неологізм проходить

початкову стадію свого існування як okazіональне слово, а вже потім закріплюється або не закріплюється в мові [7].

Традиційною є позиція вчених щодо правомірності виділення групи «неологізмів» як нових слів, зафіксованих нормативними словниками, а також груп okazіональних і потенційних слів як мовленнєвих утворень. Останні дві групи протиставляються в деяких класифікаціях одна одній за продуктивністю словотвірних моделей, ставленням до мовного стандарту, за категоріальною протиставленістю. Із цього можемо зробити висновок, що вчені називають два основні критерії розмежування okazіональної та узуальної лексики: словотвірна нормативність і яскраво виражена конотація.

Важливими й вчасними постають спроби лінгвістів з'ясувати й систематизувати ознаки виокремлення okazіональних слів. Такими О. Ликов називає: 1) належність до мовлення; 2) невідтворюваність; 3) словотвірна похідність; 4) ненормативність; 5) функціональна одноразовість; 6) експресивність; 7) номінативна факультативність; 8) синхронічно-діахронічна дифузність; 9) індивідуальна належність [12].

Зауважимо, що О. Ликов трактує okazіоналізм як «мовленнєву експресивну одиницю, що має властивості невідтворюваності, ненормативності, номінативної факультативності й словотвірної похідності» [12, с. 11]. Деякі з вищеназваних ознак, як слушно зауважує Г. Вокальчук, не є абсолютними. Так, наприклад, «функціональна одноразовість аж ніяк не заперечує наявних фактів уживання того самого новоутвору різними авторами. Ознака індивідуальної належності теж не може бути абсолютизованою, оскільки існують новоутвори, авторство яких установити неможливо» [2, с. 39].

На думку іншого мовознавця І. Муромцева, «важливими критеріями визначення й розрізнення системних і okazіональних явищ в українському словотворенні є: а) часова сумісність зіставляваних одиниць (системно й okazіонально розрізняються лише на рівні синхронії); б) рівень продуктивності словотвірної моделі; в) рівень сумісності сполучуваних морфем (одиниць мови); г) частота сполучуваності мовних одиниць на рівні мовлення; д) ступінь співвідносності семантичного й експресивного наповнення утвореного слова з відповідною словотвірною моделлю; е) ступінь співвіднесеності з нормами літературної мови» [13, с. 98]. Такі ознаки виокремлення okazіональних одиниць указують на суб'єктивну, а не об'єктивну думку. Вони не є безсумнівними властивостями конкретного мовного явища.

Важливим критерієм виділення okazіональних слів є також відчуття новизни і незвичності під час сприйняття слова, хоча цей критерій, як відзначають і вітчизняні, і зарубіжні мовознавці, є суб'єктивним. З огляду на це, О. Ликов зазначає, що постійна новизна слова (навіть okazіонального) логічно неможлива й лінгвістично неспроможна.

До складу okazіоналізмів В. Гак уключає й так звані «авторські okazіоналізми», тобто одноразові новоутворення, що мають авторську належність. Крім того, серед okazіональних слів учений виділяє також слова, утворені за продуктивними моделями [3], тобто okazіоналізми він розглядає в широкому розумінні.

Значний внесок у вивчення okazіональних слів зробила Н. Котелова, яка акцентувала увагу на тому, що okazіоналізми — це реалізовані потенційні слова, утворені мовцями в процесі мовлення за законами словотворення, а не взяті готовими з наявного інвентарю. За такого широкого погляду на okazіоналізми основним критерієм їхнього виокремлення є одноразова мовленнєва реалізація на момент визначення їхнього статусу [8].

Усе сказане вище дає право констатувати, що стан okazіональності — явище тимчасове, перехідне. У широкому розумінні okazіональне є реалізацією потенційного з можливістю переходу в узуальне. Okazіональність, з одного боку, може бути протиставлена потенційності, і, з другого боку, okazіональне може бути протиставлене узуальному.

Із наведеного різноманіття поглядів на okazіональні слова переконливо видається концепція про закріпленість за ними визначення, що подають автори енциклопедії «Українська мова»: «Okazіоналізм — незвичне, здебільшого експресивно забарвлене слово, утворене на основі наявного в мові слова або словосполучення, іноді з порушенням законів словотворення чи норми мовної, що існує лише в певному контексті, в якому воно виникло. Okazіоналізми зіставляються зі словами узуальними, від неологізмів відрізняються тим, що зберігають свою новизну незалежно від реального часу їхнього творення» [15, с. 432]. Okazіоналізми й індивідуально-авторські новотвори вважаємо синонімічними поняттями.

Отже, узагальнюючи наявні думки, зауважимо: з новими мовними одиницями будь-якого рівня пов'язані протиставлення: узуальне / okazіональне, потенційне / реальне, нормативне / ненормативне. З огляду на викладене, визначаємо потенційні слова як можливі, що з'являється або не з'являється в мові, okazіональні слова як індивідуально-авторські неологізми, що існують лише в певному контексті. Зважаючи на фактичний матеріал, у нашій роботі немає потреби виділяти потенційні слова, відсутні як у мовній, так і мовленнєвій практиці. Шляхами подальшого дослідження можуть бути аналіз особливостей словотвірної семантики інноваційних дієслівних, прислівникових одиниць, із врахуванням вибудованого категорійного апарату.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Винокур Г. О.** Заметки по русскому словообразованию. *Избранные работы по русскому языку*. Москва: Просвещение, 1959. С. 419—442.
2. **Вокальчук Г. М.** Авторський неологізм в українській поезії ХХ століття (лексикографічний аспект): моногр. Рівне: Перспектива, 2004. 524 с.
3. **Гак В. Г.** Языковые преобразования: моногр. Москва: Языки русской культуры, 1998. 768 с.
4. **Горшков А. И.** Неологизм: словарная статья. *Русский язык: Энциклопедия*. Москва: Советская энциклопедия, 1979. С. 159.
5. **Земская Е. А.** Китайгородская М. В., Ширяев Е. Н. Русская разговорная речь. Общие вопросы. Словообразование. Синтаксис. Москва: Наука, 1981. 276 с.
6. **Колоїз Ж. В.** Okazіональна деривація: теоретичний та функціонально-прагматичний аспекти: дис. ... д-ра філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова». Харків, 2007. 442 с.
7. **Колоїз Ж. В.** Українська okazіональна деривація: моногр. Київ: Акцент, 2007. 311 с.
8. **Котёлова Н. З.** Проект словаря новых слов русского языка. Ленинград: Наука, 1982. 86 с.
9. **Котёлова Н. З.** Первый опыт лексикографического описания русских неологизмов. *Новые слова и словари новых слов*. Ленинград: Наука, 1978. С. 9—26.
10. **Лопатин В. В.**

Рождение слова: неологизмы и окказиональные образования. Москва: Наука, 1973. 151 с. 11. **Лыков А. Г.** Можно ли окказиональное слово называть неологизмом? *Русский язык в школе*. 1972. № 2. С. 85–89. 12. **Лыков А. Г.** Окказиональное слово как лексическая единица речи. *Филологические науки*. 1971. № 5. С. 70–81. 13. **Муромцев И. В.** До питання про співвідношення між окказіональним і системним іменним словотворенням у сучасній українській мові. *Тези доповідей та повідомлень міжвуз. наук. конф. з питань східнослов'янського іменного словотвору*. Київ: Наук. думка, 1974. С. 98–99. 14. **Нелюба А.** Явища економії в словотвірній номінації української мови. Харків, 2007. 302 с. 15. **Українська мова**: енцикл. / редкол. В. М. Русанівський (співголова), О. О. Тараненко (співголова), М. П. Зяблюк та ін. 2-ге вид., випр. і доп. Київ: Вид-во Укр. енцикл. ім. М. П. Бажана, 2004. 824 с. 16. **Фельдман Н. И.** Окказиональные слова и лексикография. *Вопросы языкознания*. Москва, 1957. № 4. С. 64–73. 17. **Ханпира Э.** Фигурант и персоналия в языке и речи. *Русский язык сегодня*. Москва, 2002. № 2. С. 280–283. URL: <http://rus.lseptember.ru/articlef.php?ID=200200204>.

Новікова Євгенія Борисівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов, Харківський національний автомобільно-дорожній університет, вул. Ярослава Мудрого, буд. 25, м. Харків, 61002.

E-mail: vasilyok@ukr.net

tel.: +38 0958297372

orcid.org/0000-0001-7751-9917

Novikova Yevgeniya Borysivna – PhD (Philology), Associate Professor, Department of Foreign Languages, Kharkiv National Automobile and Highway University. Jaroslava Mudroho Str., 25 Kharkiv, 61002, Ukraine.

МІСЦЕ КОНСТРУКЦІЙ ІЗ ПОЯСНЮВАЛЬНИМ ВІДНОШЕННЯМ У КЛАСИФІКАЦІЯХ СКЛАДНОГО СПОЛУЧНИКОВОГО РЕЧЕННЯ

У статті проаналізовано специфіку складних пояснювальних речень сучасної української мови з метою обґрунтування погляду на цей тип синтаксичних одиниць як на елемент системи складносурядного класу конструкцій. З'ясовано, що унікальна комунікативно-прагматична орієнтованість цих речень як засобу рефлексії мовцем своєї предикативно-номінативної діяльності спричиняє своєрідність їхньої семантичної й формальної організації, що, утім, не дає підстав для виокремлення цих конструкцій як особливого формально-граматичного типу — синкретичного чи перехідного. Цю тезу підтверджено шляхом з'ясування відповідності пояснювальних конструкцій верифікаційним критеріям сурядності.

Ключові слова: складне сполучникове речення, пояснювальне речення, семантика, форма, комунікативно-прагматична специфіка, класифікація.

Терещенко В.Н. Место конструкций с пояснительным отношением в классификациях сложного союзного предложения. В статье проанализировано специфику сложных пояснительных предложений современного украинского языка с целью обоснования взгляда на этот тип синтаксических единиц как на элемент системы сложносочиненного класса конструкций. Показано, что уникальная коммуникативно-прагматическая ориентированность этих предложений как средства рефлексии говорящим своей предикативно-номинативной деятельности является причиной их своеобразной семантической и формальной организации, что, тем не менее, не дает оснований для выделения этих конструкций как особого формально-грамматического типа — синкретичного или переходного. Этот тезис подтвержден путем выявления соответствия пояснительных конструкций верификационным критериям сочинения.

Ключевые слова: сложное союзное предложение, пояснительное предложение, семантика, форма, коммуникативно-прагматическая специфика, классификация.

Tereshchenko V.M. The place of structures with explanatory semantic in classifications of conjunctive complex sentences. The article analyzes the specific of complex explanatory sentence of modern Ukrainian language to justify the view on this type of syntactic units as the element of the Compound class structures. Background is caused by the fact that the explanatory structures are considered contradictory in syntax science: some researchers recognize them as Complex, others — as Compound, and others — as syncretic or transitive (Complex-Compound or Compound-Complex). Based on the outline of a unique communicative and pragmatic orientation of explanatory sentences as a means of the speaker's reflection of his predicate-nominative activities it was proved that in their logical-semantic nature they are mono-denotative, i.e. correlated with one situation of reality, and in the semantic-syntactic — poly-propositional specific entities. These features contribute their specific formal nature as implicit equivalent of multi-component structures. In multi-component sentences conjunction provides installation explanatory relationship between modus, and in the case of modus implication it retains its function, formally establishing the relationship between dictum components. In both cases, the function of conjunctions indicates a compound syntactic relationship between predicative centers. This thesis was confirmed by verification of the specific of Compound explanatory sentences according to the certain criteria proved their compound nature.

Key words: conjunctive complex sentence, explanatory sentence, semantics, form, communicative and pragmatic specificity, classification.

Одними із суперечливо інтерпретованих у синтаксичній науці, зокрема й вітчизняній, із погляду їхнього класифікаційного місця є складні сполучникові речення зі сполучником *тобто* та його аналогами (*а саме, або, чи* та ін.), що традиційно номінуються як пояснювальні. Так, одні дослідники розглядають ці конструкції як складнопідрядні [9, с. 486–487], інші – як складносурядні [2; 3; 5, с. 351–352; 11, с. 624 – 625; 12, с. 745–747], а треті – або як синкретичні [1, с. 345], або як перехідні між сурядністю та підрядністю, тобто підрядні за формою й сурядні за значенням [13, с. 269–271], або як сурядно-підрядні чи підрядно-сурядні залежно від характеру семантико-синтаксичних відношень, що виражаються за допомогою тих чи тих сполучників між предикативними частинами [4, 5]. Означені суперечності в поглядах синтаксистів на цей реченнєвий тип переконують в актуальності з'ясування причин такої ситуації та в необхідності пошуку аргументів, які б сприяли більш однозначному окресленню місця згаданих конструкцій у класифікаційній системі складного сполучникового речення сучасної української мови.

Метою статті є обґрунтування погляду на складні сполучникові речення зі сполучником *тобто* та його аналогами як на один із специфічних типів у межах складносурядного класу. Відповідно до цього основними завданнями студії є з'ясування причин суперечливої класифікації синтаксистами означеного реченнєвого типу й наведення аргументів, що підтверджують його належність до системи складносурядності, на підставі з'ясування специфіки їхньої комунікативно-прагматичної, семантичної та формальної специфіки. Об'єктом дослідження є складні сполучникові речення сучасної української мови зі сполучником *тобто* та його аналогами, а предметом – семантична й формальна організація відповідних речень і їхня комунікативно-прагматична специфіка.

Факт наявності протилежних інтерпретацій того самого мовного явища найчастіше можна пояснити щонайменше двома причинами: з одного боку, реальною складністю інтерпретованого феномену, а з іншого, – відмінностями в теоретичних засадах дослідників за його аналізу. Видається, що у випадку з конструкціями зі сполучником *тобто* та його аналогами ці дві причини актуальні водночас, адже цілком очевидним є як те, що аналізований тип речень доволі специфічний на тлі інших складних сполучникових одиниць, так і те, що підходи синтаксистів до аналізу цього типу речень не характеризуються узгодженістю, зокрема й з огляду на розбіжності в розумінні сутності засадничих синтаксичних формально-граматичних категорій складного сполучникового речення – сурядності та підрядності.

З урахуванням цього видається доцільним спочатку розглянути питання про те, що саме робить пояснювальні конструкції особливими в межах системи складного сполучникового речення, а надалі – простежити, як ця специфіка враховується під час визначення їхньої синтаксичної природи, а отже, і під час їх віднесення до тієї чи тієї класифікаційної групи, і спробувати посилити позицію щодо виправданості кваліфікації складних сполучникових пояснювальних конструкцій як складносурядних, зокрема шляхом їх тестування на відповідність верифікаційним для сурядності критеріям.

Тим, що найбільше впадає в око при аналізі складних пояснювальних речень, є їхня властивість установлювати між своїми пропозитивними

частинами специфічне логічне відношення — відношення пояснення, сутність якого визначається тим, що другий предикативний компонент у своєму змісті пропонує ревербалізовану версію змісту першої частини, наприклад: *Класичний синтаксис традиційно розглядає складносурядне речення саме за смисловими відношеннями між їх частинами і залишає поза увагою аналіз структурних відмінностей різних типів цих речень, тобто для традиційного синтаксису властивим є нерозмежування з-поміж складносурядних одиниць речень відкритої і закритої структури* (А. Загнітко). З цього випливає, що логічне відношення, яке виникає між пропозиціями, репрезентованими предикативними частинами пояснювальної конструкції, є відбиттям факту встановлення мовцем певної пов'язаності не двох ситуацій дійсності, як, скажімо, у типових складних реченнях на зразок *Синтаксис розглядає синтаксичні структури, а морфологія — форми слів* або *Синтаксис не може обійтися без морфології, тому що вона вивчає форми слів, потрібні для формування синтаксичних структур*, а двох предикативно оформлених номінацій однієї ситуації дійсності, яку цей мовець по-різному інтерпретує й, відповідно, по-різному вербалізує. Таким чином, подібні конструкції із погляду логіко-семантичного є односитуативними (віднесеними до одного денотата), а отже, із погляду семантико-синтаксичного назвати їх поліпропозитивними можна досить умовно [15]. У свою чергу з погляду комунікативно-прагматичного вони можуть бути означені як особливі — двофокусні утворення, що постають як синтаксичний засіб репрезентації мовцем рефлексії своєї предикативно-номінативної діяльності (див. про подібні конструкції та засоби в них [14]).

Зі сказаного випливає важлива методологічна позиція: факт означення мовцем у вигляді складної реченнєвої одиниці наслідків свого двофокусного бачення тієї самої ситуації дійсності обов'язково має враховуватися за намагання інтерпретувати природу синтаксичного зв'язку, що виникає між предикативними частинами подібних конструкцій, ба більше, докорінним чином модифікувати підхід до їх аналізу. Відповідно до цього в центр дослідницької уваги повинні в першу чергу потрапляти, думається, не ті конструкції, що традиційно кваліфікують як ядерні пояснювальні, на зразок *Синтаксис — це окремий розділ мовознавства, тобто синтаксична наука є самостійним фрагментом у лінгвістичній парадигмі*, а ті, які в синтаксичних описах якщо й згадуються, то лише як периферійні парадигматичні реалізації пояснення (див., напр., [11, с. 626]), а саме речення, що експліцитно показують, що мовець свідомий специфічності створюваних ним складних реченнєвих одиниць як засобів подвійної номінації однієї денотативної ситуації в умовах рефлексії своєї реченнєвопороджувальної діяльності, на зразок: *Синтаксис — вершинний рівень мовної системи, тобто якщо сказати по-іншому, то він вбирає в себе всі елементи нижчих рівнів мови й актуалізує їх для потреб мовлення*.

Звернення до таких реалізацій пояснювального відношення здатне пролити світло на питання синтаксичного зв'язку в реченнях цього типу, адже саме за аналізу цих прикладів стає очевидним, що сполучні засоби тут виступають експлікаторами логічних відношень не між пропозиціями предикативних частин, а між так званими модусними пропозиціями [7], які відбивають комунікативну діяльність мовця, зумовлену його прагненням знайти

якомога точніше / актуальніше вербальне означення однієї ситуації дійсності з різних фокусних позицій. При цьому перша модусна частина в мовленевих практиках найчастіше не есплікується (однак її наявність може припускатися, згадати хоча б погляди деяких лінгвопрагматиків про наявність у кожного констативного висловлення «перформативного префікса»), тоді як друга — актуалізується доволі часто, хоча й згортається в багатьох випадках до вставних елементів, що ускладнюють другий предикативний компонент (наприклад, *іншими словами, точніше кажучи* та под.). Зважаючи на це, структуру еспліцитного (тобто такого, де вербалізуються модусні елементи) пояснювального речення умовно можна логізувати таким чином:

[Я говорю, що] P_p, тобто [по-іншому можу сказати, що] P_z

Констатація такої сутності встановлюваного в пояснювальних конструкціях відношення дає підстави розглядати його як своєрідну реалізацію семантики розділовості [10, 7], що частково може бути обґрунтоване зокрема й більш високою частотністю появи розділового сполучника *або* в разі есплікації модусу, пор.:

[Я говорю, що] P_p, або [по-іншому можу сказати, що] P_z

Означена позиція дає підстави розглядати типові (ядерні) двокомпонентні пояснювальні конструкції як деривати багатоконпонентних, модуси яких зазнали імплікації, а відтак засіб зв'язку перетворився на показник логічного відношення між диктумами (див. про подібні випадки [6]). При цьому за своїм характером синтаксичний зв'язок між предикативними частинами двокомпонентних речень залишається сурядним — таким, яким він був в еспліцитній конструкції.

На жаль, у синтаксичних описах дослідники, намагаючись визначити категорійний статус цих речень як формально-граматичного типу, досить часто не враховують їхньої комунікативно-прагматичної, семантичної й формальної специфіки, означеної вище. Унаслідок цього, а також унаслідок апеляції до доволі різномірних критеріїв при окресленні сутності синтаксичного зв'язку між предикативними частинами й з'являється думка про підрядність або ж синкретичність / перехідність пояснювальних речень.

З огляду на це видається важливим доповнити наведену вище аргументацію про пояснювальні конструкції саме як складносурядні спостереженнями щодо їх відповідності верифікаційним для сурядності формальним критеріям. У цьому аспекті в пригоді можуть бути узагальнення стосовно відповідних критеріїв, зроблені О.Є. Пекеліс. Зокрема дослідниця доводить, що допомогти встановити характер синтаксичного зв'язку в складних реченнях може їх перевірка за критеріями: 1) гніздування, 2) позиції сполучника, 3) Ширяєва, 4) морфосинтаксичного локусу, 5) обмеження на сурядну групу, 6) еліпсису, 7) поведінки анафоричних займенників, 8) здатності до фокусування (контрастування), 9) явища головного речення [8].

Застосування цих критеріїв до пояснювальних конструкцій дає таку картину: 1) критерій гніздування, відповідно до якого жодна із сурядних частин не може бути лінійно вкладена всередину іншої, підтверджує сурядність пояснювальних конструкцій: *Книга мені подобається, тобто в ній усе описується детально* ≠ **Книга, тобто в ній усе описується детально, мені подобається; *Тобто в ній, книга мені подобається, усе описується детально;*

2) критерій позиції сполучника, відповідно до якого сурядний сполучник не може займати в сурядній групі препозитивну позицію, підтверджує сурядність пояснювальних конструкцій: *Книга мені подобається, **тобто** в ній усе описується детально* ≠ **Тобто в ній описується детально, книга мені подобається*; 3) критерій Ширяєва, відповідно до якого частина, уведена сурядним сполучником, найчастіше не може бути поєднана сурядно із ще однією частиною, уведеною сурядним сполучником, так щоб вони однаково стосувалися спільної першої, підтверджує сурядність пояснювальних конструкцій: **Книга мені подобається, **тобто** в ній усе описується детально і **тобто** всі герої дуже позитивні*; 4) критерій морфосинтаксичного локусу, відповідно до якого за перетворення частин складносурядного речення в підрядні частини зі спільною головною обидва присудки цих частин змінюються, підтверджує сурядність пояснювальних конструкцій: *Книга мені подобається, **тобто** в ній усе описується детально* = *Я хочу, щоб книга мені сподобалася, **тобто** щоб в ній усе описувалося детально*; 5) критерій обмеження на сурядну групу, відповідно до якого за сурядності неможливе застосування таких операцій до сурядної групи, які включають у сферу дії лише один кон'юнкт, підтверджує сурядність пояснювальних конструкцій: *Книга мені подобається, **тобто** в ній усе описується детально* ≠ **Що мені подобається, **тобто** в ній усе описується детально?*, пор.: **Що мені подобається, **тобто** в чому усе описується детально?*; 6) критерій еліпсису, відповідно до якого в сурядних конструкціях більш широко застосовується еліпсис, ніж у підрядних, частково підтверджує сурядність пояснювальних конструкцій: *Книга мені подобається, **тобто** в ній усе описується детально* = *Книга мені подобається, **тобто** усе описує детально*; 7) критерій поведінки анафоричних займенників, відповідно до якого підмет у першій частині може бути виражений займенником і мати при цьому корелативний повний актант у другій, підтверджує сурядність пояснювальних конструкцій: *Вона мені подобається, **тобто** в книзі все описується детально*; 8) критерій здатності до фокусування (контрастування), відповідно до якого сурядні сполучники не здатні бути у сфері дії фокусних часток *тільки, саме, лише* та под., підтверджує сурядність пояснювальних конструкцій: *Книга мені подобається, **тобто** в ній усе описується детально* ≠ **Книга мені подобається, **тільки тобто** в ній усе описується детально*; 9) критерій явища головного речення, відповідно до якого деякі мовні одиниці (слова, ідіоми, синтаксичні звороти) характеризуються синтаксичною не підпорядкованістю (непідрядністю) і можуть бути в складі лише головної (у складнопідрядних) частини або в сурядних частинах, підтверджує сурядність пояснювальних конструкцій: *Книга мені подобається, **тобто** в ній усе описується детально* = *Книга мені подобається, **тобто** в ній усе описується детально, правда?* = *Чи правда, що книга мені подобається, і чи правда, що в ній усе описується детально*). Наведене переконує в тому, що за всіма формальними ознаками пояснювальні конструкції підпадають під категорію складносурядності.

Таким чином, складним сполучниковим реченням із пояснювальним відношенням у класифікації складного сполучникового речення має бути відведене місце в межах складносурядності. При цьому в синтаксичних описах має зазначатися, що цей тип реченневих одиниць характеризується виразною специфічністю і з погляду його семантичної та формальної

організації, і з погляду його комунікативно-прагматичної орієнтованості як синтаксичного засобу відбиття рефлексії мовцем своєї предикативно-номінативної діяльності.

Спостереження, викладені в статті, не вичерпують порушеної проблеми стосовно специфіки пояснювальних конструкцій. Зокрема потребують більш глибокого дослідження питання умов актуалізації модусів у цьому типі речень, відмінностей у семантичній специфіці пояснювальних конструкцій із різними сполучними засобами, а також формальних відмінностей, що пов'язані з цим.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Вихованець І. Р.** Граматика української мови. Синтаксис. – К. : Либідь, 1993. – 348 с.
2. **Глазова С. М.** Пояснювально-ототожнювальні конструкції в сучасній українській мові: семантика, граматика, прагматика : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01. – Харків, 2005. – 20 с.
3. **Глушкова Г. М.** Структурно-семантичні типи сурядності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01. – Донецьк, 1998. – 16 с.
4. **Городенська К.** Граматичний словник української мови: Сполучники. – Херсон : Видавництво ХДУ, 2007. – 340 с.
5. **Загнітко А. П.** Теоретична граматика української мови: Синтаксис : Монографія. – Донецьк : ДонНУ, 2001. – 662 с.
6. **Колосова Т. А.** Русские сложные предложения асимметричной структуры. – Воронеж : Изд-во Воронежского ун-та, 1980. – 164 с.
7. **Манаенко Г. Н.** Тип пропозиции в соотношении с диктумом и модусом предложения // Мовознавчий вісник : зб. наук. пр. / відп. ред. Г. І. Мартинова. – Черкаси, 2014. – Вип. 19. – С. 132–137.
8. **Пекеліс О. Е.** Сочинение и подчинение [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://rusgram.ru/%D0%A1%D0%BE%D1%87%D0%B8%D0%BD%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D0%B5_%D0%B8_%D0%BF%D0%BE%D0%B4%D1%87%D0%B8%D0%BD%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D0%B5.
9. **Пешковский А. М.** Русский синтаксис в научном освещении / вступ. ст. Ю. Д. Апресян. – М. : Языки славянской культуры, 2001. – 510 с.
10. **Полозова О. О.** Складні сполучникові речення асиметричної будови в сучасній українській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01. – Х., 2017. – 18 с.
11. **Слинько І. І.** Синтаксис сучасної української мови : Проблемні питання. – К. : Вища шк., 1994. – 670 с.
12. **Современный русский язык.** Синтаксис / под ред. В. А. Белошапковой. – М. : Высшая шк., 1989. – 800 с.
13. **Шитик Л.** Синхронна перехідність синтаксичних одиниць в українській літературній мові : [монографія] [відп. ред. К. Г. Городенська]. – Черкаси : Видавець Чабаненко Ю. А., 2014. – 474 с.
14. **Шмелева Т. В.** Модус и средства его выражения в высказывании // Идеографические аспекты русской грамматики / под. ред. В. А. Белошапковой и И. И. Милославского. – М. : Изд-во МГУ, 1988. – С. 168–200.
15. **Шувалова С. А.** Смысловые отношения между частями сложного предложения и способы их выражения : автореф. дис. на соискание ученой степени д-ра филол. наук : 10.02.01. – М., 1990. – 54 с.

Терещенко Василь Миколайович — кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри українознавства і лінгводидактики, Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди, вул. Валентинівська, 2, м. Харків.

E-mail: syntva@gmail.com

<http://orcid.org/0000-0002-2903-4525>

Tereshchenko Vasyl — PhD in Philology, associate professor, associated professor of Ukrainian studies and Linguodidactics Department. H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University. Valentynivska Str. 2, Kharkiv, 61168, Ukraine.

КОНЦЕПТОЛОГІЯ

УДК 811.161.2'373 : 398.3

Н. В. Плотнікова

КОНЦЕПТ СВЯТВЕЧІР У МІФОЛОГІЧНІЙ КАРТИНІ СВІТУ

Статтю присвячено комплексному аналізу концепту *Святвечір* мікроконцептосфери *Святки*, який спроектований на вивчення його особливостей у синхронічному та діахронічному аспектах, а також на з'ясування специфіки його відображення в ієрархічній системі української мовної картини світу, що передбачає виділення інформації про досліджуваний фрагмент концептуальної картини світу людини зі словників різних типів та етнографічних джерел (культурологічний аспект) і визначення особливостей його репрезентації в мові (семантичний аспект). Запропонована техніка аналізу лінгвокультурних концептів проходить у три етапи: 1) побудова номінативного поля концепту та встановлення його номінативної щільності; 2) опис структурних елементів концепту; 3) моделювання польової структури.

Ключові слова: лінгвокультурологія, мікроконцептосфера, концепт, архетип.

Плотникова Н. В. Концепт *святвечер* в мифологической картине мира. Статья посвящена комплексному анализу концепта *Святвечер* микроконцептосферы *Святки*, который спроектирован на изучение особенностей его отражения в синхроническом и диахроническом аспектах, а также на выяснение специфики его представления в иерархической системе языковой картины мира, при помощи осуществления выборки информации об исследуемом фрагменте концептуальной картины мира человека из словарей разных типов и этнографических источников (культурологический аспект), предпринята попытка определения особенностей его репрезентации в украинском языке (семантический аспект). Предложенная техника анализа лингвокультурных концептов проходит в три этапа: 1) построение номинативного поля концепта и определение его номинативной плотности; 2) описание структурных элементов концепта; 3) моделирование полевой структуры концепта.

Ключевые слова: лингвокультурология, микроконцептосфера, концепт, архетип.

Plotnikova N. V. Concept *Sviatvechir* (Christmas Eve) in Mythological World-Image. The article deals with the complex analysis of the concept *Sviatvechir* (Christmas Eve) of the microconcept-sphere *Sviatki* (Yule) projected for studying the peculiarities of its reflection in the synchronistical and diachronic aspects, as well as for clarifying of the specific character of its reflection in the hierarchical system of the linguistic world- mapping. Keeping within the limits of the lingvoculturological approach of the linguistic conceptology, in the research the notions such as conceptosphere, concept, conceptual microfield were considered.

In the structure of the microconcept-sphere *Sviatki* 46 central concepts distributed to 10 conceptual microfields were distinguished. The appropriate field structure (nucleus, near-nucleus zone and periphery) of the microconceptosphere *Sviatki* was modeled and the hierarchical organization (superconcepts, presuperconcept, basic concepts, subconcepts) was presented. But the technique of the analysis of the lingvoculturological concepts suggested in this work consists of 3 stages: 1) formation of the nominative field of concept and definition of its nominative density; 2) description of the structural elements of the concept; 3) modeling of its field structure. During the analysis of every concept the means of its linguistic expression, including their paradigmatic

*and derivational peculiarities were characterized. The research of the central concepts of the microconceptosphere **Sviatki** permitted to discover the specific character of the national mentality of the Ukrainians within the limits of this fragment of the linguistic world- mapping.*

Key words: *linguistic culturology, conceptosphere, microconceptosphere, concept.*

Зимовий цикл народної календарної обрядовості українців поділяється на доріздвяні та власне Різдвяні свята. Власне Різдвяні свята (Святки) починаються зі Святвечора й закінчуються Водохрещем і містять значний обсяг фактичного матеріалу. Цей матеріал дає змогу розглядати Різдвяні святки або мікроконцептосферу **Святки** (Мксф) як складну систему — концептуальне поле, що включає в себе множину концептів, тобто є концептополем макрорівня [10, с. 214]. Концептополе макрорівня, як і концептополе мікрорівня, повністю відповідає всім традиційним канонам теорії поля, тобто має структуру у вигляді ядра, приядерної зони та периферії.

Оскільки концептуальне поле — велике угруповання концептів, то вважаємо доцільним розподілити його на фрагменти — концептуальні мікрополя (КМП), що утворюють складну ієрархічну систему взаємопов'язаних полів, на основі яких формується мовна картина світу, та поєднують однорідні в поняттєвому відношенні одиниці (окремі концепти).

На концептуальному рівні свята різдвяно-новорічного циклу репрезентовані концептами **Святки**, **Святвечір**, **Різдво**, **Щедрий вечір**, **Новий рік**, **Голодна кутя** та **Водохреще**, що в складі концептуального поля «мікроконцептосфери **Святки**» групуються в концептуальне мікрополе «Різдвяно-новорічні свята». Один із фрагментів такого мікрополя, а власне концепт **Святвечір**, і становить предмет цього дослідження.

Канун Різдва Христового, який має назву **Святвечір**, з погляду етнографії та історії описували науковці XIX–XX ст.: О. Афанасьєв, І. Беньковський, О. Воропай, М. Грушевський, С. Килимник, О. Курочкін, І. Огієнко, О. Потебня, І. Сахаров, В. Скуратівський, І. Снегирьов, О. Терешенко, П. Чубинський та ін. Щодо лінгвістичного аналізу лексем, які репрезентують концепт **Святвечір**, то деякі з них аналізуються у дисертаціях І. Бочарової та І. Круть, але комплексний аналіз усіх наявних в українській мові мовних репрезентантів концепту **Святвечір** у науковій літературі відсутній.

Відповідно, актуальність теми цієї розвідки зумовлена необхідністю опису концепту **Святвечір** з огляду на нову лінгвістичну парадигму, що репрезентована лінгвокультурологічним напрямом у лінгвістиці з урахуванням як лінгвальних, так й екстралінгвальних чинників. Мета статті — здійснити лінгвоконцептуальний аналіз мовного вираження концепту **Святвечір** у межах мікроконцептосфери **Святки**.

Для дослідження центральних концептів Мксф **Святки** застосовуємо комплексну методика, що поєднує елементи семантико-когнітивного й лінгвокультурологічного аналізів та базується на трьох етапах:

1) *побудова номінативного поля концепту та встановлення його номінативної щільності. Номінативне поле концепту* — це сукупність мовних засобів, що об'єктивують концепт у конкретний період розвитку суспільства [9, с. 66]. Номінативне поле концепту будуємо шляхом суцільної вибірки зі словників

різних типів та етнографічних джерел прямих номінацій концепту, їхніх синонімів та дериватів. Номінативну щільність концепту пропонуємо подавати в цифровому еквіваленті, для чого вводимо поняття коефіцієнт номінативної щільності, який обчислюємо за формулою $Q_{nd} = NF_{\epsilon} : NF_{mes}$, де Q_{nd} — це коефіцієнт номінативної щільності, NF_{ϵ} — загальна кількість одиниць номінативного поля концепту, NF_{mes} — загальна кількість одиниць номінативного поля мікроконцептосфери, що становить 314 одиниць.

2) *виділення та опис структурних елементів концепту*. Згідно із методикою аналізу культурних концептів Ю. Степанова в структурі концепту виділяємо дві складові — культурну та поняттєву [14, с. 41]. Культурна складова містить три шари: а) історичний, де аналізуємо явище в складі святочної обрядовості з історико-етнографічного погляду; б) актуальний, де проводимо аналіз наявних синонімів та дериватів імені концепту; в) етимологічний, розгляд якого дає змогу визначити первинний смисл імені концепту. Поняттєву складову виявляємо шляхом аналізу значень основних мовних репрезентантів концепту, що проводиться методом компонентного аналізу. Згідно із методикою концептуального аналізу З. Попової та Й. Стерніна, спільні або близькі за змістом семи різних мовних репрезентантів одного концепту узагальнюємо й інтерпретуємо як когнітивні ознаки концепту [9, с. 201], які називаємо смисловим елементом або компонентом смислу концепту. Подібні смислові елементи отримуємо й упродовж аналізу всіх шарів культурної складової концепту, узагальнюючи та інтерпретуючи як смислові елементи первинний смисл імені концепту, смисли, що їх має концепт в історико-етнографічному контексті, лексичні значення синонімів та дериватів.

3) *моделювання польової структури концепту*. Розподіляючи концептополю на концептополе макро- і мікрорівня, А. Приходько до перших відніс ті, що включають множину концептів (у розвідці це Мксф *Святки*), у той час, як концептополе мікрорівня «можна умовно вважати ідіополем окремо взятого концепту» [10, с. 214]. Відповідно, концепт *Святвечір* — це концептополе мікрорівня, що складається з ієрархії смислових елементів. До ядра відносимо смислові елементи, що виділені під час аналізу поняттєвої складової. Усі інші компоненти смислу, залежно від частотності їхнього використання, а також від сфери вжитку, належать до приядерної або периферійної зон. Польову структуру концепту подаємо з урахуванням особливостей різних періодів.

Культурологічно-лінгвістичний аналіз концепту *Святвечір*. І. Культурна складова концепту. А) *історичний шар*. Попри те, що за свідченням В. Войтовича, «Свята вечерея святкується ще з часів трипільської культури» [2, с. 465], цьому факту немає документального підтвердження. Проте, аналізуючи обрядодії цього дня, на їх глибокі корені справедливо вказує К. Сосенко, який зазначає, що незвичайний вигляд і примітивність Тайної вечері доводять старовинність цього свята, оскільки «всі земноплоди, подавані на вечерю, це очевидна господарська збірка найнижчого типу з пракультурної доби; а традиції їх примітивного заготівлення «на вечерю» й їх споживання, може, не має собі рівної між іншими селянськими народами, святкуючими Різдво»

[13, с. 114]. На думку І. Квасниці, у давніх праукраїнських містеріях Святвечір також був святом худоби [15, с. 193], і цей «святочний захват народу худобою» та «благословення худоби жертвуваними хлібами й стравами та медом, годування худоби святою вечерею» [13, с. 116] є яскравою ілюстрацією стародавності цього свята. Вірогідно, менш стародавньою, але також язичницькою культурною верствою у святвечірніх традиціях є внесення Дідуха, розкладання сіна на столі та соломи під столом, а також покладання поруч із цим усякого господарського реманенту (плуг, борона, ярмо або упряж із коней тощо), що, безперечно, є відбитком у святковій обрядовості поступового господарського та агрокультурного розвитку слов'ян-язичників.

Але не лише ці обряди та традиції доводять існування Святвечора як свята ще у період язичництва. Розглядаючи **Святвечір** як концепт, зазначимо, що підґрунтям для цього базового (відносно мікроконцептосфери **Святки**) концепту стали концепти-архетипи **Вогонь**, **Сонце** та **Смерть**. З огляду на те, що традиції добування «нового вогню», зустрічі бога сонця, віра у прихід святих душ та вечера з ними, а також звичай «нести вечерю» родичам, що мають місце у Святвечір, відображають давній язичницький світогляд із його культом вогню, солярним культом та культом предків, до того ж, згадані обряди та традиції є найважливішими у цей вечір, робимо висновок, що Святвечір як свято має дійсно давнє походження і, ймовірно, що система його обрядовості повністю сформувалась ще в дохристиянську добу. Отже, вважаємо концепти-архетипи **Вогонь**, **Сонце** та **Смерть** суперконцептами стосовно базового концепту **Святвечір**, а всі обряди та традиції цього вечора визначаємо як субконцепти і репрезентуємо їх як структурні компоненти міфологеми **Святвечір**.

Аналіз історичного шару культурної складової концепту **Святвечір** у межах Мксф **Святки** дав змогу виявити субконцепти, які розглядаємо як смислові елементи: «кутя», «узвар», «карачун», «книш», «дідух», «солома», «зерно», «павук», «бджола», «сокира», «плуг». На лексичному рівні цей концепт репрезентовано відповідною лексемою.

Б) етимологічний шар. Лексема **Святвечір** утворилась шляхом складання основ прикметника *святий* та іменника *вечір* [4, с. 116], а аналіз етимологічного шару культурної складової концепту **Святвечір** у межах Мксф **Святки** виявив його смислові елементи: «святість», «передсвято», «вечір».

В) актуальний шар. Лексичні ознаки. Синонімічний ряд із домінантою **Святвечір** у словнику синонімів української мови відсутній, але побутові варіанти цієї назви фіксують тлумачні словники та етнографічні джерела: *Святвечір*, *Святий вечір*, *Свят-вечір*, *Свят Вечір*, *Багатий вечір*, *Багат-вечір*, *Багатвечір*, *Багата кутя*, *Свята вечеря*, *Тайна вечеря*, *Божя вечеря*, *Великій вечір*, *Вілія*, *Вилия*, *Вілія*, *Вѣля*, *Велия*, *Вилия*, *Коляда* [2, с. 465; 5, с. 272-275;

6, с. 19-35; 8, с. 9-10; 11, с. 12; 16, с. 73]. Ці синоніми потрактовуємо як етнографічні.

І. Левкович стверджує, що назва *Святвечір* має християнське походження і належить не тільки до навечір'я Різдва Христового, а також і до всіх вечорів різдвяного циклу. Основою для такої номінації стало повір'я про те, що в цей день (вечір) «Христос ходить по землі», а отже, цей вечір — святий. Але, як зазначає С. Килимник, на Святвечір до хати входять добрі й святі духи-Лада разом із богом Сонця [6, с. 34-35], тобто первісно святість цього вечора пов'язана зі святими гостями (сонцем та духами), місце яких у християнську добу заступила постать Ісуса Христа.

В основу номінації *Багатий вечір* покладено багатство святвечірнього столу, тобто кількість страв на ньому, оскільки до їхнього складу мала входити вся городина і садовина, що була в господарстві. Відмінності в написанні цих назв (*Святий вечір*, *Свят Вечір*, *Свят-вечір*, *Святвечір*) та (*Багатий вечір*, *Багат-вечір*, *Багатвечір*) викликані історичними змінами.

Аналізуючи назву *Багата кутя*, І. Бочарова наголошує, що в слова *кутя* на підставі закону аналогії розвинулось значення «передсвято», оскільки трохи раніше це значення внаслідок метонімічного перенесення отримало слово *канун*, що первісно позначало (так само, як і *кутя*) «один із жертвних церковних приносів» [1, с. 52]. Розвиток значення «передсвято» у словах *кутя* та *канун* пояснюється використанням цієї їжі як в язичницькій, так і в християнській традиції, в якості перших страв у день, що передє основному святу. Отже, в основу номінації *Багата кутя* лягло розуміння куті як передодня свята і багатство святвечірнього столу.

Подвійну основу має і назва *Свята вечеря*, оскільки в цей день відбувається вечеря — пригощання, що влаштовують увечері з певної нагоди, а прихід святих душ, яких ушановували під час цієї вечері в період язичництва, надавав цій події святості. Із прийняттям християнства та розповсюдженням текстів Біблії серед простого населення, в народній свідомості виникає асоціативна паралель між язичницькою *Святою вечерею* і біблійною легендою про тайну вечерю Ісуса Христа, що сприяє перенесенню номінації *Тайна вечеря* на *Свята вечеря*. Номінація *Божья вечеря* (вживається лише гуцулами) є наслідком переосмислення назви *Тайна вечеря*, головним персонажем якої був Ісус Христос, тобто Бог.

Щодо походження назви *Вілія*, що репрезентована значною кількістю фонетичних варіантів, існують дві теорії, зокрема деякі науковці справедливо вважають, що вона «нагадує своє походження від латинського слова «vigilia», що стало прийнятним у польському словнику літературної мови, як назва дня, що попереджує Різдво» [8, с. 10]. Ця теорія вказує на запозиченість цієї назви із польської мови, порівн.: «(стп. *wilia*, лат. *vigilia*)». До цієї теорії пристає й І. Круть, яка зазначає, що слово *Вілія* у сучасному значенні *вечір напередодні Різдва* «розвинулося шляхом звуження семантики від «вечір / день напередодні» [7, с. 81], тобто від свого первісного значення. Іншу точку зору відстоює І. Левкович: спираючись на існування в Перемишніні, Яворівщині і Новосяндеччині назви *Велія*, вона вважає правдоподібним

походження назви *Вілія*, «від старослов'янського слова «велій», себто «великий»» [8, с. 9-10], що містить словник В. Даля, порівн.: «*Велій* црк. Великий» [3:1, с. 177].

Назва *Коляда* як синонім до номінації *Святвечір* уживається рідко (її фіксують П. Чубинський [16, с. 73], І. Левкович [8, с. 10]). Подібне значення лексеми *Коляда* є результатом метонімічного перенесення назви цілого (*Коляда* у значенні *Святки*) на частину цілого (Святвечір як складова Святко).

Парадигматичний аналіз дав змогу виявити синонімічний ряд мовних репрезентантів міфологеми *Святвечір*: СВЯТВЕЧІР – БАГАТИЙ ВЕЧІР – БАГАТА КУТЯ – СВЯТА ВЕЧЕРЯ – ВІЛІЯ – КОЛЯДА зі спільною архісемою *вечір*. З огляду на регіональний ужиток лексем *Вілія*, *Коляда* й словосполучення *Багата кутя*, застарілість номінації *Свята вечеря*, наявність диференціальних сем у семантичній структурі словосполучення *Багатий вечір* домінантою цього ряду вважаємо лексему *Святвечір*, що і стала назвою концепту.

Аналіз актуального шару культурної складової концепту *Світвечір* у межах Мксф *Святки* дав змогу виявити його смислові елементи: «*передсвято*», «*святість*», «*бог Сонце*», «*святі духи*», «*вечеря*», «*кутя*», «*Ісус Христос*». Кількість одиниць номінативного поля концепту *Святвечір* дорівнює 21, а коефіцієнт номінативної щільності становить 0,066, що свідчить про свідоме побутування згаданого концепту в межах Мксф *Святки*, та про його достатню комунікативну релевантність.

II. Поняття складова концепту. Основними мовними репрезентантами міфологеми *Святвечір* є *Багатий вечір*, *Багата кутя*, *Свята вечеря*, *Вілія*, *Коляда* та, власне, *Святвечір*.

У лексикографічних джерелах усі засоби мовного вираження міфологеми *Святвечір* (крім лексеми *Коляда*) мають лише один ЛСВ: *вечір перед Різдвом* або *вечір напередодні Різдва*, або *святвечір*.

Щодо лексеми *Коляда*, то серед лексикографічних джерел лише словники російської мови її фіксують у значенні *канун Різдва Христового* [3: 2, с. 136]. На використання цієї лексеми в такому значенні в українській мові вказує І. Левкович, порівн.: «Волинь і сумежна Грубешівщина називають свят-вечір «колядою»» [8, с. 10]. Отже, у семантичній структурі лексеми *Коляда* також виділяємо ЛСВ *вечір перед Різдвом*.

МОВНИЙ РЕПРЕЗЕНТАНТ	ЛСВ	СЕМИ
<i>Святвечір</i>	Вечір перед Різдвом.	1. Вечір 2. Вечір перед Різдвом
Багатий вечір	Вечір напередодні Різдва, коли виставляють на стіл багато різних страв.	1. Вечір 2. Вечір перед Різдвом 3. Багато страв
Багата кутя	Переддень Різдва, Святвечір.	1. Вечір 2. Переддень Різдва 3. Святвечір

Свята вечеря	Вечеря у святий вечір.	1. Вечір 2. Вечеря 3. Святвечір
Вілія	День перед яким-небудь святом / (день перед Різдом) Святвечір	1. День перед святом 2. Переддень Різдва 3. Вечір 4. Святвечір
Коляда	Вечір перед Різдом	1. Вечір 2. Вечір перед Різдом

Відповідно, у свідомості сучасних українців міфологема **Святвечір** як складник Мксф **Святки** містить смислові елементи «*Передсвято*» і «*вечеря*».

Проведений комплексний аналіз концепту **Святвечір** як складника Мксф **Святки** сприяв виділенню його домінантних смислових елементів, що дало змогу розглянути цей концепт з огляду на його польову організацію:

ПЕРІОД	КОМПОНЕНТИ СМИСЛІВ
Дохристиянська доба	1. <i>Ядро</i> : «вечір», «передсвято»; 2. <i>Приядерна зона</i> : «вечеря», «кутя», «узвар», «Дідух», «бог Сонце», «святі духи», «Карачун»; 3. <i>Периферія</i> : «книш», «павук», «бджола», «сокира», «плуг», «солома», «зерно».
Доба християнства	1. <i>Ядро</i> : «святість», «вечір», «передсвято»; 2. <i>Приядерна зона</i> : «вечеря», «кутя», «узвар», «Дідух», «бог Сонце», «святі духи», «Карачун», «Ісус Христос»; 3. <i>Периферія</i> : «книш», «павук», «бджола», «сокира», «плуг», «солома», «зерно».
Сучасний період	1. <i>Ядро</i> : «святість», «вечір», «передсвято»; 2. <i>Приядерна зона</i> : «вечеря», «кутя», «узвар», «Дідух», «Карачун», «Ісус Христос»; 3. <i>Периферія</i> : «книш», «павук», «бджола», «сокира», «плуг», «солома», «зерно».

Проаналізувавши концептуальну структуру концепту **Святвечір** з огляду на польову організацію, ми дійшли висновку, що ядерні компоненти смислів складають $\approx 17\%$. Упродовж віків у ядерній зоні концептуальної структури цього концепту відбулись несуттєві зміни, зокрема після прийняття християнства концептуальна структура концепту **Святвечір** розширюється компонентом смислу «святість», який залишається актуальним й сьогодні.

Відсоткове вираження компонентів смислів приядерної зони для концепту **Святвечір** сягає $\approx 35\%$. Упродовж віків у цій зоні також відбулися незначні зміни, зокрема у добу християнства периферійні зони концептуальних структур деяких концептів розширились завдяки виникненню смислових елементів із релігійною мотивацією: у міфологеми **Святвечір** з'являється компонент смислу «*Ісус Христос*». Нові смислові елементи із релігійною мотивацією виштовхують із приядерних зон концептуальних

структур заданих концептів компоненти смислів язичницького походження, зокрема міфологема *Святвечір* утрачає смислові елементи «*бог Сонце*», «*святі духи*».

Периферійна зона міфологеми *Святвечір* містить $\approx 47\%$ смислових елементів й упорядовж віків жодних змін не зазнала.

Результати вивчення міфологеми *Святвечір*, що отримані за допомогою компонентного, етимологічного та історико-культурологічного аналізу, дають змогу зробити висновок, що цей концепт належить до значущих в українській культурі та в житті українців.

Запропонована методика комплексного аналізу культурних концептів може бути використана для вивчення інших подібних концептів, що є перспективним у сучасний період, коли простежуємо помітне посилення уваги до національної самобутності української культури.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бочарова І. В. Лексико-семантичні та граматичні параметри назв релігійних свят у сучасній українській мові: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. – Київ, 1999. – 189 с.
2. Войтович В. М. Українська міфологія. – К.: Либідь, 2002. – 664 с.
3. Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка: В 4 т. – М.: Русский язык – Медиа, 2005. – Т. 1.: А-З. – 2005. – 699 с.; Т. 2.: И-О. – 2005. – 779 с.
4. Етимологічний словник української мови: В 7 т. / АН УРСР, ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; [гол. ред. О. С. Мельничук]. – К.: Наукова думка, 1982-2006. – Т. 5.: Р-Т. – 2006. – 704 с.
5. Гларіон митрополит. Дохристиянські вірування українського народу. – Вінніпег, 1965. – 424 с.
6. Килимник С. Український рік у народних звичаях в історичному освітленні: [у 3 кн., 6 т.]. – Вінніпег, Торонто, 1964. – Кн. 1. – Т. 1.: (Зимовий цикл). – 1964. – 154 с.
7. Круть І. Ю. Лексика календарно-обрядової поезії: структурно-семантичний та стилістичний аспекти: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. – Кіровоград, 2004. – 189 с.
8. Левкович І. Українські народні різдвяні звичаї. – Лондон, 1956. – 44 с.
9. Попова З. Д. Когнитивная лингвистика. – М., 2007. – 314 с.
10. Приходько А. М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики. – Запоріжжя: Прем'єр, 2008. – 332 с.
11. Скуратівський В. Т. Дідух: Свята українського народу. – К.: Освіта, 1995. – 272 с.
12. Словник синонімів української мови: В 2 т. / А. А. Бурачок, Г. М. Гнатюк, С. І. Головапук та ін. – К.: Наукова думка, 1999-2000. – Т. 2.: О-Я. – 2000. – 960 с.
13. Сосенко К. Різдво-Коляда і Шедрий вечір: культурологічні оповідання. – К.: Український письменник, 1994. – 286 с.
14. Степанов Ю. С. Константы: Словарь русской культуры. Опыт исследования. – М., 1997. – 824 с.
15. Традиції та звичаї українців: В 2 т. / [авт.-упоряд. І. Квасниця]. – К.: Гнозис, 2007. – Т.1.: Зима. – 2007. – 408 с.
16. Чубинский П. П. Календарь народных обычаев и обрядов. – К.: Музична Україна, 1993. – 80 с.

Плотнікова Наталя Володимирівна – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри сучасних європейських мов, Харківський інститут фінансів Українського державного університету фінансів та міжнародної торгівлі. Плетнівський провулок, 5, Харків, 61000, Україна.

E-mail: Natali.Plotnikova.02@mail.ru

tel.: +38 066 727 22 08

orcid.org/0000-0001-9719-6238

Plotnikova Natalia Volodimirivna – Ph.D in Philology, Associate Professor, Department of Modern European Language, Kharkiv institute of finance of the Ukrainian state university of finance and international trade. Pletnivskyi Lane 5, Kharkiv, 61000, Ukraine.

**ВЕРБАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУ ЛЮБОВ / КОХАННЯ ЯК ДУХОВНОЇ ЦІННОСТІ В ПОЕТИЧНОМУ МОВЛЕННІ ВІКТОРА БОЙКА
(на матеріалах збірки «Пролог»)**

У статті висвітлено категорію духовної цінності любов / кохання як складника поетичної мовної картини світу Віктора Бойка, визначені контексти, у яких есплікуються поняття духовної цінності, розмежовано сфери кохання й любові. Також окреслено специфіку образно-метафоричного мовлення поета, що визначає його творчу індивідуальність та ідіостиль. Сконцентровано увагу на формуванні світогляду митця на початку творчого шляху, а також на його власному розумінні любові / кохання як однієї з найважливіших загальнолюдських й особистісних цінностей.

Ключові слова: любов, кохання, духовні цінності, мова, творча індивідуальність, мовна картина світу, ідіостиль.

Черненко О. И. Любовь как духовная ценность в поэзии Виктора Бойко. В статье рассматривается понятие духовной ценности любви как составляющей языковой картины мира Виктора Бойко, определены контексты, в которых эсплицируется понятие духовной ценности, разграничены сферы любовь / любовь. Также обозначена специфика образно-метафорического языка поэта, который определяет его творческую индивидуальность и идиостиль. Сконцентрировано внимание на формировании мировоззрения поэта в начале его творческого пути, а также определении им любви как одной из важнейших общечеловеческих и личностных ценностей.

Ключевые слова: любовь, духовные ценности, язык, творческая индивидуальность, языковая картина мира, идиостиль.

Chernenko O. I. Love as Moral Value in Victor Boyko's Poetry Discourse. *In the article the concept of moral value of love is examined as a one of the notional in language mapping of the world of Victor Boyko. In his poetry the concept of moral value is certain, spheres love / to be in love are differentiated. Also the specific of poet's figuratively-metaphorical language determines his creative individuality and individual style.*

The aim of research is to identify the expression features of moral value love / to be in love in Victor Boyko's poetry discourse.

The task of research is to set up dominants for an individual style of Victor Boyko's poetry; to define a sphere of moral values in the contexts; to separate the sphere that is common for all personality values in the poetic discourse of the Victor Boyko's poetry.

The work has general orientation on modern researches of poetic discourse in the linguistics, where the poetic texts are analyzed as the carriers of certain system of moral value as the special form of communication, that allows to reconstruct the poet's individual style.

In the work the poet's worldview is represented; the specificity of the figurative language which is one of the determinants of the poet's artistic individuality, his own individual style is defined.

In the conclusions of the research it is paid attention on forming of poet's world view at the beginning of his creative way, and also determination to love as one of major common to all mankind and personality values.

Key words: love, moral values, language, creative individuality, language world-mapping, individual style.

Поняття «духовні цінності» становить основу загальнолюдської поведінки й морального стану суспільства. Навколо цієї проблеми концентрується

багато інших складників. Сучасна лінгвістична наука має великий досвід вивчення вимірів духовних цінностей людини й суспільства в цілому. Розглядом і тлумаченням цієї проблеми займалися такі дослідники, зокрема С.Я. Єрмоленко, Л.А. Лисиченко, В.С. Калашник, О.О. Маленко, К.Ю. Голубородько, О.О. Скоробогатова, у тому числі Л.В. Максимов, В.Я. Мізєцька, М. Попович, Т.А. Космеда, А.К. Мойсієнко, Г.М. Сютя, П.О. Селігей, І.І. Степанченко, російські мовознавці Н.Д. Арутюнова, Ю.С. Степанов, М.М. Правдін та багато інших. Проте докладних досліджень цієї проблеми не було проведено. Загальна спрямованість сучасних досліджень поетичного дискурсу в руслі когнітивної парадигми лінгвістики, в яких поетичні тексти розглядають як носії певної системи концептів, як особливу форму комунікації, що дозволяє реконструювати ідіостиль поета й визначає актуальність даної статті.

Мета розвідки – дослідити особливості вираження духовної цінності любов / кохання в поезії Віктора Бойка.

Об'єкт дослідження – концептосфера любові в мовленнєвій парадигмі митця.

Предмет – любов / кохання як одне з начал, що визначає творчу індивідуальність майстра художнього слова.

Традиційний підхід до розрізнення духовних цінностей дозволяє певний умовний поділ їх на загальнолюдські й особистісні. Пізнання або визначення загальнолюдських цінностей ґрунтується, перш за все на тому, що саме суспільство відносить до загальнолюдських цінностей. Якщо дивитися на це з боку особистості, то людина як така спирається, перш за все, на сприйняття зорове, що є базою первинного, примітивного рівня сприйняття, який починається з її візійного образу. Вона пізнає світ через свої внутрішні відчуття, орієнтується на власний досвід і таким чином, відбувається формування внутрішньо людських (особистісних) цінностей.

Кожний письменник має свій власний мовний світ, осмислений, освоєний свідомістю, баченням, темпераментом, – улюблені асоціації, свій спосіб мистецького синтезу. Образно-метафоричний світ є одним з тих начал, що визначають творчу індивідуальність художника. У ньому виявляється специфіка поетичних «органів чуття» митця, його емоційний тип. Провідна риса життя і творчості Віктора Бойка – всеохопність. Форма поезій – переважно не мініатюри – мовби відтворюють намагання в кожному вірші передати якнайбільше. Завдяки мікро образам із сьогодення (*«Так тісно стало чомусь на білім світі – важко знайти без неукраїни місця», «І наші душі брав огонь на крила», «Ростуть «Макдоналд'си» та «Білли» немов бур'ян, а чи трава, стають героями дебіли... Приватизація трива!»*) вона є абсолютно сучасною. Проте важливо вказати на провідну рису поезій В.Бойка – чесність, безкомпромісність, уміння автора вслухатися не лише в себе, а в людське життя, навколишній світ. Це протиставляє постать поета деяким пост модерністам і являє читачеві виважене, людяне, справжнє слово. Основними мотивами творів В. Бойка є час, пам'ять, душевна чистота, творчість, усе українське як справжнє й рідне тощо. Художній світ автора від книги до книги лишається

сталим, за винятком того, що поет із часом робить усе більший акцент на філософському осмисленні світу, з роками й набутим досвідом він усе глибше вдивляється в себе та в навколишнє середовище, гостріше відчуває й осмислює події буденного життя й водночас мудрішими стають рядки його поезій.

Не можна також оминути увагою й людину (особистість) як одну з духовних цінностей поетичного мовлення митця, яка створює індивідуальну систему концептів: національні образи, асоціації, емоції та почуття, властиві національній культурі. Як зазначає Л.А. Лисиченко, «недооцінка експресивного компонента значення може порушити загальний стиль твору, неввірно визначити акценти», які читач сприйме «як невідповідне до авторської оцінки явищ» [7, с.73]. Емоції проникають у семантику слова й закріплюються в ній, як-от у поезіях Віктора Бойка: *«хлоп'ята сонцелиці»*, *«гриміла далина»*, *«відлунувала вись»*, *«ридає патефон»*, *«Посадив мене дядько/ стерегти його тишу»*, *«Про що в нім шепчуть виспілі зернята — / маленькі впуки яблуні старої?»*, *«Коли мене обступить самота...»*, *«Ми чули світ увиш, ушир, углиб»*, *«І наші душі брав огонь на крила»*, *«Ми слухали. / Багаття говорило»*, *«Не довіряймося ж вітрам, / щоб душ не вивіяли часом»* тощо.

Емотивність має два плани: план змісту і план вираження, через які відбувається виявлення емоційного ставлення і стан співбесідників. Емотивні концепти (вербальні засоби) в контексті — мовний феномен під час реалізації його в мовленні.

Наприклад, у поезії Віктора Бойка «Перепис» герой приходить фіксувати кількість населення й бачить, що в хаті живуть лише двоє старих, точніше *«дві долі»*. Слово *«доля»* як синонім до *«людини»* тут якраз й ілюструє мотив битого шляху, адже *«доля»* — щось тягле, осяжне, зболене, зморене й водночас просвітлене, мудре. Старенькі дивляться у світ самі, бо *«доньки повіддавані далеко»*, а сини вбиті на війні.

Текстоцентричні й антропоцентричні підходи до вивчення мови художнього тексту потребують поєднання парадигматичного й синтагматичного аспектів мови. Парадигматика розглядає однотипні мовні одиниці в їхніх спільних і відмінних рисах (у поезіях В. Бойка: *«сонцеголосі (слова)»* — *«сонцелиці (хлоп'ята)»* — *«сонцеголові (дядьки)»* — *«сонцегруді (молодиці)»* — *«сонцеруки (бабусі)»*, *«перекотипісня»* — *«перекотишастя»* тощо). Риси, які дають підставу включати слова до однієї парадигми на основі спільності, називають ототожнювальними. Семантичні особливості, за якими значення слів протиставляються, називають диференційними семантичними ознаками. Парадигматика й синтагматика становлять взаємопов'язані параметри системи мови, оскільки, з одного боку, сполучуваність мовних одиниць ґрунтується на їхньому парадигматичному потенціалі, з іншого, парадигматика визначається синтагматичними можливостями одиниць — їх лінійним сполученням у мовленнєвому потоці (пор. у поезіях В. Бойка: *«видаую з колосся теплі сонячні зерниці»*, *«шепчуть виспілі зернята — маленькі впуки яблуні старої»*).

Вивчення парадигматичних образних слововживань спирається на врахування моделей валентності тих чи інших лексико-стилістичних одиниць; лінійної послідовності лексичних одиниць як тематичного напрямку в тексті;

асоціативних смислових єдностей часових, просторових, причиново-наслідкових відношень мовних одиниць; ієрархії поняттєвих взаємовідношень образних явищ мови в контексті культури.

Мовна індивідуальність митця, його мовна картина світу формується не тільки під впливом суспільно-політичних і культурно-історичних чинників, у ній активну роль відіграють індивідуально-психічні фактори, характер поета, його світогляд і розуміння цінності людського життя.

Мова творів Віктора Бойка виокремлює шанобливе ставлення поета до соціокультурних й особистісних моральних цінностей. У деяких поетичних рядках це виражено дуже яскраво. Переживання ліричних героїв ніби йде від самого автора рядків.

ЛЮБОВ – ЖУРБА: *Вишивала рушник // Тиха мати в засмученій хаті, // І зітхало в руках // Біле-біле, як сніг, полотно. // Вишивала рушник, // А сама все боялась зітхати – // Та весільні квітки // Невеселі були все одно.*

Образ матері, яка переймається сумною долею єдиного сина, що ніколи не побачить світ голубими очима, наскрізним мотивом проходить крізь увесь вірш і є символічним, як і традиційний український рушник, який уособлює родинне тепло, затишок й щасливу долю людини. Саме з ним пов'язані ціннісні уявлення про світ самого поета, його ставлення до національних традицій і звичаїв, любові зокрема. Одразу ж постає перед читачем образ юнака, що збирається одружитися, але не бачить обличчя своєї нареченої. Й віникає питання, а яким би постав перед хлопцем світ, якби він міг його побачити? Єдине бажання, яке виникає в матері під час вишивання весільного рушника чітко продиктовано в кінцівці вірша: *Вишивала рушник, // От би вишити синії очі. // Хоч сумні, хоч веселі, // Отакі б, як у сина були, // Вишивала рушник – // І нестерпно ввижалось щоночі, // Що вони ожили, ожили, ожили!*

На думку О.О. Маленко: «Написання поетичного твору – складний процес пізнання митцем життя, осмислення фактів, подій, а також цілеспрямоване втілення отриманих вражень у художній, образній формі. Кожен поет, створюючи нове, пристосовує мовні засоби попередніх епох розвитку літературної і поетичної мови до вираження нового змісту. При цьому мовно-стилістичні засоби поетичного образотворення не залишаються незмінними у часі. Насамперед це стосується поетичної лексики, яка у своєму значному обсязі вийшла з надр фольклору (народнопісенної творчості)» [8, с. 161]. Саме така лексика наявна у вірші В. Бойка «Котигорошко»: *Тешу колodu жовту, сучкувату. // Мороз тріщить, аж подих забива. // А син погрітись не пускає в хату, // а синові потрібна булава... // – Не іграшкова, а міцна й велика, – // крізь слюзи умовляє на ходу, – // бо десь Котигорошко б'ється з Лихом, // а з чим йому на поміч я піду?! – // Я повертаюся, які тут жарти! // Якщо потрібна, буде, не журись. // Бо що, як справді в царство тридев'яте // Змій Жеретій награвнув з-за гори.*

Т.Ю. Кальченко в дисертації «Функціонально-семантичні особливості прецедентних феноменів у поетичних текстах І. Римарука і В. Герасим'юка», говорить про таке: «Лінгвоконцептологічний підхід до поетичної мови

спрямований на її розгляд у нерозривному зв'язку з мовною особистістю поета, яка, у свою чергу, є носієм національної картини світу. Національний культурний зміст поетичного твору може містити різні складники. Виокремлюють міфологічну, фольклорну, релігійну, історичну сфери культурних смислів. Поетична мова конкретного автора і певного історичного періоду є своєрідним сполученням сукупності цих смислів. Поетичний твір є цілісним відбиттям національного, культурного та історичного досвіду, пов'язаного з особистим, суб'єктивним переживанням його творця. Особливості мовної особистості поета пов'язані з характером творчої діяльності. Глибина поетичного тексту пов'язана зі здатністю митця втілювати власні інтенції у поетичному слові, використовувати весь потенціал внутрішньої форми слова, що стає основою метафорики поезії. Особистість митця набуває нових рис, поглиблюється та ускладнюється порівняно з мовною особистістю пересічного носія мови» [6, с.12 - 17].

Так і кохання до жінки виявляється бурхливим й пристрасним з одного боку, й сумним і безнадійним з іншого в Бойкових поезіях.

КОХАННЯ – НАДІЯ: *Весна мене бентежила, як сміх, // Дівочий сміх, чистіший зоредзвону, // А по ярах зітхав зчорнілий сніг, // Й торішній лист покліпував спросоння. // ...Надію втративши, я сам не свій // Спинився і з досади вниз поглянув, і враз здалося, що не втримавсь дзвін // І пролісками випав на галяву. // ... Просилась пісня, в тисячу весіль, // А угорі, хоч утікай від себе, // Галаяу, мабуть, із усіх лісів // Не втрималися і злетіли в небо.*

КОХАННЯ – ЖИТТЯ: *І ранок був, і день завзято // Гасав, запригіши всі вітри, // І ти прийшла така крилата, // Не вірила, що я без крил. // Бо кликала мене летіти // В якісь небачені світи, // А я казав, що ми не діти, // А я боявся висоти. // І на землі лишився жити, // І все неначебто як слід, // А ти комусь щоденним митом // Приносиш сонце на крилі. // У мене ж справи все звичайні, // Собі не можу лиш простити, // Що все тебе не вистачає, // Що все бракує висоти.*

КОХАННЯ – ДОЛЯ: *Було всього: гукать-не догукатись, // Дружини сміх і плаття...плаття кремове. // Та на стіні новенька фотокартка, // Де син Юрко вже грається у крем'яхи. // А потім в житті танк горів хрестатий, // Вогонь, вогонь...товариш помира... // Додому повернувся в сорок п'ятім – // Сім ї нема, а сіяті пора. // Удень кріпився, а вночі кричати // Хотілося, бо знову, знов вогонь, // А із вогню Юркові реченята – // І вже ніяк не вихопить його...*

// У хаті сам. Ні, не допоможе й чарка, // І строчать коники в порожню темряву... // Та на стіні поживкла фотокартка, // Де син Юрко ще грається у крем'яхи.

К.Ю. Голобородько в монографії «Ідіостиль Олександра Олеся: лінгвокогнітивна інтерпретація» подає наступні дефініції вираження концепту любові / кохання: «Широке розуміння любові започатковано давньокитайською філософією. Любов містить у собі широкий спектр проявів – від еротичної закоханості, любові до дітей та батьків, патріотизму – до меломанії й любові до неба, зірок, природи. Така типологія базується на визначенні предмета любові. Найбільшу роль в історико-філософській та культурній

традиціях європейської самосвідомості відіграв дихотомічний поділ любові на земну (грішну) та небесну (святую). Поезії українських майстрів слова репрезентують різні види любові. Митці пишуть про любов до рідної землі, рідного слова, ідеї, системи цінностей, спільноти, до особи, про синівську або дочірню, батьківську, подружню (інтимну) любов. В українській мові на позначення феномену любові функціонують дві лексеми — любов і кохання. Два значення збігаються із розумінням любові як інтимним і не інтимним почуттям» [5, с. 327-328].

У поетичних текстах В. Бойка теж існує певне розмежування цих концептів.

ЛЮБОВ – УТІХА: *Хочеш? // Буйним весіллям // Підпережуться родичі. // Хочеш? // Про повесіння // Говоритиму одами. // Хочеш? // Вибухну квітами // На килимах узлісь! // Хочеш? // Просто любитиму, // Як тепер, як колись.*

Концептосфера **ЛЮБОВ / КОХАННЯ** виражена у творчості Віктора Бойка наскрізно й різноманітно. Отже, можна зазначити, що мовна картина світу поета розкривається в метафоричності образів і символів, його сприйнятті навколишнього середовища, соціуму в цілому. Це дозволяє зробити висновок про актуальність питання духовних цінностей, яке на сьогодні має підґрунтя для активного вивчення в сучасній лінгвістиці і є предметом розгляду та подальших досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Бойко В.С.** Битий шлях: Поезії. — К.: Молодь, 1989. — 104 с.
2. **Бойко В.С.** Земні турботи: Поезії. — Х.: Прапор, 1978. — 39 с.
3. **Бойко В.С.** Назовсім: Вірші. — Х.: Майдан, 2016. — 236 с.
4. **Бойко В.С.** Обличчям до багаття: Поезії, — Х.: Прапор, 1984. — 47 с.
5. **Голобородько К.Ю.** Ідіостиль Олександра Олеся: лінгвокогнітивна інтерпретація: [монографія]. — Х.: Харків. історико-філологічне товариство, 2010. — 527, [1] с.
6. **Кальченко Т.Ю.** Функціонально-семантичні особливості препедентних феноменів у поетичних текстах І. Римарука і В. Герасим'юка: дис. ...канд. філолог. наук 10.02.01. — Х.: ХНПУ ім. Г.С. Сковороди, 2014. — 187 с.
7. **Лисиченко Л.А.** Лексико-семантичний вимір мовної картини світу. — Х.: Основа, 2009. — 191с.
8. **Маленко О.О.** Лінгвопоетика Всесвіту в українському художньому тексті: Еволюція смислів. — Х.: Основа, 2004. — 184с.

Черненко Ольга Ігорівна — аспірантка кафедри української мови; Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди. Вул. Валентинівська 2, м. Харків, 61168, Україна.

E-mail: olsheva@rambler.ru

tel: +380669231463

orcid.org/00000003-4922-3814

Chernenko Olga Igorivna — Postgraduate Student, Department of the Ukrainian Language, H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University. Valentynivska Str. 2, Kharkiv, 61168, Ukraine.

ТЕКСТОЛОГІЯ. ДИСКУРСОЛОГІЯ

УДК 811.161.2:821.161.2-36

Д.М. Івашенюк

ДО ПИТАННЯ ПРО МОВНІ ЗАСОБИ СМІХОТВОРЕННЯ В ТЕКСТАХ УКРАЇНСЬКИХ АНЕКДОТІВ

У статті розглянуто мовні засоби досягнення комічного ефекту наявні в текстах українських анекдотів. Проаналізовано засоби комічного, що репрезентують поняття «чужий» та відмінності в мовних культурах, що відображають «чужинність». Закцентовано увагу на уживанні слів, що є маркерами «чужинності» для українців за певними критеріями. Розглянуто основні типи відношень, в яких концептуалізується опозиція «свій-чужий» в українській мовній картині світу: власне належності / неналежності, кровної пов'язаності / непов'язаності, духовної спільності / відмінності.

Ключові слова: анекдот, поняття «чужий», засоби комічного, опозиція «свій-чужий», мовна картина світу, чужинність.

Івашенюк Д. М. О языковых средствах создания комического эффекта в текстах украинских анекдотов. В статье рассмотрено языковые средства, присутствующие в текстах украинских анекдотов, которые употребляются для достижения комического эффекта. Проанализированы средства создания комического, которые представляют понятие «чужой» и отличия в языковых культурах. Обращено внимание на употребление слов, которые отображают отличия для украинцев по определенным критериям. Рассмотрены основные типы отношений, в которых реализуется оппозиция «свой-чужой» в украинской языковой картине мира.

Ключевые слова: анекдот, понятие «чужой», средства создания комического эффекта, оппозиция «свій-чужий», языковая картина мира, отличие.

Ivashenyuk D. M. Linguistic Means of Comic Effect in Ukrainian Anecdotes. Modern linguistics requires complex studies that investigate the linguistic and stylistic features, structure and subject matter of the texts of anecdotes. The article analyses Ukrainian anecdotes as specific feature of national culture.

The topicality of the article leaves no doubt since this issue is not investigated enough in Modern linguistics and the article reveals linguistic units, which represent comic means in Ukrainian anecdotes. The article defines linguistic features of jokes, focusing on some words, which are markers of differentiation for Ukrainians focusing on some criteria, analyses linguistic units which describe notion «the other» and some difference in languages. The article considers the main relations of opposition «own and the other».

The aim of our research is to draw main comic means, which represent notion «the other» in Ukrainian anecdotes.

The article defines international jokes with funny situations, these jokes are about Jew, Gipsy, Georgian, Chukchi.

The research of anecdotes as a special type of the text is very important nowadays for culture, literature and linguistic studies. It is necessary to investigate its topics, dynamics of its plot and characters, situations, some aspects of its linguistic features and means that reflect dichotomy «own-the other». It can be revealed in differences of national speech and in usage of some words.

Key words: anecdote, opposition «own and the other», «the other», comic means, differentiation.

Анекдот як специфічний репрезентант національної культури в різні часи неодноразово був об'єктом вивчення науковців різних галузей. Анекдот досліджували культурологи (Т. Кацберт, М. Воробйова, М. Каган), соціологи (Г. Соловей, Л. Панкова, В. Бабюх), психологи (В. Янів, К. Седов), акцентуючи увагу на такій його особливості, як здатність відображувати актуальні події суспільного життя та особливості їх відбиття в масовій свідомості. Літературознавці (В. Дніпрова, О. Дей, В. Пропі), зважаючи на фольклорну природу анекдоту, аналізували його як текст, що вирізняється характерною структурою (зав'язка, розвиток дії, кульмінація, розв'язка), типовими персонажами, характерними ситуаціями, презентованими ментальними стереотипами. Мовознавці (О. Калита, Г. Почепцов, М. Калинцева, О. Шмельов, А. Кукс) звертали увагу на «референційну» і «лінгвістичну» основу досягнення комічного ефекту; особливості функціонування метатекстових одиниць, фрагментів авторського тексту і тексту персонажів; фонетичні й граматичні засоби ідентифікації персонажів, що створюють своєрідну мовленнєву маску; лексику анекдотів як маркер часопростору подій, соціального, національного та ін. розшарування їх учасників.

Анекдот є продуктивним фольклорним жанром, унікальним явищем національної культури, його розвиток пов'язаний з розвитком суспільства, він є маркером актуальних для суспільства ціннісних установок і уявлень. Анекдот має свою номінацію і типологічні риси (стереотипи форми, змісту і комунікативного призначення). Питання про анекдот розглядалося неодноразово, зверталася увага на його форму, структуру, тематику, певною мірою досліджувалися засоби комічного, але мовні одиниці, які це репрезентують, саме в текстах українських анекдотів, не проаналізовано достатньо, тому дослідження є актуальним.

Необхідність окреслити основні засоби творення комічного, що репрезентують поняття «чужий» у текстах українських анекдотів, і визначає мету цього міні-дослідження.

За спостереженнями О. Дея, найчастіше в анекдотах увесь сюжет зводиться до однієї комічної ситуації або ж якогось смішного епізоду. «Дія тут подається тільки в її кульмінації, в розв'язці, обов'язково смішній і комічній. Але і в самій комічній ситуації максимально розкривається якась типова риса характеру героя анекдоту – дурість, хитрість, дотепність, розум і т.д.» [4, с. 15]. Як зазначав М. Сумпов, у багатьох анекдотах про дурнів виявляється етнічна прив'язка. До розряду нерозумних осіб, на думку українців, належать цигани, а от хитрунами вважали жидів [9, с. 4]: наприклад: *Привчав циган кобилу не жерти. Майже привчив – шкода, здохла* [15]. У наведеному прикладі свідченням нерозумності циган є описана ситуація, що демонструє нелогічні/нерозумні дії людини. Інший фрагмент – *Жид приходить до м'ясної крамниці й, показуючи на шинку, каже різнику:— Зважте мені пів кіло цієї риби!— Але це не риба, а шинка!— Мене не цікавить, як ця риба називається* [12] – орієнтує нас на сплановану стратегію поведінки покупця (жида), умотивовану бажанням заплатити менше. Покупець (жид) удається до хитрування, називаючи дорожчий продукт дешевшим. На хитрість євреїв

указує притаманна їм риса характеру — заощадливість, що в тексті наступного анекдоту пов'язується з «економією чорнила»: *Чому слова на івриті містять тільки приголосні букви, а голосні не пишуться? Так євреї економлять чорнило* [13].

Як твердить І. Грищенко, персонажна система анекдотів, зафіксованих наприкінці XIX ст. на території України, представлена кацапами (москалями), литвинами, євреями (жидами), німцями, циганами [3]. Н. Гончаренко відзначає модифікацію набору персонажів групи анекдотів з етнічною складовою у XX ст., за радянського часу. За дослідженнями, у них так само фігурують жиди та москалі, на противагу полякам та циганам, які є малопомітними в умовах міського життя. Проте входять нові етнопредставники з яскравими типовими рисами — грузини, вірмени, чукчі [2, с. 1].

Наприклад, про грузинів: *«Після п'яти промахів грузинський біатлоніст зарізав мішень кинджалом», «Грузин повертається з футболу. Його запитують: — Який рахунок Гоча? — Два гол. — А хто виграв? Никто. — Праворуч гол і зліва гол», «Гоги, ти НЕ представляєш, як трудно потерять жену ... — Так, Ваню, практичеські неважможно...»* [13]. У поданих нами текстах анекдотів спостерігаємо такі характерні для даних етнопредставників риси характеру: для грузинів — прагнення контакту та взаємопорозуміння з співрозмовником, що в текстах виражено звертанням *ти*, працьовитість, хоробрість, запальний характер. На «чужинність» грузинів указують: уживання характерних національних власних назв («*Гоча*», «*Гоги*», «*Ваню*»); неправильне вживання відмінкових і числових форм («*два гол*» — *два нулі*)); відтворення особливостей вимови.

Окремий корпус українських наукових студій становлять ті, що сфокусовані на вербальній презентації дихотомії «свій — чужий» в українській мовній картині світу (О. Дубчак, М. Петрова, Т. Семашко, В. Фельде), що сама по собі є багатоаспектним явищем і на різних рівнях репрезентує принципи оформлення такої опозиційності. Проте анекдот як особливий текст засвідчує, окрім усталеної традиції створення (реакції мовців на значущі події) й структури, новації щодо сюжету, діапазону персонажів, кореляції з певними подіями в житті соціуму, розширенням корпусу мовних одиниць, які деталізують поняття «свій — чужий» в аспекті національної культури.

І. Кімакович указує, що «анекдот є найприроднішим виявом етнічної та національної ментальності, який спонтанно віддзеркалює та демонструє традиційні народні уявлення, пов'язані з “добром” та “зломом”» [6, с. 1]. У давнину чужий сприймався як щось вороже, що несе руйнування та неспокій. То ж в анекдотах мовне питання, проблема відображення відмінностей у мовній культурі націй є доволі популярним. Наприклад: *Куме, де це ваш собака? — Та я його зарізав, бо москалям продався. — Як? — Приходжу додому, а він мені з будки: «Гаф-гаф...»* [11]. Акцент на орфоепічній особливості чужої мови (оглушення приголосних) та негативному ставленні до неї створює контраст з українською й мотивує, відповідно, комічність сприйняття.

На «чужий» мові акцентується увага в анекдотах: *«Чув як москалі на палке кохання кажуть? — Як? — Бі-і-зость. — Повбивав би», «Миколо, чув як москалі*

називають наше пиво? – Як? – *Пі-іво*. – *Повбивав би*» [10]. Чужа мова передається за допомогою використання своєрідних для цієї мови фонетичних норм, поряд з російським відповідником, транслітерованим засобами нашої мови, подано назву цього поняття українською, у цьому анекдоті наявні ще й назва лінгвокультурного типажу «москаль», що є маркером чужинності, та займенник **наше**, що вказує на рідне, своє. Негативне ж ставлення українців актуалізоване в останній фразі. Аналогічно ставлення до чужої мови передано у анекдоті «*Знаєш, як москалі називають **наш** борець? – Як? – *Пе-єрвоє*. – *Повбивав би*» [10]. У цьому фрагменті наявна і лексична, і фонетична відмінність, яка стає засобом рельєфного прояву негативної оцінки.*

В інших анекдотах «чужинність» проявляється через протиставлення людина – тварина, причому антонімічні відношення виникають у парі **росіянин – собака в Україні** за критерієм «розумові здібності»: «*Чим відрізняється **росіянин** від **собаки** в Україні? – *Другий розуміє українську і російську...*» [10].*

В українській мовній картині світу опозиція «свій-чужий», на думку О. Дубчак, концептуалізується в трьох типах відношень: власне належності / неналежності, кровної пов'язаності / непов'язаності, духовної спільності / відмінності. Уявлення про «свої» об'єкти в українській мовній картині світу усталені як виразно позитивні або нейтральні, а ставлення українців до «чужого» може бути як негативним чи нейтральним, так і позитивним [5, с. 9].

Сегмент «кровна пов'язаність» реалізується, як власне кровна («*його сестра*», «*його мати*», «*наш татусь*», «*наш син – ледациюга*», «*брат*», «*сестра*», «*донька*», «*дід*», «*онук*»); шлюбна пов'язаність («*зять*», «*теща*», «*моя дружина*», «*її чоловік*»); духовна (ідейна) близькість («*знайомий*», «*товариш*», «*своя подруга*»). Сегмент «належність» реалізуються в таких лексемах: «*наша макітра*», «*моє сало*», «*вареники*», «*своє обличчя*», «*власне пальто*», «*наш гусак*», «*наша хата*».

На позначення «чужий» фіксуємо й такі лексеми: *іноземний* (*Іноземці є? – тут всі наші!*) [11]; *якийсь/якась* (*П'яний водій сідає за кермо. – Мо краще пішки? – радить якийсь перехожий...*) [11]; *сусід-сусідка* як маркер кровної непов'язаності (*Коли сім'я сіла обідати, за вікном майнула постать сусідки. – Чорти їй несуть! – вилаялась мати..., Батько наказав синові нікому не балакати, що закололи кабана. Аж тут сусід...*) [11].

Отже, проблема дослідження анекдоту як особливого тексту не нова, але не втратила своєї актуальності, оскільки не вичерпала тематику, динаміку сюжетів і типажів, ситуацій-прототипів, комунікативного призначення, окремих аспектів мовного оформлення, до яких належать і засоби вербальної реалізації дихотомії «свій-чужий». Вона може виявлятися зокрема у відмінностях національного мовлення, уживанні слів, що є маркерами «чужинності» для українців за певними критеріями.

Перспективами нашого дослідження є докладніше вивчення лінгвокультурних типажів, які наявні в текстах анекдотів, мовне вираження їх особливостей крізь призму опозиції «свій-чужий».

ЛІТЕРАТУРА

1. **Абильдінова Ж. Б.** Жанрова специфика анекдота. // Вестник Челябинского государственного университета. — 2010 — №21 — С.5-9.
2. **Гончаренко Н.** Анекдот. URL: http://culturalstudies.in.ua/knigi_11_2.php (дата звернення 10. 02. 2017).
3. **Грищенко І. В.** Етномова як маркер чужого у народній прозі України. URL: <http://www.sworld.education/index.php/ru/conference/the-content-of-conferences/archives-of-individual-conferences/march-2015> (дата звернення 10. 02. 2017).
4. **Дей О.** Українські народні анекдоти // Українські народні анекдоти, жарти, дотепи. Київ: Дніпро, 1967. — С. 5-19.
5. **Дубчак О. П.** Концептуальна опозиція «свій» -»чужий» в українській мовній картині світу: автореф. дис. на здобуття ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 / Ольга Петрівна Дубчак . Київ, 2009, 22 с.
6. **Кімакович І. І.** Традиційний анекдот у контексті сміхових явищ української культури: дис. на здобуття ступеня канд. філол. наук: спец. 10.01.07 / Кімакович Ірина Ігорівна; НАН України, Ін-т мистецтвознав., фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського. Київ, 1996. — 248 с.
7. **Кімакович І. І.** Фольклорний анекдот як жанр. Київ: Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України, 2006. — 219 с. URL: <http://prolidne.wordpress.com/2013/08/06/> (дата звернення 10. 02. 2017).
8. **Петренко М. С.** Статус анекдота как речевого жанра // Речевая деятельность. Текст: межвуз. сб. науч. тр. Таганрог : Изд-во ТГПИ, 2002. С. 172-175.
9. **Сумцов Н. О.** Разыскания в области анекдотической литературы. Анекдоты о глухцах. — Харьков, 1898. — 202 с.
10. **Українські анекдоти: Ми не «казали»** / упоряд. Баранова В. Ф. Київ: Школа, 2006. — 352 с.
11. **Український анекдот** / упоряд. Булая П. Київ: Всесміх, 1992.
12. **Анекдоти** українською. Ukr.net. URL: <http://anekdot.if.ua/category/national/pro-zhydiv/> (дата звернення 10. 02. 2017).
13. **Мєга гумор: Веселі та смішні українські анекдоти.** URL: <http://www.anekdotua.com> (дата звернення 10. 02. 2017).
14. **Найкращі анекдоти.** URL: <http://anekdotu.org.ua/chyukchi> (дата звернення 10. 02. 2017).
15. **Сміші та веселі анекдоти українською про циганів.** URL: <http://anekdoty.ukrayinskoyu.pro/tsyhaniv.html> (дата звернення 10. 02. 2016).

Івашенюк Дар'я Миколаївна — аспірантка кафедри української мови; Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди. Вул. Валентинівська 2, м. Харків, 61168, Україна.

E-mail: vladarskaya2015@yandex.ru;

tel.: +38 0683434244,

orcid.org/0000-0002-7347-187X.

Ivasheniuk Daria Mykolaivna — Post-Graduate Student, Department of the Ukrainian Language, H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University. Valentynivska Str. 2, Kharkiv, 61168, Ukraine.

МОВЛЕННЄВИЙ ЖАНР ОСУДУ В УКРАЇНСЬКІЙ ПУБЛІЦИСТИЦІ: ДО ПРОБЛЕМИ ПРО ОСОБЛИВОСТІ ВЕРБАЛЬНОГО ВИРАЖЕННЯ

У статті досліджено основні аспекти функціонування мовленнєвого жанру осуду на матеріалі публіцистичних текстів (зокрема онлайн-видань). Окреслено характерні особливості публіцистичного стилю, які спричинюють необхідність розгляду проблеми взаємодії мовців в аспекті соціальних відносин, та дослідження вербальної реакції соціуму на дії окремих його представників, які порушують певні моральні та соціальні норми. У статті проаналізовано основні мовні одиниці, характерні для цього жанру, та зокрема для текстів політичної тематики.

Ключові слова: мовленнєвий жанр, публіцистика, оцінка, осуд, мовна одиниця.

Коваленко Ю. В. Речевой жанр осуждения в украинской публицистике: к проблеме об особенностях вербального выражения. В статье исследуются основные аспекты функционирования речевого жанра осуждения на материале публицистических текстов (в частности онлайн-изданий). Определяются характерные особенности публицистического стиля, которые вызывают необходимость рассмотрения проблемы взаимодействия говорящих в аспекте социальных отношений, и исследования вербальной реакции социума на действия отдельных его представителей, нарушающих определенные моральные и социальные нормы. В статье анализируются основные языковые единицы, характерные для данного жанра, и в частности для текстов на политическую тематику.

Ключевые слова: речевой жанр, публицистика, оценка, осуждение, языковая единица.

Kovalenko Y. V. The Speech Genre of Condemnation in Ukrainian Press: to the Problem of Verbal Expressing. The article deals with the basic aspects of the speech genre of condemnation on the materials from journalistic texts (in particular online publications). It is outlined the main features of journalistic style that lead to the need to study the problem of interaction between speakers in terms of social relations, and the research of verbal reactions of society to the actions of some of its representatives who violate certain moral and social norms. The basic language units, typical of this genre, and in particular for texts on political issues are analyzed in the article. The current works of the researchers in the field of the study of speech genres that operate within the discourse of confrontation are analyzed. The relevance of the problem is caused by the necessity of detailed study of evaluative speech genres in Ukrainian press, providing the identification of pragmatic characteristics of speech acts and linguistic units of different levels, which organize the communicative intention of the speaker. The aim of the article is to highlight the basic aspects of the speech genre of condemnation in Ukrainian journalism and the main features of its verbal expression. Linguistic units, typical for expression of condemnation are dominated by those the semantics of which contain negative evaluation and structure-clichés with negative semantics. However, there are cases when the text does not contain any lexical units with semantics of negative evaluation, but there is general condemnation pragmatics.

Keywords: speech genre, publicism, evaluation, condemnation, linguistic unit.

Засоби масової інформації зазвичай зорієнтовані на висвітлення найактуальніших соціально-економічних, політичних, правових проблем, а також проблем культури, релігії та подій, що хвилюють сучасне суспільство і представляють усі сфери життя в усіх його проявах. Зокрема публіцистика, як зазначають П. Лазарсфельд та Р. Мертон, здатна виплинути на формування

громадської думки, на трансформацію ідеологічної, економічної, політичної позиції соціальних інститутів, виступаючи найпотужнішим засобом агітації та пропаганди, суспільного виховання.

Важливість ролі засобів масової інформації в житті кожної окремої людини та суспільства в цілому спричиняє необхідність розгляду проблеми взаємодії мовців в аспекті соціальних відносин, комунікації, зорієнтованої на врегулювання міжособистісних стосунків, а також характеристики мовленнєвих жанрів, що реалізують ставлення мовця до ситуації або дій візаві. Актуальність проблеми обумовлена необхідністю детального вивчення оцінних мовленнєвих жанрів в українській публіцистиці, механізмів розгортання мовленнєвих актів осуду, стратегій і тактик вербальної поведінки мовців. Мета статті полягає в окресленні основних аспектів мовленнєвого жанру осуду в українській публіцистиці та визначенні особливостей його вербального вираження.

На думку М. Бахтіна, «мовленнєві жанри організують наше мовлення практично таким чином, як його організують граматичні форми (синтаксичні). Ми навчаємося відливати наше мовлення в жанрові форми, і чуючи чуже мовлення, ми вже з перших слів угадуємо його жанр, передбачаємо певний об'єм (тобто приблизну довжину мовленнєвого цілого), певну композиційну побудову, передбачаємо кінець, тобто з самого початку ми маємо відчуття мовленнєвого цілого» [1, с. 271]. Науковець зауважує, що мовленнєві жанри виформовуються історично в процесі комунікативної діяльності людей, використовуються ними як готові творення: «якби мовленнєвих жанрів не існувало і ми не володіли ними, якби нам доводилося їх створювати вперше в процесі мовлення, вільно і вперше будувати кожне висловлювання, мовленнєве спілкування було б практично неможливим» [1, с. 272].

Так для формування позитивного ставлення до події, об'єкта чи особистості застосовують мовленнєві жанри, що виражають позитивну оцінку (наприклад, похвала, схвалення, комплімент). Для формування негативної суспільної думки використовують негативно-оцінні мовленнєві жанри (як-от докір, засудження, критика, обвинувачення).

Окремим проявом негативної громадської позиції є конфронтативна комунікація її учасників, вербальні й невербальні засоби якої можуть розпалювати, підтримувати чи нейтралізувати конфліктну ситуацію. Психологічні й соціологічні способи врегулювання конфліктів були предметом вивчення А. Ішмуратова, Дж. Скотта. Об'єктом мовознавчих розвідок А. Корольової стали комунікативні стратегії і тактики учасників, Н. Мартисюк та К. Піщікової – гендерний аспект конфліктної мовленнєвої взаємодії, реалізацію вербальної агресії досліджували І. Бублик, В. Жельвіс. Меншу увагу приділено типам мовленнєвих жанрів, які функціонують у межах конфронтативного дискурсу і визначають його природу [5, с. 4].

Жанр осуду, із-поміж інших конфронтативних жанрів, становить, перш за все, мовленнєву реалізацію оцінки. Вираження негативної оцінки ситуації або об'єкта, його якостей, діяльності є основною метою висловлень такого жанру. Іншою метою є здійснення впливу на адресата, а у випадку, коли

адресат та об'єкт негативної оцінки той самий, змусити його до певних дій, змінити поведінку, що викликала негативну реакцію [2, с. 53].

Осуд більшою мірою тяжіє до морально-етичної сфери, що виражається в специфічному мовленнєвому втіленні, тому суб'єкт осуду часто оперує категоріями моралі й моральності [6, с. 9]. Передусім це категорії добра і зла як абсолютні координати моралі, а також інші категорії, що є похідними, випливають із них. Залежно від комунікативної ситуації, відносин між комунікантами, мети, з якою висловлюється осуд, може застосовуватися ряд засобів для посилення категоричності висловлення або для пом'якшення негативного впливу. Окрім моральних норм, осуд може виражати оцінку дотриманих індивідом чи групою певних соціальних правил та регламентацій, прийнятних у суспільстві.

Засоби масової інформації можуть не лише оцінювати ступінь відповідності соціальним і моральним нормам, вони також і встановлюють ці норми. Зазвичай, як окремих індивідів, людина може досить «розмито» ставитися до моральних та соціальних норм, однак засоби масової інформації через їх поширеність і публічність змушують зайняти її конформістську або нонконформістську позицію. Таким чином, на думку П. Лазарсфельда, відбувається публічне підтвердження моральних вимог, і це зміцнює мораль у суспільстві [8, с. 13].

Розглядаючи публіцистичні тексти політичного спрямування, слід зазначити, що основними підставами для висловлення осуду зазвичай є діяльність чи бездіяльність уряду або окремих його представників; місцевих, національних та міжнародних політичних організацій, а також людей та організацій, що не займаються політичною діяльністю, однак потрапили в поле зору засобів масової інформації. Засуджуватися можуть політичні режими та ідеології, у рамках яких діють певні політики, партії, організації або навіть інші засоби масової інформації.

Оскільки висловлення осуду мають на меті, перш за все, надання оцінки тим чи тим явищам, жанр осуду доцільно відносити до оцінних мовленнєвих жанрів, який дотично розглядали у своїх студіях Л. Гусліста та О. Черняк. При цьому Л. Гусліста зауважувала, що «досліджуються мовленнєві акти, орієнтовані на вираження негативної етичної оцінки, які формують контексти осуду» [4, с. 3]. А от О. Дерпак, аналізуючи конфронтаційні мовленнєві жанри на матеріалі української, англійської та польської мов, акцентувала на тому, що «механізми розгортання конфронтаційного дискурсу, його стратегії і тактики, а особливо природа мовленнєвих жанрів, які їх реалізують, залишаються недостатньо вивченими. Фактично відсутній перелік основних конфронтаційних одиниць, не з'ясованими залишаються проблеми взаємозв'язку мовленнєвих жанрів у конфліктному дискурсі. Невідпрацьованою на практиці є схема аналізу мовленнєвого жанру» [5, с. 4].

Мовленнєвий жанр осуду характеризується тим, що реалізується широкий спектр можливостей для його вербального оформлення (вибір лексичних, граматичних, стилістичних засобів вираження думки й оцінки адресата) та способів висловлення осуду адресатові.

Серед лексичних одиниць, що використовують для вираження осуду, слід виділити ті, у семантиці яких міститься негативна оцінка, а також ті, за допомогою яких негативна оцінка реалізується лише в певному контексті. Розглянемо на прикладі: *Але за всі роки незалежності, державні службовці на вищих рівнях тільки цим і займалися: створювали й кришували конвертаційні центри, обвалювали гривню під вибори й без них, пиляли держбюджет. І це треба чітко сказати: головними крадіями бюджету були й, безперечно, дотепер є — чиновники в купі з олігархами* [7]. Наведене висловлення загалом демонструє осуд діяльності держслужбовців, що виражено: 1) негативно забарвленою лексикою низького стилю *кришувати (конвертаційний центр); обвалювати (гривню) та пиляти (держбюджет)*; 2) словами з виразною негативною конотацією (*крадій* — «той, хто займається розкраданням чийсь-небудь власності» [3]; 3) словами з імпліцитною негативною конотацією (*олігарх* — «1. член олігархічного уряду; 2 особа, що належить до правлячої групи експлуаторської меншості» [10]). Слово має два значення і зрозуміти, у якому сенсі використовується слово *олігарх* та чи реалізує воно в цьому разі негативну конотацію, можна лише з контексту висловлення.

Тексти засобів масової інформації як форма швидкої реакції на певні події, рефлексії на гострі теми, що постійно дискутуються, демонструють уже майже сформований корпус мовних кліше із закріпленою в них негативною семантикою (*корупційні дії, засуджується суспільством, замовчання злочинів, клановість у Верховній Раді, обвалювати гривню, крадії бюджету, корумпований прошарок суспільства, зв'язаний багаторічними злочинами*). Виникнення подібних мовних шаблонів умотивоване необхідністю презентувати вербальну реакцію соціуму на дії окремих його представників, які порушують певні моральні норми: *До розкоші чиновників і їх сімей, на фоні бідкування суспільства, до корупційних дій уже нинішньої влади, до намагання замовчати злочини минулої влади, до клановості у Верховній Раді, до зруйнування історичного й природного просторів під виглядом необхідності забудов* [7]. Зауважимо, що використання декількох мовних сполук такого типу посилює негативну емоційність усього висловлення.

Однак трапляються випадки, коли в тексті не представлені лексичні одиниці із семантикою негативної оцінки, проте загалом наявна прагматика осуду: *Майже за рік роботи жодних системних змін у цій сфері не було проведено. 9 місяців дорогоцінного часу втрачено* [9].

Таким чином, існує необхідність подальшого дослідження мовленнєвого жанру осуду в аспекті соціальних відносин. Осуд, як й інші оцінні мовленнєві жанри доцільно вивчати на основі матеріалів публіцистики, оскільки саме для цього стилю характерна яскравість та емоційність, що викликано необхідністю вплинути на думку масового адресата. Оскільки осуд становить мовленнєву реалізацію оцінки, серед мовних одиниць, що використовують для вираження осуду, переважають лексичні одиниці та мовні сполуки, що містять у собі негативну семантику.

ЛІТЕРАТУРА:

1. **Бахтин М. М.** . Эстетика словесного творчества. — М.: Искусство, 1886. — 412 с. 2. **Бигунова Н. А.** Объект оценки в положительно-оценочных речевых актах (на материале современного английского языка) / *Лінгвістика XXI століття: нові дослідження і перспективи.* — К.: Логос, 2012. — с. 51-59. 3. **URL:** <http://uk.worldwidedictionary.org/крадій> 4. **Гусліста Л. О.** Негативна етична оцінка в контекстах осуду (на матеріалі сучасної публіцистики): автореф. дис. ...канд. філол. наук: 10.02.02.— Харків, 2002. 5. **Дерпак О.В.** Конфронтативні мовленнєві жанри: комунікативно-прагматичний та мовний аспекти (на матеріалі української, англійської та польської мов): автореф. дис. ...канд. філол. наук:10.02.15. — Київ, 2005. 6. **Дубровская Т. В.** Речевые жанры «осуждение» и «обвинение» в русском и английском речевом общении: автореф. дис. ...канд. наук: 10.02.19. — Саратов, 2003. 7. **URL:** <http://www.pravda.com.ua/columns/2015/01/1/7053731/> 8. **Лазарсфельд П., Р. Мертон** Массовая коммуникация, массовые вкусы и организованное социальное действие / В кн.: Назаров М.М. Массовая коммуникация в современном мире: методология анализа и практика исследований. —М.: РГИУ, 2002. — 233 9. **URL:** <http://www.pravda.com.ua/columns/2015/01/2/7053310/> 10. **URL:** <http://sum.in.ua/s/oligharkh>

Коваленко Юлія Володимирівна — аспірантка кафедри української мови; Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди. Вул. Валентинівська 2, м. Харків, 61168, Україна.

E-mail: yulia1001k@gmail.com

tel.: +38 068-641-52-00

orcid.org/0000-0002-4572-8391

Kovalenko Yuliia Volodymyrivna— Post-Graduate Student, Department of the Ukrainian Language, H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University. Valentynivska Str. 2, Kharkiv, 61168, Ukraine.

ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ ВЕРБАЛЬНЫХ И НЕВЕРБАЛЬНЫХ СРЕДСТВ КОММУНИКАЦИИ В КИТАЙСКОЙ КУЛЬТУРЕ

Национально-культурные факторы имеют значительное влияние как на элементы языкового кода, так и на процесс коммуникации, поэтому непонимание норм языкового и культурного поведения создает трудности в общении. Проблемами вербальных и невербальных средств коммуникации занимались как отечественные, так и зарубежные исследователи. Однако анализ особенностей их взаимодействия в китайской культуре до сих пор не был предметом специального изучения, чем и объясняется актуальность данного исследования и является целью данной статьи. Как показал анализ, для китайской культуры характерно тесное взаимодействие вербальных и невербальных средств коммуникации, знание особенностей которых необходимо как для лучшего понимания китайцев и особенностей их культуры, так и во избежание стрессовых ситуаций в процессе межкультурной коммуникации.

Ключевые слова: языковой код, вербальные и невербальные средства коммуникации, семантика, китайская культура, межкультурная коммуникация.

Лю Юйин, Быкова И.А. Взаємодія вербальних і невербальних засобів комунікації в китайській культурі. *Національно-культурні чинники мають значний вплив як на елементи мовного коду, так і на процес спілкування, тому нерозуміння норм мовної і культурної поведінки створює труднощі в спілкуванні. Проблемами вербальних і невербальних засобів комунікації займалися як вітчизняні, так і зарубіжні дослідники. Однак аналіз особливостей їх взаємодії в китайській культурі до сьогодні не був предметом спеціального вивчення, що й становить актуальність нашого дослідження і є метою цієї статті. Як показав аналіз, для китайської культури характерна тісна взаємодія вербальних і невербальних засобів комунікації, знання особливостей яких необхідне для кращого розуміння китайців і особливостей їх культури, уникнення стресових ситуацій у процесі міжкультурної комунікації.*

Ключові слова: мовний код, вербальні та невербальні засоби комунікації, китайська культура, міжкультурна комунікація.

Liu Yuying, Bykova I.A. The Problems of Verbal and Non-Verbal Means of Communication in the Chinese Culture. *National cultural factors have a significant influence on both the language code elements and the process of communication, so the lack of understanding of linguistic and cultural behavior norms creates difficulties in communication. The problems of verbal and non-verbal means of communication were in the interests of F. Batsevych, I. Gorelov, M. Kotstsolino, L. Pelepeychenko, Yu. Ten and many other native and foreign researchers. However, the analysis of the features of their interaction in the Chinese culture has not been yet the subject of a special study, that explains the relevance of our research is the purpose of the article. Verbal communication tools promote the transfer of social experience of previous generations through the nomination of national cultural factors; affect the semantics of specific words denoting items of Chinese life, the forms of their speech etiquette and the formation of the social roles of the participants of communication. The features of using the non-verbal means of communication by Chinese carriers can provide impact on the internal structure, shape, style and results of communication between representatives of different cultures (through gestures, eye contact, national rituals and customs). Therefore Chinese culture is characterized by close interaction between verbal and non-verbal communication means, and knowledge of their features is necessary both for a better understanding of the Chinese people and the characteristics of their culture and in order to avoid stress in the process of intercultural communication.*

Key words: language code, verbal and non-verbal means of communication, Chinese culture, intercultural.

Проблемами вербальных и невербальных средств коммуникации занимались Ф.С. Бацевич, И.Н. Горелов, М. Кошцолино, Л.Н. Пелепейченко, Ю.П. Тен и многие другие отечественные и зарубежные исследователи, однако анализ особенностей их взаимодействия в китайской национальной культуре до сих пор не был предметом специального изучения, чем и объясняется актуальность этого исследования.

Цель статьи – проанализировать особенности взаимодействия вербальных и невербальных элементов коммуникации в культуре Китая.

Известно, что в процессе жизнедеятельности человек вступает в сложные отношения с обществом, в результате которых формируется личность, происходит ее социализация. Важнейшая роль в процессе социализации индивида принадлежит языку, посредством которого человек приобретает опыт предшествующих поколений, преломляет его через себя, делая своим личным опытом. Особенно наглядно о передаче через язык и культуру социального опыта предшествующих поколений свидетельствуют китайские праздники. Так, например, праздник Середины осени с детства прививает поэтически-трогательное отношение к природе, умение созерцать красочные мгновения из жизни природы, любоваться ими и воспевать. В китайском языке существуют специальные слова для обозначения этих понятий: *чжун цю* – середина осени, празднуется в середине 8 месяца и является своеобразным праздником урожая; *туаньюань цзе* – традиция праздника поклонения луне; *юэ бин* – лунные лепешки, разновидность обрядовой еды во время праздника; которые имеют форму полной луны.

Национально-культурные факторы влияют и на семантику отдельных слов. Например, китайское слово – *fan* в переводе на русский язык – *рис*, в символике которого отражаются все стороны жизненного уклада и ценностей китайцев: любовь к труду, терпение, доверие к силам природы. В Китае различают более 20 сортов риса и существуют разные слова для его наименования: *цаоми* – неочищенный рис; *цзинми* – круглый рис, имеющий хорошие вкусовые качества, рис этого сорта имеет еще некоторые названия, например, *инми*, *байми*, *фэйцзайми* и др.; *цаньми* – длинный рис, неприхотливый и дешёвый сорт; *хэйми* – черный рис; *цзыми* – фиолетовый рис. В Китае даже название других круп связано с рисом, например, пшено называют *сяоми* – маленький рис, кукурузу *юйми* – нефритовый рис.

В китайском словаре достаточно слов, моделирующих в сознании китайцев символику предметов быта, которые он видит и которыми пользуется ежедневно: *ципао* – национальное женское платье специального покроя; *юань сяо* – круглый лепешки из рисовой муки с разнообразной начинкой, обязательный атрибут ритуальных блюд праздника Весны на юге Китая; *шаньцзы* – веер, украшенный иероглифической надписью или рисунком; *куайцзы* – палочки, которыми пользуются во время приема пищи; *цзяоцзы* – пельмени, традиционное на севере блюдо праздника Весны; *ча* – чай, национальный напиток; *люйча* называют зеленый чай, *хунча* – красный, *байча* – белый, чай с жасмином – *молихуача*.

По мнению исследователей, именно через категории родного языка, которые пронизаны народным духом, человек воспринимает мир. Так, в

китайских этикетных формулах существует ряд особенностей, связанных с историей и культурой народа. Например, до сих пор сохраняется типичное для прошлых веков приветствие: *Ни чи (фань) ла ма? — Вы поели?* — прямой перевод которого не понятен представителю другой культуры без знания истории его возникновения. В древнем Китае понятие «есть» в языковой картине мира было настолько важным, что способствовало возникновению пословицы: *Минь и ши вэй тянь — Еда — это небо*, то есть — самый главный процесс в жизни человека.

Особое значение в процессе общения отводится культурным нормам, регулирующим поведение людей в соответствии с принятыми в данном социуме принципами во всем, с чем связана жизнь человека — едой, одеждой, отдыхом и работой. Нормы касаются всех сфер жизни — от семейных отношений до общественных и регулируются как вербальными, так и невербальными факторами. Так, например, обильную пищу может заменить чашка чая, который является для китайцев символом радушия и духовной утонченности. Подавать и принимать чашку с чаем принято двумя руками. Первую чашку подают гостю, который должен пригубить чай и обязательно похвалить вкус хозяина, подобравшего этот сорт чая. Не случайно китайский ученый XVI века Ту Лун писал, что за чаем «глубоко проникаешь в душу собеседника, пить же чай с неподходящим человеком — все равно что сталактитовой каплей поливать сорняк» [4, с. 555].

Невербальная коммуникация является одной из важнейших областей существования знаков и знаковой информации и играет важную роль в жизни человека и общества. Особенности невербального поведения людей могут оказывать влияние на внутреннее устройство, форму, стилистику и результаты общения представителей разных культур. Как и в других культурах, в Китае при приветствии и прощании используются конвенционные жесты. Например, существующая более трех тысяч лет церемония «Гун Шоу Ли», во время которой руки складываются перед грудью в форме «арки», используется как приветствие старшим поколением в дни традиционных праздников, на торжественных и ритуальных мероприятиях, а также на соревнованиях по ушу. Причём, мужчины правую руку должны сжать в кулак под левой (в древнем Китае левая рука считалась главной и уважительной, а правая рука часто используется при атаке). Пряча правую руку при приветствии, китайцы выражают уважение и миролюбие по отношению к собеседнику. К модалным жестам, с помощью которых выражается похвала, осуждение, укор в Китае можно отнести жест выражения благодарности — постукивание костяшками двух согнутых пальцев правой руки (указательного и среднего). В европейской культуре этот жест обозначает нетерпение собеседника.

Китайская культура считается дистантной, поскольку при общении исключает возможность притрагиваться к собеседнику. Гость и хозяин отвешивают друг другу приветственные поклоны, а затем гостя усаживают на почетное место на солидном расстоянии от хозяина. Одним из важнейших элементов коммуникации является контакт глаз. В Китае отсутствие прямого взгляда считается проявлением неуважения к собеседнику. Не принято

пристально смотреть в глаза мужчине женщинам, а подчиненным – в глаза начальника. Большое значение имеет и такой невербальный элемент общения, как время. В монокронной модели, в отличие от полихронной, время коммуникации используется только для разрешения одного дела. Однако в Китае человек может решать деловые вопросы, например, во время чаепития, то есть эмоциональные контакты не мешают деловым.

К невербальным средствам коммуникации относятся также и некоторые ритуалы, приметы, суеверия, имеющие отличия в культурах разных народов. Например, в прежние времена в Китае, если сватовство прошло успешно, то семьи жениха и невесты выдавали друг другу брачные поручительства на красной бумаге с изображением дракона и феникса, которые назывались «счастливым листком». В доме жениха на свадебную кровать бросали финики, орехи и каштаны, чтобы появилось мужское потомство в новой семье. Новобрачным предлагали четыре чашки необычайно длинной лапши, которую называли «лапшой длинной жизни» или предлагали обменяться туфлями, чтобы «дожить вместе до старости». Традиция обмениваться обручальными кольцами в Китае появилась в конце XX века.

Особое значение в китайской культуре имеет символика цифр. Так, несчастливым считается число «4» – *сы*, которое совпадает по звучанию со словом «смерть», а счастливыми считаются числа 6 – *лю*, символ благополучия и «8» – *ба*, напоминающее слово *фа* – «богатство». Отличается от европейской и китайская традиция счета, который осуществляют с помощью правой руки, начиная с указательного пальца. Жест, обозначающий число 6 напоминает перевернутый иероглиф 六 (*лю*), 8 – 八 (*ба*), 7 – идентичен русскому православному троеперстию.

С омонимией слов и выражений связаны и другие нормы невербального поведения китайцев. Например, в Китае не принято дарить настенные часы, так как по произношению словосочетание «дарить часы» (*сун чжун*) совпадает со словами прощания на похоронах. Произношение слова «груша» – *ли* совпадает со словом «разлука» (*фэнь ли*), поэтому не принято брать груши при посещении больных, делить грушу с друзьями. Слово же «яблоко» – *пин го* не имеет негативной символики и по звучанию совпадает со словами «покой», отождествляется со словом «счастье».

Таким образом, для китайской культуры характерно тесное взаимодействие вербальных и невербальных средств коммуникации, знание особенностей которых необходимо для полного взаимопонимания и во избежание стрессовых ситуаций в процессе межкультурной коммуникации.

Данная статья – результат работы по программам Хэбэйского педагогического университета 2012-го года S2012B18, Департамента людских ресурсов и социального обеспечения провинции Хэбэй 2014-го года C201400125 и Департамента образования провинции Хэбэй 2012 года SD122003 (河北师范大学2012年度人文社科基金项目S2012B18、河北省人社厅2014年度留学人员科技活动项目择优资助C201400125、河北省高等学校社科研究2012年度基金项目SD122003的研究成果).

ЛИТЕРАТУРА

1. **Бацевич Ф.С.** Основы коммуникативной лингвистики. Підручник. — Київ: Академія, 2004. — 342 с. 2. **Горелов И.Н.** Невербальные компоненты коммуникации. М.: Изд-во ЛКИ, 2007. — 112 с. 3. **Коццолино М.** Невербальная коммуникация: теории, функции, язык, знак. — Харьков: Гуманитарный центр, 2009. 248 с. 4. **Малаявин В.В.** Китайская цивилизация. — М.: Астрель, 2001. — 632 с. 5. **Пелепейченко Л.М.** Міжкультурна комунікація. — Харків: НАНГУ, 2014. — 173 с. 6. **Тен Ю.П.** Культурология и межкультурная коммуникация. — Ростов-на-Дону: Феникс, 2007. — 329 с.

Быкова Ирина Алімджанівна — кандидат філологічних наук, доцент кафедри східних мов, Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди. Вул. Валентинівська 2, м. Харків, 61168, Україна.

E-mail: irina81049@ukr.net

tel. +38-067-7220-221

orcid.org/0000-0001-8398-003X

Лю Юйин — кандидат філологічних наук, доцент кафедри літератури і культури Хебейського педагогічного ун-ту. КНР, 050024, м. Шидзянжуан, Хебей, 20 Восточная дорога.

E-mail — liuyuyingchina@126.com

tel.: +86-189-311-92-00-6.

Bykova Iryna Alimdzanovna — Ph.D in Philology, Associate Professor, Department of Oriental Languages. H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University. Valentynivska Str. 2, Kharkiv, 61168, Ukraine.

Liu Yuying — Ph.D in Philology, Associate Professor, Department of Literature and Culture, Hebei Pedagogical University. 20 Road East. Shijiazhuang, Hebei, 050024 China.

READING ON PAPER AND DIGITAL SCREENING IN STUDENTS OF JOURNALISM AND FOREIGN LANGUAGES OF UNIVERSITIES OF MANIZALES, COLOMBIA AND KHARKIV, UKRAINE.

The main objective of the current research was to evaluate aspects of the process of reading of printed text and of computerized text by considering students of Communication and Journalism of the University of Manizales, Colombia and students of Foreign Languages Department of Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Ukraine. Statistically significant differences were found in the number of weekly hours of computer use by students according to the participating universities ($p = 0.00$). The analysis also determined significant differences between the grades received by those who used paper ($p = 0.000$) and digital ($p = 0.000$), with the results being higher in both cases for the students of Foreign Languages Department of Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University- NPUK (Statistician U of Mann- Whitney).

Key words: reading on paper, digital reading, computer, universities.

Рамірес Л.М., Константинова Л.В. Читання тексту, надрукованого на папері і в електронному вигляді на прикладі студентів факультету журналістики Університету міста Манісалес, Колумбія і студентів факультету іноземних мов ХНПУ імені Г.С. Сковороди, Харків, Україна. Основною метою дослідження було вивчення і оцінка різних аспектів процесу читання тексту, надрукованого на папері і з використанням електронного пристрою на прикладі студентів двох університетів: університету міста Манісалес (Колумбія) і Харківського педагогічного університету (Україна). Були виявлені статистично значущі відмінності в кількості годин, проведених за комп'ютером упродовж тижня, у студентів вищеназаних університетів ($p = 0,00$). Також були відзначені великі розбіжності в отриманих оцінках як у випадку читання тексту надрукованого на папері, ($p = 0,000$) так і за допомогою електронного носія ($p = 0,000$). Причому в обох випадках результати виявилися вищими у студентів факультету іноземних мов ХНПУ імені Г.С. Сковороди.

Ключові слова: читання текстів, надрукованих на папері, читання текстів за допомогою електронних носіїв, комп'ютер, університет.

Рамірес Л.М., Константинова Л.В. Чтение текста, напечатанного на бумаге и в электронном виде на примере студентов факультета журналистики Университета города Манисалес, Колумбия и студентов факультета иностранных языков ХНПУ имени Г.С. Сковороды, Харьков, Украина. Основной целью данного исследования было изучение и оценка различных аспектов процесса чтения текста, напечатанного на бумаге и с использованием электронного устройства на примере студентов двух университетов: университета города Манисалес (Колумбия) и Харьковского педагогического университета (Украина). Были обнаружены статистически значимые различия в количестве часов, проводимых за компьютером в неделю, у студентов вышеуказанных университетов ($p = 0,00$). Также были отмечены значительные расхождения в полученных оценках как в случае чтения текста напечатанного на бумаге ($p = 0,000$), так и с помощью электронного носителя ($p = 0,000$). Причем в обоих случаях результаты оказались выше у студентов факультета иностранных языков ХНПУ имени Г.С. Сковороды.

Ключевые слова: чтение текстов, напечатанных на бумаге, чтение текстов с помощью электронных носителей, компьютер, университет.

Problem Statement. The introduction of digital electronic devices or Data Display Screens (DDS), in all scenarios of consumer society in general and education

in particular, has promoted their excessive and inappropriate use and stimulated dependence on them. The current research showed that those who use digital displays had manifested difficulties in cognitive, visual and physical fatigue, inadequate scanning speed; deficiency in precision, misunderstanding and distraction; as well as difficulties in the intuitive exploration of the text. All this prevent users from forming an adequate mental image of the text.

Analysis of research. Nowadays a lot of problems arise in reading process in the university, mainly during the first academic year, and as a consequence of it – in the learning. Poor preparation of reading skills (including reading comprehension), day-to-day distance from reading on paper and with printed texts, disproportionate predilection for the use of electronic devices, Data Display Screens (DDS), mobile phones, tablets, among many others, to read, study or consult, are inconvenient in the didactics and make it difficult for the students to assimilate content consciously [1].

With the advancement of digital technologies, new generations of young people, mainly students, become more familiar with them: computer screen, smart-phone and whatsapp, whose instant messaging application makes it more attractive. Also the tablets size is very comfortable. The possession of these devices and their use are not enough for students to take advantage of their benefits or to constitute tools for the development or stimulation of language skills or reading comprehension.

As regards reading on digital screens, uncomfortable difficulties and effects are evident. As Ferris Jabr [2] points out in the readers: they prevent users from intuitively exploring the text and from a proper mental image forming of the text structure. They provoke cognitive and physical fatigue, they cause visual fatigue and headache by the projection of direct light from computers and tablets that requires greater and constant attention of the reader by the movement on the screen and produces distraction. These signs and symptoms, which alter the understanding and memory of reading, have stimulated researchers to recommend and propagate printed texts more than electronic ones [3]. Andrew Dillon [4] refers to a critical review of the empirical literature and examines the differences between the media by establishing a difference between the result and the process in the reading analysis, according to the research of Schumacher and Waller [5].

Visual fatigue is also part of the study. Time periods of greater than 50 minutes in the reading of the DDS, as shown by the works of Wilkinson and Robinshaw, can cause fatigue and low performance [6].

One of the most debated variables to study in this type of work is reading comprehension. In general, questionnaires with questions on the texts, after reading them, are the instruments most used in the evaluation (4). In her investigation on the relationship between the legibility of the text on paper and CRT-screen, Dr. Kak [7], using the Nelson-Denny [8] reading test, paper and DDS, evaluated the probands with questions of understanding without finding significant differences in the means of presentation used. In another research about digital reading, the authors asked respondents to answer 25 multiple-choice questions after twice 1-hour reading tests. The results showed no effect on comprehension by condition or set of

questions [9]. In Cushman's research: Reading Microfiche, VDT and Printed Page: Subjective Fatigue and Performance [10], the author found that slower readers better understood the text in VDT (Video Display Terminal-).

Another of the characteristics analyzed in the investigations of the readings in paper and in screen is the preference. Starr, in his work found out that preference depended on the quality of the paper document; Egan et al found that participants preferred the DDSs on paper and Muter and Mauretto (1991), in their comparative studies of paper reading and screens, found that 50% of those surveyed expressed their preference for the digital display.

The abnormal signs and symptoms that arise from inappropriate use of Data Display Screens (DDS) have been investigated by many authors [1, 3]. Attention (distractibility, hypoprosexia or decreased capacity for active and passive attention and dispersion), memory, work and learning alterations, among many others. Gary Small (2009), professor of psychiatry at the University of California, and director of the Center for Memory and Aging has studied the neurological and psychological effects of digital media use and believes that they cause extensive brain damage [14].

Norwegian researcher Anne Mangen, et al. [15] from the University of Stavanger, studied reading comprehension in 72 high school students with the help of an expository and a narrative text; half read it on paper, the other on digital display. Reading comprehension was very poor for those who read in the digital medium. In another research with 82 volunteers, conducted by Wästlund, a psychologist at the Swedish University of Karlstad, reading comprehension was studied through a computer-based and paper-specific test.

Many probands expressed a lot of stress and weariness in relation to those who read on paper. In this study, attention and operational memory were evaluated, which were greatly diminished with fatigue.

Kerr and Symons (16) compared the effects of reading on printed and on-screen paper by measuring time, free recall and clues, and inferential comprehension. The students (children) in the research were 60 fifth grade and each read two expository texts: one in traditional print format and the other on a computer monitor, which employs a common scrolling text interface. After the reading, each participant was asked to remember everything he could about it and answer questions that measured time, memory (recall) and comprehension of text. The children took more time in reading and remembered more of the material of the text read than that of the computer screen. The results indicate that children can take more time to read text on the digital screen and are more efficient when reading text on paper.

Objective of research. To evaluate aspects in the process of reading in printed text and in screens of computers and tablets in students of Communication and Journalism of universities of Manizales, Colombia and of Foreign Languages of Kharkiv, Ukraine in the periods of 2014 to 2016.

Methodology and statistics. The present observational, prospective, transversal and analytical, relational-level research included 78 students (53.8% from Manizales, Colombia and 46.2% from Kharkiv, Ukraine). The data were analyzed by Chi-square, U-Mann-Whitney, and Wilcoxon test statisticians. The statistical software SPSS®, version 24-IBM was used.

Analysis of data. The analysis of the information included quantitative and qualitative variables that are summarized in table 1.

Numerical variables	Categorical variables
<ul style="list-style-type: none"> • Age • Number of hours of computer use per week • Reading paper support rating • Reading support digital rating (screen) 	<ul style="list-style-type: none"> • Sex • Provenance • Socio-economic stratum • University • Faculty o Subject • Access to portable devices • Frequency of online activities • Preference for printed reading / electronic devices • Comfort level with computer use • Electronic Read / Paper Advantage • Perceived effects of reading on electronic devices

Table 1. Variables analyzed in the research.

The data were subjected to descriptive and relational statistical procedures for categorical and numerical variables. A p (α) value <0.05 was considered statistically significant. In the analytical study, we used: χ^2 (Chi square) for categorical variables, Mann-Whitney U for ordinal variables and Wilcoxon test for numerical variables with non-normal distribution. Statistical Package for the Social Sciences (SPSS) of the company IMB, version 24 was used for the data analysis.

Results. 78 students were investigated; of them 53.8% corresponded to the University of Manizales (Colombia) and 46.2% to the National Pedagogical University of Kharkov (Ukraine). (Table 2).

Participating universities	Frequency	Percentage (%)
UM	42	53,8
NPUK	36	46,2
Total	78	100,0

Table 2. Participating universities. UM: University of Manizales, Colombia. NPUK: National Pedagogical University of Kharkiv, Ukraine.

The average age was 18.49 years and the female sex predominated over the male in a ratio of 4: 1 (64 -82.05% - women and 14 -17.95% - men). The descriptive statistics of the numerical variables are shown in Table 3.

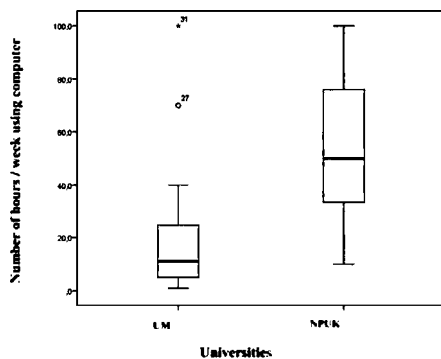
	Half	SEM	MD	F	SD	Min.	Max.	CI Half 95%
Age	18,49	0,22	18,0	17,0	1,97	16,0	25,0	18,04; 18,93
Number of hours / week using computer	34,59	3,47	28,0	35,0	30,68	1,0	100,0	27,67; 41,51
Reading note on paper support	2,74	0,13	3,00	3,7	1,13	0,3	4,66	2,48; 2,99
Reading note on display stand	2,54	0,13	2,33	2,0	1,18	0,66	4,66	2,28; 2,81

Table 3. Central tendency measures and confidence intervals for numerical variables for the whole group ($n = 78$). SEM: Standard Error of the Media. MD: Median. M: Fashion. SD: Standard deviation. CI: Confidence Interval.

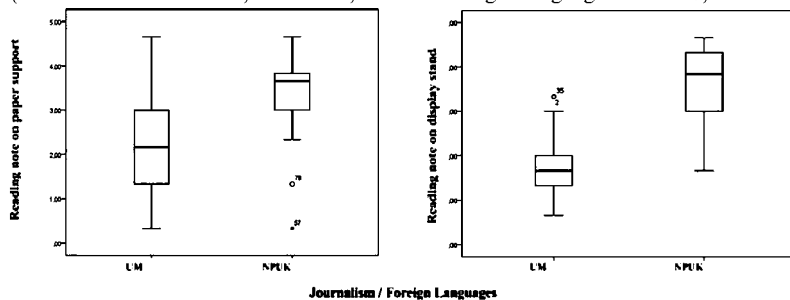
The average grade was higher for the University of Kharkiv-Ukraine; the notes of the questionnaires in paper support were of 3.36 and the ones of support of screen of 3.50. In relation to the University of Manizales-Colombia: 2.20 notes in paper support and 1.73 in screen support. For both texts (Table 4).

		Half	SD	SE	CI Half 95%		Min.	Max.
					LL	UL		
Age	UM	18,31	2,36	0,36	17,57	19,05	16,0	25,0
	NPUK	18,69	1,37	0,23	18,23	19,16	17,0	21,0
Number of hours / week using computer	UM	17,64	19,50	3,01	11,57	23,72	1,0	100,0
	NPUK	54,36	29,64	4,94	44,33	64,39	10,0	100,0
Reading note on paper support	UM	2,20	1,09	0,17	1,86	2,54	0,33	4,66
	NPUK	3,36	0,83	0,14	3,08	3,64	0,33	4,66
Reading note on display stand	UM	1,73	0,70	0,11	1,51	1,94	0,66	3,33
	NPUK	3,50	0,86	0,14	3,21	3,79	1,66	4,66

Table 4. Central tendency measures and confidence intervals for the numerical variables in consideration of the participating institution (UM-NPUK). DE: Standard deviation. SE: Standard Error. CI: Confidence Interval. LL: Lower Limit. UL: Upper Limit.

Graph 1. Comparative box-plot of the hours / week used in the computer by the students of the universities of the subjects and cities, participating countries (UM Journal: Manizales, Colombia; NPUK Foreign Languages: Kharkiv, Ukraine).

Graph 2. Box-plot comparisons of students' grades in paper and screen (digital) formats of subjects and cities, participating countries (UM Journal: Manizales, Colombia; NPUK Foreign Languages: Kharkiv, Ukraine).

Relational (bivariate) statistical analysis is presented in Tables 5 and 6.

CATEGORICAL VARIABLES		UM - n (%)	NPUK - n (%)	Value p
Sex	Man	11 (26,2)	3 (8,3)	0,04*
	Woman	31 (73,8)	33 (91,7)	
Origin	Rural	2 (4,8)	30 (83,3)	0,000*
	Urban	40 (95,2)	6 (16,7)	
Electronic reading - reason	Literature in general	7 (16,7)	22 (61,1)	0,000*
	Investigation	19 (45,2)	5 (13,9)	0,006*
Electronic Reading - Advantage	Easy to read	2 (4,8)	6 (16,7)	0,176
	Easy to use	7 (16,7)	19 (52,8)	0,002*
	Is updated	8 (19,0)	28 (77,8)	0,000*
Reading on paper - reason	For health, to protect the eyes	15 (35,7)	19 (52,8)	0,13*
	More realistic	4 (9,5)	6 (16,7)	0,548
	It is more pleasurable	15 (35,7)	16 (44,4)	0,432
	It is better to read with the book in the hands	14 (33,3)	25 (69,4)	0,003*
	Because it's easier to read	9 (21,4)	0 (0,0)	0,009*
Electronic reading - provokes	I get distracted by reading electronic texts	8 (19,0)	0 (0,0)	0,017*
	Distraction	14 (33,3)	4 (11,1)	0,04*
	Fatigue in the eyes	21 (50,0)	34 (94,4)	0,000*

Table 5. Comparison of categorical variables by participating university

CATEGORICAL VARIABLES		n women (%)	n men (%)	Value p
Sex	Rural origin	28 (43,8)	4 (28,6)	0,296
	From paper readings What do you consider to be the main advantage?			
	Read with the book in hands	33 (51,6)	6 (42,9)	0,555
	Reading on electronic devices causes			
	Physical tiredness	22 (34,4)	5 (35,7)	0,924
	Distraction	14 (21,9)	4 (28,6)	0,59
	Fatigue in the eyes	47 (73,4)	8 (57,1)	0,226
	Headache	17 (26,6)	4 (28,6)	0,878
	Difficulty understanding	9 (14,1)	4 (28,6)	0,187
	Dream	24 (37,5)	4 (28,6)	0,528
		n rural (%)	n urban (%)	Value p
Origin	Possess devices with internet access	31 (96,9)	45 (97,8)	0,794
	From electronic reading, what is the main reason?			
	Literature in general	20 (62,5)	9 (19,6)	0,000*
	From readings in electronic devices What do you consider to be the main advantage?			
	Easy to read	6 (18,2)	2 (4,3)	0,039*
	Easy to use	16 (50,0)	10 (21,7)	0,009*
	Is updated	23 (71,9)	13 (28,3)	0,000*
	From the readings in paper text What do you consider to be the main advantage?			
	More realistic	6 (18,8)	4 (8,7)	0,191
	It is better to read with the book in the hands	24 (75,0)	15 (32,6)	0,000*
	Because it's easier to read	0 (0,0)	9 (19,6)	0,021*
	I get distracted by reading electronic texts	0 (0,0)	8 (17,4)	0,035*
	Reading on electronic devices causes you to:			
	Physical tiredness	14 (43,8)	13 (28,3)	0,157
	Distraction	4 (12,5)	14 (30,4)	0,115
	Fatigue in the eyes	30 (93,8)	25 (54,3)	0,000*
	Headache	7 (21,9)	14 (30,4)	0,402
	Difficulty understanding	6 (18,8)	7 (15,2)	0,68

Table 6. Evaluation of the relationship between categorical variables in the general group. * Statistically significant (p < 0.05).

Compared with the findings related to numerical variables, a significant difference was found in the age of the participants in the subject (University) ($p = 0.038$; U statistic of Mann-Whitney), the median of the NPUK being higher (19 years).

It was evidenced statistically significant difference compared to the number of hours per week of computer use according to the participating university ($p = 0.00$). The NPUK presented an average number of hours / week of major computer use (54.36 hours vs 17.64).

The comparison between the notes that were obtained in the reading comprehension evaluation in paper support versus the digital support for the whole sample, did not show a statistically significant difference ($p = 0.124$; Wilcoxon sign statistic).

The analysis by the participating university determined significant differences between the notes in paper support ($p = 0.000$) and digital ($p = 0.000$), being greater for both tests, the obtained note in the NPUK (Statistician U of Mann-Whitney).

Discussion and conclusions. The main objective of the research was to evaluate aspects in the process of reading in printed text and in digital screens in students of Journalism of the University of Manizales, Colombia and of Foreign Languages of the National Pedagogical University of Kharkiv, Ukraine. There was no significant difference in the paper-based reading notes compared to the notes on screen support ($p = 0.124$); this implies a similar interpretation, not associated with the reading support used. Peronard's research [18] showed no statistically significant difference.

Other investigations showed that students who read paper-based texts scored significantly better on the reading comprehension test than students who read texts in digital format [9, 15, 17, 19, 20].

LITERATURE

1. Carr N.G. The Shallows: What the Internet Is Doing to Our Brains. New York: W. W. Norton & Company, 2011. 304 p.
2. Jabr, F. The Reading Brain in the Digital Age: The Science of Paper versus Screens. Scientific American, 2013.
3. Ramirez, R.L.M. Upper cerebral faculties altered by inappropriate Internet use. Archives of Medicine, 2014; 14 (1), 150-162.
4. Dillon, A. (1992). Reading from paper versus screens: A critical review of the empirical literature. Ergonomics, 1992; 35(10), 1297-1326.
5. Schumacher, G., y Waller, R. (1985). Testing design alternatives: a comparison of procedures. In T. Duffy and R. Waller (Eds.). Designing usable texts. Orlando, FL: Academic Press.
6. Wilkinson, R.T. and Robinshaw, H.M. Proof-reading: VDU and paper text compared for speed, accuracy and fatigue. Behaviour and Information Technology, 1987; 6(2), 125-133.
7. Kak, A. V. (1981). Relationships between readability of printed and CRT-displayed text. Proceedings of Human Factors Society - 25th Annual Meeting, 1981; 137 – 140.
8. Nelson, N.J., Denny, E.C. Nelson Denny Reading Test. Boston: Houghton Mifflin Co., 1973.
9. Muter, P., Latrémouille, S., Treurniet, W. y Beam, P. Extended reading of continuous text on television screens. Human Factors, 1982; 24, 501-508.
10. Cushman, W. H. Reading from microfiche, VDT and the printed page: subjective fatigue and performance. Human Factors, 1986; 28(1), 63-73.
11. Starr, S.J. Effects of video display terminals in a business office. Human Factors, 1984; 26, 347-356.
12. Egan, D., Remde, J., Landauer, T., Lochbaum, C. and Gomez, L. Behavioural evaluation and analysis of a hypertext browser. Proceedings of CHI'89, ACM: New York; 1989; 205-210.
13. Muter, P. y Maurutto, P. Reading and skimming from computer screens

and books: the paperless office revisited? Behaviour and Information Technology, 1991; 10(4) 257–266. 14. **Small, G., Vorgan, G.** The digital brain. How new technologies are changing our brains. Barcelona: Urano, 2009, 256 p. 15. **Mangen, A. Walgermo, BR, Brønnicka, K.** Reading linear texts on paper versus computer screen: Effects on reading comprehension. International Journal of Educational Research, 2013; Volume 58, Pages 61–68. 16. **Wästlund, E., Reinikka, H., Norlander, T.** Effects of VDT and paper presentation on consumption and production of information: Psychological and physiological factors. Computers in Human Behavior, 2005; 21, 377–394. 17. **Kerr, M.A., Symons S.E.** Computerized presentation of text: Effects on children's reading of informational material. Reading and Writing, 2006; 19, 1–19. 18. **Peronard, M.** Reading on paper and on computer screen. Journal signs, 2007; 40 (63), 179–195. 19. **Baron, S.N.** Words Onscreen: The Fate of Reading in a Digital World. Oxford: Oxford University Press, 2015. 20. **Piolat, A. Roussey, J-Y. & Thuning, O.** Effects of screen presentation on text reading and revising. International Journal of Human-Computer Studies, 1997; 47(4), 565–589.

Рамирес Рестрено Луїс Мігель— доцент медичного факультету Університету в місті Манісалес, Колумбія
E-mail lumira@umanizales.edu.co
tel.: 3143660377;

Константинова Людмила Всеволоодівна — старший викладач кафедри романської філології, Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди. Вул. Валентинівська 2, м. Харків, 61168, Україна.
E-mail lucykonstantinova@gmail.com
tel.: +38098-335-20-88;

Ramirez Restrepo Luis Miguel— Associate Professor, Medical Department, University of Manizales, Colombia

Konstantinova Liudmila Vsevolodivna — Senior Lecturer, Department of Romance Philology, H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University. Valentynivska Str. 2, Kharkiv, 61168, Ukraine.

МОВНІ ОСОБЛИВОСТІ ПІСНІ СЕМЕНА КЛИМОВСЬКОГО «ІХАВ КОЗАК ЗА ДУНАЙ»

У статті розглядається постать Семена Климовського, харківського козака, українського поета початку XVIII століття. Запропоновано мовний аналіз його відомої пісні «Іхав козак за Дунай». Ця пісня створена на ґрунті традиції українського фольклору та містить характерні риси, що відповідають діалектному мовленню Слобожанщини; завдяки цьому вона є важливою пам'яткою історії мови. Виявлено народноговірні риси в варіантах пісні, поданих у трьох різних пісенних збірниках. Найцікавішим із цього погляду є варіант пісні зі збірника «Малороссийские песни» М. Максимовича.

Ключові слова: мовний аналіз, слобожанський говір, пісня, діалектизм, фольклорна традиція.

Чевичелова Е. А. Языковые особенности песни Семена Климовского «Ехал казак за Дунай». В статье рассматривается фигура Семена Климовского, харьковского казака, украинского поэта начала XVIII века. Предлагается языковой анализ его известной песни «Ехал казак за Дунай». Эта песня создана на основе традиции украинского фольклора и содержит характерные черты, свойственные диалектной речи Слобожанщины; благодаря этому она является важным памятником истории языка. Обнаружены «народноговорные» черты в вариантах песни, которые подаются в трех разных песенных сборниках. Наиболее интересным с этой точки зрения является вариант песни из сборника «Малороссийские песни» М. Максимовича.

Ключевые слова: языковой анализ, слобожанский говор, песня, диалектизм, фольклорная традиция.

Chevychelova O. O. Language Peculiarities of the Song «Ykhav Kozak za Dunay» by Semen Klymovskiy. The article deals with the figure of Semen Klymovskiy, a Kharkiv Cossack and a Ukrainian poet of the early 18th century. The linguistic analysis of his famous song «Ykhav Kozak za Dunay» («Cossack rode beyond the Danube») is presented. This song was created on the basis of the Ukrainian folklore tradition and contains language features reflecting the Slobodian dialectal usage, which makes it an important historical record of the language. Its text has changed greatly over time; it became available in various versions and came to be perceived as folk creation. New verses were added to the original text, but the basis of the song has remained stable until nowadays.

An analysis of differing versions of the song, including in three different song-books is offered, with an eye to identifying the vernacular elements contained in them. While passing through folk cultivation the text lost its «bookish» elements in favor of vernacular Ukrainian. The analysis showed that the version from the song-book «Malorossiyskie pesni» compiled by M. Maksymovych in 1827 is the most interesting in this respect.

Key words: language analysis, Slobodian dialect, song, dialecticism, folklore tradition.

Специфіка Слобожанщини серед українських історичних земель полягає в тому, що регіон являє собою територію відносно недавнього заселення. Українська мова масово розповсюдилася на її теренах, починаючи з середини XVII ст. Поступово – десь до середини XVIII ст. – вона відстоялася: з'явилися примітні риси слобожанського говору.

Серед авторів, що писали українською мовою, був харківський козак Семен Климовський, якого ще й досі називають легендарним, хоча

історичність цієї особи (одного з найкращих українських поетів початку XVIII ст.) не викликає сумнівів. Першу друковану довідку про нього подав у 1772 р. М. Новіков, згадуючи про Климовського як про малоросійського козака, що написав книжку «О правде и великодушии благодетелей» [7, с. 99]. Короткі відомості про Климовського подав також І. Голіков, назвавши його харківським козаком, автором твору «О правосудии начальствующих», що був піднесений Петрові І у 1724 р. [1, с. 479]. Попри скудність інформації ці згадки все ж містять розбіжності. Автори по-різному пишуть прізвище поета: М. Новіков називає його *Климовський Семен*, а І. Голіков *Семен Климов*. Твір, подарований цареві, в них теж називається по-різному. Голіков подає точнішу назву твору, що його Климовський за російським взірцем підписав «Климов». У 1801 р. М. Карамзін у своєму творі «Пантеон российских авторов» уперше називає Семена Климовського автором пісні «Їхав козак за Дунай», зазначаючи, що «малоросійська пісня “Не хочу я нічого, тільки тебе одного”, яку співають наші шляхетні дами, є також, як запевняють, твір Климовського, учня природи, на жаль, недовченого мистецтвом» [2, с. 164]. Слова пісні, які наводить Карамзін, — це два перших рядки четвертої строфи пісні «Їхав козак за Дунай». У 1905 р. В. Срезневський, знайшовши рукопис, про який згадували Голіков і Карамзін, пише на його основі свою працю «Климовський-Климов, “козак-віршовник” і два його твори». За його словами, рукопис цей згадується в маловідомому старому друкованому каталозі бібліотеки Академії наук під номером 29, що датований 1742 р. Із нього, як стверджує Срезневський, І. Голіков і взяв заголовок твору та ім'я автора. Але з легкої руки Карамзіна у вжиток увійшли і неточна назва, і прізвище *Климовський* [11, с. 511].

На сьогодні дослідники не мають сумнівів, що саме Семен Климовський є автором пісні «Їхав козак за Дунай», широко відомої в світі. Цю пісню студіювали В. Перетц, Г. Нудьга, Б. Криса, В. Шевчук, Л. Ушкалов. Докладно її міжнародне поширення дослідив Г. Нудьга. Однак, на жаль, пісня вивчалася лише в історично-літературному аспекті. Тим часом мовний аналіз цієї першої авторської поезії Слобожанщини є не менш важливим із точки зору історії мови. Адже, коли ми говоримо про давність української мови й шукаємо її коріння в глибині століть, ідеться не про її літературний варіант, а про народне, тобто діалектне, мовлення. У таких дослідженнях нам на допомогу приходять пам'ятки історії мови, написані на певній території, а особливо ті, що є зразками народного мовлення.

Як відомо, у XVIII ст. починається активний вплив літератури на усну народну творчість. Найбільше така взаємодія виявилась у побутуванні серед народу літературних текстів з усіма атрибутами фольклорних (анонімність, варіативність та ін.), насамперед це стосується пісень. Багато авторських пісень із часом ставали народними, бо своєю поетикою вони були близькі до народних пісень, функціонували за фольклорними законами. Адже в минулі віки пісня передавалася усно та через рукописні збірники. Тому, як і народна, авторська пісня змінювалася, побутувала в різноманітних варіантах, поступово втрачала авторство й починала сприйматися як народна.

Пісня «Їхав козак за Дунай» виникла на ґрунті традиції українського фольклору, і її зміст близький до багатьох народних пісень, де відтворюється ситуація розставання дівчини з козаком, що їде на війну. Як зауважує Г. Нудьга, текст пісні «Їхав козак за Дунай» складений «простенько, не відзначається особливою поетичністю і глибиною розкриття змісту» [8, с. 47]. Дослідник наголошує, що Семен Климовський, хоча й виявляє у пісні свої індивідуальні засоби вислову, однак дотримується найхарактерніших рис поезики народної пісні, що притаманні козацьким пісням, як от: патріотизм, вірність обов'язку, уважність до коханої дівчини, енергійність вислову думки.

Певний час вважалося, що пісня «Їхав козак за Дунай» вперше була надрукована у 1790 році в збірнику «Собрание народных русских песен с их голосами», укладеному М. Львовим та І. Прачем. Та згодом з'ясувалося, що до їхнього збірника вона потрапила лише 1806 р. при повторному виданні. Однак і ця дата першої публікації виявилася неточною. Г. Нудьга наголошує, що найранішу публікацію тексту й музики подав «Journal d'Airs Italiens, Français et Russes avec Accompagnement de Guitarre par I. B. Hainglaise», №3 (журнал італійських, французьких, російських пісень під гітару, який видавав І. Енглез близько 1796 р. в Петербурзі коштами Герстенберга та Дітмара) [8, с. 49]. Протягом певного часу пісня мала більш-менш усталений текст, що складався з 16 рядків (4 строфи). Уже на початку XIX ст. вона набуває популярності майже в усіх народів Західної Європи. Нею цікавляться найкращі композитори світу. Від появи збірок пісень М. Максимовича переважають варіанти з шести строф. М. Максимович вмістив у своїй збірці «Малороссийские песни» (1827) п'ять куплетів, а в виданні «Украинские народные песни» (1834) додав у примітках шостий куплет («Тебе ж, мила, не забуду...») [5, с. 141]. Крім того, перепущений через фольклорну опшліфовку текст втратив ознаки книжності й тим самим українізувався. Це пішло йому тільки на користь. Оригінал пісні «Їхав козак за Дунай» не зберігся.

Існує низка варіантів пісні, важко сказати, котрий із них ближчий до першотвору. Та всі вони заслуговують на мовний аналіз. У статті розглядаються й порівнюються між собою такі варіанти пісні:

1) перша публікація в журналі італійських, французьких, російських пісень під гітару (аналіз проводимо за Г. Нудьгою, який подає цей текст як найдавніший, отже найближчий до авторського [8, с. 118]);

2) публікація в збірнику М. Максимовича «Малороссийские песни» (1827) [4, с. 83];

3) публікація у збірнику М. Львова «Русские народные песни», що вийшов у 1896 році [3, с. 144] і є, як зазначено в передмові до нього, передруком другого видання збірника «Собрание народных русских песен с их голосами» (1806) без будь-яких змін, окрім виправлення грубих граматичних помилок у текстах пісень. (На жаль, видання 1806 р. нам знайти не вдалося.)

Судячи з текстів публікацій, є підстави вважати, що вони написані правописом, побудованим на історико-етимологічному принципі та звичним для народнорозмовного варіанта староукраїнської літературної мови XVIII ст. Цей правопис, як зазначає І. Матвійас, використовував

І. Котляревський. Він застосовував алфавіт, що графічно був спільним із російським, хоч у багатьох випадках виражав відмінну вимову відповідних звуків. Для передачі звука [и], що походить із давніх [ы] та [и], І. Котляревський використовував традиційно літери <ы> (*сынъ*), <и> (*робити*) та <і> (перед [й] — *легкій*), звук [і] передавав літерами <ѣ> (*дѣдъ*), <и> (*жинка*) та <і> (перед голосним та [й] — *свій*), [ji] виражав буквою <ѣ> (*ѣхавъ*), послідовно зберігав літеру <ъ> у кінці слів після твердих приголосних (*страхъ*) [6, с. 16]. Ці явища спостерігаємо й у різних варіантах пісні, що подаються нижче (як-от: *вороненькій, миленькій, бѣлыхъ, дѣвчина, ѣхавъ, сказавъ* та ін.), хоча застосовувався цей принцип непослідовно. Слід зазначити, що текст пісні зі збірника «Малороссийские песни» (1827) надрукований правописом, який теоретично відстоював і використовував на практиці автор збірника, — «максимовичівкою». Зокрема, М. Максимович запропонував позначати новий український звук [і], який з'явився на місці етимологічних [о], [е], [у], за допомогою діакритичних знаків. Технічні обмеження призвели на практиці до використання не паєрків (за задумом автора), а французьких дашків: *áoï, áeï, áuï* (що ми й спостерігаємо у його варіанті пісні [4, с.83]).

Усі публікації пісні містять розбіжності як пунктуаційного характеру, так і в написанні слів, часто-густо описки, як-от слово *гулай*, а не *гуляй* [3, с. 144]. Між варіантами пісні, що розглядаються, наявні графічні паралелі — <ы> та <и>, <ѣ> та <и>, <е>; <о> та <е>, <и>.

Порівняймо першу строфу:

ѣхаль козакъ за Дунай,	ѣхавъ козакъ за Дунай,	ѣхавъ козакъ за Дунай,
Сказаль: дѣвчина, пропай!	Сказавъ: дѣвчину, пропай!	Сказавъ: дивчина, пропай,
Вы, коники вороненьки,	Ты, конику вороненькій,	Вы, коники вороненьки
На силу гуляй [8, с.118]!	Неси да гуляй [4, с. 83].	На силу гулай [3, с.144].

У тексті з джерела [8] спостерігаємо помітний вплив російської мови, як-от у словах *ѣхаль, сказаль*, адже в визвучі український дієслівний суфікс мин. часу {-л} фонетично перейшов в [ў], що ми й бачимо у двох інших варіантах пісні. Ще однією типовою рисою української мови є функціонування кличного відмінка (текст із джерела [4], а далі й у двох інших). Незрозумілим є вживання *Вы*: навряд чи цей займенник використовується тут на позначення множини, адже це йде врозріз із наступними рядками пісні. Найбільше непорозуміння викликає використання слова *на силу*, яке в сучасній українській мові пишеться разом та має такі значення: 'з великими труднощами; ледве; те саме, що нарешті; діал. насильно, силоміць' [10, с. 183]. Чи було воно жито в одному з цих значень, невідомо, — так само як і те, чому у збірці Максимовича натомість вживається слово *неси*. Відзначмо діалектний сполучник *да* [9, с. 80], що вживається тут у єднальній функції при однорідних членах речення.

Порівняймо другу строфу:

Постой, стой, козаче,	Постой, постой, козаче!	Постой, стой, козаче,
Твоя дѣвчина плаче;	Твоя дѣвчина плаче;	Твоя дивчина плаче,
Якъ ти мене покидаешъ,	Съ кѣмъ ты мене покидаешъ —	Якъ ти мене покидаешъ,
Только подумай.	Тольки подумай!	Тилько подумай.

Уживання прийменника *зъ* перед глухими приголосними є прикладом сплутування його з прийменником *зѣ* унаслідок помішання живомовних і традиційних форм.

Порівняймо третю строфу:

Бѣлыхъ ручекъ не ломай,	Бѣлыхъ ручокъ не ламай,	Билыхъ ручекъ не ломай,
Серыхъ очекъ не зтирай,	Ясныхъ очокъ не зтирай:	Сѣрыхъ очекъ не зтирай,
Мене зъ войны со славою	Мене зъ войны со славою	Мене зъ войны со славою
Къ себѣ ожидай.	Къ собѣ дожидай.	Къ соби ожидай.

Варто звернути увагу на той факт, що у словосполученні *зъ войны со славою* сплутування прийменників не виникає, що свідчить про освіченість автора пісні. Прийменник *кѣ*, який виступає з формами давального відмінка, є діалектним (і традиційним для української книжної поезії XVII ст.). Народнорозмовним є також слово *дожидай*, на відміну від русизму *ожидай*.

Порівняймо четверту строфу:

Не хочу я ничего,	Не хочу я нічого,	Не хочу я ничего,
Только тебѣ одного,	Тільки тебе одного;	Тилько тебѣ одного.
Ты будь здоровъ, мой	Ты будь здоровъ, мій	Ты будь здоровъ, мій
миленькой,	миленькій –	миленькій,
А все пропадай.	А все пропадай!	А все пропадай.

П'ята строфа є лише у збірнику М. Максимовича і саме вона найбільш цікава з погляду слобожанського говору:

Свиснувь козакъ на коня:
Зоставайся, молода! –
Я прѣду, якъ не згину,
Через три года.

До народноговірних можна віднести *зоставайся* (що є тепер літературним словом), *года*, *прѣду*, *якъ*.

Питання історії розвитку української літературної мови на Слобожанщині не втрачає своєї актуальності та потребує всебічного вивчення. Пісня «Їхав козак за Дунай» є першою авторською поезією Слобожанщини й містить характерні мовні риси, що відповідають діалектному мовленню цієї української території. Написана на початку XVIII ст., ця пісня не могла зберегтися в первісному вигляді, без змін. До старих друкованих текстів нові покоління додали щось своє, але основа пісні зне змінилася. Проаналізувавши варіанти пісні, надруковані у різних збірниках, ми дійшли висновку, що найбільш цікавою з погляду народноговірних елементів є пісня зі збірника «Малороссийские песни» М. Максимовича (1827), тоді як дві інші версії пісні, вочевидь, пропущені крізь призму російського сприйняття українського тексту (навіть чи українець їх готував до друку). Разом з тим не викликає сумніву той факт, що пісня була написана живою народною мовою у дусі народнопісенної поетики, і саме це сприяло її міжнародному поширенню. Тому вона є важливим об'єктом для подальшого вивчення.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Голиков И. И.** Деяния Петра Великого, мудрого преобразователя России, собранные из достоверных источников и расположенные по годам. — М.: Университетская тип. Н. Новикова, 1789. — Ч. IX. — 499 с. 2. **Карамзин Н. М.** Пантеон российских авторов: в 2-х ч.; изд. Платона Бекетова. — М., 1801. — Ч. 1. — 431 с. 3. **Львов Н. А.** Русские народные песни / собранные Н. А. Львовым; напевы записал и гармонизировал И. Прач. — СПб., 1896. — 154 с. 4. **Максимович М.** Малороссийские песни. — М., 1827. — 234 с. 5. **Максимович М. А.** Украинские народные песни. — М.: Университетская типография, 1834. — Ч. 1. — 180 с. 6. **Матвієв І.** Варіанти української літературної мови від найдавніших часів до кінця XVIII ст. // Культура слова. — 1996. — Вип. 46—47. — С. 3—22. 7. **Новиков Н. И.** Опыт исторического словаря о российских писателях. — СПб.: Тип. Акад. наук, 1772. — 264 с. 8. **Нудьга Г.** Козак, філософ, поет. — Львів, 1999. — 208 с. 9. **Сагаровський А. А.** Матеріали до діалектного словника Центральної Слобожанщини (Харківщини). — Харків, 2011. — Вип. 1. — 293 с. 10. **Словник української мови: в 11 т.** / за ред. І. К. Білодіда. — К.: Наукова думка, 1974. — 840 с. 11. **Срезневский В. И.** Климовский-Климов, «казак стихотворец» и два его сочинения // Сборник Харьковского историко-филологического общества. — Харьков, 1905. — Т. 16. — С. 509—546.

Чевичелова Олена Олександрівна — аспірант кафедри української мови, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, Україна, 61168, Харків, вул. Валентинівська, 2

E-mail: chevychelova910@ukr.net

tel. + 38 097-778-38-08

orcid.org/0000-0001-5325-5734

Chevychelova Olena Oleksandrivna — Post-Graduate Student, Department of the Ukrainian Language, H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University. Valentynivska Str. 2, Kharkiv, 61168, Ukraine.

РЕАЛІЗАЦІЯ КОНФЛІКТОГЕННОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПРЯМИХ І НЕПРЯМИХ ЗВЕРТАНЬ

Статтю присвячено дослідженню звертань, що викликають негативну реакцію адресата й можуть спричиняти конфлікти. Виявлено типи та семантичні групи звертань-конфліктем, описано варіанти негативних реакцій на прямі та непрямі звертання з конфліктогенним потенціалом залежно від лінгвальних та екстралінгвальних факторів. З'ясовано чинники, за яких форма звертання стає конфліктогенною. Окреслено причини відсутності вербальної реакції на звертання-конфліктем. Ураховано гендерні, статусні, вікові характеристики комунікантів, ступінь їх знайомства, характер стосунків між ними, специфіку ситуацій спілкування та норми поведінки, прийнятні в українському суспільстві.

Ключові слова: адресат, адресант, звертання-конфліктем, конфліктогенний потенціал, комунікативна ситуація, репліка-реакція.

Шкицькая И. Ю. Реализация конфликтного потенциала прямых и непрямых обращений. Статья посвящена исследованию обращений, которые вызывают негативную реакцию у адресата и могут приводить к конфликтам. Выявлены типы и семантические группы обращений-конфликтем, описаны варианты негативных реакций на прямые и не прямые обращения с конфликтным потенциалом в зависимости от лингвистических и экстралингвистических факторов. Определены причины конфликтности форм обращений и невыраженности негативной реакции на них. Учтены гендерные, статусные, возрастные характеристики коммуникантов, степень их знакомства, характер отношений между ними, специфика ситуаций общения и нормы поведения, приемлемые в украинском обществе.

Ключевые слова: адресат, адресант, обращение-конфликтем, конфликтный потенциал, коммуникативная ситуация, реплика-реакция.

Shkitska I.Yu. Realization of Conflictual Potential of Direct and Indirect Appeals. The article is devoted to the research of appeals that cause the addressee's negative reaction and may lead to conflicts. The research identifies types and semantic groups of irrelevant-conflictual forms of address and describes variants. Ways of negative reactions to direct and indirect forms of appeals with conflictual potential are described paying attention to lingual and extra-lingual factors. The work identifies factors turning forms of appeals into conflictual ones. It determines the causes of absence of verbal reaction to conflictual addressing.

The research takes into consideration gender, status, and age characteristics of communicants, the degree of their familiarity, the nature of their relations, the specifics of communicative situations, and norms of conduct accepted in the Ukrainian society.

Forms of appeals by name, patronymic, surname and nickname, the ones marking gender, age and cognation, the ones indicating a position / title and expressing a positive attitude to the addressee are attributed to irrelevant-conflictual forms of appeals.

It is determined that negative responsive reactions to an unsuccessfully selected form of appeal in informal and formal communication with strangers and unfamiliar recipients are the most frequent.

The short acquaintance of communicants, their independence from each other, absence of pronounced status and age differences, low cultural level of at least one participant of the interaction are attributed to the factors which make the realization of the conflictual potential of addressing more probable and give more chances of emergence of negative verbal reaction to it.

Key words: addressee, addresser, irrelevant-conflictual form of appeal, conflictual potential, communicative situation, responsive utterance.

Звертання — це органічний і специфічний елемент структури будь-якої мови, одна з мовних «універсалій комунікативно-функціонального характеру» [8, с. 11]. Звертання характеризуються поліфункціональністю, оскільки передбачають реалізацію не тільки апеляційної, а й орієнтальної, фатичної, організаційної, регульовальної, емотивної, а також оцінно-експресивної функцій. Усі засоби звертання, як граматичні, так і лексичні, є «способом створення особливого комунікативного простору до початку розмови та підтримання або зміни його в процесі спілкування» [7, с. 133].

Як об'єкт дослідження звертання давно привертають увагу лінгвістів. У вітчизняному й зарубіжному мовознавстві знаходимо чимало робіт, у яких висвітлюються питання історичного розвитку звертань, з'ясовуються їх лексико-семантичні та функціональні особливості. Останнім часом зросла кількість наукових студій, у яких розкрито прагматичні характеристики звертань. Ідеться про праці М.Л. Макарова, Л.П. Рудько, Л.П. Рижової, Л.В. Корновенко, І.В. Корнійко, В.Е. Райлянової, М.С. Скаба, Н.М. Глаголевої, Г.А. Балакай, М.Г. Баракової та ін.

Однак, незважаючи на посилення інтересу лінгвістів до питань функціонування звертань у різних типах дискурсу, поза увагою вчених залишаються семантико-прагматичні характеристики звертань, що викликають негативну реакцію адресата. З огляду на це наше дослідження, присвячене вивченню звертань-конфліктем на матеріалі української мови, є актуальним.

Мета нашої наукової розвідки — з'ясування особливостей функціонування прямих і непрямих форм звертань, які набувають конфліктогенності в різних комунікативних ситуаціях. Досягнення мети передбачає виконання таких завдань: виявити звертання, які можуть викликати негативну реакцію співрозмовника, виокремити тематичні групи звертань-неадекватних номінацій, описати можливі варіанти негативних реакцій на звертання залежно від лінгвальних та екстралінгвальних факторів, з'ясувати чинники, за яких форма звертання стає конфліктогенною, окреслити причини невираженої негативної реакції на звертання-конфліктем.

Успішність комунікації залежить від багатьох лінгвальних та екстралінгвальних факторів. Серед них значущою є дистанція спілкування. Так, В.І. Карасик основними її типами вважав персональну та соціальну [4, с. 80-81], відзначаючи закріпленість певного арсеналу мовних засобів за кожним типом дистанції. Такими засобами є передусім звертання на *ти* чи *ви*, ім'я, прізвище, чи ім'я по батькові, використання регулятивів типу *друже, господине*. Персональний тип спілкування характеризується щирістю, спонтанністю, соціальний — відзначається стриманістю, передбачає формалізованість [4, с. 80-81]. Неврахування учасниками комунікативного акту типу дистанції спілкування може призводити до комунікативних невдач, образ, конфліктів.

Виникнення конфліктної ситуації часто спостерігаємо ще на початку інтеракції, що зумовлено неправильним вибором форми звертання до співрозмовника. Серед звертань-конфліктем можна виокремити звертання на

ім'я, ім'я та по батькові, прізвище, прізвисько, звертання, що маркують вік і стать, звертання на позначення посади / звання, родинних зв'язків, звертання-маркери прихильності тощо. Розглянемо, як реалізовується конфліктогенний потенціал окреслених груп звертань.

Психологи стверджують, що кожній людині приємно чути власне ім'я (див. про це, наприклад [5, с. 107]). Імена людей значущі й мають сакральний сенс, тому дуже часто негативну реакцію адресата викликає неправильне називання його імені чи по батькові адресантом. Зазвичай адресат, якого неправильно назвали, намагається виправити помилку. Те, у якій формі він це робить, залежить від низки факторів: його віку, статусу, культурного рівня, а також типу стосунків між комунікантами. Так, реакції-обурення на зразок *Ви дотепер не знаєте мого імені!*, *Треба вивчити до цього часу, як звати вашого* + [номінація посади / ролі та ін.], а також реакції-докори *Невже так важко запам'ятати, як мене звати?* характерні для вищих за статусом і, як правило, старших за віком адресатів. За нашими спостереженнями, на неправильне називання імені частіше реагують жінки, ніж чоловіки. У деяких випадках — за короткотривалої неповторюваної інтеракції, незначущості імені для ідентифікації особи / документів і под., а також за наявності свідків розмови, нижчий за статусом адресат може не виправляти вищого за статусом співрозмовника.

Щоправда, матеріал дослідження засвідчує поодинокі приклади з усного мовлення, у яких вищі за статусом співрозмовники (зауважимо, чоловічої статі) ігнорують неправильне їх номінування на ім'я чи по батькові нижчими за статусом / посадою відвідувачами тощо. Такий тип реакції можна пояснити перебуванням адресата в позитивному психоемоційному стані в момент спілкування, його особистісними якостями, зокрема неконфліктністю, тактовністю, поблажливим ставленням до інших, а також браком часу, зосередженістю на робочих питаннях тощо.

Варіанти власних імен, будучи носіями соціальних і стилістичних конотацій, дають змогу в службових й особистих відносинах переключати спілкування з однієї тональності на іншу, виконуючи в такий спосіб регуляторну функцію [1, с. 87]. Варіанти імені особи в різних комунікативних ситуаціях можуть набувати конфліктогенності. Найбільшу кількість негативних реакцій спостерігаємо у зв'язку з номіним варіантом імені, переважно в опозиціях український / російський у ситуаціях неділового та неформального ділового спілкування, пор.: *Володя — Владьо — Вова, Олена — Лена — Альона*. Реакції на українські / російські варіанти імен характеризуються типовістю, їх мета — запобігти подальшому використанню співрозмовником такої форми, наприклад: *Я не Вова, Не називайте мене Вовою, Який я вам Вова!*, *Я на Вову не відкликаюсь, Тут Вови немає, Шукай Вову серед москалів!*; *Мені не подобається ім'я Олена, Я не люблю, коли мене кличуть Оленою, Я — Альона*. Подібну реакцію спостерігаємо й на ті варіанти імені (повні / короткі, нейтральні / пестливі), із якими адресат себе не асоціює, а також на варіанти близьких за звучанням імен, пор.: *Вікторія — Віта — Віка, Вадим — Вадик — Владик, Генрик — Геннадій — Євген, Гоша — Георгій — Григорій* і т. д. Наприклад: — *Звітть мене*

Людмилою, якщо не важко, – [виправила вона (дружина онука героїні. – І. Ш.) мене, коли я звернулась до неї як до Люди.]

– *Людю, але ж у вас таке надмірне, довге повне ім'я, хіба не можна його зменшити?*

– *А ви зменшуйте прикметники, ви ними зловживаєте, так і сили для імен зберезуться. Усі ці ваші «надмірний», «надзвичайний», «злочинно-прекрасний», – для чого вони, ті красивості? Людмила – гарне ім'я, а Людка – так хай звуть шавок підзаборних, навіть чути такого не хочу* (Л. Денисенко).

Тип звертання, який обирає мовець, залежить від багатьох факторів: ступеня знайомства, типу стосунків, статусно-рольових та вікових характеристик комунікантів. Серед них сфера спілкування посідає далеко не останнє місце. Так, наприклад, в освітній сфері номінації викладача студентами на зразок *пан / пані* + ім'я неприйнятні. Як виняток вони можуть функціонувати лише за відсутності вікової різниці під час спілкування людей середнього й старшого віку.

Номінація під час звертання може бути адекватною або неадекватною. Адекватна номінація передбачає відповідність уживаної форми звертання характеристиці адресата та комунікативній ситуації. Неадекватну номінацію зумовлюють свідоме вживання форми звертання, невідповідної певній комунікативній ситуації, та недостатня прагматична компетенція мовця [6, с. 5]. Ідеться про ситуації, у яких мовець не знає, як правильно звернутися, і послуговується широко вживаними в практиці повсякденного спілкування формами звертання, що неправильно характеризують адресата або використовують форми звертання без імені.

Так, обурення викладачів викликають звертання студентів до них без імені на зразок *Чуєте?, Слухайте, Дивіться, Вибачте* і т. д., а також уживання назви за посадою *вчителько* (без *пані*). На згадані номінації адресат реагує називанням свого імені та по батькові або докором-повчанням, наприклад:

– *Чуєте? А коли у нас модуль?*

– *Марина Петрівна. Мене звати Марина Петрівна, У мене є ім'я, Звертатися так до інших некультурно, Ви дотепер не знаєте, як звати вашого викладача?! і т. д. (з усного мовлення).*

Звертання на прізвище в сучасній українській культурі вважається невивічним. Зауважимо, що за часів Радянського Союзу ця форма звертання сприймалася як нейтральна, що активно функціонувала в діловій сфері. Сьогодні навіть тут звертання на прізвище вважається неприйнятним та образливим. Зазвичай його обирають вищі за посадою чи статусом співрозмовники стосовно підлеглих. Чим більша ця дистанція, тим імовірнішим є використання згаданої апелятивної форми. Навіть в освітній сфері, де функціонування звертань на прізвище до учнів / студентів можна деякою мірою виправдати родом діяльності, адресати відчують дискомфорт і формалізованість стосунків з учителем / викладачем.

Особливо болісно адресати реагують на свідоме чи несвідоме перекручування їхнього прізвища, одразу намагаються виправити помилку мовця або вказують на неї, повторюючи прізвище правильно: *Домбровський; Мос*

прізвище ...; *Ви неправильно назвали моє прізвище* і т. д. Найчастіше це стосується вимови прізвищ, співзвучних із назвами тварин, а також із номінаціями, що мають негативну конотацію: *Баран – Báran, Холóпова – Хóлопова* і под. Особливо частотні «виправлення» в ситуаціях привселюдно допущеної помилки, особливо якщо це важливо для ідентифікації особи та за наявності подальших контактів із мовцем. Будучи вживаним зі словом *пан / пані*, звертання на прізвище втрачає свою конфліктогенність.

Звертання на прізвисько можна віднести теж до категорії потенційно конфліктогенних. Вони можуть викликати негативну реакцію адресата за умов, якщо йому не подобається прізвисько, а також у випадках номінування чужими та незнайомими людьми, особливо з яскраво вираженою різницею у віці, соціальному статусі, роді діяльності, культурному рівні та ін. Типовою реакцією на такі звертання є обурення (*Я вам не + [прізвисько]!, У мене є ім'я! та ін.*) та повідомлення бажаної форми номінування *Мене (взагалі-то) звати + [ім'я]*.

Наприклад: [*У Григорія щодо Середи були свої наміри, і тому він зробив спробу вплинути на завжди похмурого і мовчазного парубка.*]

– *Послухайте, Малий,* – [сказав він (Григорій. – І. Ш.) *якось, зайшовши ввечері до нього (Середи. – І. Ш.) в кімнату,*] – *я прийшов не як офіційна особа, тобто ваш вихователь, а просто як давній знайомий, який ставиться до вас доброзичливо. Мені хотілося б ...*

– *По-перше, у мене є власне ім'я і нічого мені чіпляти собачу кличку. По-друге, я по горло ситий доброзичливцями! А такими, як ви, особливо (Ю. Дольд-Михайлик).*

Нейтральне на перший погляд звертання на ім'я та по батькові в деяких ситуаціях, навіть ділового спілкування, може спричинювати негативну реакцію адресата. Конфліктогенними такі форми звертання частіше стають у спілкуванні з представницями жіночої статі. Чоловіки форму звертання на ім'я та по батькові сприймають нейтрально. Найчастотніша реакція, що засвідчує бажання змінити форму звертання, – пропозиція звертатися на ім'я: *Називайте мене просто Влад*. Це зумовлено прагненням адресата домогтися запам'ятовуваності свого імені іншими та уникнути його перекручування. Передусім ідеться про довгі й складні для вимови імена та по батькові.

Негативні реакції та висловлення бажання перейти на іншу форму звертання найчастіше спостерігаємо під час спілкування комунікантів однакового віку, а також у ситуаціях, коли адресат у силу специфіки сфери діяльності або посади відчуває себе «замолодим» для такої форми звертання. Сказане стосується секретарів, продавців-консультантів, нянь, гувернанток, працівників сфери шоу-бізнесу, малого бізнесу і под. Збільшення віку та посади адресата робить більш імовірним звертання до нього на ім'я та по батькові. Відповідно до культурних норм українського суспільства описувана форма звертання, адресована співрозмовнику віком 50+, навіть за статусної рівності комунікантів, є нормативною.

Типовими реакціями, що маркують невдоволення з приводу звертання на ім'я та по батькові, є такі: *Я вас просила називати мене Марією!, Називайте*

мене (просто) *Марією!*, *Я що, така стара?* Зауважимо, що форма звертання на ім'я та по батькові або просто на ім'я (особливо у формі кличного відмінка (*Софіє, Ольго* та ін.) може бути небажаною та образливою, якщо адресат уважає її проявом дистанціювання, відчуження, формалізації стосунків або невдоволення адресанта. За нашими спостереженнями вербальні реакції на такі форми звертання не частотні. У поодиноких випадках (за відсутності виразної вікової та статусно-посадової різниці між комунікантами, а також, якщо вони є добре чи давно знайомими) спостерігаємо реакції-невдоволення на зразок *Для чого нам цей офіціоз?* або реакції-докори на зразок *Ми ж з вами не один рік знаємось*.

За умов помилкової номінації конфліктогенності набувають звертання на позначення посад і звань. Найяскравіше це виявляється у сферах зі значущою ієрархією звань та рангів. Так, урахування ієрархії у військовій сфері важливе, оскільки йдеться не тільки про самі по собі звання, а й про підпорядкування та чітке виконання командних функцій щодо інших військових осіб у точно визначеному обсязі. Цікаво, що помилка в номінуванні в бік завищення звання викликає в адресата позитивну, здебільшого невербальну, реакцію. Проте в ситуаціях заниження звання адресати реагують негативно: *Ти що, на зірочках не розумієшся?*, *Ти б мене ще +* [істотно нижчий ранг порівняно з рангом адресата] *назвав!* (з усного мовлення). Інтенсивність негативної реакції залежить від різниці між званнями комунікантів: чим вона більша, тим емоційніше може реагувати вищий за званням адресат на неправильну номінацію.

Неадекватні номінації на позначення вчених знань і посад в освітній сфері мають менший конфліктогенний потенціал порівняно з військовими званнями, але певну конфліктогенність сплутування наукового ступеня або вченого звання усне спілкування засвідчує. Негативну реакцію на помилкове номінування спостерігаємо не тільки в ситуаціях заниження звання чи ступеня, але й завищення: *Я ще не професор; доцентом треба ще стати; до професора треба ще дорости; до доцента мені ще далеко; я ще не заслужив цього звання; я ще не доробився до +* [назва вченого звання] *і под.* (з усного мовлення).

Загалом звертання на позначення професії або посади не є поширеними в українському суспільстві. Таку форму звертання застосовують для обмеженого кола професій (наприклад, *шофере, майстре*), та й сама номінація часто пом'якшується словом *пан / пані*. Будучи застосованою незнайомою людиною, що посідає нижчу сходинку в статусно-посадовій ієрархії, номінація на позначення посади набуває конфліктогенності. Наприклад, студент, який розшукує екзаменатора для перескладання іспиту, заходячи на кафедру, запитує: *А завідувач кафедри є?* (з усного мовлення). Навіть за відсутньої реакції адресата на таке номінування отримання позитивного результату адресантом може бути утрудненим.

У вищенаведеному прикладі адресант використав непряму форму звертання. Своєрідність звертань, виражених непрямыми найменуваннями осіб, полягає в тому, що вони ідентифікують співрозмовника як предмет

мовлення і мають нетрадиційну для звертання форму вираження – третьої особи однини [2, с. 9]. У діловому спілкуванні непрямі звертання допомагають уникнути незручних і конфліктних ситуацій, особливо в тих випадках, коли мовець невпевнений у правильності чи коректності обраної ним форми номінації комунікативного партнера. Але, як бачимо, сама по собі непряма форма звертання не запобігає створенню конфліктної ситуації, особливо коли порушена статусно-рольова та вікова дистанція.

Зауважимо, що більшу конфліктогенність мають номінації студентами викладачів на зразок *прізвище + ініціали: А Петренко І. Б. с?* Подібні форми викликають негативну реакцію не тільки в безпосереднього адресата, а й в інших присутніх.

Звертання до безпосереднього начальника *босе, шефе, начальнику* за дружніх стосунків між комунікантами та відсутності істотної різниці у віці не є конфліктогенними, наприклад: (начальник хоче доручити підлеглому розслідування заплутаної кримінальної справи)

– *Випишіть собі ТТ, шефе,* – [все ще дувся Кароль,] – *а мені хай видадуть «вальтер» або «беретту».*

– *Хай буде по-твоєму,* – [Попеску був підозріло добрий] (В. Кожелянко).

Однак за порушення згаданих умов такі форми звертання можуть стати причиною виникнення конфлікту, образи, непорозуміння. Сказане не стосується прийнятих в українській культурі звертань, адресованих водіям, зокрема таксистам. Наприклад: [За кермом червоного легковика, який вивоз з мийки, сидів ще зовсім юний хлопчець].

– *Шефе, підкинь у центр,* – [звернувся до нього Тищенко. – Бо наша тачка щось забарахлила. – І показав на білий автомобіль з піднятим капотом, біля якого порався Дрянун.] Хлопцеві полестило слово «шефе». Він кивнув на сидіння; машина зірвалася з місця (В. Савченко).

Форми звертання *начальнику* та *командире*, розповсюджені в місцях позбавлення волі та властиві неформальному спілкуванню ув'язнених із наглядачами, набувають конфліктогенності, виходячи за межі цієї сфери. У таких випадках вони можуть викликати подив, обурення або інші негативні реакції, наприклад: (затриманий таксист хоче, щоб міліціонер відпустив його)

– *В Києві живете, Іване Гнатовичу?*

– *Вулиця Гарматна, сорок шість, квартира десять. Сім'я, дружина, двоє дітей, може, домовимося, начальнику?*

– *Ух ти, бач, уже начальник! Ти де так звертатися навчився? У місцях позбавлення волі, га, Іване Гнатовичу?*

– *Судимостей не маю* (А. Кокотюха).

Звертання в множині *колеги, мужики, дівчатка* та ін. Є.Л. Доценко розглядає як засіб солідаризації – «щоб було зрозуміло, що мовець і сам належить до такої групи: «Я такий самий, як і ви»» [3, с. 111-112].

До маніпулятивно маркованих відносимо й звертання *хлопці* та *ребята* (рос.), адресовані груповому адресату. Їх умовно можна назвати номінаціями дружності та прихильного ставлення. У багатьох ситуаціях такі форми слугують зменшенню дистанції між співрозмовниками та часто функціонують

у ситуаціях холодного контакту. Їх також використовують для звертання до найманих працівників робочих спеціальностей. Навіть за вікової невідповідності згадані форми звертання не викликають негативної вербальної реакції. Це зумовлено низкою екстралінгвальних чинників, зокрема статусною нерівністю, залежністю адресата від адресанта, самим характером ділових стосунків, які передбачають значущість комунікантів один для одного. Проте, якщо між комунікантами відчутна статусна ієрархія, згадані форми звертання не виконують функцію зближення й можуть утруднювати спілкування, наприклад: (Аспірін хоче дізнатися в мільціонерів, що сталося з його донькою)

– *Мужики*, – [швидко запитав Аспірін,] – тут дівка зі скрипкою була?

Високий глянув похмуро. *Маленький* – із підозрою.

Документи, – [чомуś сказав високий] (Дяченки).

Конфліктогенним в українському середовищі може бути звертання до юнака *парень* (рос.), особливо якщо ця форма супроводжує прохання та звертання на *ти*. Потенційно конфліктогенними вважаємо також звертання, вербалізовані субстантивованими формами прикметників *шановний* / *шановна*, *дорогий* / *дорожня*. Вербально невдоволення адресата з приводу такої форми звертання рідко репрезентовано, проте загалом її використання мовцем може негативно позначатися на спілкуванні. Конфліктогенність цих форм, ужитих без супровідних слів та словосполук, зумовлена тим, що така ззовні ввічлива (*дорогий* – пестлива) форма, імпліцитно маркує зверхність адресанта, його дистанціювання від співрозмовника. За нашими спостереженнями такі форми часто супроводжують висловлювання негативного характеру: докори, звинувачення, зауваження і функціонують у ситуаціях спілкування партнерів, асиметричних за віком чи соціальним статусом тощо. Наприклад: (молодий юрист прийшов переконати літнього селянина здати землю в оренду)

– Доброго дня, *Тодосю Степановичу!* – [підкреслено ввічливо привітався.]

– Доброго, якщо не жартуєш <...> – [буркнув господар.]

– А навіщо жартувати? – [блиснув усмішкою прибулець.] – Я – людина серйозна. І до вас – у серйозній справі. Дозволите присісти, *шановний*?

– Та чого ж, сідай, церемоній нам не треба. Еге ж (Б. Мельничук).

Комунікативну невдачу може спричинити помилка адресата в номінуванні, пов'язана з віком. Наприклад, коли юнак чи чоловік середнього віку, звертаючись до жінок похилого віку, помилково використовує номінацію *дівчатка*. Тут можливі (але не частотні) реакції на зразок *Та коли я була дівкою, ти ще й попід стіл пішки не ходив*, *Та мій онук старший за тебе* і под. Типовими реакціями літніх жінок на невдачу номінацію за віком, особливо в межах реалізації маніпулятивної стратегії позитиву, є жарти на зразок *Диви, знайшов дівчаток пенсійного віку!*, *Аякже, дівчинка-пенсіонерка!* і под.

Звертання до жінок середнього віку *дівчино*, *девушка*, *девчонка* не є конфліктогенними і здебільшого не викликають вербальних реакцій. Нейтральними для жінок цієї вікової категорії є звертання *жіночко* та *пані*. Форми звертань *жінко*, *жіночко*, *тьотю*, адресовані дівчині, образливі й можуть

викликати зворотню негативну реакцію. Так, у зафіксованому нами прикладі з усного мовлення звертання жінки середнього віку до дівчини, виражене словоформою *жінко*, викликало реактивну форму звертання *бабцю*.

Звертання *бабцю* або *бабусю*, адресовані жінкам літнього віку, теж не є нейтральними й можуть образити комуніканта або навіть викликати негативну реакцію на зразок *Яка я тобі бабця?!* За певних обставин конфліктогенними можуть бути й звертання родинності *мамцю, мамуню, мамашо, мать, папашо* та ін. Ужиті чужими й малознайомими людьми, такі форми трактуються адресатом як прояв фамільярності, неповаги, наприклад: (Нухим хоче дешево купити нивку в старій Грицихи)

– *А тебе ж яка хвороба так пізно носить? Не міг зачекати до рана?*

– *Що хвороба? Нащо хвороба має носити? Я до вас за інтересом, мамуню.*

– *Сусе Христе! Забрав 'єсь мені рідні діти, а тепер мене такий паршак мамунєю кличе!* – [бурмотіла під носом, а наглоб сказала:]

– *Я тобі, Нухим, вже раз говорила, що я не є громадська мамуня, а газдиня. Грициха, знаєш?*

– *Чому ж би не знав? Досить подивитися, щоби знати, що ви газдиня. Я так собі сказав, для більшого гонору.*

– *Ну ходи вже, ходи, не колідуй за порогом,* – [бурмотіла стара, відчиняючи засувом хату] (Б. Лепкий).

Зауважимо, що жінки похилого віку гостро реагують на звертання під час холодного контакту на *ти*: *Я з тобою гусей / корів, овець не пасла; не тикай мені; а чого ти мені тикаєш?* і т. д. Звертання знайомої значно молодшої людини до адресата середнього віку на *ти* теж може бути конфліктогенним, що засвідчують реакції на зразок *А наші діти що, разом до школи ходили?* (з усного мовлення).

Загалом під час конфліктів між незнайомими людьми з яскраво вираженою віковою різницею (у транспорті, чергах) старші за віком комуніканти обурюються, якщо співрозмовник, звертаючись до них, переходить на *ти*, розцінюючи це як прояв неповаги. Вікову різницю вони прагнуть використати як аргумент для припинення суперечки або й перемоги в ній. Це свідчить передусім про те, що в українській культурі однією з основних цінностей є повага до старших.

Варто відзначити, що звертання на *ви* теж може бути образливим для співрозмовника. Передусім сказане стосується тих ситуацій, коли вікова та статусна різниця між комунікантами невелика й коли адресат прагне неформалізувати стосунки з адресантом, хоче зблизитися з ним. Вибір невдалої форми звертання може викликати негативну реакцію як у чоловіків, так і в жінок. Наприклад, чоловік, на десять років старший від своїх співрозмовниць, на їх звертання до нього на *ви* відповідає: *«Що ви з мене вуйка робите!»* (з усного мовлення).

Неадекватними номінаціями постають звертання незнайомих до хлопців *вуйко, дядьку*. Хоча ці форми образливі для адресата, вербальні реакції на них нечастотні.

Цікавим є дослідження конфліктогенності кваліфікативних звертань.

Кваліфікативні назви — якісні й оцінні найменування осіб, пов'язані з емоційним ставленням до них з боку автора [2, с. 9]. Звертання, що маркують позитивне ставлення до співрозмовника, рідко викликають негативні реакції, за винятком відверто фамільярних форм, що супроводжують неприйнятні для адресата пропозиції.

У випадках холодного контакту під час міжгендерної інтеракції (метою якої є переважно флірт) звертання, що маркують прихильне ставлення до співрозмовника, зокрема із суфіксами пестливості, негативної реакції не викликають. Ідеться про номінації на зразок *гарненька, кралечко, краля, кра-сунечко, лялюсько, мала, маленька, солодка, сонечко*. Вони засвідчують прагнення мовця чоловічої статі скоротити дистанцію, викликати симпатію. Аналіз прикладів з усного мовлення дає підстави стверджувати, що адресати жіночої статі на висловлювання зі згаданими лексемами реагують здебільшого невербально — посмішкою чи знітненням, або, якщо йдеться про комплімент, подякою. Наприклад: (парубки віком 22-25 років залицяються до жінки середнього віку, що повільно йде слизькою дорогою)

— *Маленька, може тобі руку подати?*

— *Дякую, не треба* (з усного мовлення). У жодному із зафіксованих нами прикладів не було фраз-спростувань або обурень на зразок: *Я вам не мала / маленька, сонечко* і т. д., *Я вам дала привід?*; *Називайте свою дружину так* і под. Хоча згадані реакції цілком можливі в інших ситуаціях, передусім конфліктного дискурсу.

Сама по собі ситуація флірту стримує адресата від висловлення негативної реакції не тільки на апелятивні комбінації, що слугують засобом інтимізації мовлення, а й на невідповідні реаліям чи нормам ділового спілкування звертання типу *дівка*, що супроводжують компліменти, захоплення, подив: *Яка дівка!; Які тут дівки!* і т. д. Чим вищий статус адресанта й чим він старший, тим більша імовірність порушення ним норм спілкування й менш імовірна негативна реакція жінки-адресата на його залицяння.

В Інтернет-спілкуванні спостерігаємо більше, ніж під час звичайних холодних контактів, негативних реакцій на бажання адресанта скоротити дистанцію з малознайомим адресатом жіночої статі шляхом уживання пестливих форм звертань та переходу на *ти*. Це пов'язуємо передусім з опосередкованістю Інтернет-спілкування та його дистантністю, які спричиняють порушення прийнятих у суспільстві норм спілкування та відчуття безкарності за їх порушення. Типовими в таких ситуаціях є реакції представниць жіночої статі на зразок *А що, ми добре знайомі?; Ого, уже малиш!!!; Привіт, але я не малиш!!!; Вибачте, але я не котик!; Не встигли познайомитись, а вже зайчик!; Давай обійдемося без звіринців* і т. д. Трапляються й реакції-жарти та підігрування адресанту на зразок *Привіт, сонечко!» — «Привіт, хмарка», «Як справи, мала?» — «А, може, я стара?»*

Репрезентованість / нерепрезентованість негативної реакції на звертання теж визначається екстралінгвальними факторами. Серед них значущими є характер стосунків між комунікантами, статусно-вікова різниця між ними та їхній культурний рівень. Нетривалість знайомства комунікантів, їхня

незалежність один від одного, відсутність яскраво вираженої різниці в соціальному статусі та віці, низький культурний рівень хоча б одного з учасників інтеракції робить більш імовірною реалізацію конфліктогенного потенціалу звертання та виникнення на нього вербально вираженої негативної реакції. Більшість негативних реакцій на звертання спостерігаємо в ситуаціях холодного контакту, а також під час епізодичного спілкування з малознайомими комунікативними партнерами.

Таким чином, до звертань-конфліктом належать звертання на ім'я, ім'я та по батькові, прізвище, прізвисько, звертання-маркери статі та віку, звертання на позначення посади / звання, родинних зв'язків, звертання, що виражають позитивне ставлення до адресата. Найбільшою частотністю характеризуються негативні реакції на невдало обрану мовцем форму звертання в ситуаціях неформального та формального спілкування з незнайомими та малознайомими адресатами. Аналіз звертань-неадекватних номінацій з огляду на сферу функціонування, просторово-часові обставини спілкування та крізь призму міжкультурної взаємодії потребує подальших наукових студій.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Городникова М. Д.** Гендерный аспект обращений как фактор речевого регулирования // Гендер как интрига познания : [сб. статей]. – М. : Рудомино, 2000. – С. 81–92.
2. **Ветрова Е. С.** Семантика і функціонально-комунікативний аспект етикетних одиниць в епістолярній спадщині українських письменників XIX ст. : автореф. дис... канд. філол. наук : 10.02.01 / Донецький національний ун-т. – Донецьк, 2004. – 20 с.
3. **Доценко Е. Л.** Психология манипуляции : феномены, механизмы, защита. – М. : ЧеРо : Изд-во МГУ, 1997. – 344 с.
4. **Карасик В. И.** Язык социального статуса. – М. : ИТДГК «Гнозис», 2002. – 333 с.
5. **Карнеги Д.** Как завоевывать друзей и влиять на людей. – М. : Высшая школа : Прогресс, 1990. – 282 с.
6. **Корнійко І. В.** Звертання як динамічний засіб вираження зверненості мовлення (на матеріалі сучасної німецької мови) : автореф. дис... канд. філол. наук : 10.02.04 / Київ. держ. лінгв. ун-т. – К., 2000. – 18 с.
7. **Кронгауз М. А.** Обращение как способ моделирования коммуникативного пространства // Логический анализ языка. Образ человека в культуре и языка / под. ред. Н. Д. Арутюнова и И. Б. Леонтиной. – М. : Индрик, 1999. – С. 124–134.
8. **Поньмаренко В. П.** Категорія звертання та засоби її вираження в індоевропейських мовах – етапи історичного розвитку і сучасність : [монографія] / Інститут мовознавства імені О. О. Потебні НАН України. – К. : Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2008. – 368 с.

Шкіцька Ірина Юріївна – доктор філологічних наук, доцент, доцент кафедри документознавства, інформаційної діяльності та українознавства, Тернопільський національний економічний університет. Вул. Львівська, 11, Тернопіль, 46000, Україна.

E-mail: academ@tane.edu.ua

E-mail: shkitska@yandex.ua,

tel.: +38(097)9686541

orcid.org/0000-0002-0252-8111

Shkitska Iryna Yuriivna – Doctor of Philology, Associate Professor, Department of Documentation, Information Activity and Ukrainian Studies, Ternopil National Economic University. Lvivska Str. 11, Ternopil, 46020, Ukraine.

ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

УДК 811.161.2'38

О. О. Маленко

УКРАЇНСЬКИЙ ЛІНГВОПОЕТИЧНИЙ ДОСВІДУ НАУКОВИЙ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ЮРІЯ ШЕВЕЛЬОВА

У статті здійснено коментар щодо літературознавчих студій Юрія Шевельова різних років, де пильну увагу науковець приділяє мовним особливостям художньої картини митця. До аналізу залучені розвідки про поетів Михайла Петренка й Василя Мови, які перебували в часових та художньо-естетичних паралелях з творчістю Шевченка. Дослідницька інтерпретація Шевельовим українського лінгвопоетичного досвіду відзначається раціональною виваженістю, індивідуальністю й певною суб'єктивністю оцінок, що подекуди суперечать загальноприйнятим поглядам на літературну вагу того чи того митця.

Ключові слова: лінгвопоетика, авторська стилістика, наукова інтерпретація художнього досвіду, поетичне новаторство, мовні шукання.

Маленко О. О. Украинский лингвопоэтический опыт в научной интерпретации Юрия Шевелёва. В статье прокомментированы литературоведческие студии Юрия Шевелёва разных лет, где учёный уделяет внимание языковым особенностям художественной картины писателя. Анализом были охвачены статьи про поэтов Михаила Петренко и Василя Мову, которые находились во временных и художественно-эстетических параллелях с творчеством Шевченко. Исследовательская интерпретация Шевелёвым украинского лингвопоэтического опыта отличается рациональностью, индивидуальностью и определенной субъективностью оценок, которые иногда противоречат общепринятым взглядам на творчество того или иного писателя.

Ключевые слова: лингвопоэтика, авторская стилистика, научная интерпретация художественного опыта, поэтическое новаторство, языковые поиски.

Malenko O. O. Ukrainian Lingual Poetic Heritage in Yuri Sheveliov's Scientific Interpretation. The article presents a commentary on Yuri Sheveliov's literary studies of different years in which the scholar pays much attention to lingual features of the artist's world mapping. The topicality of the research is predetermined by the increase of modern scholars' attention to the scientific heritage of the world famous philologist, his studies on lingual poetics in particular. The aim of the article is to reconsider some fragments of Yuri Sheveliov's literary-critical studies, in which the subject of the scientific interpretation is lingual poetics of some Ukrainian artists. The analysis involves studies on the poets Mykhailo Peternko and Vasyli Mova who were in the same time and esthetic correlation with Shevchenko's works, but each of them had his own lingual stylistic strategy. The esthetic innovation of the writer (complication in form and content) was important for Sheveliov in his literary studies. The scholar connected the form with the artistic language. Sheveliov's research interpretation of Ukrainian lingual poetic heritage is marked by rational prudence, individuality and subjectivity in his evaluation, which is sometimes controversial to the generally accepted views on the literary value of a certain artist.

Key words: lingual poetics, author's stylistics, scientific interpretation of the artistic heritage, poetic innovation, lingual searching.

Науковий феномен Юрія Шевельова цікавить українську наукову спільноту дедалі більше й ці зацікавлення втілюються в поліаспектному

студіюванні творчої спадщини відомого вченого. Мовознавці й літературознавці знаходять у ній ідеї, що відзначаються не лише теоретико-практичною вагою, а насамперед інтелектуальною потужністю, неординарністю, сміливістю думки. У розвідках про мовознавчий доробок Шевельова (зокрема, праці Л. Боярової, С. Вакуленка, В. Глушенка, А. Даниленка, В. Калашника, К. Карунік, О. Маленко, Л. Масенко, В. Мойсієнка, І. Муромцева, О. Переломової, І. Рябіної, Л. Ткач, М. Філона та ін.) науковці наголошують на послідовному втіленні вченим потєбнянського духу «пізнавальних пошуків у їх загальнофілологічній та гуманістичній спрямованості», адже питання української мови Шевельов розглядав і в контексті розвитку національного літературного процесу, вважаючи мову й літературу базовими складниками української культури [4, с. 3].

За таким синкретичним розумінням нашої мовно-літературної діахронії-синхронії постає наукова свідомість, націлена на раціональне осмислення лінгвального буття в його явищах-фактах і на їх ретельний, скрупульозний аналіз. І хоча Шевельов визнавав себе насамперед лінгвістом й основний корпус його праць пов'язаний з мовознавством і дослідженням української та інших слов'янських мов, учений написав багато цікавих і глибоких літературно-критичних праць, у яких рельєфно постає український художній досвід у його історії, персоналіях, творах, тенденціях, мові. І головне, у виважених оцінках, позбавлених впливу почуттів, емоцій, укорінених штампів і шаблонів. Індивідуальний, певною мірою суб'єктивований погляд на предмет, здатність протистояти стереотипам і говорити по-іншому про устатковані подекуди речі, ризикуючи бути несприйнятим або незрозумілим, — риси наукового мислення Юрія Шевельова.

У цьому вчений представляє так звану західну свідомість, що структурована за іншими психоментальними кодами, ніж наша, питома українська, або автохтонна. Сам Шевельов, називаючи українців МИ, розподіляв їх на ми-1 (теренні) і ми-2 (діаспорні), віднаходячи між ними як спільне, так і відмінне саме в характері наукової рефлексії. «На Заході ми (так, ми-2)» <...> внаслідок життєвих випробувань «вросли в більшу стриманість і тверезість, у контролювання надміру почуттів, надміру легких узагальнень» у науковому стилі [7, с. 16].

Суб'єктивність у судженнях — це свідомо обрана Шевельовим стратегія не шукати об'єктивності там, де вона примарна: є лише індивідуальна інтерпретація факту дослідником. Тому його міркування й оцінки, зокрема українського художнього досвіду, завжди є виявом власної дослідницької позиції, не обтяженої звичними для нас версіями наукової(літературознавчої й мовознавчої) рецепції. Вступаючи в полеміку з відомими українотеренними й діаспорними науковцями, Шевельов прагне довести вірогідність своїх положень шляхом ретельного раціонального аналізу як суто літературного матеріалу, так і мовностилістичного, яким, власне, й організований контекст, репрезентуючи той чи той авторський задум.

Лінгвопоетика, художня мова літературного тексту цікавили Шевельова ще змолоду, що зазнало наукового втілення в кандидатській дисертації,

присвяченій мовним особливостям поетичної збірки Павла Тичини «Партія веде». Аналізуючи цю роботу, проф. В. С. Калашник пов'язав пошукову настанову Шевельова в галузі лінгвопоетики з наміром встановлення єдиного напрямку розвитку художньої майстерності митця в контексті відповідного часу та світоглядно-естетичних тенденцій доби [4, с. 4]. При цьому чинником формування цілісного художнього світу письменника Шевельов визначає індивідуально-авторські мовностилістичні домінанти. З таких позицій науковець у подальшому досліджував творчість інших митців, демонструючи вміння віднайти в мовному матеріалі літературного тексту те, що не завжди лежить на поверхні, але має вагу як естетичний потенціал твору.

Мета розвідки полягає в осмисленні фрагментів літературно-критичного доробку Юрія Шевельова різних років, де предметом наукової інтерпретації став лінгвопоетичний досвід окремих українських митців.

Естетика, поетика, концепції історії української літератури, письменницький ідіостиль, художньомовні шукання — ці аспекти зазнали пильної уваги Юрія Шереха (саме так він підписував літературні праці) й стали цариною його наукових коментарів та оцінок. Услід за Дмитром Чижевським Шерех убачав історію українського письменства (і загалом словесності) як рух, як внутрішньо-суперечливий процес, конфлікт авторських світоглядів, задумів, стилів. Реконструкція минулих конфліктів, прагнення розібратися в їхніх причинах, аби наблизити читачів до істинного (наскільки це можливо) художнього обличчя митця, з одного боку, й виявлення естетичних та мовностильових домінант у творчості українських письменників — завдання, поставлене й реалізоване Шерехом у літературознавчих студіях, зокрема перших книгах «Не для дітей» і «Друга черга»; далі виданих уже в Україні книгах «Третя сторожа», тритомник «Пороги і запоріжжя», у розвідках про український літпроцес кінця ХХ ст. та його персоналії, у передмовях до художніх видань.

Ідеологічна не-заангажованість дозволяла науковцю здійснювати дослідницьку ревізію укорінених думок щодо ролі й місця того чи того митця в загальній картині українського літпроцесу та розвитку літературної мови. І більше — шукати й знаходити, наскільки й чим саме українська література могла би збагатити світовий художній досвід. Спокійний й виважений погляд Шевельова на мовно-літературні питання став відзеркаленням його «настанови на інтелектуальне й критичне осмислення історії загалом і культури зокрема, з його запереченням ідеологічного тиску, запереченням несвободи як такої» [2, с. 118], і прагненням лишатися людиною, вільною у своїх діях, вчинках, працях.

Хронологія літературознавчих студій Юрія Шереха охоплює широкий контекст: від бароко до постмодерну, і в кожній естетичній практиці і в кожного досліджуваного митця науковець намагався відшукати художнє новаторство, яке розумів як нормальне, законне для мистецтва ускладнення — форми чи змісту [7, с. 463]. З формою науковець пов'язував найсамперед мовну організацію літературного твору, його різнорівневий стилістичний потенціал і, звичайно ж, індивідуально-авторську лінгвопоетику.

Цікавими в цьому аспекті видаються критичні есеї Юрія Шереха про поетів одного часу — Тараса Шевченка й Михайла Петренка, один з яких отримав статус титульного поета нації, а другий так і залишився «малим» поетом, представником харківської романтичної школи. Рефлексії Шереха розгортаються довкола збірки Петренка «Думи й спів», що вийшла 1848 року, через 8 років після «Кобзаря», який відкривав вірш «Думи мої, думи». Для науковця стало важливим визначити: «Було це наслідування Шевченка чи виклик?» і що нового привніс у літературу й художню стилістику малий поет [7, с. 33].

Ідучи проти позицій наслідування, висловлених свого часу Омеляном Огоновським (1889) і продовженими в працях Є. Кирилюка, П. Приходька (1955), Г. Нудьги (1960), проти присуду Івана Франка щодо малої поетичної, а ще меншої «язикової вартості» творів М. Петренка [6, с. 96], Шерех насамперед розмежовує національне/суспільне й загальнолюдське/індивідуальне у творчості, і саме крізь це протиставлення аналізує внесок кожного з поетів у літературу: (цитуюмо) «У Шевченка — концепція поета, що підпорядковує свої думки і свою творчість своїй країні. Крізь особисту лірику проходить і вибивається на поверхню національно-історична романтика. Цьому Петренко протиставить концепцію суб'єктивної і тим самим загальнолюдської лірики, пафосом усієї його відомої нам творчості є не колектив, а **Я**, моя душа, мої переживання, які є водночас переживаннями універсальної людини, мій світ, що є світом універсальної людини, не драма національної субстанції в конкретних історичних обставинах, а трагедія внутрішнього конфлікту, закладеного в самій істоті людської душі» [7, с. 35-36]. І тут же додає, що змагання цих поетів було нерівне, адже голос Шевченкової творчості був для сучасників, за словами Пантелеймона Куліша, «воїстину гуком воскресної труби архангела», заглушивши «несміливий ліричний тон Петренкової поезії» [7, с. 36].

Протиставляє Шерех і мовну стилістику обох поетів, актуалізуючи насамперед лексико-семантичні рівні творення романтичного контексту в Шевченка й Петренка: у першого митця поетичний словник тяжіє до конкретики, особливо втропечіних моделях, сприяючи творенню візуально-аудіального словесного образу (*Нехай думка, що той ворон, / Літає та криє, / А серденько соловейком / Щебече та плаче*); натомість у другого поета «лексика винятково загальна, часто абстрактна, і переходи в конкретність надзвичайно рідкі, радше не переходи, а зриви» [7, с. 37-38]. Петренко більшою мірою відтворює відчуття від споглядань картин довкілля, а не формує конкретний (зоровий чи звуковий) образ художнього об'єкта. Тому в нього так багато емотивно насаженої епітетики (*весна мила, гарна; місто гарне, пишне; небо ласкаве, привітне*), і саме емоційність епітета Шерех відзначив як стильову домінанту Петренкового ідіостилу [7, с. 38].

Будучи за натурою естетом, критично ставлячись до народництва в літературі, Юрій Шерех шукав гармонії й краси в художньому слові. І в цих естетичних домінантах, (цитуюмо) у «створенні «чистої» дикції української поезії, не обтяженої реаліями побуту і подробицями щоденності», М. Петренко,

на думку науковця, був послідовнішим, ніж Шевченко, не схотівши й не ставши «епігоном чи переспівувачем Кобзаря» [7, с. 46].

Аргументуючи свої положення детальним лінгвістичним аналізом авторської стилістики поета-романтика, відзначаючи його художню революційність для свого часу, учений прагне повернути Петренкові його заслужений рейтинг в історії української літератури. У поцінуванні поетичної стилістики харківського романтика Шерех пристає до високих оцінок, наданих поетові його сучасниками, зокрема М. Костомаровим й А. Метлинським, який загалом визначив його лаконічно й вагомо — ПОЕТ. Здійснюючи наукове «перечитання» поезії Петренка, реставруючи культурний контекст тогочасся, Юрій Шерех розставляє акценти й у дослідницьких стратегіях історика літератури, який, на його думку, має виконувати працю археолога, що відкопає не колишні міста, а макети міст, що ніколи не були збудовані [7, с. 46].

Вочевидь, таким «макетом незбудованого міста» стала для Шереха творчість маловідомого на сьогодні українського поета II половини XIX ст. Василя Мови (1842-1891), який свого часу був залучений до розряду епігонів Шевченка й пізніше вилучений з них Миколою Зеровим у статті «Поети пошевченківської пори». Для Шереха завжди було важливим ревізювати устатковані погляди й оцінки, тож ця стаття спонукнула його до наукового переосмислення доробку шевченківських послідовників і виведення їхньої художньої вартості залежно від міри й характеру наслідування культовому поету. Такий підхід дозволив ученому виокремити митців, які «почавши з переспівів народнопоетичних мотивів, інколи повторюючи Шевченкові засоби, помалу намагаються внести свіжий струм у поетичне слово, беруться за переклади чужих поетів, не боячися неологізмів та рідковживаних слів» [7, с. 113].

До подібних поетів належав і Василь Мова (Лиманський), який, на переконання Шевельова, був письменником-експериментатором у царині поетичної мови й метрики, а в деяких своїх творах попередником українського експресіонізму (щодо Шевченкового епігонства, то Мова радше наслідував Куліша) [7, с. 131]. Дійти такого висновку вченому дозволила його методика глибокого аналізу літературного процесу на тлі широкого культурно-історичного контексту доби, виявлення ідіостильових маркерів авторського письма в його наявних жанрових формах, а також проекція на художню перспективність того чи того митця.

Основною з рис поезії Василя Мови, коментує Шерех, є розумовість, рефлексивність художньої інтерпретації філософсько-історичних, суспільно-політичних, літературно-критичних тем, актуальних для України II половини XIX ст. [7, с. 115]. Будучи світоглядним послідовником Куліша, письменник значної ваги в національному бутті надавав мові; українську ж літературну мову «уявляв як синтез галицької науково-публіцистичної та наддніпрянсько-східної мови художньої літератури» [7, с. 118]. Особливо захоплювався поет зразками живої української мови в її діалектах, художньо обробляючи оригінальні «народні слівця», створюючи за їхньою

лексико-граматичною подібністю власні неологізми, сповнені «сили та яскравості» (наприклад, *огнявий, невгав, нічогість, хмереча, марився далене-ча*) [7, с. 119]. Цим Мова підтримував популярні в ті часи намагання митців творити нову поетичну мову, у чому активно практикувалися Куліш з його «кованими» словами, Грабовський, Старицький. Аналізуючи внесок кожного з них у мовотворення, Шевельов розрізняє характер цих експериментів: Куліш — «архаїчніший, історичніший; Старицький — абстрактніший, менш народний, Грабовський — штучніший, менше пов'язує неологізми з загальним стилістичним завданням тексту» [7, с. 120].

Відзначаючи оригінальність художньої стилістики Василя Мови (особливо в поемі «Троїсте кохання»), Шерех говорить про її складність і подекуди незрозумілість для свого часу, коли основною лінгвопоетичною домінантою була стереотипна народна образність і спрощена символічність. Однак у цій складності вчений і вбачає новаторство, передбачаючи, що час розставить потрібні акценти в літературних пріоритетах і для кожного твору знайде заслужене місце на книжковій полиці [7, с. 139].

Поцінуючи новачки в мистецтві, Юрій Шерех позитивно сприйняв оновлення української літератури двох останніх десятиліть ХХ ст., що спиралося на постмодерні орієнтири. Йому імпонувала творчість представників епатажного «Бу-Ба-Бу» (Андрухович, Неборак, Ірванець), яких відзначала недогматичність, карнавальність, національність, філологічність. Саме ці маркери, коментує О. Маленко, «вирізняють бубабістів як естетичних нонконформістів, запрограмованих на реалізацію сміхової культури в її національному варіанті. Філологічність же актуалізує потужний мовно-комунікативний потенціал бубабістів з огляду на їх сміливе поведіння з мовою без будь-яких застережень — ідеологічних, естетичних, стилістичних» [5, с. 439-440]. Юрій Шерех відгукнувся на творчість «Бу-Ба-Бу» в незвичній для себе експресивній тональності: «...Це вже література, зі своєю філософією (так!), світоглядом (так!), стилістикою (так!), посміхом (так!), переляком (так!)...» [8, с. 266], високо поцінувавши художній і стилістичний креатив літургу.

Підтримав він і творчість Оксани Забужко, написавши передмову до її поетичної збірки «Автостоп» (1994), де із щирим захопленням підтримав авторку. Вочевидь думки Оксани Забужко про здатність цілої нації до трансцендентної свободи, і відповідно здатності людини, зокрема, митця, відчувати потребу у внутрішній свободі й відстоювати та реалізовувати цю свободу у творчості, були близькі Шереху. Сміливість і відкритість поетки у своїх текстах вразили вченого, про що він уже не раціонально, а надто емоційно написав у передмові: «Оксана Забужко говорить про такі речі, про які досі в українському мистецтві так не говорилося, часто так одверто, у таких подробицях, що дух переймає, падають усі завіси, і солодко, і страшно стає, і мимоволі думається — Боже великий, чи можна так невимушено, так просто про саму себе (бо в ліриці скрізь про саму себе), про своє тіло й душу прилюдно говорити, чи можна такі речі виносити на юрбу?» [3]. Поцінування зазнала й мовна стратегія письменниці, спрямована на синтаксичне

ускладнення авторського наративу та його інтелектуалізацію; використання оказіональних лексико-граматичних моделей, текстову реанімацію давніх, рідковживаних та діалектних українських слів, якими рясніє дискурс Забужко і які стали маркером її ідіостилю.

Загалом останні роки життя Юрій Шевельов, як свідчать ті, хто перебував поряд, усе частіше пускав емоції в серце, сприймаючи людей і події з височини мудрості, допускаючи ближче до себе, хоча по життю був самотником. Визнаючи науковим пріоритетом мовознавство, не жив без літератури, театру, живопису. На робочому столі Юрія Шевельова, згадує Тамара Гундорова про останні дні метра [1], у його помешканні лишилися розгорненою книжка віршів Павла Тичини, якраз на «Похороні друга», там, де говорилося:

Усе міняється, оновлюється, рветься,
У ранах кров'ю сходить, з туги в груди б'є,
Замулюється мулом, порохом береться,
Землі сирій всього себе передає.

Саме ці слова, які мабуть, востаннє читав Юрій Шевельов у себе вдома, виголосив Андрій Даниленко при могилі вченого у квітні 2002 року. Проминуло вже 15 років, як великий філолог став частиною вічності, проте його праці, думки, передбачення мають здатність бути позачасовими, активізуючи наступників на їхнє подальше осмислення й інтерпретацію.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Гундорова Т.** Юрій Володимирович Шевельов [Електронний ресурс] // Літакцент: [веб-сайт]. URL: <http://litakcent.com/2008/12/12/tamara-hundorova-jurij-volodymyrovych-shevelov/>. 2. **Жадан С.** Нетиповий українець // Юрій Шевельов: учора, сьогодні, завтра (До 105-тої річниці з дня народження Ю. Шевельова). Харків, 2013. С. 115–119. 3. **Забужко О.** Автостоп: Поезії / Передмова Ю. Шевельова. К.: «Український письменник», 1994. 96 с. 4. **Калашник В.С.,** Філон М.І. Українська поезія ХХ століття в наукових Ю. Шевельова: від Тичини до Стуса // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. № 843. Серія «Філологія». Випуск 55. Харків, 2009. С. 3–7. 5. **Маленко О.** Лінгво-естетична інтерпретація буття в українській поетичній мовотворчості: Монографія. Харків, 2010. 488 с. 6. **Франко І.** Нарис історії української літератури. Львів, 1912. 7. **Шерех Ю.** Третя сторожа: Література. Мистецтво Ідеології. К., 1993. 590 с. 8. **Шерех-Шевельов Ю.** Го-Гай-Го. Про прозу Юрія Андруховича і з приводу // Андрухович Ю. Рекреації. Роман. К.: Час, 1997. С. 260–270.

Маленко Олена Олегівна – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри українознавства і лінгводидактики, Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди. Вул. Валентинівська 2, м. Харків, 61168, Україна.

E-mail: malena-o@yandex.ua
orcid.org/0000-0003-4753-0036

Malenko Olena Olehivna – Doctor of Philology, Professor, Head of the Ukrainian Studies and Applied Linguistics Department, H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University. Valentynivska Str. 2, Kharkiv, 61168, Ukraine.

ЛІТУРГІЙНА ЦЕРКОВНОСЛОВ'ЯНСЬКА МОВА В МОВНО-КУЛЬТУРНІЙ СИТУАЦІЇ ГАЛИЧИНИ XIX – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XX СТ.

У статті висвітлено роль церковнослов'янської мови як літургійної в мовно-культурній ситуації Галичини XIX – першої половини XX ст. При цьому приділено особливу увагу літургійно-обрядовому аспекту тогочасної мовної полеміки, висвітлено ключові аргументи Церкви в обстоюванні її збереження.

Ключові слова: літургійна мова, церковнослов'янська мова, УГКЦ.

Пуряева Н.В. Литургический церковнославянский язык в культурно-языковой ситуации Галиции X – первой половины XX вв. В статье высветлена роль литургического церковнославянского языка в культурно-языковой ситуации Галиции XIX – первой половины XX вв. При этом особое внимание уделено церковно-литургическому аспекту языковой полемике того времени, касающиеся литературного языка и отображения в нем церковнославянского наследия, определены ключевые аргументы Церкви о необходимости его сохранить.

Ключевые слова: литургический язык, церковнославянский язык, УГКЦ.

Purciaeva N.V. Liturgical Old Church Slavic language in Linguistics and Culture of Galicia of XIX – early XX centuries. *Old Church Slavic Language in Galicia of XIX – early XX was one of the central objects of Ukrainian intellectuals' attention, appearing in the context of various cultural ideologies, political lines and linguistic concepts. Ukrainian linguistics contains a lot of profound studies dedicated to discussions on Old Church Slavic language as a basis of literary language in Galicia. Although, the mentioned polemics highlighted not only cultural, linguistic and literary, social and political aspect, but also church and liturgical aspect, which still does not get proper attention, while Old Church Slavic language in its original and main function is a liturgical language. The article is aimed to present the position of Church (meaning, first of all, defensive position related to Old Church Slavic language) in the defined situation, as well as its context and preconditions. Herewith, it is investigated that, despite the loss of the status of the predominant literary language and narrowing of the sphere of its functioning to the use in prayers and church, liturgical Old Church Slavic language in the defined period played a significant role in linguistics and culture of Galicia. This, in particular, facilitated evolutionary switch from Old Church Slavic language to Ukrainian language in churching, not revolutionary, as it was in Greater Ukraine, but from the other hand, it has slowed down the process for many years and caused "soft" (concerning Old Church Slavic antetype) character of Ukrainian translations of liturgical texts.*

Key words: liturgical language, Church Slavonic language, Ukrainian Greek Catholic Church (UGCC).

Церковнослов'янська мова в Галичині XIX – початку XX ст. була одним із центральних об'єктів уваги українців-інтелектуалів, фігуруючи в контексті різноманітних культурних ідеологій (панславізм), політичних напрямків (старорусинство, русофільство, москвофільство) і мовних концепцій. Дискусіям на тему церковнослов'янської мови, зокрема як основи літературної мови в Галичині, в українському мовознавстві присвячено чимало ґрунтовних праць, які докладно висвітлюють увесь арсенал аргументів різних таборів цієї непростої боротьби, в якій врешті-решт «жива» мова на народній основі перемогла «мертву» церковнослов'янщину, а насамперед її

«мертвонароджений плід» — язичіє [див.: 10; 13]. Однак, як ми спостерегли, зазначена полеміка, крім культурного, мовно-літературно, суспільно-політичного, мала також і *церковно-літургійний аспект*, якому, проте, досі не було приділено достатньо уваги, хоч церковнослов'янська мова в її первісній і домінуючій функції є мовою літургійною. Метою нашої статті є висвітлити позицію Церкви, духовенства (йдеться насамперед про «оборонну» щодо церковнослов'янської мови позицію) в окресленій ситуації, її контекст і передумови, що дозволить глибше розуміти перебіг мовних дискусій, які відбувалися в Галичині у зазначений період.

Уже з самого початку ХІХ ст. ГКЦ в Галичині зіткнулася з низкою непростих викликів. Насамперед перед нею стояла серйозна загроза з боку польського католицизму (прозелітизм, колонізація вірних), порятунку від якого вона спробувала шукати в ідеї єдності православного слов'янства та в орієнтації на Російську Православну Церкву як своєрідний «еталон» православ'я. Ґрунтовні реформи, які наприкінці ХVІІІ ст. запровадила в ГКЦ австрійська влада, сприяли появі нової генерації освіченого греко-католицького духовенства, яке не тільки розгорнуло широку просвітницьку діяльність серед народу, а й почало вживати активних заходів із повернення ГКЦ втраченої під впливом католицизму конфесійної ідентичності — передусім літургійно-обрядової. У першій половині ХІХ ст. у Галичині виник пуристичний літургійний рух, спрямований на відновлення чистоти східного обряду шляхом усунення з нього латинських інтерференцій, що з'явилися після прийняття Берестейської унії 1596 р. При цьому на самому початку цього процесу зразком обрядової чистоти вважали обряд Російської Православної Церкви в його синодальній версії [17]. Саме цим не в останню чергу була зумовлена поява в середовищі галицького духовенства зорієнтованого на українську обрядову старовину старорусинства та російську обрядову традицію — московфільства, що виступали тут єдиним фронтом.

Розкол на табори русо-, московфілів і українофілів став одним із найсерйозніших випробувань для ГКЦ в Галичині. У першій половині ХІХ ст. він проходив по лінії «вище духовенство — нижче духовенство» (недаремно іншою назвою, яка закріпилася за русофілами, була «святоюрці»). Згодом, однак, «московфільськими» / «українофільськими» ставали навіть цілі єпархії: так, зокрема, відомо, що наприкінці ХІХ ст. у Львівській єпархії Галицької митрополії переважали священики-українофіли, а в Станіславівській і Перемишльській — русофіли [8: 50]. Це протистояння, яке тривало протягом цілого ХІХ — першої половини ХХ ст., виявилося потужним гальмівним фактором, який блокував чимало конструктивних ініціатив в ГКЦ, що відкидалися задля справді найважливішого — збереження церковної єдності.

Церковнослов'янська мова, як один із визначальних компонентів церковного обряду ГКЦ у Галичині, була важливим маркером її конфесійної ідентичності, насамперед таких важливих ідентифікацій: «приналежність до східно-християнської (візантійсько-слов'янської) традиції», «спадкоємність Володимирівного хрещення Русі та Київської митрополії (первісної Руської Церкви)», «приналежність до Кирило-Мефодіївської традиції».

Збереження української вимови церковнослов'янських літургійних текстів (на відміну від, скажімо, Православної Церкви у Великій Україні, де наприкінці XVIII ст. було насильно впроваджено російську вимову) дозволяло літургійній мові виконувати роль також і національного ідентифікатора («ГКЦ – Церква українців-русинів») та спричинювало її сприйняття як хронологічного (староукраїнська), функціонального (церковна на відміну від світської) і стилістичного (протиставлена буденній розмовній мові) варіанту української мови. Підтвердженням цього може бути доволі стереотипне судження відомого галицького церковного діяча о. Ю. Дзеровича, висловлене 1911 р.: «Жаден народ не є так щасливий, як народ русько-український, якого мова літургічна не є мовою щоденною того ж народа, а все-таки мовою того ж народа для нього зрозумілою. Наша церковно славянщина у відносинах до русько-української мови маєє так, як архаїзми у других мовах у відношенню до їх живої мови. І справді другі народности мають у своїх молитвах архаїзми і їх не змінюють на нинішню бесіду ... І у нас коли-б прийшло ся змінити текст старий на новітню мову, то не багато-б остало ся до зміни» [7, с. 99].

Психологічний механізм такого сприйняття (аперцепції) літургійної мови сформулював Ю. Луцик: «Етнічно-слов'янською специфікою цієї мови була для старих слов'ян – і тепер для нас – не так її семасіологія, як **фонація**. Окреме від світсько-мовного звучання старо-церковнослов'янської мови стало ознакою національно-релігійного діалекту, а не чужості... Напр., у колядці „Ой, видить Бог...” старо-церковнослов'янськими: **возвістити, тріє царі** і т. д. український народ не трактує за етранжизми, а за українсько-релігійні діалектизми, не відчувуючи потреби їх перекладу» [12, с. 26]. Прикметно, що ототожнення «церковнослов'янська = староукраїнська» було стереотипом церковної свідомості греко-католиків-галичан аж до кінця XX ст. Так, уже під час сесій II Ватиканського собору, в 60-х роках XX ст., який прийняв доленосне для Католицької Церкви рішення про дозвіл уживання народних мов у богослужінні, греко-католицькі владика продовжували дотримуватися традиційної позиції: «Відносно впровадження живої-матірньої мови на місці *дотеперішньої церковнослов'янської, що є радше нашою давньою староукраїнською мовою*, отже і в багатьох країнах досить зрозумілою ще й для сучасних українських вірних, наша Єпископська Конференція не бачить пошкоди конечности загальної зміни» (виділення наше. – *Н.П.*) [21]. Зрештою, і сьогодні, в XXI ст., офіційною літургійною мовою УГКЦ залишається церковнослов'янська; народні мови (українська, на поселеннях також англійська, російська та ін.) дозволено вживати лише факультативно.

Доречно зауважити, що наприкінці XIX – на початку XX ст. українська вимова церковнослов'янських богослужбових текстів була виразною конфесійною ознакою Греко-Католицької Церкви. Про це свідчить, зокрема, такий факт: коли в Православній Церкві на Волині в 1920-х роках процес літургійної українізації вирішили розпочати з переходу на українську вимову церковнослов'янських літургійних текстів, вірні відреагували на богослужіння «з вимовою» масовими протестами, оскільки вони вважали, що таким чином їх намагаються повернути до «унії» [20, с. 24].

Поряд із офіційною позицією Церкви, складним процесом пошуку нею власної ідентичності, в який була заангажована її еліта, її освічена верства, існувало таке доволі стабільне явище, як народна церковна обрядовість. У ній церковнослов'янська літургійна мова мала свій специфічний статус і значення. Основною *формою* функціонування церковнослов'янської мови як літургійної було *відмовляння (відспівування)* по пам'яті чи з відповідних книжок молитовних і богослужбових текстів. Як мова вона, звичайно, не мала *носіїв*, проте мала активних *користувачів*, що саме нею задовольняли одну із базових потреб віруючої людини – потребу спілкування з Трансцендентним. Через цю свою функцію у народній обрядовості літургійна, ієратична мова сприймалася як релігійна категорія [12, с. 16]. При цьому, як зауважує Ю. Луцик, її зрозумілість, доступність вважалася неістотною і навіть небажаною ознакою. Богомільні почуття, стан побожності викликало саме звучання церковнослов'янських слів або вигляд старокириличних – «церковних» – літер у молитовниках та богослужбових книгах¹. Невипадково, в 1921 р. І. Огієнко видав у Львові український переклад Божественної Літургії старокириличним шрифтом [18]. Цей факт як позитивний відзначили на сторінках галицького часопису «Нива»: «Текст Літургії видрукований *церковними буквами*, що, безперечно, є щасливою думкою, бо народня мова набирає так закраску незвичайности, величавости» [24]. До такого самого заходу вдавсь І. Пулюй, який у 1903 р. видав у Відні «Святе Письмо Старого і Нового Завіту. Мовою русько-українською» старокириличними літерами. Адже попереднє видання, надруковане куліпівкою, за свідченням сучасників (А. Чайковського), розкуповували самі лише протестанти; галицькі греко-католики ігнорували Біблію, «облечену» у світський шрифт [5, с. 106].

Відмовляння церковнослов'янських молитовних текстів сприяло формуванню певного церковнослов'янського узусу в галичан, а також актуалізації церковнослов'янської лексики в галицькому літературному мовленні. Прикметно, що, за нашими спостереженнями, більшість лексичних церковнослов'янзмів, які присутні, зокрема, в реєстрі «Малоруско-німецького словаря» Є. Желехівського та С. Недільського (Львів, 1886), є власне літургійного походження.

Що це були за тексти? Насамперед церковнослов'янською мовою кожний пересічний вірний щодня по пам'яті чи з книжки відмовляв слова так званих щоденних молитов. Перемишльський крилошанин І. Могильницький (1773–1831) так писав про це: «Усі греко-католицькі віряни промовляють щиро слов'янською мовою свої щоденні молитви, «Отче наш», «Богородице Діво», «Символ віри». Саме цим діалектом *старші люди та віронавчителі* навчають молодь найперших релігійних істин» [13, с. 482].

1 Пор., зокрема, відповідь крилошанина Й. Левицького на вимогу губерніяльної президії писати пастирські послання не церковнослов'янською, а народно-розмовною мовою від 1822 р.: «Послання повинні писатися церковно-слов'янською мовою, бо *ся мова служить одною з головних прикмет греко-католицького богослуження, так як латинська мова є прикметою латинського богослуження*. Не можна замість неї уживати народньої мови, бо сего вимагає традиція й повага церкви» (виділення наше. – *Н.П.*) (цит. за [12: 13]).

Церковнослов'янські молитовники, збірники акафистів часто також були чи не єдиною лектурою пересічних галичан, а особливо жіноцтва¹. Цікавою у цьому зв'язку є своєрідна «похвала молитовнику» як книзі «доброго життя і смерті», яку у проповіді над померлою виголосив священник с. Голина Т. Богачевський: «Дивлюся вчора: єї молитвослов! То не книжка модна, золотом оправлена для ока, для хвали людскої — але то книжка, котру покійна *кілька рази на день мусіла в руках мати*. Тую книжку, тую товаришку життя, ту потіху в своїм терпінню она казала собі вложити до трумни. Послідні єї слова, послідня єї воля просьба була: «Тату, відчитайте мені молитву на ісход душі» і при тій молитві уснула» (виділення напе. — *Н.П.*) [цит. за 4, с. 36].

Крім того, шонеділі та у великі свята кожний галичанин-греко-католик «під страхом гріха» мав обов'язок взяти участь у Божественній Літургії, де він якщо не *відмовляв* (прочитував), то побожно *вислуховував* її церковнослов'янський текст. Церковнослов'янський молитовний матеріал був також частиною букварів і катехизмів, за якими навчалися в народній школі. Таким чином, націоналізований тип церковнослов'янської літургійної мови сприймався галицьким вірянином як мова рідної віри, рідного обряду, а отже, рідна (не чужа) мова. Її уживання, незважаючи на незручності, пов'язані з доступністю, було виявом обрядового патріотизму, який, звичайно, корелював із національним (греко-католик=русин)².

Як відомо, в першій половині XIX ст. народній мові вдалося витіснити церковнослов'янську з двох важливих «навололтургійних», у функціональному плані виразно дидактичних (що значною мірою виправдовувало це витіснення) ділянок — *проповіді та науки віри* (катехизму) [13]. Крім культурно-національної мети (відродження русинів, протистояння польським асимілятивним впливам), ці два кроки, з одного боку, сприяли наближенню богослужіння до розуміння вірних (адже під час проповіді та катехизації, зокрема, пояснювали значення богослужбових відправ), а з іншого — забезпечували недоторканість в мовному плані самого богослужіння (передбачалося, що розуміння досягнуто і без зміни богослужбової мови).

У другій половині XIX ст. зусиллями українофілів-народовців процес «онародовлення» поширився ще на одну галузь церковної комунікації — *приватну молитву*. Аргументом проти церковнослов'янської мови в молитовній практиці була її незрозумілість, що спричиняла перекручування (часто богословажлив) тексту і змісту молитов. Іншим згубним наслідком незрозумілості молитовної мови, на думку народовців, була полонізація галичан, а

1 Цим міг бути зумовлений опір запровадженню фонетичного правопису в Галичині, що серед інших мав також і окреслені вище психоемоційні причини. Пор. свідчення священника О. Пристая: «... я не міг собі ніяк уявити, щоби можна було викинути з українського письма напі «*рідні старі та дуже заслужені*», «*святі букви* ... Викинути ці букви ... означало, на мою думку, не більше і не менше, як знищити за одним махом цілу Русь» (виділення напе. — *Н.П.*) [цит. за 8: 195].

2 Про це згадує, зокрема, О. Барвінський у «Споминах з мого життя»: «[Мати Домініка], вихована по старосвітськи, в будні була все в роботі, при доволі великим господарстві, а в неділі і свята, як сама мені розказувала, були акафисти одинокою лектурою єї і молодших сестер» [2: 42].

«особливо жіноцтва, яке, не розуміючи церковних молитов, берещя охотно за польські молитовники» [1, с. 336].

Опоненти народовців заперечували можливість переходу на народну мову в молитві, висуваючи такі контраргументи: 1) народна мова не володіє достатніми ресурсами, щоб забезпечити адекватний переклад молитовного матеріалу; 2) переклад молитовних текстів народною мовою не зробить їх зрозумілими для простих вірян без спеціального коментаря; 3) запровадження «українщини» і «кулішівки» в молитовну практику призведе до розриву з віковою традицією Церкви. Яскравим прикладом такої полеміки є публічна суперечка І. Пулюя та канцлера Митрополичої консисторії ГКЦ о. М. Малиновського з приводу здійсненого Пулюєм народномовного перекладу молитовника, що відбулася в 1871 р. [11].

Перші народномовні молитовники, які в другій половині ХІХ ст. опублікували І. Пулюй, а дещо згодом владики С. Сембратович, не набули серед галицьких вірян великої популярності [3; 15]. Натомість, як свідчить статистика, протягом 1860–1885 років в Галичині було видано 60 різноманітних молитовних видань церковнослов'янською мовою, багатотисячні накладі яких розходилися дуже швидко [22].

Цікаво, що протягом цілого ХІХ ст. питання про українізацію мови власне богослужбового обряду жодного разу не було порушене. Літургія традиційно залишалася поза можливістю «онародовлення». Єдиним можливим засобом уприспущення богослужбових текстів для користувачів було транскрибування їх «гражданкою» (як наприклад, це зробив у своєму виданні І. Пулюй [14]) або ж – у приватній практиці – латинкою.

Однак, важливою зміною в процесі, які наближали таку реформу стало те, що у 80-х роках ХІХ ст. літургійний рух в УГКЦ змінив орієнтири: тепер еталоном чистоти греко-католицького церковного обряду був визнаний грецький (візантійський), а не російський синодальний обряд. З того часу в УГКЦ розпочалася церковно-обрядова реформа, спрямована на його очищення не тільки від латинських нашарувань, але й від російських. Адже діяльність москвофільського руху в Церкві призвела врешті-решт до переходу окремих галицьких парафій до РПЦ. Це змусило церковну владу з більшою серйозністю поставитись до москвофільства. Крім того, галицьке духовенство врахувало сумний досвід греко-католицьких єпархій Литви, Білорусі, Волині та Холмщини, в яких чистка церковного обряду за російським синодальним зразком була першим і фатальним кроком до подальшого насильницького «возсоединенія» з православ'ям, що сталося в середині ХІХ ст.

У цьому контексті пролунали перші поодинокі заклики до українізації власне богослужіння. Напередодні Львівського Синоду 1891 року. Народовська газета «Батьківщина» (1888, ч. 25) опублікувала статтю анонімного автора «Провінціональний Синод церковний а народна мова в церкві». У ній потребу введення народної мови в Літургію аргументовано не фактом незрозумілості церковнослов'янської мови, а тим, що вона є спільним обрядовим компонентом із Російською Православною Церквою, від якої потрібно відмежуватися за будь-яку ціну, щоб уникнути підозри в «шизмі» (схизмі) [22].

Проте заклик цей був чи не єдиний, і Львівський Синод проблеми літургійної мови не розглядав.

Перші десятиліття ХХ ст. підготували нові умови для подальшої українізації літургійного обряду УГКЦ: 1) перехід на народну мову богослужіння інших слов'янських Церков як результат загальноєвропейського літургійного руху¹ (зокрема Сербської Православної Церкви); 2) утворення у Великій Україні УАПЦ, яка з самого початку свого існування проголосила богослужбовою українську мову; 3) активна співпраця діячів УАПЦ та УГКЦ (як приклад, діяльність проф. І. Огієнка в Галичині [докладніше про це у: 16]); 4) поява в Галичині священицьких товариств народовецького спрямування: Товариства св. апостола Павла, Товариства отців катехитів, Літургійного товариства, Богословського наукового товариства, які закликали до «знаціоналізовання молитов» [7, с. 99–100].

Проте й тоді рішуче протистояння москвофільського табору змушувало греко-католицький єпископат, який понад усе прагнув уникнути розколу та конфліктів усередині Церкви, діяти дуже обережно і виважено. Церковний уряд утримувався від будь-якої імперативності у постановах щодо молитовної мови, надаючи їм рекомендаційного, незобов'язуючого характеру [7, с. 99–106]. Та попри те, в цей період дискусія про народну мову в Церкві відбувалася вже в двох напрямках: 1) чи може бути народна мова мовою молитви, богослужіння; 2) якою має бути народна мова молитви, богослужіння.

У 1911 р. греко-католицький священик о. М. Щепанюк здійснив такий експеримент: він протестував близько 300 вірян, які приходили до нього на сповідь, попросивши їх промовити напам'ять молитву «Отче наш» і пояснити в ній окремі слова та вирази. Результати експерименту виявилися такими: близько 85% осіб проказали Господню молитву з перекручуваннями, лише 10% – правильно, хоч при тому не змогли пояснити її окремих слів; 5% осіб знали молитву «Отче наш» лише по-польськи або ж не знали зовсім [23, с. 151]. Священик вивів «збірний» варіант молитви:

Отче наш, оже (частіше було воже) еси на небесах (інакше ані разу не було), на святить ся імя Твоє, на прийде царство Твоє, на будет воля Твоя святая, як на небеси, так і на землі; хліб наш насущний (ніколи насущний) дай же (в злуці з «Господоньку» ані разу поправно «даждь») нам Господоньку (було і Господеньку), днес і остав нам довги (рідко-частіше правильно «долги»), як і ми оставляєм довжникам (так само!), не введи нас на (майже все) іскушеніє, но вибави (все) нас од (дуже рідко також «від») лукавого, аминь [Там само].

Для нас результат цього експерименту цікавий насамперед як приклад народномовної адаптації церковнослов'янського літургійного тексту. Як видно, крім явища лексичного та семантичного пристосування: *іже – оже*

1 Наведемо свідчення одного з сучасників процесу Л.П. Гусарчина: «Скорше б запитатись, багато в нас жінок, самих таки родин попівських, що б мали церковно-руський молитовник? Коли десять у цілій Галичині, то ще дуже багато, так тоді чинять се лиш з упертого патріотизму, але в думці безпохибно проміняли б ёго на польський, добачаючи безхосеннїть своєї молитви» [6: 207].

(воже), «авож (себто дивись) ти є на небесах; да святитися — на съвятитися (най (нехай) святить ся), що є, власне, виявом «перекручування» тексту і змісту молитви, цей варіант Господньої молитви демонструє також явище її фонетичної та морфологічної українізації: *на небесах, дайже, остав, довги, довжникам, лукавого* тощо [Там само]. Як зауважив сам автор експерименту, «молитви відмовляє наш нарід в макеронічній мові, на половину народній, а на половину церковно-славянській о стільки, о скільки поодинокі слова ріжняться від слів живої мови хиба тільки формами або закінченнями» Там само, с. 171]. М. Щепанюк запропонував членам Товариства св. апостола Павла та Товариства отців катехитів розіслати по парафіях анкети з запитаннями про те, як віряни відмовляють найуживаніші молитви, щоб на основі зібраного матеріалу зробити висновок не лише про потребу перекладу, а й про те, яким цей переклад має бути. «Можливо, — робить висновок Щепанюк, — що *окаже ся потреба лишень декотрі слова молитов заступити народними*» (виділення наше. — *Н.П.*) [Там само, с. 172]. Прикметно, що коли греко-католицький єпископат під проводом тодішнього Глави УГКЦ митрополита Йосифа Сліпого у 1968 р. все ж таки приступив до перекладу богослужбових текстів на українську мову, ці переклади були здійснені саме в зазначеному ключі «пристосування» церковнослов'янського тексту на українському мовному ґрунті, шляхом мінімальних трансформацій церковнослов'янського оригіналу, що з огляду на всі перелічені вище обставини було, очевидно, виявом компромісного підходу до проблеми заміни церковнослов'янської літургійної мови народною. Пор.:

Отче наш, Ти, що esi на небесах, нехай святиться імя Твоє, нехай прийде царство Твоє, нехай буде воля Твоя, як на небі, так і на землі. Хліб наш насущний дай нам днесь, і прости нам довги наші, як і ми прощаємо довжникам нашим, і не введи нас у спокусу, але ізбави нас від лукавого [19, с. 58].

Отже, незважаючи на втрату статусу панівної літературної мови та звуження сфери функціонування до вживання у молитві й богослужінні, літургійна церковнослов'янська мова в XIX — на початку XX ст. виступала в ролі значущого фігуранта мовної та культурної ситуації в Галичині. Це, з одного боку, сприяло еволюційному, а не революційному, як у Великій Україні, переходу з церковнослов'янської на українську мову в церковному обряді, а з іншого — затримало цей процес на довгі роки і зумовило «м'який» щодо церковнослов'янського прототипу характер українських перекладів богослужбових текстів.

Таким чином, процес впровадження української мови в богослужбову практику християнських конфесій на місці сакралізованої церковнослов'янської — важлива, але малодосліджена сторінка історії її становлення. Висвітлення цього процесу в перспективі сприятиме глибшому розумінню специфіки формування церковно-релігійного стилю української літературної мови — важливого етапу її структурно-функціонального розвитку.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Барвінський О.** Листи з Опілля. Ще кілька слів про потребу Народнього молитовника // Правда. – 1869. – Ч. 40. – С. 335–336.
2. **Барвінський А.** Спомини з мого життя [упор. А. Шацька, О. Федорук]. – К.: Смолоскип, 2004. – 528 с.
3. **Відчит** проф. д-ра Пулюя в Празі. (Спомини про Куліша – Переклади сьв. Письма) [Електронний ресурс] // Діло. – 27.07.1915. Режим доступу до вид: <http://zbtcu.eu/node/3944>.
4. **Голик Р.** Голос душі: українські молитовники й стереотипи релігійної культури в Галичині // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – 2013. – Вип. 23. – С. 34–43.
5. **Голик Р.** Книжна культура, читання й етносоціальні уявлення галичан кінця XIX – початку XX століття // Вісник Львівського ун-ту. Серія філологічна. бібліот. та інф. технології. – 2011. – Вип. 6. – С. 98–108.
6. **Гусарчин П.Л.** Кілька слів про потребу «Народнього молитовника» // Правда. – 1869. – ч. 24. – С. 206–208.
7. **Дзєрович Ю.** Справа щоденних молитов // Нива. – Ч. 4. – Львів, 1911. – С. 99–106.
8. **Колб Н.** «З Богом за Церкву і Вітчизну»: греко-католицьке парафіяльне духовенство в Галичині у 90-х роках XIX століття. – Львів: Місіонер, 2015. – 372 с.
9. **Куншлер М.** Літургія Перкви. – Львів: Свічадо, 2001. – 616 с.
10. **Лесюк М.П.** Становлення і розвиток української літературної мови в Галичині: монографія. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2014. – 732 с.
11. **Лист** без коверти якою одповідь впр. крилошанину Малиновському на реферат Молитовника. Написав Іван Пулюй. – Відень, 1871. – 15 с.
12. **Луцик Ю.М.** Старо-церковно-слов'янська мова як мова релігійного культу. – Вінніпег, 1953. – 32 с.
13. **Мозер М.** Уживання української мови Греко-Католицькою Церквою в Галичині (1772–1859 pp.) // М. Мозер. Причинки до історії української мови. – Харків, 2008. – С. 474–561.
14. **Пулюй І.** Молитовник. Псалтир [за заг. ред. В. Шендеровського]. – К.: Вид-во «Рада». 1997. – 271 с.
15. **Пуряєва Н.** Греко-католицький митрополит Сильвестр Сембратович і народна мова в молитвах [Електронний ресурс] // Тези VII Міжнар. наук. конференції «Глобалізація / європеїзація і розвиток національних слов'янських культур» (до Дня слов'янської писемності і культури) (Національна бібліотека ім. В. Вернадського, Київ, 24 травня 2016 р.). Режим доступу до вид: <http://conference.nbuv.gov.ua/report/view/id/752>.
16. **Пуряєва Н.** Митрополит Андрей Шептицький і українська мова в богослужінні // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Сучасна українська нація: мова, історія, культура» (16 березня 2016 р., м. Львів; Львівський національний медичний університет ім. Данила Галицького). – Львів, 2016. – С. 315–317.
17. **Рудейко В.** Оновлення літургійного благочестя в УГКЦ у світлі повернення до джерел [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://liturhika.blogspot.com/2014/05/blog-post.html>.
18. **Свѣта Слѣжеа Бѣжа св. Отца нашого Івана Золотоустого мовою українською. На українськѣ мовѣ з грецької переклав Професор Іван Огієнко. Частина перша. Текст** – Львів, 1922. – 95 с.
19. **Священна і Божественна Літургія во святых отця нашего Йоана Золотоустого.** – Рим, 1968 – 252 с.
20. **Стоколюс Н.Г.** Українізація православ'я (з історії Православної церкви у 20-30-х pp. XX ст.). – К., 1998. – 52 с.
21. **Тилиавський І.** Літургічна комісія та її переклади під проводом Патріярха Йосифа // Bohoslovnia. – Ч. 49. – Рим, 1985. – С. 151–166.
22. **Федорів Ю.** Яка мова Господу наймиліша? (Кілька думок з приводу українізації богослужбових текстів – порядком дискусії) [Електронний ресурс] // Нива. – 1977 (липень). Режим доступу до жур.: <http://www.patriarkhat.org.ua/statii-zhurnalu/yaka-mova-hospodu-najmylisha>.
23. **Щепанюк М.** В якій мові відмовляє наш нарід свої щоденні молитви? // Нива. – Т. 4. – Львів, 1911. – С. 169–172.
24. **[Без назви].** – Нива. – 1922. – Т. 17. – С. 149–150.

Пуряєва Наталія Володимирівна – кандидат філологічних наук, докторант Інституту української мови НАН України; Вул. Грушевського, 4, м. Київ, 01001, Україна.

E-mail: purajeva@bigmir.net

tel.: +38067-277-10-59;

orcid.org/0000-0001-6715-7959;

Puriyeva Natalia Volodymyrivna – Ph.D in Philology, Doctoral Student, Institute of Ukrainian Language NAS of Ukraine. Hrushevskiy Str. 4, Kyiv, 01001, Ukraine.

ТЕРМІНОЗНАВСТВО

УДК 811.161.2

Ю. В. Бугаєвська

ПРОФЕСІЙНА ЛЕКСИКА ЯК СКЛАДОВА ФАХОВОЇ МОВИ СТУДЕНТІВ ЕКОНОМІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ

У статті досліджуються основні способи утворення спеціальної експресивно забарвленої лексики. Розглянуто джерела формування професіоналізмів і жаргонізмів та їхні функції, що визначені сферою професійної лексики, а також різновиди соціальних діалектів, які трактуються як відгалуження загальноживаної лексики. Підкреслене значення процесу детермінологізації для утворення професіоналізмів. Окреслені шляхи взаємодії між термінологічною і загальною лексичною системою.

Ключові слова: термінологія, економічна галузь, майбутні фахівці, вузьковживана лексика, професіоналізми, жаргонізми.

Бугаевская Ю.В. Профессиональная лексика как составляющая специализированного языка студентов экономических специальностей. В статье исследуются основные способы образования специальной экспрессивно окрашенной лексики. Рассмотрены источники формирования профессионализмов и жаргонизмов, их функции, определенные сферой профессиональной лексики, а также разновидности социальных диалектов, которые трактуются как ответвления общеупотребляемой лексики. Подчеркнуто значение процесса детерминологизации для образования профессионализмов. Очерчены пути взаимодействия между терминологической и общей лексической системой.

Ключевые слова: терминология, экономическая отрасль, будущие специалисты, узкоупотребляемая лексика, профессионализмы, жаргонизмы.

Buhaievskia Yu.V. Professional Vocabulary as Part of Professional Language of Students of Economic Specialities. The article studies basic methods of forming special expressive vocabulary, sources of forming professional and slang words, functions defined by the sphere of professional vocabulary and types of social dialects as offshoots of the common language. Differences in the formation of the notions «social dialects», «slang», «jargon», «argo» are considered, the differentiation of terminologized and professional slang words is developed. The importance of the determinization process and influence of communication barriers on the process of forming professionalisms is emphasized.

It is noted that special lexicons fix the term meaning in the volume used by the most qualified professionals, while general dictionaries reflect the idea about the word meaning of a non-specialist in this field of knowledge or activity.

Students should be aware that using professionalisms is appropriate only at the verbal level, since these words have no sphere of fixation and can not be used in textbooks, manuals, scientific researches. They need learn differentiating the notions «special language», and «language of professional communication», «term» and «professionalism», interpret the above mentioned notions and be able to use them when working with texts on professional activity. In the prospect it is advisable to create a complex of training exercises and tasks for students to master the professional vocabulary of the economic sector more efficiently, and distinguish domain specific terminology as a type of common language.

Key words: terminology, economic sector, future specialists, domain specific terminology, professionalisms, slang word.

До складу професійної лексики входять термінологічні одиниці, професіоналізми й номенклатурні найменування, вона займає важливе місце у загальній лексико-семантичній системі мови. Часто відбувається заміна частини нормованих спеціальних лексичних одиниць (термінів) ненормованими (професіоналізмами, жаргонізмами). Значна кількість найбільш уживаних економічних термінів сформувалися на ґрунті лексем загальноновживаної мови, тому згодом, коли стають елементами терміносистеми і взаємодіють із загальною лексикою, вони впливають на лексичні одиниці останньої.

Між термінологічною і загальноновживаною лексикою відбувається постійна взаємодія, що виражається у процесах деспеціалізації та детермінологізації професійних одиниць, за допомогою яких термін, переходячи до загальноновживаного узусу, збагачує літературну мову. Існують два послідовні етапи засвоєння термінологічної лексики загальноновживаною мовою, і ототожнювати ми їх не можемо, бо ці процеси мають різні цілі. При деспеціалізації професійна лексема, розширюючи сферу свого застосування, інтелектуалізує неспеціальний текст. При детермінологізації професійна одиниця, набуваючи нового значення, створює додаткові образи у невласливому для неї аспекті.

Розмежування понять «спеціальна мова» і «мова професійної комунікації», «термін» і «професіоналізм» постає предметом дослідження багатьох термінознавців, зокрема В.М. Прохорової, Н.М. Карпукіної. За переконанням С.Д. Шелова та інших, терміни і професіоналізми отримують тотожну або близьку семантичну характеристику, але різняться орієнтацією на сферу використання. М.М. Шанський, Н.Ф. Непійвода та інші дослідники відзначають, що професіоналізми виражають спеціальні поняття, знаряддя або продукти праці, виробничі процеси, тому називають їх спеціальними словами або спеціальними термінами. А.В. Калініна та В.Д. Бондалетов розуміють термінологізовані жаргонізми як стилістично забарвлені номінації, що функціонують як професійні вислови, але виражають наукове поняття, мають чітко окреслену дефініцію і можуть бути зафіксовані як терміни.

Проте й сьогодні існують розбіжності у формулюванні понять «соціальні діалекти», «сленгізми», «жаргонізми», «арготизми», що належать до вузьковживаної лексики. Тому актуальною є потреба наголосити на способах їхнього трактування і чіткого розмежування між собою. Відповідно, основним завданням вважаємо необхідність навчити студентів, майбутніх фахівців економічної галузі, розрізняти подібні лексеми в текстах та вміти їх продуктивно використовувати. Із цією метою у статті треба проаналізувати різні підходи до їх визначення, а також зауважити, що спеціальні лексикони фіксують значення терміна в тому обсязі, в якому ним володіють професіонали, а загальні словники відбивають уявлення про значення слова нефахівця в цій галузі знання або діяльності.

Щодо багатозначності, то вона дає змогу при відносно обмеженій кількості слів називати ними практично необмежену кількість предметів та явищ, а також не заважає правильному розумінню термінів завдяки контекстові, у якому вони вжиті, наприклад, пара термін-професіоналізм: *опціон без покриття* — «голий» опціон.

Професійній лексиці властиві функції, визначені цією сферою (дефінітивна, функція концентрування професійно-спеціального знання і функція відкриття нового знання), структурно відокремлені засоби вираження (терміни) і специфічний словотвірний апарат (широке використання аббревіації, епонімів і символіко-буквено-цифрових позначень). Отже, вона набуває більш широких семантичних та структурних кордонів і виходить за межі загальноновживаної мови, підкреслюючи свою автономність.

Термінознавець Н.М. Карпукіна вважає, що в сучасній лінгвістиці існують три точки зору на професіоналізми: перша — ототожнення їх із термінами, друга — діахронічне розмежування, третя — висунення в якості параметрів розмежування: ненормованість уживання професіоналізмів, обмеженість сфери функціонування в усному мовленні та наявність емоційно-експресивних конотацій [4].

Ряд дослідників категорично висловлюється за вилучення професіоналізмів із терміносистеми, інші вважають, що вони є всього лише стилістичними еквівалентами термінів і тому повинні вивчатися загальною лінгвістикою, а не термінознавством, треті ж дотримуються прямо протилежної позиції. Взагалі межі між термінологією та професійною лексикою рухливі й невизначені, оскільки професіоналізми на певному етапі мають шанс стати термінами.

Як зауважує В.Д. Бондалетов, слова-професіоналізми розпізнають за тими ж ознаками, що й терміноодиниці, але з підкресленням їхньої невідповідності тим критеріям, які висуваються до термінів. Ідеться про ступінь або міру невідповідності слова-професіоналізма, функціонально схожого з терміном, ознакам, які визнаються обов'язковими для терміноодиниці [1].

При використанні разом із загальноновживаним гіперонімом (напр., *рішення*) загальноекономічний термін (напр., *купівля*) створює особливе професійне кліше, яке характеризує процес комунікації між виконавцем і замовником, напр.: *рішення «виробляти чи купувати» — управлінське рішення, пов'язане з вибором — виробляти продукцію самостійно чи купувати*.

Деякі дослідники не обмежуються поділом фахових одиниць тільки на терміну та професійну лексику. Так, на думку О.А. Покровської, треба розрізнати термінологізовані жаргонізми та професійні жаргонізми, які є конотативно маркованими висловами, що не виражають наукового поняття й не мають чітких формулювань, але задовольняють потреби професійного спілкування в певній галузі [6], напр.: *«валютна гарячка»*, *«ножиці цін»*.

Спільними способами утворення таких одиниць визнаються детермінологізація з метафоризацією, фразеологізація і сленгізація значення. Терміни, які отримали статус сленгізмів у загальноновживаній мові, нечисленні, але моделей утворення сленгізмів із термінологічним походженням більше в англійській мові.

Близькими до жаргонізмів є арготизми — нелітературні слова, які вживаються у мовленні декласових та антисоціальних елементів. Поняття жаргону та арготизму історично вказують на обмеженість групи їхніх носіїв, а також на вузькість семантичного поля лексичних одиниць. У той же час, є очевидним

відмінне від норми мовне середовище усного спілкування, що об'єднує велику кількість людей [5].

Основними способами утворення спеціальної лексики є:

1. Семантичний спосіб, що полягає в переосмисленні загальноживаних або спеціальних слів при введенні їх до нової професійної мовної сфери, напр.: *«короткозорість» людини – «короткозорість» ринкова*.

2. Способом словотворення створюються терміни, деякі види професіоналізмів, що належать до різних частин мови, напр.: *«капіталізований» (капітал); «депонувати» (депозит); «зберігач (цінних паперів)» (зберігати)*.

3. Способом основоскладання утворюються терміни (і професіоналізми), виражені як іменниками, так і прикметниками, напр.: *«взаємозалік», «самосертифікація»*.

4. У спеціальній лексиці, утвореній способом словоскладання, найбільш часто зустрічаються поєднання слів за допомогою узгодження та керування, напр.: *«зона розкиду цін», «фінансова піраміда»*.

І.В. Жиглей і О.А. Лаговська виділяють бар'єри комунікацій, які заважають розумінню сенсу професіоналізмів і жаргонізмів, серед яких: професійні (відсутність знань для декодування (розшифрування) отриманої інформації та кодування (постановки завдань) для надання інформації), мовні (відсутність знань іноземної мови), соціокультурні (відсутність розуміння необхідності надання (отримання) інформації) [3].

Перше джерело формування професіоналізмів – це семантичне дублювання вже наявних лексичних одиниць, що не трансформуються. Зразком такого перетворення є лексема *«заморожений»*, що трактується як *«зафіксований, гарантований прибуток»* або *«цінний папір, що зараз неможливо продати»*. Другим джерелом є утворення та вживання різних типів скорочених лексем, напр.: *«капіталовіддача» («показник ефективності використання капіталу»)*.

Абревіатурні терміни є зручними у професійних сферах спілкування, тому їх активно вживають, часто переформатовуючи на професійні жаргонізми. Замість незручних для вимови ініціальних невідмінюваних абревіатур використовують зручніші для вжитку відмінювані і зрозумілі фахівцям їхні аналоги [2], напр.: *працівники ДПС (державної податкової служби)* мовою фахівців називаються *«депесниками»*.

Таким чином, студенти мають усвідомити, що використання професіоналізмів доречно тільки на усному рівні, вони не мають сфери фіксації та їх не можна вживати в підручниках, посібниках, наукових розвідках. Майбутнім фахівцям треба навчитися розмежовувати поняття «спеціальна мова» і «мова професійної комунікації», «термін» і «професіоналізм», тлумачити названі поняття та вміти ними користуватися при роботі з текстами фахової діяльності. У подальшому можливе створення комплексу тренувальних вправ і завдань для студентів, що дозволять краще засвоювати професійну лексику економічної галузі та виділяти вузьковживану лексику як різновид загальноживаної.

ЛІТЕРАТУРА:

1. **Бондалетов В.Д.** Социальная лингвистика. — Москва: Просвещение, 1987. — 160 с.
2. **Д'яков А.С.** Основы терминотворения: семантические та социолингвистические аспекты. — Київ: Академвидав, 2000. — 218 с.
3. **Жиглей І.В., Лаговська О.А.** Модель бухгалтерського обліку як основа інституційної взаємодії. — Науковий вісник БДФЕУ. Економічні науки. — Чернівці, 2012. — Вип. 1(22). — С. 327-335.
4. **Карпухина Н.М.** Семантический анализ профессионально терминованных наименований экономической сферы деятельности: дис ... канд. филол. наук: 10.02.01. — Москва, 2001. — 186 с.
5. **Непийвода Н.Ф.** Мова української науково-технічної літератури (функціонально-стилістичний аспект): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра филол. наук: спец. 10.02.01. — Київ, 1997. — 40 с.
6. **Покровська О.А.** Українська термінологія ринкових відносин: дис... канд. филол. наук: 10.02.01. — Харків, 1995. — 207 с.

Бугаєвська Юлія Володимирівна — кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри українознавства, Харківський національний автомобільно-дорожній університет (ХНАДУ). Вул. Ярослава Мудрого 25, м. Харків, 61002, Україна

E-mail: bugaevskaylia@ukr.net

tel.: +38 050-08-16-808

orcid.org/0000-0001-9982-8526

Bugajevska Julija Volodymyrivna — Ph.D in Pedagogics, Associate Professor, Department of Ukrainian Studies, Kharkiv National Automobile and Highway University. Jaroslava Mudroho Str. 25, Kharkiv, 61002, Ukraine.

ОРФОГРАФІЯ ЛІНГВІСТИЧНИХ ТЕРМІНІВ У ПРАЦЯХ ЮРІЯ ШЕВЕЛЬОВА

Науковий доробок Юрія Шевельова надзвичайно багатограний. Він збагатив вітчизняне мовознавство дослідженнями особливостей розвитку й функціонування української мови. Метою статті є з'ясування особливостей орфографії лінгвістичних термінів у працях ученого. Ґрунтовне вивчення термінології надає можливість розв'язати питання про вмотивованість певних термінологічних одиниць через їх зовнішнє оформлення. З'ясовано, що мовознавець послуговувався нормами, закріпленими Харківським правописом 1928 року.

Ключові слова: орфографія, лінгвістика, лінгвістичні терміни, правописні норми.

Волошина Ю. Е. Орфография лингвистических терминов в работах Юрия Шевелёва. *Научное достояние Юрия Шевелева чрезвычайно многогранно. Он обогатил отечественное языкознание своими исследованиями особенностей развития и функционирования украинского языка. Целью статьи является выяснение особенностей орфографии лингвистических терминов в трудах ученого. Тщательное изучение терминологии позволяет решить вопрос о мотивированности определенных терминологических единиц через их внешнее оформление. Установлено, что лингвист пользовался нормами, закреплёнными Харьковским правописанием 1928 года.*

Ключевые слова: орфография, лингвистика, лингвистические термины, нормы правописания.

Voloshyna Yu. Ye. The Spelling of Linguistic Terms by George Y. Sheveliov's Works. *George Y. Sheveliov's scholarly output is extremely rich and multifaceted. He enriched Ukrainian linguistics by his deep research into the development features and functioning of the Ukrainian language. The paper aims at ascertaining some particular features in the spelling of linguistic terms by Sheveliov in his Ukrainian works. Terminology is a crucial component of each scholarly discipline, which underlies successful professional communication. A thorough study of the terminology allows us to solve the problem of motivation in special terms through their outward make-up. Scientist's approach to terminology is productive in many respects and offers guidelines also for modern usage. It promotes the role of linguistics in the life of the modern society. George Y. Sheveliov's achievements, his principles and approaches are important for the current state of development of Ukrainian linguistics particularly. Our study has revealed that the linguist followed the norms established by the Kharkiv spelling rules of 1928.*

Key words: orthography, linguistics, linguistic terms, spelling rules.

Юрія Шевельова називають ключовою фігурою української культури другої половини ХХ століття. Автор низки фундаментальних мовознавчих праць, він порушував питання, пов'язані з різними аспектами розвитку й функціонування не лише української, а й білоруської, російської, польської, словацької, чеської та багатьох інших мов. Коло його мовознавчих інтересів широке: історія української мови, фонологія, морфологія, ономастика, стилістика, соціолінгвістика, історія мовознавства. Науковий доробок Ю. Шевельова уможливило розгортання широких і ґрунтовних досліджень. Свою увагу ми зосереджуємо на особливостях графічної реалізації лінгвістичних термінів, уживаних Ю. Шевельовим.

Термінологія є сферою інтересів багатьох лінгвістів. Термін — одиниця лексичного складу мови, що співвідноситься з поняттям у певній галузі наукового знання та є підставою для адекватної фахової комунікації. У термінах відбиваються результати наукових досліджень і їх теоретичне осмислення.

Аналізуючи шляхи вироблення української літературної мови, Ю. Шевельов зазначав, що літературна мова «виростає зі співпраці визначних і менш визначних сучасників і з переємності досвіду й змагань поколінь» [7, с. 7]. Ці слова стосуються й української наукової термінології, лінгвістичної зокрема, — як важливої складової української лексичної системи, бо її створювали діячі різних історичних періодів. Дослідження лінгвістичної термінології Ю. Шевельова є актуальним питанням сьогодення.

Об'єктом дослідження є мовознавчі праці Ю. Шевельова. Предметом вивчення — лінгвістична термінологія в працях мовознавця.

Метою пропонованої статті є дослідження особливостей правопису лінгвістичної термінології, використаної вченим у текстах його праць.

У «Головних правилах українського правопису» Ю. Шевельова (Юрія Шереха) зазначено, що українська школа в еміграції потребувала нового правопису, проте автор сперся на правила так званого «харківського» правопису, ухваленого до використання 1928 р. [8, с. 3]. Щоб дослідити особливості правопису лінгвістичних термінів, використаних Ю. Шевельовим, проаналізуємо цей правопис, обґрунтовуючи слушність нашого твердження прикладами з лінгвістичної термінології, використаної мовознавцем.

Відповідно до норм, установлених цим правописом, слід було дотримуватися компромісу між двома різними писемними традиціями — наддніпрянською (великоукраїнською) та галицькою (західноукраїнською).

Основні особливості цих правописних норм полягали в тому, що при передачі нових запозичених слів відтворювалося автентичне звучання літери <g> за допомогою української літери <г>; виняток становили лише давні запозички, особливо грецизми [8, с. 38]. За приклад можуть правити такі терміни: *білінгвальна*, *вульгаризми*, *вульгарна контамінація*, *сленгізми*, *арготизми*, *арготичний суфікс*, *арготичний префікс*, *арготичний словотвір*, *арготичні явища*, *агентивний суфікс*, *лінгво-географічні чинники*, *конвергентні/дивергентні інновації*, *гемінація*, *градація* тощо. Наприклад: *У цьому, другому випадку вони межують з арготизмами й сленгізмами і, отже, входять у коло проблем, що цікавило Олексу Горбача. У цій статті термін вульгаризм уживається тільки у такому значенні* [1, с. 349].

У словах грецького походження належало передавати грецьку літеру <θ> завжди через українську <т> [8, с. 40], наприклад: *ортографія*, *ортоєнія*, *ортоєнічні правила*. Вживання літери <т> зближувало українську орфографію із загальноєвропейською: *З цього впливає вага доброї, нормалізованої мови, — щоб звуки не втрачали свого розрізняльного значення, а з другого боку, — вивчення норм вимови звуків (т. зв. ортоєнії) в кожній мові* [6, с. 364].

Наведемо цитату з «Історичної фонології української мови», у якій Ю. Шевельов писав із цього приводу: «...звук *f*, як і *g*, потрапив в українську лише разом із запозиченими словами. ...У правописі його ніколи не

намагалися уникати; навпаки — траплялися надпоправні написання з **ф** на недоречних місцях. Незважаючи на все це (або саме через це), звук **ф** залишився чужим і зовсім не защепився в говірній мові... Тому історія **ф** в українській мові — то є по суті не його власна історія, а радше хроніка послідовних переходів від одного його замітника до другого, адже впродовж приблизно тисячолітніх марних намагань прищепити звук **ф** ці замітники таки мінялися... найдавнішим із них був, вочевидь, приголосний **р**...» [5, с. 803-804].

У роботі «Так нас навчали правильних проізношень» мовознавець зазначав: «Мова йтиме про звук, що вживається виключно в чужих словах, **ф**. Цей приголосний виступав у багатьох позиках із чужих мов, насамперед західноєвропейських, але в старших запозиченнях мова заступала його на **п** (наприклад, *Пилип, Остап, пляшка*) або на **х** (наприклад, *Хома, хура*), аж поки, від XV століття, не розвинулася африката **хв**, дуже характеристична саме для української мови й дуже в ній поширена, але за малими винятками (*хвиля, хвіртка*...), не допущена до літературної мови. Низька соціальна оцінка двозвука **хв** освіченими колами спершу постала в контактах із мовами польською, німецькою й латиною, але в новітні часи її посилили й остаточно ствердили контакти з російською мовою (в якій звук **ф** «природний» тому, що там він розвинувся й у власних словах у процесі нормального фонетичного розвитку й набув фонемного статусу)» [2, с. 325].

У деяких словах іншомовного походження в назвucci належало писати <е> на місці відповідної чужої літери [8, с. 36], як-от *Европа* (та похідні): *Одначе багато мов світу, в тому числі такі поширені, як китайська, японська тощо, здебільшого цих слів не вживають, а тому краще зберегти за ними точнішу назву європеїзмів* [6, с. 37].

Також у написанні слів іншомовного походження усувано роззів уживанням буквосполучення <ія> [8, с. 35] у словах на зразок *діялект, варіант, абрєвіація* (та похідних від них): *Книга становить спробу опису сучасної української літературної мови як системи в усьому багатстві її стилістичних варіантів* [6, с. 5]; *Щодо суто історичного, діяхронного курсу історії української мови, то автор тепер саме працює над ним...* [6, с. 6]; *Скорочення (абрєвіація) нерідко трапляється в усіх сучасних європейських мовах* [6, с. 32]; *Можна було б думати, що діалектна лексика може легко прищеплюватися літературній мові* [6, с. 46].

Пояснення такого написання полягає в тому, що українська літературна мова належить до мов консонантного типу, голосних фонем у ній значно менше, ніж приголосних (6 : 32 = 15,8% супроти 84,2%), а за загальною кількістю приголосних фонем вона посідає п'яте місце після болгарської (38 приголосних), російської та польської (по 34 приголосні), білоруської (33 приголосні) (решта слов'янських мов має ще меншу кількість приголосних). Звукосполучка [іа] суперечила вокально-консонантній гармонії поєднання звуків, а такі звукосполучки, як [іа], [іе], [іу] вважалися неприродними для української мови.

У нових запозиченнях буквосполучення приголосних <іа>, <іо>, <іу> передаються українськими сполуками <ля>, <льо>, <лю> [8, с. 35],

наприклад: *палятазовані приголосні, паляталізація, депаляталізувалося, льокалізми, польонізми, класифікація (словника)*, наприклад: *У КП регіоні пом'якшене r' депаляталізувалося в r перед II ст.* [4, с. 394]; *В основу класифікації приголосних кладуть звичайно два моменти...* [6, с. 373]. Виняток склали грецизми та передача буквосполучення <le>: *В протилежність іншим соціальним діалектизмам канцеляризмами...* [6, с. 51].

Дифтонги [au], [ou] згідно з вимовою треба було передавати через <ав>, <ов>: *Причинові (кавзальні) підрядні речення стосуються прямо або через відповідник до присудка головного речення, відповідаючи на запитання обставин причини (чому?)* [6, с. 114].

Така закономірність пояснюється тим, що в українській мові, із огляду на відсутність фонетичного збігу двох голосних у словах іншомовного походження й наявність [ʏ] нескладотворчого, закономірним і доцільним вважалося написання <в>, а не <у>, принаймні в запозичених із класичних мов словах.

Дифтонг (двозвук) [eu] у словах іншомовного (грецького і латинського) походження передавався буквосполученням <ев>, окрім слів, що походять із німецької мови, що в них <eu> має відповідником <ой> [8, с. 36-37]. У Ю. Шевельова знаходимо такі приклади: *неутральна форма, семантична неутралізація числівників, неутральний лексичний фонд, діяхронно-неутральний лексичний фонд* тощо, наприклад: *Учасі ширення цих метастаз збіглися з двома іншими явищами: занепад двоїни і семантична неутралізація числівників, умовно названих збірними, типу двоє, троє і т. д.* [9, с. 457].

Спостерігалися особливості й у вживанні закінчень іменників. Було внормовано вживання в родовому відмінку іменників третьої відміни на **-ть** (із попереднім приголосним), а також у п'яти винятках (кров, любов, осінь, сіль, Русь), традиційного закінчення {-и}, а не {-і}: *У випадках діалектної дво- або кількакореневості в походженні даної мови до її історії належать (її історію розпочинають) ті мовні зміни, що відбувалися в діалектах-складниках даної мови* [4, с. 388]. Ю. Шевельов зауважував, що форма на {-и} давніша від форми на {-і} [8, с. 9].

На початку слів перед голосними в іншомовних запозиченнях на місці грецьких придіхів знаходимо в Шевельова <г->, як-от у слові *гомонім* і похідних від нього: *Слова, що вимовляються однаково, але мають зовсім різне значення, зветься гомоніми* [6, с. 17-18].

Таким чином, можна зробити висновок, що Ю. Шевельов послідовно дотримувався правописних норм, визначених Харківським правописом 1928 р. Мовознавець зазначав, що великим досягненням було точне впорядкування правопису й морфології української мови. Проте, за словами вченого, нова норма не відповідала жодній традиції та школі і запроваджувала деякі форми вимови й правопису, що ніде не вживалися [3, с. 170]. Поряд із цим читаємо, що правопис 1928–1929 рр. усе ж був приречений на невдачу, бо був прийнятий неприхильно, дотримувалися його неохоче [3, с. 171].

Після 1931 року правопис переглянули без будь-якої дискусії, що зробило його непридатним для щоденного життя [3, с. 499; 502].

Опрацьована тема є перспективною для подальшого вивчення, що має охопити особливості правопису мовознавчих термінів в інших науковців української діаспори другої половини ХХ ст.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Шевельов Ю.** Двомовність і вульгаризми: Дисиміляція плинних в українській літературній мові // Вибрані праці: У 2-х кн. – Кн. 1: Мовознавство / Упоряд. Л. Масенко. – К.: Вид. дім «КМ Академія», 2008. – С. 349-359. 2. **Шевельов Ю.** Так нас навчали правильних проізношень // Вибрані праці: У 2-х кн. – Кн. 1: Мовознавство / Упоряд. Л. Масенко. – К.: Вид. дім «КМ Академія», 2008. – С. 280-333. 3. **Шевельов Ю.** Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900 – 1941): Стан і статус // Вибрані праці: У 2-х кн. – Кн. 1: Мовознавство / Упоряд. Л. Масенко. – К.: Вид. дім «КМ Академія», 2008. – С. 26-279. 4. **Шевельов Ю.** Чому общерусский язык, а не вибчоруська мова? З проблем східнослов'янської глотогонії // Вибрані праці: У 2-х кн. – Кн. 1: Мовознавство / Упоряд. Л. Масенко. – К.: Вид. дім «КМ Академія», 2008. – С. 382-411. 5. **Шевельов Ю.** Історична фонологія української мови; [переклад з англ. С. Вакуленка, А. Даниленка]. – Х.: Вид-во «Акта», 2002. – 1058 с. 6. **Шевельов Ю.** Нарис сучасної української літературної мови. – Мюнхен: Молоде життя, 1951. – 405 с. 7. **Шевельов Ю.** Покоління 20-х років в українському мовознавстві // Слово. – 1993. – №6. – С.7-30. 8. **Шерех Ю.** Головні правила українського правопису. – Видавництво «Прометей», 1946. – 64 с. 9. **Шевельов Ю.** Up or out? З проблематики формування українського числівника як частини мови // Вибрані праці: У 2-х кн. – Кн. 1: Мовознавство / Упоряд. Л. Масенко. – К.: Вид. дім «КМ Академія», 2008. – С. 453-460.

Волошина Юлія Євгенівна – аспірантка кафедри української мови, Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди.

Вул. Валентинівська 2, м. Харків, 61168, Україна.

E-mail: yulkav13@gmail.com

tel.: +380668413927

orcid.org/0000-0002-0069-5119

Voloshyna Yuliia Evhenivna – Postgraduate Student, Department of the Ukrainian Language, H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University.

Valentynivska Str. 2, Kharkiv, 61168, Ukraine.

МІСЦЕ КОМП'ЮТЕРНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Стаття присвячена аналізу термінології, пов'язаної зі сферою комп'ютерних технологій. Розглянуто погляди вчених на визначення поняття «термін». Проаналізовано сучасні праці дослідників у галузі комп'ютерної термінології, виявлені та класифіковані тематичні напрями розвитку комп'ютерної лексики. Зроблено спробу окреслити ознаки комп'ютерних термінів з метою визначення їх місця в українській мові. На основі досліджень учених сформульовано основні принципи подальшого розвитку комп'ютерної термінології в українській мові.

Ключові слова: термін, комп'ютерна лексика, комп'ютерна термінологія, термінологічна система, українська мова.

Гаврилова Е. В. Место компьютерной терминологии в украинском языке. *Статья посвящена анализу терминологии, связанной со сферой компьютерных технологий. Рассмотрены взгляды ученых на определение понятия «термин». Проанализированы современные труды исследователей в области компьютерной терминологии, выявлены и классифицированы тематические направления развития компьютерной лексики. Сделана попытка обозначить признаки компьютерных терминов с целью определения их места в украинском языке. На основе исследований ученых сформулированы основные принципы дальнейшего развития компьютерной терминологии в украинском языке.*

Ключевые слова: термин, компьютерная лексика, компьютерная терминология, терминологическая система, украинский язык.

Gavrylova O. V. Place of Computer Terminology in the Ukrainian Language. *The article is devoted to the terminology correlated with the sphere of computer technologies. The views of scientists on the definition of the word "term" are considered. In the article the concept of terminological system is found out. The current works of the researchers in the computer terminology are analyzed, and the thematic areas of computer vocabulary are distinguished and classified. In the article it is shown in what ways the computer terminology can be divided. With spread of the personal computers a lot of borrowings are appeared in the language. There are shown the examples of foreign linguistic borrowings in the Ukrainian language. It is made an attempt to outline the features of computer terms to determine their place in the Ukrainian language. Based on scientific researches the basic principles of computer terminology in the Ukrainian language are formulated. Any terminology is a part of the national language but it is differed from the common lexis and saves specific features that are not common for the national language. It is shown that the computer terminology having linguistic features of the Ukrainian language is distinguished in some peculiarities which are not common for the Ukrainian language.*

Key words: term, computer vocabulary, computer terminology, terminology system, the Ukrainian language.

Розвиток науки і техніки призводить до появи нових понять та слів, що їх називають. Актуальність дослідження комп'ютерної термінології зумовлена необхідністю представити її у вигляді строго впорядкованої системи, яка б відповідала сучасному рівню розвитку науки і запитам практики. Метою статті є визначення напрямів, за якими розвивається комп'ютерна термінологія та її місце в українській мові. Об'єктом дослідження є лексика комп'ютерної сфери, яка постійно розвивається та збагачується. Запровадження української комп'ютерної термінології супроводжується низкою

проблем, які дещо ускладнюють вироблення єдиної концепції термінотворення. Існує багато визначень лінгвістичного поняття «термін», проте у визначеннях різних мовознавців є багато спільного. Л.О. Симоненко під «терміном» розуміє «слово або словосполучення, що позначає поняття певної галузі науки, техніки, мистецтва, основними ознаками якого є системність, відповідність позначуваному поняттю, наявність дефініції, тенденція до однозначності в межах свого термінологічного поля, тобто термінології певної галузі знань, стислість, стилістична нейтральність, точність, висока інформативність» [7, с. 21]. На думку О.Д. Пономарева, «терміном називається одиниця історично сформованої термінологічної системи, що виражає поняття та його місце серед інших понять, позначається словом або словосполученням, служить для спілкування людей, пов'язаних між собою єдністю спеціалізації, належить до словникового складу мови і підпорядковується всім її законам. Термін уживається для точного визначення поняття в певній галузі знань» [5, с. 72]. Отже, основними рисами терміна, на відміну від інших лексем, є закріпленість за певною сферою використання; однозначність у межах своєї термінологічної системи й відсутність синонімічних відносин; наявність у терміна дефініції; семантичні розходження термінів і загальноновживаних слів. В.В. Акуленко наголошує на тому, що «терміни виникають та функціонують не в мові у цілому, а всередині окремих підмов, тобто тематично обмежених наборів спеціальних та загальноновживаних засобів, необхідних для спілкування в певній сфері людської діяльності» [1, с. 136].

Відповідно, термінологія — «сукупність мовних (лексичних) одиниць, що позначають поняття певної спеціальної галузі знань або діяльності, яка стихійно складається у процесі зародження й розвитку цієї галузі» [4, с. 149]. В.М. Лейчик під термінологією розуміє «різновид загальнонаціональної мови, сукупність лексичних одиниць, які позначають поняття певної галузі знань або діяльності» [3, с. 352].

Комп'ютерна термінологія є частиною спеціальної комп'ютерної лексики, «яка формується в предметній сфері, технологічно пов'язаній з виробництвом персональних комп'ютерів і програмного забезпечення до них» [2, с. 16].

Іноді для позначення всієї термінології певної галузі використовують поняття «терміносистема» — «знакова модель певної галузі науки, техніки, мистецтва та ін., яка враховує лексико-семантичні й словотвірні зв'язки між номінаціями — термінами» [8, с. 224].

Поняття «терміносистема» підкреслює таку важливу властивість термінології, як системність. Термінологічна система може бути розділена на окремі елементи. Ядром, навколо якого формується комп'ютерна лексика, є поняття «комп'ютер». Уся комп'ютерна термінологія певним чином пов'язана з цим поняттям.

Як відомо, «архітектура» комп'ютера поділяється на апаратне і програмне забезпечення. Отже, комп'ютерну термінологію можна розділити на напрями, у яких ці поняття є базовими. Тобто можна говорити про

термінологічну лексику апаратного забезпечення і термінологічну лексику програмного забезпечення. Далі ці поняття розподіляються на інші, уже нижчого рівня. Наприклад, програмне забезпечення може бути представлене або операційною системою Microsoft, або операційною системою Linux. Ці поняття можуть утворювати свої термінологічні групи.

Спираючись на тематичні напрями, які виділила І.Л. Комлева, можна визначити напрями, за якими розвивається комп'ютерна термінологія:

- загальні відомості про комп'ютери (історія створення, виробництво, моделі і їх призначення);

- назви апаратного забезпечення (обладнання, що включає монітор, системний блок, клавіатуру і мишу в стаціонарному комп'ютері, або різні за призначенням сумісні аналоги ноутбука, планшета або смартфона та обладнання, сумісне з комп'ютером (принтери, сканери));

- назви програмного забезпечення (операційна система з набором стандартних програм додатків та додаткових програм, сумісних з операційною системою);

- лексика програмування (широкий спектр можливостей обробки інформації, пов'язаних зі створенням і використанням різноманітних алгоритмічних програм, а також мови програмування);

- лексика функціонування обчислювальної системи (арифметичні дії і рішення задач за допомогою комп'ютера).

Лексика кожного з цих напрямів належить до загальної комп'ютерної термінології. Якщо врахувати, що такі напрями можуть бути виділені за різними підставами, то їх сфери можуть перетинатися.

Окрім того, І.Л. Комлева класифікує комп'ютерну термінологію виходячи з логіко-семантичної структури на такі класи:

- назви предметів (*флеш-карта, жорсткий диск*);

- назви процесів (*форматування, сортування*);

- назви величини (*байт, піксель*);

- ознаки і властивості (вид робочого столу, конфігуративні параметри операційної системи).

Із поширенням персонального комп'ютера в нашу мову потрапила величезна кількість англomовної лексики, і багато звичних понять були замінені запозиченими аналогами. Електронно-обчислювальна машина стала називатися *персональним комп'ютером*, друкувальний пристрій – *лінійним принтером*, графічний пристрій – *плотером* тощо.

Українська комп'ютерна лексика має яскраво виражене англomовне забарвлення. Переважна кількість сучасних комп'ютерних термінів є запозиченими з англійської мови: *процесор, сканер, інтерфейс, монітор, модем* та ін. Багато лексичних одиниць комп'ютерної лексики (*WiFi, URL, LAN*), назви додатків (*Microsoft Word*), адреси електронних ресурсів (*http://www.google.com.ua*) фіксуються тільки за допомогою англійської мови, що може викликати труднощі в людей, які не володіють відповідними мовними навичками.

Н. Равжаа [6] виділяє низку принципів, на основі яких формується галузева термінологія:

– принцип перекладу. Терміни утворюються шляхом перекладу переважно з англійської мови на національну (*home page* – домашня сторінка, *Random Access Memory* – оперативна пам'ять);

– принцип опори на рідну мову. Він полягає в тому, що деякі терміни (такі, як *копіювання, збереження*) існують в українській мові; запозичені ж слова набувають форми української лексики, тобто на них поширюються правила української мови;

– принцип термінологізації нетермінів. Такі слова, як *миша, павутина, корзина* та ін., потрапили в комп'ютерну термінологію із загальноживаної лексики, змінивши своє значення;

– принцип об'єднання. Поява комп'ютерної термінології на стику суміжних галузей науки і технології, іноді перехід терміна з іншої галузі (наприклад, поняття *соціальна мережа* зустрічається і в соціології, і в інформаційно-комунікаційних технологіях).

З одного боку, будь-яка термінологія є частиною національної мови. Тобто, план вираження комп'ютерного терміна – вимова, морфологія і синтаксис – в українській мові визначається правилами української мови. Так, наприклад, термін *трафік*, запозичений з англійської мови (*traffic* – рух, транспорт, торгівля) для позначення обсягу інформації, що передається через комп'ютерну мережу за певний період часу, в українській мові підлягає відмінюванню.

З іншого боку, комп'ютерна термінологія відрізняється від загальноживаної лексики збереженням специфічних ознак, невластивих для національної мови. Тобто, для комп'ютерних термінів, що прийшли в нашу мову, властиві деякі ознаки англійської лексики, які зовсім невластиві для української мови, наприклад:

– невластива для української мови структура слова (*слайд, брендмауер, картридж*);

– поєднання українських слів з англійськими словами і аббревіатурами (*web-сервер, sms-повідомлення*);

– поєднання термінів, яке характерне для англійської мови (*файл-сервер, компакт-диск*);

– орфографія складних термінів, наприклад, написання слів через дефіс (*кеш-пам'ять* – швидкодіюча пам'ять, *ZIP-файл* – файл у форматі ZIP);

– цифро-літеро-символьні найменування, (*пристрій вводу/виводу, 3D-формат*).

Таким чином, комп'ютерний термін, що має ознаки (морфологічні, фонетичні, синтаксичні) слова української мови, відрізняється деякими особливостями, невластивими для української мови. Тому можна сказати, що комп'ютерна термінологія перетинається з національною мовою: частково збігається з нею, а частково виходить за її межі. Термінологія є частиною словникового складу мови, який постійно збагачується, що є перспективою для подальшого дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Интернациональные** элементы в лексике и терминологии / под общ. ред. проф., д-ра филол. наук В.В. Акуленко — Харьков: Вища школа, 1980. — 208 с. 2. **Комлева И.Л.** Принципы формирования русской компьютерной терминологии: Дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01. — М., 2006. 3. **Лейчик В.М.** Динамика термина (три возраста термина)/Non multum, sed multa: немного о многом. У когнитивных истоков современной терминологии: сб. науч. тр. в честь В.Ф. Новодрановой/редкол.: Е.С. Кудрякова, В.З. Демьянков. М.: - Авторская академия, 2010. — С. 351-359. 4. **Лейчик В.М.** Исходные понятия, основные положения, определения современного терминоведения и терминографии/Вестник Харьковского политехнического ун-та. — 1994. — Вып. 1. — С. 147-180. 5. **Пономарів О.Д.** Сучасна українська мова: підручник/О.Д. Пономарів, В.В. Різун, Л.Ю. Шевченко; за ред. О.Д. Пономарева. — К.: Либідь, 2001. — 400 с. 6. **Равжаа Н.** Обучение монгольских студентов-нефилологов (программистов) рецепции и продукции текстов, содержащих дефиниции компьютерных терминов: Автореф. дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.02. — М., 2009. 7. **Симоненко Л.О.** Лінгвістичні проблеми унормування наукової термінології/Українська термінологія і сучасність: зб. наук. праць. — К.: КНЕУ, 2003. — Вип. VII. — С. 21-25. 8. **Українська мова.** Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів/за ред. С.Я. Єрмоленко. — К.: Либідь, 2001. — 224 с.

Гаврилова Олена Валентинівна — аспірантка кафедри української мови, Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди. Вул. Валентинівська 2, м. Харків, 61168, Україна.

E-mail: eg_05@list.ua

tel.: +380667497416

orcid.org/0000-0001-9450-9147

Gavrylova Olena Valentynivna — Postgraduate Student Department of the Ukrainian Language, H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Valentynivska Str. 2, Kharkiv, 61168, Ukraine.

ЗІСТАВНИЙ АНАЛІЗ ДОРОЖНЬО-БУДІВЕЛЬНИХ ТЕРМІНІВ, РЕПРЕЗЕНТОВАНИХ У ПЕРЕКЛАДНИХ ТЕХНІЧНИХ СЛОВНИКАХ 30-Х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті здійснено зіставний аналіз термінологічної лексики дорожнього будівництва, що побутувала в перекладних науково-технічних словниках 30-х рр. ХХ ст., зокрема в «Словнику транспортної термінології» (1932 р.) та «Словнику будівельної термінології» С. Булди (1930 р.).

Аналіз цих словників засвідчує, що вони побудовані за єдиним принципом — алфавітно-гніздовою системою; у словникових статтях українські синоніми наводяться спільно зі словами, з якими бажано їх використовувати; словники подають чимало прикладів перекладних питомих українських термінів УДБТ, значна частина яких на сьогодні вийшла з ужитку.

Ключові слова: УДБТ — українська дорожньо-будівельна термінологія, термін, термінологія, словник.

Кнышенко Н. П. Сравнительный анализ дорожно-строительных терминов, зафиксированных в переводных технических словарях 30-х годов XX столетия. В статье произведен анализ терминологической лексики дорожного строительства, бытующих в переводных научно-технических словарях 30-х годов XX столетия, в частности в «Словаре транспортной терминологии» (1932 г.) и «Словаре строительной терминологии» С. Булды (1930 г.).

Анализ этих словарей свидетельствует о том, что они построены по единому принципу — алфавитно-гнездовой системе; в словарных статьях предлагаются украинские синонимы совместно со словами, с которыми желательно их использовать; словари дают много примеров переводных удельных украинских терминов УДСТ, значительная часть которых сегодня не употребляется.

Ключевые слова: УДСТ — украинская дорожно-строительная терминология, термин, терминология, словарь.

Knyshenko N. Contrastive Analysis of Road-Building Terms Represented in Translation Technical Dictionaries in the 30-ies of XX century. The article presents a contrastive analysis of terms of the road-building industry that were common for translation scientific and technical dictionaries in the 30-ies of XX century, particularly "The Dictionary of Transport Terms" (1932) and "The Dictionary of Road-Building Terms" by S. Bulda (1930)

After comparing the lexicographic works, the following conclusions can be made:

«The Dictionary of Road-Building Terms» by S. Bulda gives much more derivative forms than "The Dictionary of Transport Terms".

The dictionaries are built on a single principle — alphabetical and cluster system. In view of this, in both works there observed a tendency to cluster type of terms formation, especially there are many noun clusters (when adjectives are placed together with nouns), for example: **асфальт** — **азбоасфальт**; **а. варений**; **а. природний**, **а. заливний**, **заливчий**; **а. штучний**; **а. литий**; **а. вогнетриский**; **а. перегорілий**; **а. плитковий**; **а. підробний**; **а. знічений**; **а. -сирець**; **а. бутимований**. Thus, there traced hyponymic forms that serve as a means of thematic organization of any terminology, including URBT.

It is important to point out that both dictionaries attribute to noun terms a considerable number of adjectives that characterize them. Although some of them (given here as an example) did not become part of the modern URBT.

In dictionary entries Ukrainian synonyms are presented together with words that are advisable to be used with them.

The dictionaries give a lot of examples of translation of native (in our opinion, more understandable) terms of URBT, a considerable part of which is out of use now: бордюр (дороги) – окрайок, каботажный – підбережний, карьер – копня, клінкер – дзвінчак, котлован – копань, полисаст – многобоек, резенкль – над хребтина, etc.

Key words: URBT – Ukrainian road-building terminology, term, terminology, dictionary.

Сучасне термінознавство має чимало наукових праць, присвячених аналізу термінологічного періоду українізації. Однією з цікавих і актуальних залишається проблема вивчення тогочасних спеціальних словників.

Галузеві терміни, що зафіксовані в термінологічних словниках у період із 1921 до 1932 року XX ст. досліджували О. В. Колган, І. М. Кочан, Н. В. Нікуліна, В. С. Марченко, Н. І. Овчаренко, Л. О. Симоненко, С. Б. Стасевський та ін.

Новизна нашого дослідження полягає у виокремленні та вивченні дорожньо-будівельних термінів у терміновиданнях 30-х рр. XX ст. Завданням пропонованої роботи є порівняльний аналіз термінів галузі дорожнього будівництва на конкретному матеріалі, а саме перекладних російсько-українських словниках науково-технічної термінології.

Серед словників, що вийшли друком у 30-х роках, привертає увагу «Словник будівельної термінології» С. Булди (1930 р.). Це перекладний російсько-український словник з українсько-російським покажчиком. Автор зауважує, що за основу взято російську літературну технічну термінологію як єдиний простий і практичний вихід, бо «інженерно-технічний, робітничий і лекторський склад навіть української національності, вийшовши з російської школи, був обізнаний з російською термінологією набагато більше, ніж з українською» [1, с. 6].

Ця робота містить лексико-семантичні групи різних галузей будівництва, у тому числі й ті, що належать до УДБТ («металеві, кам'яні, залізобетонні та дерев'яні конструкції», «будівельна обробка металу й дерева», «кам'яні, земляні та пальові роботи», «основи та фундаменти», «будівельна механіка»; будівельні фахи: «асфальтарство», «бетонярство»), номенклатуру основних будівельних матеріалів та їх властивостей, низку термінів з геодезії, геології, гідротехніки.

До багатьох термінів у дужках подано дублети з указівкою на джерела, із яких їх було взято, напр.: *насыпь* – *насып (-ну)* (АПС, У, ДСТ, СПС4, НТМ І 27, НІМр); [*висип (-ну)*] (Г, У, Тмч ПхБМ 18, НМЛ, НМПр); *насна* (ДСТ), *пересна* (АПС, Г)]. Позначка Г, напр., означала, що матеріал взято із українсько-російського словника Б. Грінченка (Київ, 1909), У – М. Уманця і А. Спілки.

Терміни, до яких не було українських відповідників або їх не пощастило знайти в живій народній мові, було утворювано різноманітними шляхами: 1) використовували матеріал української народної мови в технічному розумінні за аналогією з іншими мовами, напр.: *зуб волчий* (*в пиле*), *Wolfsahn* – *зуб(ець) вовчий*; *хвост* (*копра*) – *хвіст* тощо; 2) брали інтернаціональні

терміни без змін або з наближенням до української фонетики: *цоколь*, *Soscel* – *сокель*; *муфель*, *Maffel* – *муфля*; *шоссе*, *chaussee* – *соша*; 3) створювали цілком нові українські терміни (переважно «назви дрібних деталей, чи вузьких диференційованих процесів і речей»), біля яких ставився символ *НС*. Стоючись на термінах-новотворів укладачі зауважували, що вони є лише попередніми проектами, які потребують широкої ділової критики та перевірки на виробництві, напр.: *графилка* (для разметки по дереву) – *значник* – від значити (размечать); *поплавок* («обрубок шпунтовой сваи, при помощи которой забиваемые шпунтовые сваи прижимаются одна к другой») – *тисник*, від тиснути – «жать, прижимать» [1, с. 9].

У цьому словнику подано велику кількість лексем на позначення будівельних матеріалів: *гажа* (глина), *ріль* (галька), *гіпс*, *нарінок* (гравій), *граніт*, *грунт бітумінозний*, *гудрон*, *гудроніт*, *дьоготь*, *дерен*, *дернина*, *дикар* (дикий камінь), *залізоасфальт*, *залізобетон*, *попільник*, *ванняк*, *ванно*, *камінь бруковий*, *тектура* (картон) *асфальтована*, *кір* (асфальтовий дьоготь), *клінгеріт*, *клінкер*, *мастиво* (мастика) *асфальтове*, *гірниця* (мезонін), *попільнуха* (гашене ванно) тощо. Оскільки принцип творення термінології визначався довільно, деякі з них не закріпилися в сучасній мові: *гажа* (глина), *ріль* (галька), *нарінок* (гравій), *дикар* (дикий камінь), *тектура* (картон) *асфальтована*, *кір* (асфальтовий дьоготь), *мастиво* (мастика) *асфальтове*, *гірниця* (мезонін), *попільник*, *попільнуха* (гашене ванно) тощо.

Ще однією термінографічною працею є «Словник транспортної термінології» (1932 р.) [2]. Як і попереднє видання 1930 р., цей словник подає термінологію будівництва й експлуатації автомобільних доріг частково. У передньому слові зазначено, що словник містить термінологію з цілої низки розділів техніки. Частинами, що безпосередньо стосуються галузі дорожнього будівництва, є такі: розділ 2 «Архітектура та будівництво. Основні частини транспортних будівель...»; розділ 3 «Геодезія. Вишуки та розвідка шляхів...»; розділ 10 «Шляхи безрейкові. Будова. Ремонт. Експлуатація».

У словнику запропоновано предметно-тематичну класифікацію УДБТ, наприклад: розділ 2 «Архітектура та будівництво» ділиться на такі підрозділи:

Основні частини транспортних будівель.

Основні матеріали: каміння, земля, цегла, бетон, залізо, скло та методи робіт.

Станційні будинки, мости дерев'яні, залізні, муровані та залізобетонні.

Злуки: каювання, нютування, мурування.

Такий підхід укладачів дає підстави для висновку, що на поняттєвому рівні терміни об'єднуються в певному порядку, тобто утворюють своєрідну систему дорожньо-будівельної термінології.

Особливістю словника є те, що, ураховуючи принцип стислості терміна, укладачі часто використовували однослівні українські відповідники на протигагу російським терміносполукам: *бассейн отстойный* – *водоустійник*, *борона лапчатая* (в дор. деле) – *дряпак*, *дряпач*, *бревно круглое* – *вібляк*, *гвоздь костыльковый* – *бретналь*, *гвоздь шинный* – *шиналь*, *дамба заграждающая* – *загата*, *дорога бичевая* – *лямівка*, *доска настилочная* – *мостовина*,

измеритель глубины — глибиномір, *зажим односторонний* — притискач, *желоб водосточный* — риштук, *камень бутовый* — бутняк, *карьер глиняный* — глинище, *карьер каменный* — кам'янище тощо.

Якщо порівнювати лексикографічні праці 1930 р. й 1932 р., то можна зробити такі висновки:

1. «Словник будівельної термінології» С. Булди подає набагато більше похідних форм, ніж словник «Словник транспортної термінології»: **арматура** — риштунок, **арматурный** — риштунковий, **арматурищик** — риштунник, **армирование** — риштункування, **армированный** — риштункований, **армировать** — риштункувати; **рамбовать (асфальт)** — прасувати, **рамбовка** — прасування, **рамбовочный** — прасівний, **прасувальный**, **рамбовщик** — прасувальник; **щебенение** — щебрування, **защебровування**, **щебенистый (грунт)** — ребруватий, **щебенить (кладку)** — защебрувати, **защебровувати**, **щебенка** — щебринка, **щебеночный (об основаниях)** — щебрований, **щебень** — щебра, **щебневой (о слое, материале)** — щебровий.

2. Словники побудовані за єдиним принципом — алфавітно-гніздовою системою. З огляду на це в обох роботах спостерігається тенденція до гніздового утворення слів-термінів, особливо багато іменникових гнізд (коли прикметники вміщено разом з іменником), наприклад: **асфальт** — *азбоасфальт; а. варений; а. природный, а. заливный, заливчий; а. штучный; а. литый; а. вогнетривкий; а. перегорілий; а. плитковый; а. підробний; а. гнічений; а.-сирець; а. бутинований*. У передмові вказано, що «терміни, зложені з іменника та прикметника, треба шукати при іменнику, не виключаючи й таких, що їх уживають у техніці завжди з прикметниками, наприклад, ... «лошадиная сила»... треба шукати на «сила» [2, с. 7]. Таким чином, простежуються гіпонімічні утворення, що є засобом тематичної організації будь-якої термінології, у тому числі й УДБТ.

Важливо наголосити, що в обох словниках до термінів-іменників подається значна кількість прикметників, що їх характеризують. Причому деякі з них (подані в прикладах) не закріпилися в сучасній УДБТ. Наприклад, різновиди *колод* передавали прикметниками *бар'єрна, прикорінкувата, спускова, брусована, стесана, риштувальна, прямошарова* тощо [1, с. 7]. *Канат* називали *кодбала*, а її різновидами були *алойна, тристалькова, жилинкова, баботяжна, поронбва, плеската, шиббва, капарова, тарасова* тощо. *Коток* мав різновиди, що передавалися такими прикметниками: *газовий, кінний, моторовий, паровий, ребрований, сошовий* тощо [1, с. 63]. Фіксування проаналізованими словниками не тільки синтетичних, а й аналітичних термінів (*шоссе гравийное* — *шосе нарінкове, шов горизонтальный* — *шво поземне* [2, с. 214]) робить подані праці особливо цінними.

3. У словникових статтях подаються українські синоніми спільно зі словами, з якими бажано їх використовувати, наприклад: *обкатка (объезд паровоза, экипажа)* — *об'їзд (-ду); о. (обкатывание)* — *об'їждження, об'їждження; о. (сглаживание катанием дороги)* — *укочування, укочення*.

4. Словники подають чимало прикладів перекладних питомих (на наш погляд, більш зрозумілих) українських термінів УДБТ, значна частина яких

на сьогодні вийшла з ужитку: *бордюр (дороги) – окрайок, каботажный – підбережний, карьер – копня, клінкер – дзвінчак, котлован – копань, поліспасть – многоблук, резенкіль – надхребтина, рекогносцировка – розвідка, серпантин (дорожній) – закрутина, сконцентировать – скупчити, суппорт – тримач, тальвег – низькоділ, тигель – бритваль, скимкольтер – дерноріз, сектор управления – вирізок, светофор – світлогасливець та ін.*

Перспективу наших досліджень вбачаємо у зіставленні лексем, репрезентованих у словниках 20-30-х рр. XX ст. та словнику кінця XX ст., що дозволить простежити більш виразно специфіку змін словникового складу УДБТ.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Словник будівельної термінології (проект)** / уклад. С. Булда // Матеріали до української термінології та номенклатури. – Х. – К. : Держ вид-во України, 1930. – Т. XVII. – 255 с. 2. **Словник транспортної термінології (проект)** // Матеріали до української термінології та номенклатури. – К. : Укр. рад. енцикл., 1932. – Т. IV. – 218 с.

Книшенко Наталія Петрівна – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри українознавства, Харківський національний автомобільно-дорожній університет. Вул.Ярослава Мудрого, буд. 25, м. Харків, 61002

E-mail: knishenko@meta.ua

tel.: +38 095-58-48-908

<http://orcid.org/0000-0002-0803-2774>.

Knyshenko Nataliia Petrivna – Ph.D in Philology, Associate Professor, Department of Ukrainian Studies, Kharkiv National Automobile and Highway University. Jaroslava Mudroho Str., 25 Kharkiv, 61002, Ukraine.

СИНОНІМІЯ ЯК МОВНЕ ЯВИЩЕ В ТЕРМІНОЛОГІЇ

Статтю присвячено дослідженню проблеми синонімії у царині галузевих термінологій. Узагальнено теоретичні позиції щодо суті явища синонімії, а також переваги та негативні наслідки її застосування. Проаналізовано терміносиноніми галузі швацького виробництва. Виділено типи швацьких термінологічних синонімічних об'єднань. Доведено, що виникнення синонімії в термінології зумовлено екстралінгвальними та лінгвальними чинниками. Це породжує синонімію різних структурних рівнів.

Ключові слова: термінологія, терміносистема, синонімія, термінологічні синонімічні об'єднання, швацькі терміни, запозичення.

Романова О. А. Синонимия как языковое явление в терминологии. *Статья посвящена исследованию проблемы синонимии в области отраслевых терминологий. Обобщены теоретические позиции по сути явления синонимии, а также преимущества и негативные последствия ее применения. Проанализированы терминотермины области швейного производства. Определены типы швейных терминологических синонимических объединений. Доказано, что появление синонимии в терминологии обусловлено экстралингвальными и собственно лингвальными факторами. Это порождает синонимию различных структурных уровней.*

Ключевые слова: терминология, терминотермины, синонимия, терминологические синонимические объединения, швейные термины, заимствования.

Romanova O. A. Synonymy as a Linguistic Phenomenon in Terminology. *The relevance of this article is that despite many years of discussions there is still no consensus among researchers in accordance with the right for existence of terminological synonymy as phenomenon. We aim to prove the impossibility of denying the existence and functioning of the phenomenon of terminological synonymy in terminological industry. We plan to analyze the specific effects of synonymy in terminology and consider the classification of terminological synonyms.*

Majority of linguists indicates the presence of synonyms in different terminology systems considering synonymy in terminology as a negative phenomenon. Popular thought of synonymy as a property of any terminology in the stage of formation when the selection of the most appropriate names for new concepts of science and technology is taking place. But researches from different industries, publishing a significant number of terminological dictionaries show that synonyms inherent in various terminological industries. Achievement of goal caused by solving following tasks: 1) to determine the cause of synonyms of sewing terminology; 2) to clarify the nature of relationships between researched terms in terminological systems; 3) identify possible modifications of synonymous pairs.

Thus, despite the request not to use the same synonyms in one terminological system, synonymy of terms is fixed in scientific and technical terminology. Synonymy gives an opportunity to choose the optimal nomination, but it is undesirable in terminology as it complicates scientific communication.

Key words: terminology, terminological system, synonymy, terminological synonymous association, sewing terms, borrowings.

На відміну від мови повсякденного вжитку, де синоніми виконують певну стилістичну роль, у термінології синонімію вважають одним із найбільших недоліків, зауважуючи, що шкода від них подвійна: по-перше, синоніми перевантажують пам'ять, по-друге, синоніми завжди є певною

небезпекою, оскільки окремі автори починають неправильно розмежовувати їхнє вживання.

Актуальність пропонованої статті полягає в тому, що попри багаторічну дискусію і досі відсутність одностайності серед дослідників стосовно права термінологічної синонімії існувати як явища. Маємо на меті обґрунтувати неможливість заперечити існування та функціонування явища термінологічної синонімії у галузевих терміносистемах, проаналізувати специфіку явища синонімії в термінології та розглянути класифікації термінологічних синонімів.

Уважаючи синонімію в термінології явищем негативним, більшість мовознавців указує на наявність синонімів у різних терміносистемах. Популярною є думка про синонімію як властивість будь-якої терміносистеми на етапі її становлення, коли відбувається добір найдоцільніших назв нових понять науки і техніки. Але дослідження з різних галузей, видання значної кількості термінологічних словників доводять, що синонімія властива різним галузям термінології.

Досягнення мети вможливлено розв'язанням таких завдань: 1) визначити причини виникнення синонімії у швацькій термінології; 2) з'ясувати характер синонімічних відношень між термінами досліджуваної терміносистеми; 3) визначити можливі модифікації синонімічних пар.

У сучасних дослідженнях із термінології синонімії приділяється значна увага. Це мовне явище вивчали українські вчені Л. Василькова, С. Дорошенко, О. Казанюк, І. Козловець, І. Кочан, О. Мартиняк, Т. Михайлова, С. Овсейчик, Г. Пастернак, С. Руденко, Т. Соколовська, В. Чумак та ін. Синонімія – це семантичне явище, пов'язане з номінацією реалій, що відображаються в поняттях та уявленнях людини. На думку російської дослідниці В. Даниленко, синонімія є особливо характерною для початкових етапів формування термінологічних систем, коли ще не відбувся природний (і штучний) відбір кращого терміна і співіснує багато варіантів [3, с. 73].

Ураховуючи об'єктивне існування різних механізмів семантичного наближення слів, науковці розрізняють: а) синонімію за денотатом, коли у слів збігається предмет позначення, але не поняття; б) синонімію за сигніфікатом, коли слова виражають те саме поняття, але позначають різні предмети [1, с. 218]. Як зауважують В. Чумак та С. Овсейчик, «на відміну від літературної мови, синоніми у відповідних терміносистемах, виражаючи певне поняття, як правило, не характеризують його з різних боків, а є дублетними найменуваннями, що ввійшли в термінологічну систему внаслідок різноманітних мовних контактів і різноспрямованих тенденцій у процесі її формування» [13, с. 212].

Серед різних типів синонімічних мовних одиниць терміни-синоніми займають особливе місце. Їхня своєрідність зумовлена характером значення (вони номінують наукове поняття), відносно замкненою галуззю використання (межі тієї або тієї термінології), способами позначення наукового поняття (з одного боку, однослівні терміни, з другого, – різновиди складених). Оскільки синонімія в термінології все ж існує, на неї слід зважати.

Синонімія в термінології має риси, що відрізняють її від синонімії в загальноновживаній мові. Насамперед це відсутність експресивних конотацій, різнорідність у плані знакового (семіотичного) вираження, стилістична диференціація в межах наукового стилю (власне академічний, науково-популярний), диференціація за сферами використання (різні ступені освіти: від початкової до академічної тощо). «Синоніми в термінології — це терміни, що належать до того самого денотата, але мають певні відмінності в поняттєвому плані, крім того, можуть відрізнятися семантикою словотворчих елементів, етимологією, ступенем сучасності та особливостями функціонування» [6, с. 6]. Підтримуючи чеського лінгвіста О. Мана, який визнає в термінології наявність синонімічних та антонімічних відношень, у які можуть вступати питомі й запозичені терміни-слова і термінологічні сполуки, В. Даниленко зруйнувала основи узвичаєної практики стандартизації термінологічних систем російської мови. Вона довела, що відмовлятися від синонімії було б не варто, оскільки вияви синонімії відчутні як на рівні синтагматики, так і на рівні парадигматики, якщо говорити про систему термінів у цілому [3].

С. Худолєєва розуміє синонімічні терміни як такі мовні одиниці, «потенційні значення яких виявляють тотожний (єдиний) або близький (відносно близький) предметно-логічний зміст» [11, с. 60]. З одного боку, термін може мати одне значення (однозначність), з другого, — кілька значень (багатозначність). Саме це протиставлення термінів — однозначність / багатозначність, на думку вченої, є однією з основних диференційних ознак синонімічних термінів.

Слушною є думка Т. Михайлової, яка вважає визначальним у термінології, як і в загальноновживаній лексиці, семантичний критерій виділення синонімів. Синонімічні відношення між термінами дослідниця виявляє за допомогою компонентного аналізу їхніх значень, шляхом зіставлення словникових дефініцій, установлюючи зв'язки цього типу на підставі обов'язкової наявності інваріантної частини семантичних структур і відмінних сем, яких достатньо для розмежування значень різних лексем, але недостатньо для протиставлення понять [7, с. 54]. «Синонімічні відношення в українській термінології — це відношення значень, що виражені різними термінами, передають істотні ознаки одного поняття й мають семантичний інваріант» [8, с. 86]. Підкреслимо, що термінологи оперують номінаціями «синонімія», «дублети», «абсолютні синоніми», «синонімічні терміни» й рідко «синонімічні відношення».

Синонімія в термінології зумовлена як екстралінгвальними, так і лінгвальними чинниками. Екстралінгвальні причини: 1) постійний розвиток науки й техніки, що супроводжується появою нових понять та потребою дати кожному поняттю найточнішу номінацію; 2) номінація того самого поняття різними науковими школами; 3) нормалізаторська діяльність українських учених у 90-их рр. XX — поч. XXI ст.: перегляд української термінології з погляду відповідності термінів системним можливостям української мови.

Лінгвальні причини: 1) кожна термінологія — це підсистема загальнолітературної мови, вона розвивається за її законами; синонімія в українській

швацькій термінології – природне явище; 2) асиметрія знака і значення, що створює можливість найменування одного наукового поняття кількома мовними знаками (такими знаками у швацькій термінології можуть бути слова, словосполучення); 3) неуніфікованість термінів.

Серед мовознавців немає єдиного погляду на роль синонімії в термінології. На думку багатьох дослідників, це негативне явище, оскільки синонімія в термінології не виконує ніяких функцій, а лише зашкоджує спілкуванню. Більшість мовознавців негативно ставиться до синонімів у термінології. Як зазначає Н. Цимбал, синонімія в термінології вважається небажаним явищем, адже «ідеальний» термін повинен бути симетричним у плані співвідношення знака та значення. Дослідниця висловлює думку й щодо часткової синонімії у термінології, вважаючи, що для термінології це поняття неприйнятне: якщо терміни повністю тотожні за семним складом (мають однакову дефініцію), то це дублети; якщо є відмінності у значеннях, то це вже різні терміни [12, с. 188-190].

Натомість деякі вчені визнають тотожність термінів у межах окремих терміносистем як реальне мовне явище, підкреслюючи тривале існування термінів-синонімів та їх рівноправність у системі. Т. Соколовська зауважує, що синонімія в термінології «відіграє не лише деструктивну, а й конструктивну роль» [10, с. 171]. Для термінознавства важливими ознаками синонімічних мовних одиниць є їхня здатність виконувати в науковому тексті функції заміщення та уточнення.

На наш погляд, синонімія в термінології, зокрема в українській термінології швацької промисловості, має як позитивні, так і негативні риси. Наявність синонімії у швацькій термінології є свідченням того, що ця терміносистема є динамічною, відкритою, активно розвивається й потребує подальшого внормування. Слід позбуватися синонімів у швацькій термінології, що не відповідають нормам української мови, і тих, які заважають сприйманню інформації.

В. Гречко зазначає, що дослідження з історії мови науки демонструють наявність синонімії в термінології під час її формування, і про це свідчить також аналіз терміносистем, які формуються зараз. На долю терміна впливає багато чинників: істотність ознаки, її загальноприйнятність тощо. Ці ж риси термінів, на думку вченої, можуть і підтримувати синонімію, якщо той або той термін є недостатнім у якому-небудь зі значень [2, с. 136]. Проте, визнаючи позитивну роль синонімів на початковому етапі формування терміносистеми як результату входження в термінологію загальновживаних слів та запозичених мовних одиниць, зауважмо, що в уже сформованій галузевій системі їх слід уникати.

У термінології складно виділити синонімічні ряди в загальноприйнятному розумінні, оскільки між термінами-синонімами немає градації у вираженні спільної семантики, конотації тощо. Щодо проблеми визначення одиниці аналізу термінологічної синонімії вчені висловлюють різні думки. Одні науковці, описуючи синонімію в термінології, оперують терміном «синонімічний ряд» (В. Гречко, Л. Симоненко, Т. Панько та ін.), виділяючи в

ньому термін-домінанту. Інші дослідники вважають недоцільним використовувати термін «синонімічний ряд» (деякі з них уживають назву «дублетний ряд», наприклад, І. Волкова). На думку А. Коваль, дублетність — це явище, глибоко відмінне від загальноживаної синонімії. Оскільки термін має дефініцію й саме через неї співвідноситься з поняттям, він у своїй словесній формі містить певну кількість суттєвих ознак цього поняття. Поки визначення поняття не зміниться, будь-яка словесна форма буде дублетом до попередньої, тобто одиницею з тією самою дефініцією. Тому в межах термінології існують лише терміни-дублети й не існує термінів-синонімів [4, с. 41-42]. Л. Капанадзе також вважає, що немає близьких за значенням термінів, є дублети. На наш погляд, не слід використовувати термінологічну назву «дублет» щодо синонімічних термінів, оскільки, з одного боку, ці мовні одиниці можуть різнитися на семантичному рівні, з другого, — вона багатозначна, оскільки в мовознавстві її досить часто вживають замість терміна «варіант». Недоцільною також є номінація «синонімічна пара», якою користується І. Кочан, бо синонімічних термінів може бути три або рідше чотири (*зморшка — зборка — брижа — складка*).

Термінологічні синонімічні одиниці під час їх аналізу слід усе ж таки об'єднувати, бо термін визнається синонімом тільки в тому випадку, коли він співвідноситься з іншим терміном, тотожним чи близьким йому за значенням. Т. Михайлова пропонує основною одиницею термінологічної синонімії вважати сукупність термінів, пов'язаних синонімічними відношеннями, і називати її «термінологічне синонімічне об'єднання» (ТСО). Дослідниця відзначає, що «члени такого об'єднання, як правило, різняться між собою або походженням, або ступенем похідності й мотивованості, або ступенем сучасності чи частотності вживання, що деякою мірою наближає їх до загальномовних синонімів» [7, с. 55]. У ТСО неможливо виділити домінанту. Отже, термінологічне синонімічне об'єднання — це відносно незамкнена синхронічна група термінів, у якій виникають процеси, що спричиняють її змінення внаслідок: а) входження запозичень чи новостворених питомих термінів; б) вилучення окремих синонімів через невідповідність останніх сучасним вимогам чи нормам сучасної української літературної мови або через вихід з ужитку застарілих термінів тощо [7, с. 55].

Виділяємо такі типи швацьких термінологічних синонімічних об'єднань:

1) термін-слово — термін-слово: *виріз — декольте; покрій — фасон*; 2) термін-слово — термін-словосполучення: *еталони — лекала-оригінали; флізелін — клеєний нетканий матеріал*; 3) термін-словосполучення — термін-словосполучення: *авангардний стиль — стиль модерн; англійський стиль — класичний стиль — елегантний стиль — аристократичний стиль; фольклорний стиль — фольк-стиль — етнічний стиль — народний стиль — національний стиль*. Цей різновид ТСО не поширений в аналізованому мовному матеріалі й тематично обмежений.

За частиномовним вираженням синонімічні терміни-слова є іменниковими (*кашкет — картуз; кашмілон — нітрон; монопітка — моноволокно; розріз*

– *розпірка*¹), прикметниковими (*мережковий* – *мережчатий*), дієслівними (*стьобати*¹ – *шити* – *метати*). Найпоширеніші у швацькій термінології іменникові синоніми, що свідчить про певну відмінність термінологічних синонімічних об'єднань від синонімічних рядів слів у загальноновживаній мові. Складені синонімічні номінації за термінотвірними моделями є атрибутивними.

У швацькій термінології переважають абсолютні синоніми, тобто у плані змісту членів ТСО відсутні семантичні відмінності, наприклад: *комбідрес* – *боді-сьют*; *висока мода* – *альта мода* – *від кутюр*. Засвідчено поодинокі випадки відносної синонімії, коли значення мовних одиниць не збігаються всіма семами, наприклад: *дизайнер* – *модельєр* – *кутюр'є*; *майка* – *футболка*. Термінологічні синонімічні об'єднання, що функціонують в українській термінології швацької промисловості, переважно є повними; до їхнього складу можуть увійходити як питомі терміни й номені, так і чужомовні, серед яких переважають французькі й англійські запозичення.

Кодифікування термінів і номенів у сучасних лексикографічних працях та виданнях зі швацької справи засвідчує незавершеність процесу унормування цієї терміносистеми. Насамперед ідеться про вживання як синонімів необґрунтованих кальок із російської мови на зразок: *сукня* – *п л а т т я*, *тканина* – *т к а н ь*, *праска* – *у т ю г*, *спідниця* – *ю б к а*, *штани* – *б р ю к и* тощо.

Незважаючи на вимогу не використовувати синонімів в одній терміносистемі, синонімія термінів усе ж таки властива науково-технічній термінології. Вона виявляється на різних рівнях – словотвірному, синтаксичному й навіть стилістичному. Тому синоніми в термінології доречні, зокрема вони необхідні для: 1) наукового означення поняття і тлумачення терміна (особливо чужомовного походження); 2) найточнішого висловлювання думки, особливо коли межа між поняттями нечітко окреслена; 3) уникання повторів того самого слова чи словосполучення [9, с. 116]. Аналізуючи явище синонімії в термінології, не варто різко протиставляти її синонімії в літературній мові загалом, адже термінна лексика – це прошарок лексики літературної мови, якій притаманні ті самі ознаки. А тому варто вести мову про синонімію в термінології не лише як про негативне явище, як про «баласт у термінології» [5, с. 159], але і як про невід'ємну ознаку термінології та мови взагалі. Отже, синонімія дає можливість обрати найбільш оптимальну номінацію, але вона є небажаною в термінології, оскільки ускладнює наукове спілкування.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Авербух К. Я.** Общая теория термина. – Иваново : [Иванов. гос. ун-т], 2004. – 252 с.
2. **Гречко В. А.** Лексическая синонимика современного русского литературного языка / под. ред. М. И. Черемисиной. – Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1987. – 153 с.
3. **Даниленко В. П.** Русская терминология : опыт лингвистического описания. – М. : Наука, 1977. – 246 с.
4. **Коваль А. П.** Практична стилістика сучасної української мови. – К. : Вища шк., Вид-во при Київ. ун-ті, 1978. – 376 с.
5. **Коваль А. П.** Синоніміка у термінології // Дослідження з лексикології та лексикографії. – К., 1965. – С. 157–168.

6. **Королева Е. В.** Синонимы и варианты в терминологии // Научно-техническая терминология. — 1986. — № 8. — С. 5—7. 7. **Михайлова Т. В.** Семантичні відношення в українській науково-технічній термінології : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова». — Х., 2001. — 184 с. 8. **Михайлова Т.** Терміни-синоніми як об'єкт лексикографії // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». — 2006. — № 559 : Проблеми української термінології. — С. 86—90. 9. **Пілецький В. І.** Деякі лінгвістичні проблеми українського термінознавства // Український правопис і наукова термінологія: Проблеми норми та сучасність. — Наукове товариство ім. Шевченка у Львові: Філологічна секція. — Т. 9. — 1997. — С. 116—117. 10. **Соколовська Т.** Синонімія та антонімія як базові парадигматичні класи в українській терміносистемі з генетики // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. праць / НАН України, Ін-т укр. мови, Комітет наук. термінології ; ред. кол. : Л. О. Симоненко (відп. ред.) та ін. — К., 1998. — С. 171—174. 11. **Худолієва С. П.** До питання про термінологічну // Мовознавство. — 1988. — № 3. — С. 60—62. 12. **Цимбал Н.** Антонімічні та синонімічні відношення в термінології органічної хімії // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. праць / НАН України, Ін-т укр. мови, Комітет наук. термінології ; ред. кол. : Л. О. Симоненко (відп. ред.) та ін. — К., 1998. — С. 188—192. 13. **Чумак В.** Про синонімію і варіантність в екологічній терміносистемі // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. праць / відп. ред. Л. О. Симоненко. — К.: КНЕУ, 2007. — Вип. 7. — С. 211—215.

Романова Оксана Олександрівна — кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри сучасних європейських мов Харківського торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету. Вул. Мірошніченка, 97/2, м. Мерефа, Харківської обл., Харківського р-ну, 62472, Україна.

E-mail: ksansanna70@gmail.com

tel.: +380967674673, +380995233233.

orcid. org / 0000-0003-1816-7055

Romanova Oksana Oleksandrivna — Ph.D in Philology, Associate Professor, Department of Modern European Language, Kharkiv Insitute of Trade and Economics of Kyiv National University of Trade and Economics. Miroshnychenka Str. 97/2, Merefa town, Kharkiv region, Kharkiv district, 62472, Ukraine.

СПОСОБИ ПЕРЕКЛАДУ НАЗВ АМЕРИКАНСЬКИХ І БРИТАНСЬКИХ МУЛЬТФІЛЬМІВ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ

У статті розглянуто проблему перекладу назв сучасних американських і британських мультфільмів українською мовою. З'ясовано, що основними способами відтворення таких заголовків є прямий (еквівалентний) переклад, транскрипція і транслітерація, трансформація й заміна оригінального заголовка. Вибір способу перекладу залежить від багатьох чинників, зокрема культурологічного, естетичного та комерційного. Важливу роль при цьому має стратегія жанрово-сислової адаптації назви. У будь-якому разі першорядним завданням перекладача є реалізація прагматичного потенціалу заголовка.

Ключові слова: мультфільм, назва, заголовок, спосіб перекладу, стратегія, адаптація.

Зосімова О.В. Способы перевода названий американских и британских мультфильмов на украинский язык. В статье рассматривается проблема перевода названий современных американских и британских мультфильмов на украинский язык. Определено, что основными способами передачи таких заголовков являются прямой (эквивалентный) перевод, транскрипция и транслитерация, трансформация и замена оригинального заголовка. Выбор способа перевода зависит от многих факторов, в частности культурологического, эстетического и коммерческого. Важную роль при этом имеет стратегия жанрово-смысловой адаптации названия. В любом случае первостепенной задачей переводчика является реализация прагматического потенциала заголовка.

Ключевые слова: мультфильм, название, заголовок, способ перевода, стратегия, адаптация.

Zosimova O.V. Ways of Translating American and British Cartoon Titles into Ukrainian.

The article deals with the problem of translating contemporary American and British cartoon titles into Ukrainian. The analysis of the data comprising over 100 examples shows that the main ways of translating the titles under discussion are equivalent translation, transcription and transliteration, transformation and substitution for the original name. The choice of the translation method depends on many factors, such as cultural, aesthetic and commercial ones. The strategy of genre and sense adaptation of the cartoon titles is particularly important for the process of their translating. Anyway, the primary aim of a translator is to realise the pragmatic potential of the film name. For achieving this goal it is necessary to remember that cartoon titles perform a very important advertising function: they are to attract the audience's attention, get the people interested and make them watch the film. In order to appeal to children the cartoon title should be comprehensible, enjoyable and catchy. It should be both informative (related to the film plot) and intriguing, i.e. stimulating children's interest in the story. To meet these requirements the translator must have a thorough knowledge of the source and the target languages, the culture of the countries in question as well as marketing strategies in the sphere of film distribution.

Key words: cartoon, name, title, way of translating, strategy, adaptation.

Адекватне відтворення заголовка художнього твору засобами іноземної мови часто стає справжнім викликом для перекладача, оскільки назва є одним із вагомих компонентів організації літературного тексту й виконує важливу інформативну, естетичну, а нерідко й жанровизначальну функцію. Назви сучасних аудіовізуальних творів, до яких належать кінофільми та мультиплікація, часто являють собою передусім рекламні заголовки, основна мета яких — привернути увагу потенційної аудиторії, викликати зацікавлення й спонукати до перегляду. Для цього, адаптуючи оригінальну назву фільму, перекладачеві необхідно зберегти прагматичний ефект, що не завжди є легким завданням через наявність у заголовку етномовного компонента, стилістичну різноплановість лексики, граматичні особливості мови-джерела й мови-реципієнта тощо.

Проблема перекладу назв аудіовізуальних творів привертає сьогодні пильну увагу науковців різних країн, однак здебільшого вчені, зокрема В. Бердіс [6], Лу Їн [11], О. Крисало та З. Громова [3], І. Мілевич [4], М.С. Пенья-Сервель [8], А. Трофименко й Л. Калиниченко [5] та Ксуедонг Ші [9], аналізують заголовки художніх фільмів, тоді як мультиплікація, попри її специфічну цільову аудиторію та зумовлені цим жанрові особливості, у такому аспекті спеціально не вивчалася.

Мета цієї статті — визначити основні способи відтворення назв сучасних англomовних мультфільмів в українському перекладі.

Грунтовно дослідивши шляхи передачі назв американських художніх фільмів засобами російської та латиської мов, І. Мілевич зазначає, що перекладачі здебільшого дотримуються таких стратегій адаптації, як жанрова, смислова та повернення до першоджерела (у випадку з назвами екранізацій літературних творів) [4: 71]. На основі аналізу способів відтворення назв іноземних кінофільмів китайською мовою Ксуедонг Ші визначив чіткі принципи такого перекладу, зокрема художній, комерційний та принцип культурної трансформації [9: 608–610]. Лу Їн протиставляє дві основні групи перекладацьких прийомів роботи з кінозаголовками, а саме: транслітерацію, буквальный переклад та експлікацію, орієнтовані на збереження оригінальної назви, і натомість — адаптацію та створення нового заголовка, яке в будь-якому разі повинно максимально точно відповідати змістові фільму [11: 171–173].

Аналіз понад ста українських відповідників назв американських і британських анімаційних фільмів [2] дає нам підстави виокремити чотири основні способи перекладу таких заголовків.

Прямий (еквівалентний) переклад застосовують, коли в оригінальній назві мультфільму відсутні культурноспецифічні компоненти, наприклад: *“Sing”* — «Співай», *“Ice Age”* — «Льодовиковий період», *“How to Train Your Dragon”* — «Як приборкати дракона», *“Toy Story”* — «Історія іграшок» та ін. Разом із тим, навіть у цьому випадку можливі певні трансформації, що роблять назву анімаційного фільму більш звичною для носія мови-реципієнта. Так, стилістично нейтральні англійські номінації *“Planes”* та *“Happy Feet”* в українському варіанті перетворилися, відповідно, на «Літачки» й «Веселі ніжки»

завдяки використанню поширених у нашій мові зменшено-пестливих суфіксів. Так само назву *“Brother Bear”* було перекладено як «Братик-ведмедик», що є цілком доречним, ураховуючи цільову аудиторію цього мультфільму, якій добре знайомі персонажі українських народних казок на кшталт Лисички-Сестрички, Ведмедика-Братика, Зайчика-Побігайчика та ін.

У випадку, коли назвою анімаційного фільму є ім'я головного героя, назва місцевості, де відбувається дія, тощо, перекладачі найчастіше вдаються до **транскрипції** (*“Scooby-Doo”* – «Скубі-Ду», *“Shrek”* – «Шрек»), рідше – **транслітерації** (*The Gruffalo* – «Груффало»). Використання цього прийому також може поєднуватися із застосуванням зменшено-пестливих форм. Так, кумедні персонажі мультфільму *“The Smurfs”* перетворилися в українському варіанті на «Смурфиків». У перекладі назви *“Shawn the Sheep”* («Баранчик Шон») ім'я героя просто транскрибували, тоді як англійське слово *sheep* («баран, вівця») було замінено на демінутив «баранчик».

Третій спосіб, що застосовується в процесі перекладу назв анімаційних фільмів, передбачає **трансформацію** оригінального заголовка, наприклад заміну лексичних одиниць, додавання елементів або, навпаки, скорочення назви тощо. Причини, з яких відбуваються подібні зміни, можуть бути різними. Це культурологічні, комерційні, естетичні або інші чинники. Так, в англomовного глядача назва *“Return to Never Land”* неодмінно викличе асоціацію з відомим романом-казкою Дж. М. Баррі «Пітер Пен»: чіткою вказівкою на це є назва чарівної країни *Neverland*. Хоча цей твір відомий українському читачеві, номінація «Нетландія» (в інших перекладах «Нібіландія» або навіть «Неверленд») усе ж таки потребує додаткового пояснення, тому цілком доречним, на нашу думку, є не буквальный переклад, «Повернення до Нетландії», а дещо трансформований відповідник, «Пітер Пен у Нетландії», що й був використаний у нашому кінопрокаті. Аби зробити зрозумілішою назву мультфільму *“Tinker Bell and the Great Fairy Rescue”*, що має у своєму складі ім'я іншого персонажа книги Дж. М. Баррі – *Tinker Bell*, перекладачі замінили його апелятивом *фея*, отримавши в результаті яскраву та водночас цілком зрозумілу українському глядачеві назву – «Фея: фантастичний порятунок». Заголовок анімаційного фільму *“Legends of Oz: Dorothy's Return”* містить ім'я його головної героїні. Хоча повість-казка американського письменника Л.Ф. Баума «Чарівник Країни Оз» давно відома в Україні, ім'я Дороти не настільки міцно пов'язане в нашій свідомості саме з цим твором. Разом із тим, Смарагдове Місто, правителем якого є Оз, одразу викликає «правильні» асоціації. Отже, вважаємо цілком логічною заміну, яку застосували в цьому випадку перекладачі, а саме: «Оз: Повернення у Смарагдове Місто».

Культурологічний чинник визначив спосіб перекладу заголовка *“A Christmas Carol”*, де *carol* – це популярний у Великій Британії жанр різдвяного гімну. Назва мультфільму в цілому асоціюється в англomовній аудиторії з повістю Чарльза Діккенса – повчальною історією про старого скнару Ебенезера Скруджа, який протягом різдвяної ночі переосмислює свої життєві цінності. Тож цілком логічно, що у вітчизняному прокаті мультфільм вийшов під назвою «Різдвяна історія», що повністю відповідає сюжетові твору

й водночас не містить реалій чи алюзій, з якими не досить добре обізнаний український глядач. Цілком виправданою є також субституція маловідомої географічної назви *Cimarron* у дуже вдалому, на наш погляд, перекладі заголовка популярного американського мультфільму *“Spirit: Stallion of the Cimarron”* – «Спїріт: душа прерії». Топонім було замінено загальною назвою *прерії*, тоді як відтворення семантики імені головного героя – волелюбного коня Спїріта, втраченої через застосування транслітерації, стало можливим завдяки доданому елементу – іменникові *душа* (*spirit* – ‘дух, душа’). Також в українському варіанті немає відповідника лексеми *stallion* (‘жеребець’), яку навряд чи вподобали б у цьому контексті наші глядачі.

Аби уникнути перекладу досить специфічної англійської лексеми *melt-down* (‘розплавлення’), в україномовній версії назви другої частини популярного мультфільму *“Ice Age 2: The Meltdown”* – «Льодовиковий період-2: Глобальне потепління». Назви, що складаються з одних дієприкметників, що не мають в англійській мові ні категорії роду, ні числа, цілком доречно перекладати з додаванням іменників, що робить заголовок більш інформативним та привабливим, наприклад: *“Frozen”* – «Крижане серце», *“Tangled”* – «Заплутана історія». В англійській мові на позначення певної родини вживається прізвище сім’ї у формі множини з означеним артиклем (*the Browns, the Smiths* тощо), отже, назва мультфільму на кшталт *“The Croods”* для англієця чи американця є цілком прозорою. Натомість чуже для нас прізвище *Крудс*, тим більше вжите в множині, навряд чи стало б інформативною й ефектною назвою, тому, безперечно, виправданим є застосування в перекладі прийому додавання: «Сімейка Крудсів». Слово *сімейка* цілком промовисто вказує також на комедійний жанр цієї анімаційної картини.

Переклад назв мультфільмів досить часто супроводжується смисловою або жанровою адаптацією, яка за допомогою заміни чи додавання лексичних елементів розширює (компенсує) смислову або жанрову недостатність дослівного перекладу [4: 69]. Так, в українській версії назви британського анімаційного фільму *“Valiant”* – «Веліант: пернатий спецназ» – транскрибоване ім’я головного героя доповнено словосполученням, що певною мірою натякає на сюжет твору, у якому йдеться про голубів-суперагентів. В англійському заголовку такої вказівки немає, імовірно через те, що саме ім’я *Valiant* означає ‘доблесний, хоробрий’. Оригінальна назва анімаційного фільму *“Secret of the Wings”* (буквально: «Таємниця крил») передбачає неоднозначність тлумачення, тоді як український відповідник, доповнений прикметником *магічні* («Таємниця магічних крил»), одразу викликає асоціації з казкою, якою і є ця стрічка. На нашу думку, з метою жанрової адаптації в процесі перекладу було також внесено зміни до назв таких мультфільмів, як *“Ratchet and Clank”* («Ретчет і Кланк: галактичні рейнджери») та *“Coraline”* («Кораліна у світі кошмарів»; саме такий варіант було використано в нашому кінопрокаті [2]).

Пікавим прикладом застосування стратегії жанрово-смислової адаптації є переклад заголовка анімаційного фільму *“Shark Bait”* (дослівно: «Наживка

для акули»). Імовірно, аби не налякати потенційну дитячу аудиторію (чи їхніх батьків), перекладачі додали до назви гумористичне роз'яснення: «Наживка для акули: не дуже страшне кіно», тим самим повідомляючи, що цей мультфільм не належить до жанру жахів, а є цілком прийнятним для сімейного перегляду.

Варто зазначити, що трансформації назви можуть бути зумовлені найнесподіванішими чинниками. Так, у деяких країнах американський мультфільм *“Moana”* (за іменем головної героїні) вийшов у прокат під назвою «Ваяна», зокрема, через те, що під час пошуку стрічки в мережі Інтернет діти з легкістю можуть натрапити на інформацію про відому італійську порноакторку Моану Поцці. До речі, у самій Італії назву мультфільму взагалі перекладали як «Океанія», адже «Моана» в гавайській мові означає «океан, море» [2].

Іноді трансформація назви передбачає випущення певних елементів, що не є ключовими в заголовку, наприклад: *“The Reef 2: High Tide”* – «Риф-2» (*high tide* дослівно перекладається як «приплив», що може в українській мові бути сприйняте як дієслово), *“Teenage Mutant Ninja Turtles”* – «Черепашки-ніндзя» (дослівний переклад назви відомого мультсеріалу як «Ніндзя-черепахи-мутанти підліткового віку» навряд чи сприяв би його популярності).

Четвертий спосіб, до якого також досить часто вдаються в процесі перекладу назв мультфільмів, – це повна **заміна** оригінального заголовка. Так, назва *“The Outback”* дослівно означає «малонаселений район в Австралії, розташований далеко від морського узбережжя» [7]. Аби зробити заголовок більш ефективним і привабити потенційного глядача, в українському прокаті мультфільм випустили під назвою «Пухнасті проти Зубастих», що виконує рекламну функцію й цілком відповідає сюжетові картини, у якій ідеться про пригоди циркових тварин у дикій природі. Більш комерційно успішним є також український відповідник назви анімаційної комедії *“Free Birds”* – «Індики: Назад у майбутнє», який вельми прозоро натякає на фантастичні пригоди головних героїв, а отже, має більші шанси привабити шанувальників жанру, ніж романтично-піднесений заголовок «Вільні птахи».

Як відомо, труднощі для перекладу часто становлять фразеологічні одиниці та інша національно маркована лексика. Наприклад, оригінальна назва мультфільму *“The Nut Job”* (дослівно: «Горіхова справа») передусім натякає на сюжет картини, герої якої – білки та інші мешканці міського парку – змушені пограбувати крамницю зі своїми улюбленими ласощами. Однак, з іншого боку, *nut job* – це вираз, який у розмовному мовленні означає «божевільна або ексцентрична людина» [10], що й зумовлює дотепність заголовка. Українською мовою цей полісемантизм передати неможливо, тому назву замінили на «Реальна білка», що, по-перше, є інформативною, а по-друге, зберігає стилістичне забарвлення оригіналу, адже в цьому контексті реалізується саме неформальне значення прикметника «реальний», яке, до речі, теж найімовірніше з'явилося в нашій мові під впливом англійської. Скорочена традиційна формула казкової кінцівки *lived happily ever after* («жили вони довго й щасливо»; дослівно: «відтоді завжди жили щасливо»)

стала основою назви анімаційної комедії *“Happily N’ever After”*, у якій через певні непорозуміння історія Попелюшки розгортається аж ніяк не за звичним сценарієм. Якщо в англійській назві до прислівника *ever* у своєрідний спосіб (за допомогою апострофа) додали префікс *n’*, в українській зробити щось подібне досить складно: це неодмінно призведе до зміни значення виразу в цілому, та й у будь-якому випадку ця казкова формула в нашій мові є не надто вдалою назвою для мультфільму. Тому обраний у вітчизняному прокаті заголовок «Нові пригоди Попелюшки» є значно більш промовистим і звичним для сприйняття.

Іноді, адаптуючи назви англomовних фільмів, перекладачі вдаються до використання певних сталих виразів мови-реципієнта. Так, англійський заголовок *“Barnyard”* (дослівно *barnyard* – ‘двір для худоби’) було змінено на «Роги й копита». Звісно, ця назва значно краща, ніж буквальный переклад з англійської, але слід зазначити, що, по-перше, вона все ж таки є калькою з російської мови (на жаль, як і багато інших українських заголовків іноземних кінокартин). По-друге, вираз *роги й копита* зазвичай уживають на позначення фіктивних підприємств. На наш погляд, у людей, які читали роман класиків радянської літератури І. Льфа та Є. Петрова «Золоте теля», заголовок «Роги й копита» викликає асоціації саме з певними шахрайськими схемами в бізнесі, тобто дає хибне уявлення про сюжет. Для більшості ж потенційних глядачів це лише якась трохи дивна «анатомічна» назва мультфільму про веселі пригоди тварин, хоча, цілком можливо, вона успішно виконує рекламну функцію, привертаючи увагу своєю незвичністю та своєрідним гумором.

Отже, основними способами відтворення назв сучасних американських і британських мультфільмів українською мовою є прямий (еквівалентний) переклад, транскрипція і транслітерація, трансформація та заміна оригінального заголовка. Вибір способу перекладу залежить від багатьох чинників, зокрема культурологічного, естетичного та комерційного. Важливу роль при цьому має стратегія жанрово-сміслової адаптації назви. У будь-якому разі першорядним завданням перекладача є реалізація прагматичного потенціалу оригінального заголовка.

Перспективи дослідження особливостей перекладу аудіовізуальних творів убачаємо в розгляді способів адекватного відтворення національно-культурного компонента англomовних мультиплікаційних фільмів.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Княк Т.Р.**, Науменко А.М., Огуй О.Д. Перекладознавство (німецько-український напрям): підручн. Київ, 2008. 543 с.
2. **Кіно-Театр.уа:** сайт. URL: <http://kino-teatr.ua/uk/> (дата звернення: 10.01.2017).
3. **Крисало О.В.**, Громова З.В. Стратегії перекладу назв кінофільмів//Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. 2012. № 13 (248). С. 190–194.
4. **Милевич И.** Стратегии перевода названий фильмов//Русский язык за рубежом. 2007. № 5. С. 65–71.
5. **Трофименко А.В.**, Калиниченко Л.О. Лінгвістичні особливості перекладу назв англomовних художніх фільмів//Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. 2012. № 13 (248). С. 231–236.
6. **Berdis, V.** English film titles and their Czech equivalents [E-resource]. Brno, 2013. 45 s. URL: https://is.muni.cz/th/385313/pedf_b/BAKALARKA_final.pdf (viewed 6 January, 2017).
7. **Oxford Advanced Learner’s Dictionary**

[E-resource]. URL: <http://www.oxfordlearnersdictionaries.com/> (viewed 11 January, 2017). 8. **Peña-Cervel, M. S.** Motivating film title translation: A cognitive analysis [E-resource]// *Círculo de Lingüística Aplicada a la Comunicación*. 2016. #66. Pp. 301–339. URL: <http://www.ucm.es/info/circulo/no66/pena.pdf> (viewed 5 January, 2017). 9. **Shi, Xuedong.** The English Film Title Translation Strategies [E-resource]// *Journal of Language Teaching and Research*. 2014. Vol. 5. No. 3. Pp. 606–610. URL: <http://www.academypublication.com/issues/past/jltr/vol05/03/16.pdf> (viewed 6 January, 2017). 10. **The American Heritage Dictionary of the English Language** [E-resource]. URL: <http://www.ahdictionary.com> (viewed 9 January, 2017). 11. **Yin, Lu.** On the Translation of English Movie Titles [E-resource]// *Asian Social Science*. 2009. Vol. 5. No. 3. URL: <http://www.ccsenet.org/journal/index.php/ass/article/view/268> (viewed 6 January, 2017).

Зосімова Оксана Віталіївна – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри практики англійського усного і писемного мовлення, Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди. Україна, 61168, м. Харків, вул. Валентинівська, 2.

E-mail: oksanazosimova@ukr.net
tel. (0572) 68-43-25;
<http://orcid.org/0000-0002-5446-2222>

Zosimova Oksana Vitaliivna – Ph.D in Philology, Associate Professor, Department of Practice of Oral and Written English, H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University. Valentynivska Str. 2, Kharkiv, 61168, Ukraine.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Бугаєвська Юлія Володимирівна — кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри українознавства, Харківський національний автомобільно-дорожній університет

Бикова Ірина Алімджанівна — кандидат філологічних наук, доцент кафедри східних мов, Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди

Волюшина Юлія Євгенівна — аспірантка кафедри української мови, Харківський національний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди

Гаврилова Олена Валентинівна — аспірантка кафедри української мови, Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди

Глуховська Марина Сергіївна — старший інспектор, Відділ міжнародних зв'язків Харківської державної академії дизайну і мистецтв

Гріччина Аліна Володимирівна — аспірант кафедри української мови, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди

Заборона Марія Степанівна — кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри загального мовознавства і слов'янських мов, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка

Зосімова Оксана Віталіївна — кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри практики англійського усного і писемного мовлення, Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди

Івашенюк Дар'я Миколаївна — аспірантка кафедри української мови; Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди

Книшенко Наталія Петрівна — кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри українознавства, Харківський національний автомобільно-дорожній університет

Князь Тетяна Миколаївна — кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри мовних дисциплін, Харківський національний аграрний університет імені В. В. Докучаєва

Коваленко Юлія Володимирівна — аспірантка кафедри української мови, Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди

Козка Ірина Кирилівна — кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов, Харківський національний медичний університет

Константинова Людмила Всеволодівна — старший викладач кафедри романської філології, Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди

Космеда Тетяна Анатоліївна — доктор філологічних наук, професор, Університет імені Адама Міцкевича в Познані (Польща)

Ленетюха Анастасія Вікторівна — кандидат філологічних наук, доцент кафедри романської філології, Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди.

Лисенко Олена Миколаївна — викладач Вінницький національний медичний університет ім. М. І. Пирогова, кафедра українознавства. Здобувач ступеня доктора філософії у Вінницький державний педагогічний університет ім. М. Коцюбинського

Лю Юйин — кандидат філологічних наук, доцент кафедри літератури і культури Хэбэйського педагогічного ун-ту. КНР

Маленко Олена Олегівна – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри українознавства і лінгводидактики, Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди

Мізіна Ольга Іванівна – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри українознавства, культури та документознавства, Полтавський національний технічний університет імені Юрія Кондратюка

Мишеніна Тетяна Михайлівна – доктор педагогічних наук, доцент, професор кафедри української мови, Криворізький державний педагогічний університет

Моцяк Оксана Іванівна – кандидат філологічних наук, викладач кафедри загального і слов'янського мовознавства та іноземних мов Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка

Новікова Євгенія Борисівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов, Харківський національний автомобільно-дорожній університет

Піддубна Наталя Віталіївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови, Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди

Плотнікова Наталя Володимирівна – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри сучасних європейських мов, Харківський інститут фінансів Українського державного університету фінансів та міжнародної торгівлі

Пуряєва Наталія Володимирівна – кандидат філологічних наук, докторант Інституту української мови НАН України

Рамірес Рестrepo Луїс Мігель – доцент медичного факультету Університету в місті Манісалес, Колумбія

Романова Оксана Олександрівна – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри сучасних європейських мов Харківського торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету

Терещенко Василь Миколайович – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри українознавства і лінгводидактики, Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди

Чевичелова Олена Олександрівна – аспірант кафедри української мови, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди

Чередник Людмила Анатоліївна – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри українознавства, культури та документознавства, Полтавський національний технічний університет імені Юрія Кондратюка

Черненко Ольга Ігорівна – аспірант кафедри української мови, Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди.

Шишкіна Карина Ігорівна – аспірант кафедри англійської мови, Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди.

Шкіцька Ірина Юріївна – доктор філологічних наук, доцент, доцент кафедри документознавства, інформаційної діяльності та українознавства, Тернопільський національний економічний університет.

ЗМІСТ

ЛЕКСИКОЛОГІЯ. ФРАЗЕОЛОГІЯ

<i>Гріччина А. В.</i> Урбаноніміка як галузь сучасних топонімічних досліджень.....	3
<i>Князь Т. М.</i> Фразеологічні перифрази в тексті сучасної української публіцистики	9
<i>Козка І. К.</i> Semantic relations in the system of adjectives to portray a person	15
<i>Лисенко О. М.</i> Метафора як об'єкт наукових студій	22
<i>Мишеніна Т. М.</i> Фітонімічний код ідіостилю Миколи Вінграновського (на матеріалі макролокусів ліс, степ, сад, поле)	30
<i>Піддубна Н. В.</i> До питання про статус біблеїзмів у сучасній українській мові	40
<i>Шишкіна К. І.</i> Перифрастичні евфемистичні номінації соціокультурних табу: лінгвокогнітивний аспект (на матеріалі вікторіанського художнього дискурсу)	47

ГРАМАТИКА

<i>Глуховська М. С.</i> Асоціативність як чинник виникнення новотворів суспільно-політичного дискурсу.....	54
<i>Заборна М. С.</i> Структурно-семантичні параметри складнопідрядних порівняльних речень в ідіолекті Марка Вовчка.....	60
<i>Космеда Т. А.</i> Поетична граматики: інтимізувальні смисли займенникових форм у художньому тексті В. Симоненка.....	70
<i>Лепетюха А. В.</i> Компресовані адвербіальні монопредикативні висловлення з синтаксичною синонімією (на матеріалі сучасної французької художньої прози).....	77
<i>Мізіна О. І., Чередник Л. А.</i> Складнонунульсуфіксальні деривати як об'єкт документної лінгвістики (на прикладі технічної метамови).....	83
<i>Мокляк О. І.</i> Морфологічні засоби посилення впливового ефекту афектонімів	91
<i>Новікова Є. Б.</i> Неологізм, okazіоналізм, потенційне слово: проблеми розмежування.....	97
<i>Терещенко В. М.</i> Місце конструкцій із пояснювальним відношенням у класифікаціях складного сполучникового речення	103

КОНЦЕПТОЛОГІЯ

<i>Плотнікова Н. В.</i> Концепт святвечір у міфологічній картині світу.....	109
<i>Черненко О. І.</i> Вербалізація концепту любов / кохання як духовної цінності в поетичному мовленні Віктора Бойка (на матеріалах збірки «Пролог»)	117

ТЕКСТОЛОГІЯ. ДИСКУРСОЛОГІЯ

<i>Івашенюк Д. М.</i> До питання про мовні засоби сміхотворення в текстах українських анекдотів.....	123
---	-----

<i>Коваленко Ю. В.</i> Мовленнєвий жанр осуду в українській публіцистиці: до проблеми про особливості вербального вираження	128
<i>Лю Юйин, Быкова И. А.</i> Взаимодействие вербальных и невербальных средств коммуникации в китайской культуре	133
<i>Ramirez L.M., Konstantinova L.V.</i> Reading on paper and digital screening in students of journalism and foreign languages of universities of manizales, Colombia and Kharkiv, Ukraine.	138
<i>Чевичелова О. О.</i> Мовні особливості пісні Семена Климовського «Їхав козак за Дунай»	146
<i>Шкіцька І. Ю.</i> Реалізація конфліктогенного потенціалу прямих і непрямих звертань	152

ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

<i>Маленко О. О.</i> Український лінгвопоетичний досвід наукової інтерпретації Юрія Шевельова	163
<i>Пуряева Н. В.</i> Літургійна церковнослов'янська мова в мовно-культурній ситуації галичини ХІХ – першої половини ХХ ст.	170

ТЕРМІНОЗНАВСТВО

<i>Бугаєвська Ю. В.</i> Професійна лексика як складова фахової мови студентів економічних спеціальностей	179
<i>Волошина Ю. Є.</i> Орфографія лінгвістичних термінів у працях Юрія Шевельова	184
<i>Гаврилова О. В.</i> Місце комп'ютерної термінології в українській мові	189
<i>Книшенко Н. П.</i> Зіставний аналіз дорожньо-будівельних термінів, репрезентованих у перекладних технічних словниках 30-х років ХХ століття	194
<i>Романова О. О.</i> Синонімія як мовне явище в термінології	199

ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВО

<i>Зосімова О. В.</i> Способи перекладу назв американських і британських мультфільмів українською мовою	206
Відомості про авторів	213

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди
Кафедра української мови

ІНФОРМАЦІЙНИЙ ЛИСТ
Загальна інформація

«Лінгвістичні дослідження», офіційний збірник наукових праць кафедри української мови Харківського національного педагогічного університету ім. Г.С. Сковороди (Україна), виходить двічі на рік. Збірник заснований у 1988 році. Свідцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації: серія КВ № 15671-414 ЗПР. Збірник включено до переліку ВАК як фаховий 10.02.2010 р. № 1-05/1, у березні 2014 він отримав ISSN 2312-0665. «Лінгвістичні дослідження» є реферованим виданням, що включає наукові статті, рецензії на книги, хроніки наукових подій та інформаційні повідомлення з різних проблем лінгвістики.

Тематична спрямованість наукового збірника охоплює проблеми теорії мови, фонетики, лексики та фразеології, дериватології, морфології, синтаксису, стилістики, лінгвістики тексту, дискурсології, історії мови, висвітлення яких здійснюється в річизі сучасних наукових парадигм.

Статті до друку приймаються українською, англійською, російською мовами.

Вимоги до оформлення матеріалу

Редакція розглядає відредаговані матеріали обсягом 6–12 сторінок у такому оформленні:

- Код статті (УДК) (вирівнювання по лівому краю).
- Ініціали (перед прізвищем) та прізвище автора друкуються жирним шрифтом праворуч (**УВАГА!** Усі ініціали в тексті набирати перед прізвищем через **нерозривний пробіл**).
- Через рядок — назва статті (відцентрована, великими літерами жирним шрифтом).
- Через рядок — анотації українською, російською, англійською (прізвище, ініціали, назва статті, текст анотації, ключові слова) мовами. Сам текст анотацій українською, російською мовами має бути 8–10 рядків, англійською — 1000–1500 знаків і містити такі елементи: актуальність, мета, завдання, результати й висновки. На наступному рядку з абзацу наводяться ключові слова 5–8 (шрифт — курсив).
- Через рядок подається основний текст: шрифт Times New Roman, кегль 14, без переносів, інтервал 1,5, поля зліва, зверху, справа — 20 мм, знизу — 25 мм, абзацний відступ — 12,5 мм.

- Якщо в статті використовується інший шрифт, то його необхідно подати на диску окремим файлом.
- Ілюстративний матеріал друкується курсивом без підкреслень та лапок; досліджувана одиниця – жирним курсивом; тлумачення окремих слів та понять подається в апострофах ‘...’; посилання на ілюстративне джерело – у круглих дужках: (Т. Шевченко).
- У тексті коротке тире (–) і дефіс (-) розрізняються за розміром та наявністю/відсутністю пробілів, наприклад: мета дослідження – визначити ...; лексико-семантичне поле;
- У тексті використовуються лапки «...»; якщо трапляються внутрішні і зовнішні лапки, то цитата оформляється за зразком: «...“...”...».
- Посилання в тексті подавати у квадратних дужках із зазначенням порядкового номера джерела та сторінки, наприклад: [4: 345; 7: 37-56].
- Список літератури оформляється згідно з вимогами, розміщеними в Бюлетені ВАК України. – 2008. – № 3. – С. 9-13. Бібліографічні джерела подаються підряд, без відокремлення абзацом, прізвище автора праці (або перше слово назви) виділяється жирним шрифтом.

Форма авторської довідки

На окремому аркуші (і на електронному носії окремим файлом) подається інформація про автора **українською та англійською** мовами: прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання, посада, місце роботи (навчання), поштова адреса, E-mail, контактні телефони, ORCID.

Статті мають відповідати вимогам ДАК України. Відповідно до Постанови президії ВАК України від 15.01.2003 р. № 7-05/1 «Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України» (Бюлетень ВАК України. – 2003. – №1) наукова стаття має містити такі обов'язкові елементи: «постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями; аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття; формулювання цілей статті (постановка завдання); виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку».

Для аспірантів і здобувачів обов'язкова рецензія наукового керівника і витяг із протоколу засідання кафедри.

Публікація статті в збірнику передбачає автоматичну згоду автора на розміщення електронного варіанта статті на сайті Національної електронної бібліотеки ім. В.І.Вернадського і на університетському сайті.

Статті, які не відповідають вимогам ВАК України, до друку не приймаються.

1. Редакція ухвалює рішення про можливість опублікування статті після рецензування (протягом одного тижня після одержання статті).

2. Негативне рішення щодо публікації статті повідомляється автору, рукописи не повертаються.

3. Якщо стаття потребує доопрацювання, то вона може бути повернена авторові.

4. За достовірність фактів, назв і точність цитування відповідальні автори.

5. Відповідальність за якість мовного оформлення, анотацій російською та англійською мовами несуть автори. Редакція залишає за собою право повернути неякісний переклад на переробку.

Статті докторів наук, написані без співавторів, друкуються безкоштовно.

Матеріали надсилати на адресу: 61166, м. Харків, 166, а/с № 4212. Беляєвій Тетяні Василівні та на E-mail: lingvos@meta.ua. Тел. для довідок: (0572) 68-02-36 (кафедра української мови).

Наукове видання

ЛІНГВІСТИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

**Збірник наукових праць
Харківського національного педагогічного університету
імені Г.С. Сковороди**

Випуск 45

Відповідальний за випуск к.ф.н., проф. *О.А. Олексенко*

Коректори: *Ю.О. Тимченко, Н.В. Щербакова*

Комп'ютерна верстка *О.Б. Ісаєвої*

Підписано до друку 00.05.2017. Формат 60 × 84/16. Папір офсетний.
Ум. друк. арк. 15,0. Тираж 300 прим. Ціна договірна.

Харківський національний педагогічний університет
імені Г.С. Сковороди

Віддруковано ФОП Андреев К.В.
61166, Харків, вул. Серпова, 4